

VIURE DE RENDA

La gestió del patrimoni Carles, 1770-1860

MÓNICA BOSCH PORTELL

C O L · L E C C I Ó E S T U D I S 2 2

VIURE DE RENDA

LA GESTIÓ DEL PATRIMONI CARLES, 1770-1860

MÒNICA BOSCH PORTELL

Bosch i Portell, Mònica, autor

Viure de renda : la gestió del patrimoni Carles, 1770-1860 / Mònica Bosch Portell. – Girona : Girona : Associació d'Història Rural : Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona : Documenta Universitaria, 2021. – 430 pàgines : il·lustracions, gràfics, taules ; cm. – (Biblioteca d'Història Rural)
ISBN 978-84-9984-581-4

I. Associació d'Història Rural II. Universitat de Girona. Centre de Recerca d'Història Rural 1. Carles (Família : Girona, Catalunya) – S. XVIII-XIX
2. Patrimoni – Gestió – Catalunya – Girona – S. XVIII-XIX 3. Classe acomodada – Catalunya – Girona – S. XVIII-XIX 4. Contractes agrícoles – Catalunya – Girona – S. XVIII-XIX 5. Arrendament rústic – Catalunya – Girona – S. XVIII-XIX

CIP 332.2(467.13)“17/18” BOS

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, llevat excepció prevista per la llei. Dirigiu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra (www.conlicencia.com; +34 91 702 19 70 / +34 93 272 04 47).

Amb el suport de

Aquest llibre ha comptat amb el suport del projecte PGC2018-096350-B-I00, «¿Cambio social sin grupos sociales? El seguimiento de trayectorias colectivas en el pasado desde una perspectiva relacional (siglos XIV-XX)», finançat per l'Agència Estatal de Investigació (AEI), el Ministeri de Ciència e Innovació i el Fons Europeu de Desenvolupament Regional - Programa Operatiu Plurirregional d'Espanya 2014-2020.

Edita: Associació d'Història Rural, Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona i Documenta Universitaria

Disseny de coberta: Quim Espanol

Correcció lingüística: Berta Crous

ISBN: 978-84-9984-581-4

Dipòsit Legal: GI 1428-2021

© dels textos: l'autor

© de la Biblioteca d'Història Rural: Associació d'Història Rural

© de l'edició: Documenta Universitaria

Girona, 2021

La Biblioteca d'Història Rural s'autofinança, en part, amb les quotes aportades pels socis de l'Associació d'Història Rural. Els socis reben puntualment els llibres editats, així com informació periòdica de les activitats de l'Associació (a través del seu butlletí Mestall, de periodicitat semestral). Podeu obtenir la butlleta d'inscripció a www.ddgi.cat/historiarural o a l'Arxiu Històric de Girona (plaça de Sant Josep, 1, 17004 Girona)

ÍNDEX

ABREVIATURES I EQUIVALÈNCIES	11
INTRODUCCIÓ.....	13
EL PATRIMONI CARLES	19
PART I. L'EXPLOTACIÓ DEL PATRIMONI	
1. L'EXPLOTACIÓ DELS MASOS AL LLARG DEL TEMPS.....	33
2. L'EXPLOTACIÓ DIRECTA	49
3. LA CESSIÓ A LLARG TERMINI DELS DRETS SOBRE LA TERRA: ELS SUBESTABLIMENTS EMFITÈUTICS I LES RABASSES.....	55
3.1. LA CRONOLOGIA DELS SUBESTABLIMENTS	58
3.2. LES VESSANES SUBESTABLERTES.....	60
3.3. ELS SUBEMFITEUTES	65
3.4. LES CLÀUSULES DELS CONTRACTES.....	69
3.4.1. ELS CONTRACTES DE RABASSA MORTA DE VINYA I OLIVERA AMB CENS FIX	69
3.4.2. ELS CONTRACTES DE RABASSA MORTA.....	72
3.4.3. ELS CONTRACTES D'ESTABLIMENT PER A PLANTAR VINYA	78
3.4.4. ELS CONTRACTES D'ESTABLIMENT EMFITÈUTIC AMB CENS FIX.....	79
3.5. LES ENTRADES	85
3.6. ELS CENSOS.....	89
3.6.1. ELS CENSOS PACTATS EN ELS CONTRACTES	89
3.6.2. LES COMMUTACIONS DE CENSOS.....	92

3.6.3. LES DIFICULTATS DELS SUBEMFITEUTES PER PAGAR ELS CENSOS. LES RENÚNCIES DE SUBESTABLIMENTS.....	97
3.6.4. LES REDEMPcions DE CENSOS	103
3.7. ELS SUBESTABLIMENTS I LES RABASSES EN L'ESTRATÈGIA PATRIMONIAL DE CASA CARLES.....	107
3.8. LA HISTÒRIA DE LES PARCEL·LES DE TERRA DESPRÉS DELS SUBESTABLIMENTS ATORGATS PER CASA CARLES.....	109
4. LA CESSIÓ TEMPORAL DE L'EXPLOTACIÓ DELS MASOS I ELS SEUS FRUITS: LES PARCERIES I ELS ARRENDAMENTS A PREU ACOTAT.....	113
4.1. ELS CONTRACTES DE PARCERIA	117
4.1.1. LES MASOVERIES AL TERÇ DE FRUITS	117
4.1.2. LES MITGERIES	147
4.1.3. ELS MASOVERS.....	152
4.2. ELS CONTRACTES D'ARRENDAMENT A PREU ACOTAT DE MASOS I DELS FRUITS I RENDES DE LES HERETATS	171
 PART II. LA GESTIÓ DEL PATRIMONI	
5. L'ADMINISTRACIÓ DEL PATRIMONI	183
5.1. LA FIGURA DE L'ADMINISTRADOR.....	186
5.1.1. QUAN L'ADMINISTRADOR ERA ALGÚ DE LA FAMÍLIA: POCA EFICÀCIA I TENSIONS FAMILIARS.....	190
5.1.2. ADMINISTRADORS ALIENS A LA FAMÍLIA: NISSAGUES D'ADMINISTRADORS, MASOVERS ENCARREGATS, MEDIACIÓ, SUBORDINACIÓ I PATERNALISME	197
5.2. EL PROPIETARI ABSENTISTA I L'ADMINISTRACIÓ.....	247
6. LA COMPTABILITAT DEL PATRIMONI (1832-1863).....	255
6.1. L'INGRÉS DEL PATRIMONI.....	259
6.1.1. L'EVOLUCIÓ DE L'INGRÉS BRUT DEL PATRIMONI (1832-1863)	260
6.1.2. L'ESTRUCTURA DE L'INGRÉS DEL PATRIMONI (1832-1863).....	261
6.2. LA RENDA BRUTA DEL PATRIMONI.....	333

6.2.1. L'EVOLUCIÓ DE LA RENDA BRUTA DEL PATRIMONI (1832-1863)	333
6.2.2. LA DESPESA EN OBRES I JORNALS	337
6.2.3. LA DESPESA D'ADMINISTRACIÓ	349
6.3. LA RENDA NETA DEL PATRIMONI	353
6.3.1. L'EVOLUCIÓ DE LA RENDA NETA DEL PATRIMONI (1832-1863).....	353
6.3.2. LES CONTRIBUCIONS.....	356
6.3.3. ELS CENSOS.....	365
6.3.4. L'ENDEUTAMENT	366
6.4. LES PAUTES DE CONSUM DE LA RENDA	368
6.4.1. L'EVOLUCIÓ DE LES PAUTES DE CONSUM (1832-1863).....	369
6.4.2. LES DESPESES FAMILIARS.....	372
6.4.3. LES REDEMPcions DE CENSOS I CENSALS, L'ADQUISICIÓ DE PROPIETATS I ALTRES PAGAMENTS.....	379
6.5. EL BALANÇ FINAL.....	380
CONCLUSIONS.....	383
 APÈNDIXS	
APÈNDIX I	393
APÈNDIX II	397
APÈNDIX III.....	401
APÈNDIX IV	405
APÈNDIX V.....	409
APÈNDIX VI.....	413
 BIBLIOGRAFIA	 419

*Conozco bien que es necesario antes que todo
cuydar uno de sus intereses, teniendo siempre
presente esta máxima para no sufrir perjuicios.*

Narcís de Carles, 1822

A Ramon Garrabou, mestre de ruralistes

ABREVIATURES I EQUIVALÈNCIES

ABREVIATURES

AHG	Arxiu Històric de Girona
ADG	Arxiu Diocesà de Girona
ADG.FCC	Arxiu Diocesà de Girona. Fons Casa Carles
AMGi	Arxiu Municipal de Girona
BOPG	Boletín Oficial de la Provincia de Gerona

EQUIVALÈNCIES

1 pesseta = 4 rals	1 ral = 34 maravedisos
1 lliura catalana = 20 sous	1 sou = 12 diners
1 lliura catalana = 10,66 rals	
1 vessana = 0,2187 hectàrees	
1 quartera (Q) = 4 quartans (q)	
1 quartà = 6 cops = 12 picotins	
1 quartera = 0,7232 hectolitres	

INTRODUCCIÓ

Aquest llibre constitueix una part de la meua tesi doctoral,¹ dedicada a estudiar la conversió dels hisendats, o rendistes agraris, de les comarques gironines de classe dominant a classe també dirigent, en el marc de la conformació del nou règim liberal, a partir d'un estudi de cas: l'anàlisi de la família i del patrimoni Carles. En concret, aquí se sintetitzen les pàgines en què s'analitza de forma detallada l'explotació i la gestió del patrimoni Carles; un estudi que té entitat pròpia i a través del qual s'aprofundeix en les bases econòmiques i socials del poder que van exercir els hisendats gironins a la primera meitat del segle XIX, en el context dels canvis que van tenir lloc en el trànsit de l'Antic Règim a la societat liberal capitalista. Geogràficament, el treball se situa en el marc de la regió de Girona,² especialment a l'Empordà, on els Carles posseïen la majoria dels seus béns. Cronològicament, abasta el període comprès entre la dècada de 1770, quan l'hereu Carles traslladà la seva residència habitual de Torroella de Montgrí a la ciutat de Girona, i els anys seixanta del segle XIX, quan fineix la comptabilitat seriada que s'analitza, si bé es realitzen incursions abans i després per donar major coherència a alguns aspectes concrets.

-
- 1 La tesi doctoral, titulada *La formació d'una classe dirigent (1790-1850). Els Carles en la societat gironina*, fou dirigida per la Dra. Rosa Congost Colomer i defensada el 9 de gener de 2019 a la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona, davant d'un tribunal integrat pels doctors Llorenç Ferrer i Alòs (Universitat de Barcelona), Joaquim Nadal Farreras (Universitat de Girona) i Pere Pascual i Domènech (Universitat de Barcelona). Es pot consultar en línia.
 - 2 Em refereixo a l'àmbit territorial integrat per les actuals comarques de l'Alt i el Baix Empordà, el Pla de l'Estany, el Gironès i la Selva que Rosa Congost qualificà amb el nom de *regió de Girona*, per la cohesió de les relacions econòmiques i socials que s'establien en el seu interior i de les quals haurien quedat més al marge les comarques de la Garrotxa, el Ripollès i la Cerdanya, encara que formessin part de la mateixa província (Congost, 1990: 22-27).

Aquesta anàlisi del patrimoni Carles s'emmarca en els estudis sobre patrimonis agraris que, sorgits des de l'interior de les preocupacions acadèmiques relacionades amb la història agrària, la història rural, la història social o la història de la família, i realitzats la major part de les vegades a partir d'arxius patrimonials, compten a casa nostra amb una tradició que es remunta als anys setanta del segle passat.³ Analitzant un o diversos patrimonis des dels interessos, les preguntes i els debats de l'àmbit més general de la història de les societats rurals, aquests treballs aporten dades valuoses per entendre com funcionaven en el dia a dia les dinàmiques descrites per la història general, que parteix d'un enfocament més quantitatiu. D'aquesta manera, la microhistòria, l'anàlisi dels casos particulars inserits, però, en el seu context i responen a qüestions generals, pot aportar dades i elements de judici fonamentats per a la construcció de la macrohistòria, la síntesi, la qual, amb l'aportació de múltiples estudis de casos concrets, serà cada vegada més rica i propera a la complexitat i la diversitat que integren el registre de qualsevol temps històric.

Metodològicament, he partit de la història social a l'hora d'abordar l'estudi dels diversos àmbits (les formes d'explotació i gestió del

3 Sense ànims d'exhaustivitat, i partint del treball pioner d'Eva Serra sobre el patrimoni nobiliari dels Sentmenat a l'època moderna (1975, 1988), en l'àmbit català Josep M. Torras Ribé ha estudiat els Padró d'Igualada als segles XVII-XIX (1976); Pere Gifre, el patrimoni empordanès dels Puig als segles XVII-XVIII (1987); Santiago de Llobet, la Torre Llobet de Vidreres des de l'edat mitjana fins al segle XX (1992); Santi Ponce, la família osonenca dels Serrabou (1994); Carme Sanmartí, el mas Sanmartí del Bages (1995); Ignasi Terrades, el Cavaller de Vidrà (2000), i Pere Pascual, els Torelló d'Igualada (2000). També han proliferat durant aquests anys els estudis fets per descendents amb formació universitària que s'endinsen en l'arxiu de la pròpia família per conèixer-ne la història seguint, d'alguna manera, si bé amb molta més solvència, la tradició dels llibres de família de l'època moderna que va analitzar Xavier Torres (2000) i les biografies familiars del segle XIX com la que va escriure Miquel Heras de Puig (2001 [1857]). Destaquen, entre aquests treballs, els de Josep M. Puig Salellas sobre el pas de remences a rendistes dels Salellas (1996); Martí de Riquer sobre els marquesos de Benavent (1999), i Ferran del Campo Jordà sobre els Jordà de Molins (2000). Si bé ofereixen sempre informacions molt interessants que cal prendre en consideració, aquests darrers estudis de vegades presenten manca de sistematització en les dades o bé n'obvien moltes en seguir el biaix dels interessos del mateix autor, cosa que, lamentablement, els resta valor estadístic i comparatiu amb altres casos i limita, per tant, la seva possibilitat d'incidir més a fons en la història general.

patrimoni, la captació i comercialització de l'excedent pagès o el destí de la renda que generaven les propietats), tot prioritzant l'anàlisi de les relacions socials que s'establien entre els diferents agents implicats: propietari absentista, administrador, masovers, subemfiteutes, grans arrendataris creditors, etc. Així, he estudiat, per exemple, la contractació agrària no només, ni principalment, a partir de l'anàlisi de les clàusules dels contractes escrits (que certament cal fer i és interessant) sinó també observant com evolucionen en la pràctica els contractes a partir del joc de les relacions socials canviants; de manera que un contracte de curt termini, en determinats casos, podia donar lloc a llargues dinasties de masovers o a un dificultós plet amb un arrendatari-creditor; i un contracte teòricament perpetu, com un subestabliment, podia acabar abans d'hora per causa d'un desnonament. Aquest punt de vista, en la línia defensada fa temps per Rosa Congost, permet observar com els canvis en els drets de propietat històricament es van haver de lluitar i guanyar cada dia a nivell local. Fent això m'he volgut sumar, igualment, a la proposta de seguir la *perspectiva ascendent* que Ramón Villares reivindicava a l'hora d'estudiar la construcció de l'estat liberal i d'interpretar els canvis i les resistències que havien tingut lloc al segle XIX.⁴

La font principal per a l'elaboració d'aquest treball ha estat la documentació continguda en el fons patrimonial de Casa Carles, conservada a l'Arxiu Diocesà de Girona. Aquest fons abasta des de l'època medieval fins a la primera meitat del segle XX i es troba catalogat en 97 llibres, 63 lligalls en foli, 43 lligalls en quart, 38 plec de pergamins, 3 carpetes i una quinzena d'àlbums. Inclou, principalment, documents de les famílies Carles, Puig i Ferrer, però també d'altres nissagues emparentades amb ells, com els Marquès, O'Doyle, Portas, Robert, Roig, Sunyer, Teixidor, Torbagur i els

4 *La perspectiva «ascendente»* —diu Villares— *supone llamar la atención sobre la capacidad racionalizadora y transformadora de la administración centralista, sino, por el contrario, sobre los distintos modos de aplicación que las medidas de carácter general tienen en cada territorio o región. Esto quiere decir que no sólo ha de valorarse la fortaleza o debilidad del Estado central, sino también la capacidad de maniobra y la influencia de los poderes locales, de grupos sociales y de estructuras comunitarias sólidas y, a veces, impermeables a las imposiciones exteriores. [...] De lo que se trata, por tanto, es de ver que la construcción de la España liberal no se hizo sólo desde el Estado, sino también desde la diversidad local* (1999: 73-74).

comtes de Noroña. Com és habitual en els arxius patrimonials de les comarques gironines,⁵ aplega documentació relativa a la família i al patrimoni a fi de defensar els drets de propietat de les finques, provar la transmissió dels béns familiars d'una generació a l'altra i explotar i administrar el patrimoni. Els arxius patrimonials, a més de facilitar molt l'estudi d'un patrimoni, perquè reuneixen tota la documentació que si no caldria buscar en una gran varietat de fons, solen contenir, com el de Casa Carles, uns tipus de documents, com les comptabilitats privades i la correspondència, que són molt difícils de trobar en altra mena d'arxius i que aporten dades molt valuoses per a la història rural i agrària. Com han assenyalat Jordi Planas i Enric Saguer, les comptabilitats agràries han estat importants per a la història rural catalana sobretot en l'estudi de les collites, del mercat de treball i de les pràctiques de gestió dels propietaris i l'evolució dels seus ingressos.⁶ Igualment, la correspondència permet conèixer millor l'estructura organitzativa de l'administració del patrimoni, les estratègies de gestió, les funcions i la manera com actuen els administradors, el grau d'implicació del propietari en la gestió dels seus béns, així com el caràcter de les relacions que s'estableixen a l'interior de la família o entre el propietari i els altres agents del món agrari (administradors i procuradors, arrendataris, masovers, subemfiteutes, rabassaires, etc.) i l'entorn local (amistats, autoritats municipals, etc.). Comptabilitats i correspondència han estat, així, dues de les principals fonts que han permès revisar profundament el vell paradigma del propietari absentista com un subjecte passiu, preocupat només per rebre unes rendes i desvinculat de la gestió del seu patrimoni, cap a una nova imatge que el veu com un subjecte *agent*, en contacte directe amb l'administrador i que participa en les decisions que afecten la gestió de les seves propietats.

De totes maneres, si bé la base principal d'aquest estudi ha estat l'arxiu patrimonial dels Carles, també he consultat molta altra documentació al mateix Arxiu Diocesà de Girona (sobretot arxius parroquials), a l'Arxiu Històric de Girona (protocols notariais i llibres de la Comptadoria d'Hipoteques), a l'Arxiu Municipal de Girona

5 Sobre les característiques i les possibilitats dels arxius patrimonials com a font per a la història, vegeu Gifre, Matas i Soler, 2002.

6 Planas i Saguer, 2005.

(padrons, llibres del cadastre, manuals d'acords, correspondència, bans, edictes, circulars i el BOPG), a l'Arxiu Històric Municipal de Torroella de Montgrí (padrons, actes del ple, pagaments de contribucions, estadístiques i interrogatoris, correspondència, avisos, bans i circulars), a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (bans expedits per la Intendència i la Reial Audiència i plets), i a l'Arxiu Nacional de Catalunya (correspondència dels marquesos de Castellodorsius).

El llibre s'estructura en dues parts. La primera, titulada *L'explotació del patrimoni*, analitza les diverses formes d'explotació dels masos dels Carles, començant per una visió seqüencial al llarg del temps i seguint amb una anàlisi detallada: l'explotació directa, les fórmules de cessió a llarg termini dels drets sobre la terra (els subestabliments emfitèutics i les rabasses mortes) i les de cessió temporal de l'explotació dels masos i els seus fruits (els contractes de masoveria i els arrendaments); es dedica també un apartat als masovers (els requisits per accedir a una masoveria, la mobilitat de mas a mas i les relacions amb l'amo). La segona part aborda la gestió del patrimoni. Després d'analitzar les formes d'administració i la figura de l'administrador, així com el grau d'implicació del propietari absentista en la gestió dels seus béns, es fa un estudi detallat de la comptabilitat del patrimoni entre 1832 i 1863: els ingressos (l'evolució, estructura i la manera com es comercialitzava el blat, la principal font d'ingressos), les despeses d'explotació de les quals es feia càrrec el propietari i les ocasionades per raó de contribucions, censos i endeutament, les pautes de consum de la renda i el balanç final. Pel que fa a les unitats, si bé molts documents es referien a les quantitats monetàries en lliures, s'han unificat totes a rals.

Cal esmentar, finalment, que aquest estudi també s'emmarca en el treball ben fet que, des de fa una colla d'anys i per a períodes diferents, porten a terme els membres del Centre de Recerca d'Història Rural de l'Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona. A més de l'agraïment a la meva directora de tesi, Rosa Congost, i a tots ells, perquè m'han permès eixamplar en multitud de seminaris i discussions la meva visió de la història rural, he d'agrair també a Pere Gifre i a Enric Saguer la revisió, en el seu dia, de moltes de les pàgines que ara figuren en aquest llibre, i especialment al segon la inestimable guia a l'hora d'abordar l'anàlisi de la comptabilitat del patrimoni Carles.

EL PATRIMONI CARLES

En la societat gironina del segle XIX, encara eminentment agrària i poc industrialitzada, els hisendats destacaren com una classe econòmicament i socialment dominant i també com a classe dirigent. Un llarg procés de diferenciació social pagesa, que havia durat diverses centúries, havia permès l'ascens i la consolidació d'una minoria de grans propietaris rurals que podien viure de les seves rendes. Els hisendats gironins vivien sobretot de la renda que els proporcionava el domini útil d'una gran propietat que es trobava fragmentada en diversos masos i parcel·les repartits per una extensa àrea geogràfica. Una política matrimonial de marcat caràcter endogàmic dintre dels mateixos rengles dels pagesos de mas i el costum de nomenar un hereu únic universal van afavorir la concentració, amb el temps, de diversos patrimonis familiars. Les compravendes de terres tingueren també la seva importància en l'ampliació dels grans patrimonis ja des de l'època moderna.⁷ Els hisendats, finalment, es van beneficiar de l'expansió agrària de la segona meitat del segle XVIII, que va afavorir més les rendes derivades del domini útil de la terra que no pas les derivades del domini directe.

A partir de la Guerra Gran (1793-1795), els rendistes agraris de les comarques gironines, fos quina fos la seva procedència social (antics pagesos de mas —molts d'ells antics remences—, alguns dels quals ja havien sol·licitat i obtingut algun grau de noblesa; comerciants i persones abans dedicades a altres sectors, com el món de les lleis, que havien comprat terres i havien acabat vivint de llurs rendes) van començar a autoqualificar-se i a autoreconèixer-se com a *hisendats*, remarcant amb aquesta paraula nova, fins llavors desconeguda en els

7 Gifre, 1987, 1990: 187-212, 1999, 2009, 2012.

protocols notarial gironins, la seva preeminència econòmica i social i la *distància* que els separava dels altres estrats del món agrari gironí.⁸

A la primera meitat del segle XIX moltes famílies d'hisendats culminaren també el seu ascens econòmic i social amb l'absentisme de la localitat d'origen i el trasllat de la residència habitual a alguna de les principals ciutats caps de partit judicial. La ciutat els oferia la possibilitat de practicar una intensa vida social (a través dels casinos, els teatres, els cafès, les tertúlies o els balls), concertar *bons matrimonis*, donar majors possibilitats educatives als fills i tenir més fàcil accés a l'assistència mèdica o a càrrecs polítics més influents que els del poble d'origen. Girona destacà, sobretot a partir de l'ascens a la categoria de capital de província (1833) i arran de la inseguretat del camp provocada per la Primera Guerra Carlina (1833-1840), com el principal nucli d'atracció de la classe dominant agrària, convertint-se així també en el principal centre dels interessos agraris que els hisendats tenien repartits per un extens territori de les comarques gironines.⁹

Tractant-se Torroella de Montgrí d'un municipi caracteritzat per la gran extensió dels masos, fruit de la tardana colonització d'una plana que abans havia estat una zona d'aiguamolls, és natural que algunes de les principals famílies d'hisendats gironins tinguessin un origen torroellenc.

La família Carles, originària de la Pedrissa de Pals i dedicada al segle XV a la mercaderia, però establerta ja a Torroella de Montgrí durant l'època moderna —període durant el qual acumulà un important patrimoni agrari—, constitueix un dels exemples més destacats dels hisendats gironins pel poder econòmic, social i també polític que arribà a assolir. Havent culminat l'ascens social l'any 1737 amb l'obtenció dels títols de cavaller i de noble del Principat de Catalunya, l'hereu traslladà el 1772 la residència de Torroella a l'antiga casa Xammar de la plaça del Vi de Girona (avui coneguda com a *Casa Carles*), que el seu cunyat, Salvador de Puig, havia comprat l'any 1760.

La base de la gran influència de la família Carles s'assentava sobre un important patrimoni agrari. L'inventari que Joaquim de Carles de Mendoza feu l'any 1864 dels béns que encara es conservaven

8 Congost, 1998b.

9 Bosch, en premsa: capítol 2.

dels seus besavis, Martí de Carles i Marianna de Puig, i el que la seva muller, Rosa de Ferrer, realitzà l'any 1866 dels béns que foren del seu avi, Josep Antoni de Ferrer de Singla,¹⁰ permeten conèixer algunes de les característiques del patrimoni Carles a mitjan segle XIX. Desconec per quin motiu no hi apareixen els masos Pinell i Garriga ja que, si bé havien estat venuts a carta de gràcia amb anterioritat, l'any 1864 ja havien estat desempenyorats pels Carles. És per això que en els quadres següents —en què es reproduïxen les dades que proporcionen els inventaris de 1864 i 1866—, s'inclouen també aquests masos mitjançant la informació obtinguda a través d'altres fonts. Com que no dispenso de les xifres desglossades de la qualitat de les terres d'algunes propietats, per no desvirtuar els resultats en els quadres només figuren els totals que són realment representatius.

Quadre 1. Béns procedents del patrimoni Puig (1864)

	Lloc	Valor (raïls)	Campa o cultiva	Part cultiva i erm	Vinya	Part cultiva, olivar, vinya, erm, bosc alzines, bosc pins	Erm	?	Total vessanes
Casa Pl. del Vi	Girona (Gir.)	500.000							-
Solar	TM (BE)	1.600							0,75
Mas Puig	TM (BE)	264.667	145,0				11	16,5	172,50
Mas Torre Bagura	TM (BE)	272.000	106,0	76					182,00
Mas Figueres	TM (BE)	56.000	31,5		4		40		75,50
Mas Sunyer	Serra-Llabià (BE)	288.999	129,2	70					199,25
Mas Puig	Fellines (Gir.)	106.875				123			123,00
TOTAL		1.490.141							752,25

FONTS. AHG, Notarial, Girona 1, t. 1236, 31-3-1864, inventari.

NOTES. TM = Torroella de Montgrí; Gir. = Gironès; BE = Baix Empordà.

10 AHG, Notarial, Girona 1, t. 1236, 31-3-1864, i t. 1241, 18-8-1866. Ambdós inventaris van ser fets per inscriure els testaments de Martí de Carles, Marianna Puig i Josep A. de Ferrer en el Registre de la Propietat.

Quadre 2. Béns procedents del patrimoni Carles (1864)

	Lloc	Valor (rals)	Campa o cultiva	Part cultiva, bosc alzines, bosc pins, erm	Bosc	Prat	Bosc i erm	Conreu, vinya i erm	Erm	Total vessanes
Casa C/ Nou	Girona (Gir.)	30.000								-
Castell de Carles	TM (BE)	53.333								4,00
Solar antiga caserna	TM (BE)	2.667								1,00
Bosc	Palafrugell (BE)	10.667			3					3,00
Bosc	Palafrugell (BE)	800			0,25					0,25
Peça de terra	Palafrugell (BE)	2.667					2,5			2,50
Peça de terra	Palafrugell (BE)	2.400							18	18,00
Peça de terra	Palafrugell (BE)	1.600							5	5,00
Casa + 8 ves.	Llafranch (BE)	1.600							8	8,00
Casa <i>Horta de Carles</i> + 8 ves.	Palafrugell (BE)	40.000	10,5							10,50
Camp Llopart	Fontanilles (BE)	54.000	40						20	60,00
Mas Gombau	Palafrugell (BE)	72.000		400						400,00
Mas Ral	TM (BE)	211.733	134						50	184,00
Mas Closa Pagesa	TM-Gualta (BE)	281.866	148						203	351,00
Mas Garriga	Navata (AE)									208,00
Mas Pinell	TM (BE)				30	20		372,6	290	712,80
TOTAL										1.968,05

FONTS. AHG, Notarial, Girona 1, t. 1236, 31-3-1864, inventari. L'extensió del mas Garriga és la que consta en la venda a carta de gràcia d'aquest mas l'any 1847 (AHG, Notarial, Girona 5, t. 1105, 8-4-1847). Les dades del mas Pinell corresponen a l'any 1880 (Registre de la Propietat de la Bisbal, Torroella de Montgrí, t. 328, finca 1577. Dec aquesta dada a l'amabilitat d'Enric Saguer).

NOTES. TM = Torroella de Montgrí; Gir. = Gironès; AE = Alt Empordà; BE = Baix Empordà.

Quadre 3. Béns procedents del patrimoni Ferrer (1866)

	Lloc	Valor (raals)	Campa o cultiva	Olivar	Vinya	Bosc	Castanyers	Avellaners	Prat	Erm	Total vessanes
Casa Ferrer	Girona (Gir.)	120.000									-
Casa	Banyoles (PE)	18.500									-
Casa	Banyoles (PE)	2.000									-
Casa	Banyoles (PE)	2.000									-
Molí fariner + 15 ves.	Banyoles (PE)	90.000	15								15,00
Peça de terra	Borgonyà (PE)	18.000	12							6	18,00
Bosc	Fontcoberta (PE)	4.000				8					8,00
Peça de terra	Mata (PE)	15.300	8								8,00
Peça de terra	Vilablareix (Gir.)	23.330	13								13,00
Peça de terra	Sta. Coloma (Selva)	20.000	14			21					35,00
Bosc	St. Dalmai (Selva)	2.330				5					5,00
Peça de terra	Riudellots (Selva)	1.510	8			4					12,00
Mas Casanova	Banyoles (PE)	31.600	9	3		4				15	31,00
Mas Campolier	Banyoles (PE)	122.400	45	9	7	12			2	20	95,00
Mas Madrenys	Aiguaviva (Gir.)	154.500	56			2,5					58,50
Mas Ferrer	Bescanó-Estanyol (Gir.)	112.200	40,75		3	50	3	25		2	123,75

	Lloc	Valor (raïls)	Campa o cultiva	Olivar	Vinya	Bosc	Castanyers	Avellaners	Prat	Erm	Total vessanes
Mas Serrallonga	Brunyola (Selva)	147.300	30			500				6	536,00
Mas Camps	Brunyola (Selva)	6.400	4			38				1	43,00
Mas Oliva	Vilobí (Selva)	244.000	94			60				2	156,00
Mas Casanova	Salitja (Selva)	59.330	29			3					32,00
TOTAL		1.194.700	377,75	12	10	707,5	3	25	2	52	1.189,25
%			31,8	1,0	0,8	59,5	0,2	2,1	0,2	4,4	100 %

FONTS. AHG, Notarial, Girona 1, t. 1241, 18-8-1866, inventari.

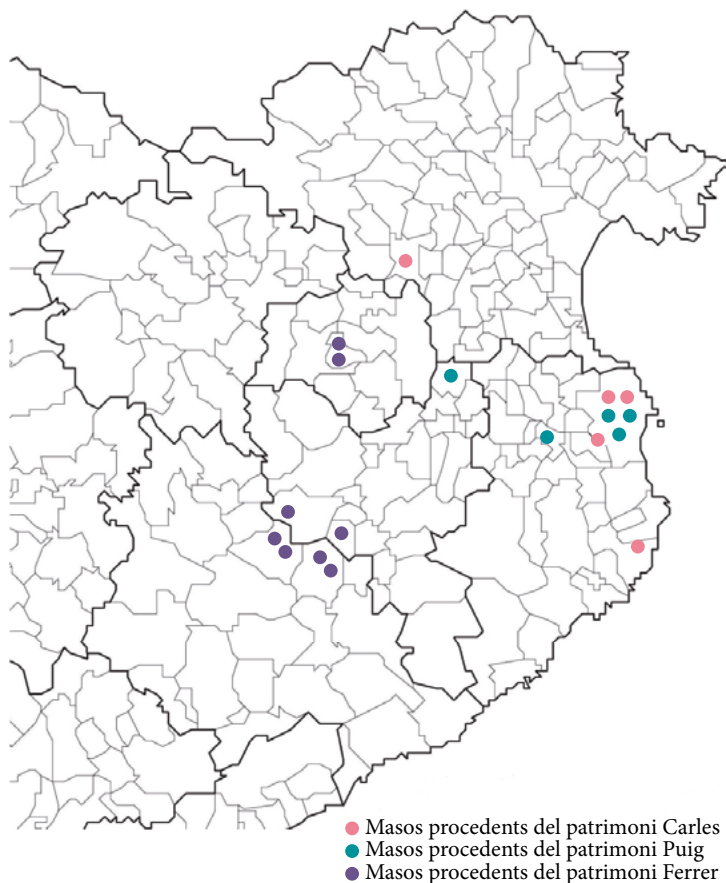
NOTES. *Gir.* = Gironès; *PE* = Pla de l'Estany

A partir de l'anàlisi dels cadastres de principis del segle XVIII de diferents municipis de la Costa Brava, Yvette Barbaza considera gran propietat aquella que se situa entre les 100 i 300 hectàrees (entre 457,25 i 1.371,74 vessanes) i molt gran la que supera les 300 hectàrees (1.371,74 vessanes).¹¹ Fins i tot sense agregar-los, els tres blocs de béns ressenyats se situen dintre els límits de la gran propietat (els procedents del patrimoni Puig) i la molt gran propietat (els heretats de Martí de Carles i de Josep Antoni de Ferrer). Sumant totes les superfícies, el patrimoni Carles a mitjan segle XIX estava integrat per 3.909,55 vessanes (855 hectàrees), superant àmpliament els mínims que Barbaza estableix per a la molt gran propietat. L'any 1875 aquesta gran propietat territorial permetia a Joaquim de Carles de Mendoza figurar en el segon lloc en la llista dels majors contribuents de la província de Girona per contribució territorial.

El mapa 1 ajuda a copsar millor la distribució geogràfica de les propietats.

¹¹ Barbaza, 1963: 577, 1966: 260-262.

Mapa 1. Els masos del patrimoni Carles a mitjan segle XIX

Com s'observa, el patrimoni Carles no era unitari, sinó que es trobava fragmentat en diverses unitats d'explotació repartides pels termes de vint municipis de les actuals comarques de l'Alt i el Baix Empordà, el Pla de l'Estany, el Gironès i la Selva, cosa que corrobora la coherència interna d'aquesta àrea geogràfica que Rosa Congost ha

definit amb el nom de *regió de Girona*¹². Els béns que havien estat dels Puig estaven situats en quatre municipis del Baix Empordà i el Gironès. El patrimoni heretat de Martí de Carles estava compost per dos nuclis de propietats al Baix Empordà —un que abraçava els municipis veïns de Torroella de Montgrí, Gualta i Fontanilles, i un altre al municipi de Palafrugell—, més el mas Garriga de Navata (Alt Empordà) i una casa a Girona. Finalment, els béns procedents del patrimoni Ferrer es trobaven situats en dotze municipis del Pla de l'Estany, el Gironès i la Selva, i s'agrupaven en dos grans blocs de propietats —un format per les heretats localitzades als municipis de Vilablareix, Aiguaviva, Bescanó, Brunyola, Santa Coloma de Farners, Vilobí d'Onyar i Riudellots, i l'altre per les propietats situades als municipis propers a la vila de Banyoles—, més la casa de la ciutat de Girona.

L'explicació d'aquesta gran dispersió i fragmentació territorials, que és característica de la gran propietat rural a les comarques gironines,¹³ cal buscar-la en els mecanismes històrics de formació i conservació d'aquests patrimonis, entre els quals destacaren, com s'ha dit, l'endogàmia entre els pagesos propietaris de masos i la institució de l'hereu únic universal. En el cas dels Carles, dos enllaços matrimonials estigueren en la base de la seva situació de preeminència al segle XIX. El matrimoni, l'any 1756, de l'hereu Martí de Carles amb Marianna de Puig —germana de Salvador de Puig, també noble hisendat de Torroella de Montgrí, que morí solter i sense fills— i el casament, l'any 1848, de Joaquim de Carles amb Rosa de Ferrer —pubilla d'una família d'hisendats procedents del món de les lleis— permeteren sumar els patrimonis Puig i Ferrer al dels Carles, engrandint-lo enormement. La llarga etapa de dificultats econòmiques que travessà la família des de la Guerra del Francès fins a mitjans de la dècada dels seixanta del segle XIX —motivades per un entrecruament de factors externs (els conflictes bèl·lics, les males collites, la crisi agrària de la primera meitat del segle XIX i la mateixa mecànica del deute) i interns al patrimoni (el pagament de dots i llegendimes, l'increment de la despesa familiar i els problemes en

12 Congost, 1990: 22-27.

13 Barbaza, 1963, 1966; Armengol, 1979-1980: 88-90, 93-94; Congost, 1981, 1983; Estalella, 1984a, 1984b.

el cobrament dels censos emfitèutics)— explica que el mercat de terres (les compres i els establiments emfitèutics) tingués una importància molt secundària com a forma d'incrementar les seves propietats respecte a les que incorporaren per la via matrimonial i d'herència, així com el fet que els Carles no comprassin béns desamortitzats ni es dediquessin al negoci del crèdit, tal com feren altres hisendats. El llarg període de problemes econòmics se saldà amb la venda d'algunes parcel·les de terra i la pèrdua del mas Vicens de l'Escala l'any 1855, sobretot per cancel·lar deutes.¹⁴

La base principal de la gran propietat agrària dels Carles, igual com la dels altres hisendats de la regió de Girona, eren les unitats d'explotació constituïdes pels masos. Com mostren els quadres precedents, els masos del patrimoni Carles eren de dimensions molt diferents. La majoria podia garantir la subsistència d'una família que conreés les terres, però no pas tots. A mitjan segle XIX, a la resposta a la *Encuesta sobre el crédito rural*, la Junta d'Agricultura de la Província de Girona considerava que 30 vessanes garantien l'autosuficiència familiar i, a la mateixa època, Ramon de Sabater fixava en 50 vessanes el mínim perquè un pagès pogués ser considerat *labrador*.¹⁵ En el conjunt del patrimoni Carles tres masos tenien menys de 50 vessanes: el mas Casanova de Banyoles (31 vessanes), el mas Casanova de Salitja (32) i el mas Camps de Brunyola (43). La meitat de les terres del primer eren, a més, ermes, i la major part de l'extensió del mas Camps era de bosc, per la qual cosa la sola explotació d'aquests masos no podia mantenir una família de masovers. Per altra banda, el nom de *Casanova* de dos d'aquests petits masos sembla indicar que havien estat creats en una època no gaire reculada, probablement mitjançant el fraccionament d'un mas de major extensió.

D'entre 50 i 100 vessanes, el patrimoni Carles tenia els masos Madrenys (58,5 vessanes), Figueres (75,5) i Campolier (95). El mas Figueres, però, amb 40 vessanes ermes, es trobaria al límit de la subsistència d'una família que conreés només aquesta heretat. Dos masos més se situaven en la franja de les 100 a les 150 vessanes,

14 Vegeu les estratègies d'ampliació del patrimoni Carles, així com els problemes d'endeutament que travessà des de la Guerra del Francès fins als anys seixanta del segle XIX, a Bosch, en premsa: capítols 3 i 4.

15 Congost, 1990: 79.

cinc entre 150 i 200 vessanes, i un entre les 200 i les 250 vessanes. Finalment, quatre masos superaven les 300 vessanes; la major part d'aquestes propietats, però, no era terra de conreu. Les 536 vessanes del mas Serrallonga de Brunyola, per exemple, eren quasi totes de bosc i constituïen gairebé tres quartes parts de l'explotació forestal dels Ferrer, la qual, situada majoritàriament a la comarca de la Selva, ocupava més de la meitat de les terres de tot el seu patrimoni. El mas Pinell de Torroella de Montgrí, d'un total de 712,8 vessanes, en tenia 372,6 de conreu, vinya i erm —desconec en quina proporció cadascun—, 30 de bosc, 20 de prat, 150 d'erm i 140 d'estanys i sorres, que, igual com les closes i erms del mas Closa Pagesa, es destinaven al manteniment de bestiar boví i equí.

Els Carles, com molts altres hisendats de la regió de Girona, només eren *senyors útils i propietaris* de les seves heretats. Jurídicament tenien per sobre, per tant, diferents senyors directes (sobretot institucions eclesiàstiques i noblesa tradicional) i, per sota, diversos subemfiteutes, masovers i arrendataris que, amb el seu treball o mitjançant el d'altres persones (en el cas dels grans arrendataris), els proporcionaven la renda amb la qual podien mantenir el seu elevat nivell de vida. En virtut de les lleis promulgades pels governs liberals, els Carles pogueren redimir la majoria dels censos afectes al seu patrimoni, cosa que els va permetre consolidar com a propietat plena bona part dels béns que abans només posseïen en domini útil, mentre van poder seguir cobrant els seus propis censos als seus subemfiteutes. Finalment, mitjançant la concessió de bans sol·licitats a diverses autoritats judicials i polítiques i, més endavant, gràcies a les mesures legislatives de l'estat liberal que declaraven tancades les terres dels particulars, privatitzant així els usos col·lectius que havia sancionat el costum durant segles (relacionats sobretot amb els drets d'espigolar, de llenyar, de pasturar i de caçar), els propietaris útils, com els Carles, pogueren ampliar els drets de propietat i, en conseqüència, també les rendes, en apropiar-se d'uns recursos que abans eren d'aprofitament veïnal.¹⁶

16 Vegeu Bosch, en premsa: capítols 1 i 3.

PART I
L'EXPLOTACIÓ DEL PATRIMONI

La renda que percebia la família Carles procedia, principalment, de l'excedent agrari que recaptava de la cessió de les terres mitjançant diverses fórmules contractuals (subestabliment emfitèutic, rabassa morta, masoveria i arrendament). Durant el segle XVIII i fins a 1818, els Carles també practicaren el conreu directe d'un nombre important d'heretats per mitjà de majordoms, mossos i jornalers; però a partir de la segona meitat dels anys vint del segle XIX la masoveria acabà imposant-se de manera aclaparadora com la forma d'explotació dels masos del patrimoni.

L'anàlisi de les diverses formes d'explotació i dels contractes signats per una mateixa família sobre uns mateixos masos pot aportar una valuosa informació sobre alguns aspectes relacionats amb la gestió dels grans patrimonis com ara la preferència per una forma d'explotació o una altra segons les circumstàncies, l'evolució de les clàusules dels contractes o el tipus de relacions socials que s'establien entre el propietari i els subemfiteutes, masovers i arrendataris. En aquesta part del llibre veurem primer de tot les diverses formes de què se serviren els Carles per explotar els seus masos al llarg del temps, per analitzar després, amb detall i per ordre, l'explotació directa de les heretats, els contractes agraris que significaven una cessió a llarg termini dels drets sobre la terra (perpètua en el cas de les subemfiteusis, limitada a la vida dels primers ceps en les rabasses) i els que representaven la cessió de l'usdefruit de la terra a curt termini (masoveries i arrendaments).

1. L'EXPLOTACIÓ DELS MASOS AL LLARG DEL TEMPS

En l'apèndix II s'han representat tots els masos que formaren part del patrimoni Carles durant la primera meitat del segle XIX, amb la indicació de la forma d'explotació de què foren objecte al llarg del temps. S'hi han inclòs algunes dades anteriors i posteriors a aquell període a causa de l'interès de poder comparar la forma de gestió i els contractes signats en diferents èpoques, si bé les notícies anteriors al segle XIX no tenen la voluntat de ser exhaustives.¹⁷ Quan les heretats estaven arrendades a preu acotat o bé tenien arrendats els fruits, també s'indica la manera com eren explotades (en conreu directe, masoveria o mitgeria), sempre que he disposat d'aquesta informació. El quadre de l'apèndix possibilita així una doble lectura: veure l'estratègia des del punt de vista del propietari i la manera concreta com eren explotades les terres.

Malgrat que en un mateix moment poguessin coexistir diferents formes d'explotació de les heretats, es van succeir unes etapes ben diferenciades. Des de finals del segle XVII fins a mitjan segle XVIII només hi ha indicis de conreu directe en les terres que a mitjan segle XVIII donarien lloc al mas Nou de Puig de Torroella de Montgrí (més endavant ja només conegut com a *mas Puig*); la resta de masos dels quals tinc dades eren explotats a masoveria. A partir de mitjan segle XVIII s'observen alguns canvis: entre 1758 i 1767 Salvador de

17 He localitzat contractes relacionats amb el patrimoni Carles a ADG.FCC, lligalls foli 3, 6, 16, 29, 31, 38, 55 i lligalls en quart 4 i 8; AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 361, 362, 367, 369, 372, 373, 392, 447, 452, 455, 456, 458 i 459; Girona 1, t. 1194; Girona 10, t. 721 i 722; Palafrugell, t. 381 i 437; i Registre d'Hipoteques de Girona, t. 17 i 37. Per seguir les formes de gestió dels masos i la permanència dels masovers he consultat també la comptabilitat dels patrimonis Puig i Carles dels anys 1784-1818 i les llibretes de comptes del patrimoni Carles dels anys 1831-1934 (ADG.FCC, lligall foli 44 i lligalls en quart 3, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21 i 22), així com les notificacions de comiat a masovers localitzades a l'AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 436, 456, 459, 482 i 495. Per al període anterior a 1794, en el cas dels masos que havien estat del patrimoni Puig, vg. Gifre, 1987.

Puig arrendà a preu acotat tots els masos que posseïa a Torroella de Montgrí en els quals es podia conrear arròs a una companyia formada pel blanquer Joan Llach, el confiter Francisco Nadal, el calderer Joan Antoni Salvatella i el sabater Josep Duran, tots de Girona.¹⁸ El fet que se signessin dos contractes seguits (el 1758 i el 1761) per importants quantitats en metàl·lic, i que en el primer contracte la meitat del preu servís a l'arrendador per a descarregar-se de 15 censals, semblen indicis que el patrimoni Puig passava per dificultats financeres. L'hereu, doncs, procurà superar-les aprofitant els elevats preus que alguns inversors urbans estaven disposats a pagar per poder sembrar arròs, un producte que reportava uns beneficis més elevats que els altres cereals.¹⁹ Fou precisament el fet que la normativa de 1767 limités el conreu de l'arròs a un any de cada cinc el que motivà que, el setembre de 1767, els arrendataris d'aquells masos dels Puig renunciessin al darrer any del contracte, per causa que:

en principis de est corr[en]t any age sobrevingut una ordre real [...] de privar de poderse fer arròs en dit terme de Torroella en estos dos anys de 1767 y 1768, que són los dos años últims de dit arren[damen]t; y havent nosaltres dits arrendataris acudit al dit Sor Dn Salvador Puig per la esmena dels dañs de no poderse sembrar arròs en las ditas terras per ésser la cullita que donava lo major producto del referit arren[damen]t, nos respongué dit Sor Dn Salvador Puig que si no volíam acabar dit arren[damen]t que lo renunciásem, que ell acceptaria la renúncia.

Amb la renúncia, es pactà que el propietari havia de *dar un temps competent, fins a Nadal pròxim, als masovers per evacuar las casas y*

18 Aquests signen el primer contracte d'arrendament; en el segon (de 1761) no hi apareix Nadal i s'ha incorporat a la companyia Josep Ros, pagès de Torroella de Montgrí.

19 Bona prova d'això és el fet que, en l'arrendament a preu acotat de 8 masos que Narcís de Carles signà el 1819 a favor de Salvador Rexach, es pactà que, si es donava el cas de tornar-se a sembrar arròs a l'Empordà, l'arrendatari pagaria cada any 53,3 rals addicionals per vessana d'arròs *per lo major benefici que en tal cas aquellas [terres] donarian*. Sobre el conreu d'arròs a l'Empordà, les successives reglamentacions i prohibicions i la conflictivitat a què donà lloc vegeu Vilar, 1966: III, 308-316, on el conreu de l'arròs és definit com *un conreu regat d'especulació*; Surroca, 1977, 1978, 1979; Gifre, 2000: 454-456, i Congost i Gifre, 2001.

terras compresas en dit arren[damen]t; amb la qual cosa sabem que els arrendataris estaven explotant les terres mitjançant parcers. He pogut localitzar dos sotsarrendaments atorgats pels arrendataris dels Puig: un a favor de Salvador Ferran (al terç i vintè de tot gènere de gra d'aresta) i l'altre a favor de Miquel Rufí, pagès de Fontanilles (a mitgeria), signats tots dos l'agost de 1764. Un cop rescindit el contracte d'arrendament a preu acotat, el mas Puig de Torroella tornà a ser explotat pel propietari mitjançant conreu directe; el mas Figueres continuà per un temps en règim de mitgeria (tot i que més endavant, en una data que no puc precisar, passà a ser conreat a masoveria) i la Torre Bagura es mantingué a masoveria.

No sembla pas que els parcers fossin sensiblement millor tractats pel propietari que per aquella companyia d'inversors arrendataris. Tant el contracte que Miquel Rufí signà l'any 1764 amb la companyia com el que signà l'any 1768 amb Salvador de Puig, ambdós a mitgeria, eren bastant durs. Aquestes mitgeries incloïen no només els cereals sinó també el cànem i el bestiar. En ambdós casos els arrendadors es comprometien a posar la meitat de la sement, del bestiar (la companyia prometia *posarli un parell de bous en dit mas ab Herada y ferramenta*), de les eines i arreu de pagès, de les despeses de manescal, ferrer i carreter i a fer motes i recs, així com a pagar tot el cadastre. Salvador de Puig es comprometia a pagar, a més, la meitat dels jornals dels pastors i mossos; però Rufí s'obligava a una sèrie de prestacions anuals en treball que no constaven en el contracte amb la companyia: fer 20 jornals de plantar bosc, plantar 60 plançons d'arbre (el propietari li donaria els plançons) i fer 4 jornals de mestre de cases o fuster per al manteniment de la casa. Rufí hauria de pagar, en ambdós casos, 2/3 dels grans i del que es tragués de vendre les herbes (un preu molt elevat en el context català, fins i tot per tractar-se d'una mitgeria),²⁰ la meitat del cànem i dels llegums que podia sembrar en

20 Així es desprèn dels règims de partició del producte habituals en les parceries, tant a la Catalunya oriental com a l'occidental (Garrabou, Planas i Sagner, 2001a: 214). En les mitgeries del patrimoni Torelló, a la Catalunya centre-occidental, la part de fruits que percebia el propietari no sobrepassava tampoc la meitat del producte agrari i del bestiar (Pascual, 2000: 11, 62-66). Rosa Congost, a partir de l'anàlisi de 300 contractes de parceria de masos de la regió de Girona entre 1768 i 1862, observa que *excepte tres casos comptats —en dos s'exigia la meitat i en l'altre 2/5 dels grans— es demanava sempre un*

6 vessanes, i, del terç dels grans que es quedava, n'havia de pagar a l'arrendador el vintè *aixís com se pagaba als sindichs de la universitat* (cosa que demostra que el propietari s'havia apropiat d'una part extra de l'excedent que havia imposat inicialment la Universitat com una contribució extraordinària). La diferència potser més important entre ambdós contractes feia referència a l'arròs: la companyia es reservava dos terços de les terres de l'arròs i, del terç que quedava per al masover, aquest n'havia de pagar el terç de fruits; el masover, a més, havia de llaurar totes les terres de l'arròs, no només la seva part (per al primer any la companyia es reservava totes les terres de l'arròs i del blat i, a canvi de llaurar-les, li pagarien 160 rals).²¹ En el contracte signat per Salvador de Puig no figurava aquesta reserva de terres de l'arròs, però l'any que se sembrés arròs el masover hauria de pagar més que en l'anterior contracte (terç i quartà per vessana *segons lo nou arrelament de 1767*)²² i hi figurava també l'obligació de llaurar unes terres que havien quedat fora del contracte:

respecte que la mitat del Bestiar es meu y llaurau las terras que vos cultivau, tingau la obligacio de llaurar las terras mias que no van compresas ab lo p[rese]nt arrendament [les terres del Casalot, Feixa, Saula, feixa dels salats de l'Agulla i 20 vessanes del camp dels salats] ab lo meu y vostre Bestiar, quant jo vos ho diré y per esto vos absolch de altres juntas que feyan los masovers de dit mas.

Finalment, en el contracte amb la companyia s'hi afegia una amenaça ben reveladora de quin era el principal conreu del seu interès: *si vos Miquel Rufí feu ninguna contradicció en ferse arros en*

terç de la collita de grans (1990: 154); i en la mostra de contractes de finals del XVIII de 4 notaries (dues de Girona, una d'Amer i una de Torroella de Montgrí) analitzats per Congost, Gifre, Sagner i Torres cap d'ells obliga a pagar una part tan elevada de grans (1999: 284).

- 21 Si el masover només havia de llaurar les terres de l'arròs que s'havia reservat la companyia cal suposar que la resta de feines lligades a l'arròs la companyia les feia fer a mossos i jornalers.
- 22 Aquesta era la taxa màxima que el reglament de l'arròs de 1767 establí que es podria cobrar dels parcors per aquest producte (Congost i Gifre, 2001: 344-345). Cal destacar el ràpid i exacte compliment de l'ordenança per part dels Puig, ja que aquest contracte fou signat l'1 de maig de 1768.

las terras de dita heretat ni á altres desde loego y ara per alesores vos dono comiat si feu semblant contradicció.

El contracte de masoveria que signà el 1764 la companyia amb Salvador Ferran, pagès de Torroella de Montgrí, no sembla especialment dur comparat amb altres contractes de la mateixa època (la companyia es reservava la meitat de la terra de l'arròs, que hauria de llaurar el masover, i aquest pagaria terç i vintè —també *com antes se acostumaba pagar als síndichs*— de tot gra d'aresta, inclòs l'arròs), llevat potser del fet que el masover estava obligat a mantenir una quantitat notable de bestiar dels arrendadors (25 ovelles o moltons), quedant-se'n, la companyia, tots els fruits, i a fer una gran quantitat de prestacions en treball (ultra llaurar la terra de l'arròs que es reservava la companyia, fer 72 juntes més de llaurar cada any, fent-les *quant vullan i alli hont vullan* els arrendadors i, si aquests no volen les juntes, pagar 213,2 rals cada any *en recompensa de ditas llaurons*).

També en el patrimoni Carles, més o menys per aquestes dates, s'efectuaren arrendaments a preu acotat relacionats amb el conreu de l'arròs. El 1774 Martí de Carles de Quintana arrendà a Antoni Nadal Darrer (comerçant) i a Marià Cané (patró), ambdós de Barcelona, les terres que s'havien de sembrar d'arròs (unes 500 vessanes) en els masos Pinell de Torroella i Carles de Pals en la collita d'aquell mateix any; i les que se sembrarien d'arròs en el mas Closa Pagesa (unes 300 vessanes) en la collita de 1775. Que l'arrendament fos només per una collita d'arròs ha d'estar relacionat amb la normativa de 1767 —que, recordem, permetia només sembrar-ne un any de cada cinc— i mostra l'interès exclusiu dels arrendataris per aquest cereal. La major part del preu de l'arrendament dels dos primers masos serví també a Martí de Carles per a descarregar-se de censals. El fet que en l'arrendament de la Closa Pagesa es reservessin algunes terres per als majordoms d'aquesta heretat i del mas Carles, i que el propietari en els masos Pinell i Carles assumís la major part dels costos d'explotació (tots els de sembrar, llaurar, segar, batre, recollir i portar l'arròs, i la meitat de la sement) i, en la Closa Pagesa, tota la despesa de llaurar la terra i els salaris dels experts de les aigües i dels síndics procuradors dels pobles, fa pensar que aquests masos, almenys les terres sembrades d'arròs, s'explotaven mitjançant conreu directe.

Fins a la Guerra del Francès el patrimoni Puig es trobà en una situació marcada per l'estabilitat: tots els masos continuaren cedits a parts de fruits, menys el mas Nou (o mas Puig de Torroella de Montgrí) que seguí en conreu directe amb treball assalariat, com ho havia estat durant tot el segle XVIII. Els ingressos procedents d'aquest important patrimoni agrari, que era administrat per un procurador, asseguraven el manteniment de la posició social de l'hereu Puig, el qual el 1759 havia obtingut el títol de cavaller i l'any 1760 havia traslladat la residència a la ciutat de Girona.²³

Per contra, sembla que, entre 1776 i 1790, el patrimoni Carles passava per dificultats econòmiques: Martí de Carles arrendà els fruits i rèdits de tots els seus masos, amb l'excepció del mas Garriga de Navata, al mateix comerciant de Barcelona, Antoni Nadal Darrer, que li havia arrendat en els anys immediatament anteriors les terres de l'arròs dels masos Pinell, Carles i Closa Pagesa. Que se signessin dos contractes quasi seguits (el desembre de 1774 i el gener de 1775), comproment les deu primeres collites dels set masos pel preu fix de 63.960 rals cada any, podria ser un símptoma de problemes econòmics en el patrimoni. El darrer contracte amb Nadal se signà el maig de 1785, per cinc collites i al mateix preu. En aquests anys, doncs, Antoni Nadal no mostra interès només per l'arròs sinó també per les altres produccions dels masos (bàsicament blat, mestall i ordi), ja que seguia en vigor la normativa que permetia sembrar arròs tan sols un any de cada cinc. En qualsevol cas, arrendar per avançat el producte de tantes collites al mateix preu fix en diners degué implicar, de ben segur, que no fos el propietari sinó el comerciant arrendatari qui es beneficiés de la tendència a l'alça dels preus agraris que es va experimentar a Girona i Barcelona durant aquests anys.²⁴

Ja fos perquè millorés la situació econòmica del patrimoni —si la hipòtesi d'anteriors dificultats fos certa— o bé perquè Antoni Nadal, o altres potencials arrendataris, no estiguessin interessats a arrendar masos o els seus fruits després que el 1792 es prohibís totalment el conreu de l'arròs a l'Empordà pel perill de malalties que

23 Sobre l'evolució del patrimoni Puig, vegeu Gifre, 1990.

24 Sobre els preus del blat a Girona i Barcelona, vegeu Congost, 1990: 91-94; i Vilar, 1966: III, 377-393.

comportava, el cert és que des de 1791 ja no se signà cap contracte d'arrendament a preu acotat dels masos del patrimoni Carles fins després de la Guerra del Francès. Entre 1791 i 1818 el mas Ral de Torroella de Montgrí, els tres masos de Palafrugell i el mas Garriga de Navata foren explotats a parceria i els masos Pinell, Closa Pagesa i Carles, mitjançant conreu directe. Els masos de Palafrugell i Navata eren els més allunyats tant de la residència del propietari —establerta a Girona a partir de l'any 1772— com de la del seu administrador, Josep Alabau Planas, que vivia a Torroella de Montgrí. El factor de la llunyania devia condicionar l'explotació indirecta d'aquests masos mitjançant el sistema de masoveria. Hi havia un mas explotat a parceria a Torroella de Montgrí, el mas Ral, però el parcer era, des de 1807, el mateix administrador del patrimoni. És molt probable que el conreu directe dels masos Pinell, Closa Pagesa i Carles estigués relacionat amb la seva especialització no només cerealícola sinó també ramadera. En un inventari del bestiar existent en les heretats que eren explotades en conreu directe, efectuat abans que fossin arrendades a preu acotat a Salvador Reixach, hi figura que al mas Pinell hi havia una eugassada composta per 19 cavalls i 11 eugues (5 amb una cria i una de prenyada) i 21 vaques (14 amb una cria i una de prenyada), mentre que als altres masos hi havia bous (17 a la Closa Pagesa, 11 al mas Carles i 12 al mas Puig). El valor global de tots els animals ascendia a 69.456,3 rals.²⁵ En els comptes del patrimoni dels anys 1794 i 1818, apareixen sovint algunes quarteres de civada, i de vegades també d'ordi, reservades per sembrar en aquests masos *per erba seca*, a més d'alguns ingressos directament relacionats amb el bestiar: vendes d'animals, d'algun cuiro i d'herbes, i juntes (treballs de llaurar) realitzades per a terceres persones (el 1817 es van ingressar

25 ADG.FCC, lligall foli 16. A l'inventari dels patrimonis Carles i Puig efectuat per Josep Ramon de Carles el 24-7-1810 hi figura que al mas Pinell hi havia 15 eugues i cavalls i 10 vaques; a la Closa Pagesa, 8 bous i 2 vedells; al mas Carles, 6 bous i 1 brau, i al mas Puig, 7 bous i 1 vedell (ADG.FCC, lligall foli 4). A l'inventari pres pel mateix Josep Ramon de Carles el 26-10-1814, hi figuren 21 cavalls, 7 eugues, 2 poltres mascles i 4 femelles i 26 *caps de vestia bovina entre bacas braves y un toro* al mas Pinell; 21 bous i 2 braus a la Closa Pagesa; 14 bous i 2 braus al mas Carles, i 11 bous i 4 braus al mas Puig (AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 450).

2.398,5 rals per *juntas fetas á Joan Mundó de Bagúr*).²⁶ Aquests masos eren explotats mitjançant majordoms, mossos, bovers, un eugasser, una vaquera i treball assalariat per a les feines agrícoles.

Quan l'hereu, solter i sense fills, morí l'any 1796, heretà el patrimoni Puig la seva germana Marianna, casada amb Martí de Carles. Ambdós patrimonis quedaren units, si bé l'administrador en portà els comptes per separat fins a 1810 (Martí havia mort el 1804 i Marianna, el 1809), quan passaren a un únic hereu, Narcís de Carles. El mateix 1810, Josep Ramon de Carles, curador i administrador dels béns del seu nebot Narcís, desenvolupà una estratègia amb l'ajut del seu administrador, Josep Alabau Planas, per tractar de minimitzar els estralls que podia ocasionar sobre el patrimoni la Guerra del Francès, iniciada el 1808. Així, el 31 de juliol de 1810 signà una escriptura de cessió per cinc anys al terç de fruits de tots els masos que es portaven en conreu directe a una companyia formada per Josep Alabau Planas, Josep Costa (ambdós figuraven en el contracte com a comerciants de Torroella de Montgrí) i Genís Ferrer Aimerich (comerciant de la Bisbal),²⁷ i el 6 d'agost els signà una àpoca de 41.441,8 rals pel valor dels arres i bestiar d'aquells masos. En realitat, però, els comptes del patrimoni demostren que els Carles seguiren explotant aquells masos en conreu directe, mentre les altres heretats continuaven en règim de masoveria. El 8 de novembre de 1810 Guillerme Aynal de Beaulieu, *Major de Infanteria, verificador dels dominis del Departam[en]t de la alta Catalunya, y Comicionat del M.I.Sor. Intendent de fianzas de dit Corregim[en]t de Gerona*, ordenà l'embargament i el segrest dels béns mobles que restaven a la Casa Carles del carrer Hospital de Torroella de Montgrí (on residia amb la seva família l'administrador del patrimoni), així com de tots els béns immobles de Narcís de Carles (que llavors es

26 També en una avaluació del que podria produir el patrimoni el 1818, probablement feta per Josep Devant Tapis (que més endavant en seria l'administrador), s'estimà que en un *any comú* es podrien ingressar 60 quarteres de forment, 14 de mestall, 8 d'ordi i 10 de civada de *cosuras de las heugas [...] guañat batent* (ADG.FCC, lligall foli 44).

27 El 6 d'agost del mateix 1810 Alabau, Costa i Ferrer signaren una escriptura privada de constitució de companyia, en la qual estipulaven que l'arrendament era a parts iguals entre ells, també en les despeses i guanys. Alabau l'administraria i en portaria els comptes *mediant la paga de un quatre per cent* (ADG.FCC, lligalls foli 6 i 39).

trobava presoner a França).²⁸ La Casa Carles de Girona ja havia estat ocupada pels francesos i servia com a residència d'oficials.

Després de la guerra, el 20 d'agost de 1815, Josep Ramon de Carles i el seu administrador declararen nul·les les dues escriptures de parceria i d'època signades el 1810, declarant que havien estat fetes amb la sola intenció d'evitar que els francesos s'apoderessin de tot el producte d'aquelles heretats.²⁹ En efecte, en els comptes del patrimoni dels anys 1812, 1813 i 1814, Josep Alabau anotà totes les despeses ocasionades per la confiscació dels terços dels masos: pagaments a *Narcís Diví i companyia de Gerona* pel sotsarrendament fet al mateix Josep Alabau dels terços del mas Puig de Fellines (aquella companyia els devia haver arrendat al Govern francès); a Genís Hugas Pagès, de Torroella de Montgrí, per l'arrendament dels terços dels masos Puig i Figueres fet al Govern *de que me feu cessio*; a Josep Terrades Massot per l'arrendament dels terços dels masos Torre Bagura i Ral *pagat al Govern*; i al *Recebedor dels Dominis de la Bisbal* pel preu *de lo arrendat al Govern [...] â saber Pinell, Closa Pagesa, Mas Carles, terras de Palafrugell, Serra, terras de la Vila* [Torroella de Montgrí], *de Ullá, Alrechs y Albons*.³⁰ D'aquesta manera, gràcies al paper d'intermediari desenvolupat en aquests arrendaments per l'administrador Alabau, la família Carles pogué conservar durant la guerra una part important del producte de les seves heretats. Tenir un administrador de plena confiança resultà de vital importància en un cas extrem de dificultats, com fou l'embargament de tot el patrimoni durant el conflicte bèl·lic, amb l'agregant que ni l'hereu (captiu a França fins al final de la guerra) ni el seu oncle (ocupat en campanyes militars també fins al final del conflicte) no estaven presents per tenir cura dels seus interessos.

Després de la Guerra del Francès, el patrimoni Carles patí greus dificultats econòmiques. En aquest context, el 5 i el 7 d'octubre de 1819 Narcís de Carles signà dos contractes d'arrendament consecutius, per cinc anys cadascun, a preu acotat de 8 masos (Puig, Figueres,

28 ADG.FCC, lligall foli 4. Josep Ramon de Carles també es trobava fora de Torroella de Montgrí en aquelles dates per causa de la guerra.

29 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 451.

30 ADG.FCC, lligall foli 44.

Torre Bagura, Pinell, Ral, Closa Pagesa, Carles i Vicens) a favor de Salvador Reixach i el seu germà Antoni, comerciants de Torroella de Montgrí. El maig de 1820 arrendà també el mas Sunyer de Serra i el batlliu de sac annex a ell a Antoni Reixach, a preu acotat i per temps indefinit fins que s'haguessin pagat unes obres que calia fer en els terraplens, motes i recs de les heretats arrendades l'any anterior. Tots aquests arrendaments a preu acotat resultaren perniciosos per al patrimoni, ja que les condicions favorables amb les quals aquests arrendataris creditors dels Carles aconseguiren signar els contractes ocasionaren al propietari una pèrdua important de renda. Durant l'arrendament dels Reixach, els masos seguiren explotats com ho havien estat anteriorment: els masos Puig, Figueres, Pinell, Closa Pagesa i Carles mitjançant conreu directe amb majordoms (els mateixos que ja tenien els Carles), mossos, eugasser i vaquer i treball assalariat en les feines agrícoles; i els altres masos a parceria. Els germans Reixach compraren a Narcís de Carles els 18 cavalls, les 10 eugues (6 amb cria) i la vacada del mas Pinell (composta per 21 vaques amb 14 cries), i els bous que hi havia a la Closa Pagesa (17), al mas Carles (11) i al mas Puig (13), per un preu total de 46.264 rals, així com adquiriren els arreus per a les feines agrícoles dels mateixos masos (per 4.903,6 rals). Compraren a altres persones més caps de bestiar i alguns arreus més de pagès i es dedicaren a l'explotació agropecuària d'aquests masos i al conreu de les altres heretats arrendades, tal com ja havien fet els Carles, si bé invertint sumes importants de capital per millorar-ne l'explotació.³¹

En l'arrendament a preu acotat per cinc anys dels fruits i rèdits (els censos dels subestabliments i el producte de les parceries) de les cinc heretats de Palafrugell, Navata i Fellines, signat el 6 de juny de 1824, l'advocat Pere Cortada i l'impressor Antoni Oliva, ambdós de Girona, aprofitaren les dificultats dels Carles per invertir en la comercialització de productes agraris.³² Una prova que aquest

31 ADG.FCC, lligalls foli 8 i 16.

32 L'arrendament era dels censos dels subestabliments de parcel·les dels masos Roig, Prats i Gombau i de peces de terra a la muntanya de Sant Sebastià, tots a Palafrugell, que satisfieien cada any 50 subemfiteutes que pagaven un cens fix en blat (66,97 quarteres en total) o en diner (42,6 rals en total) i 18 subemfiteutes que pagaven el cens de la quarta part de fruits; així com del producte anual de les masoveries dels masos Gombau de Llafranch, Garriga

contracte estigué forçat per les dificultats del patrimoni és el fet que, dels 53.300 rals del preu total pactat pels cinc anys, Narcís de Carles ja n'havia rebut 31.980 (a compte dels 3 primers anys) abans de signar l'escriptura. La necessitat imperiosa de diner l'obligava a hipotecar per avançat el producte dels seus masos, si bé es preocupà que això no perjudicés els seus masovers i subordinats: els arrendataris no podrien acomiadar els masovers —ni alterar-los els pactes— ni tampoc el majordom Silvestre Poch que vivia a l'Horta de Carles de Palafrugell. De nou veiem com un arrendament a preu acotat no alterava la forma d'explotació dels masos.

La necessitat urgent que tenien els Carles durant aquells anys d'ingressar diner líquid els va obligar a recórrer fins i tot als seus propis masovers, proposant-los d'arrendar els masos que conreaven o els seus fruits, a preu acotat. Així, l'any 1825 van arrendar a preu acotat el mas Garriga a Benet Casellas, que n'era masover des de com a mínim l'any 1775. El mateix 1825 proposaren al masover del mas Sunyer que els arrendés a preu acotat, i pagant per avançat, per tres anys, el terç que pagava als Carles, amb la promesa que, si una vegada obtingut el terç aquest no tenia el valor que n'havia pagat, li tornarien la diferència; el masover, però, va respondre que no podia acceptar la proposta *porque se hallaba sin fondo alguno*.³³

A través de dues concòrdies signades el 1824, que els resultaren molt oneroses, els Carles aconseguiren recuperar el control sobre l'explotació dels masos arrendats als germans Reixach. A partir de llavors, i fins als anys cinquanta del segle XIX, ja no tornaren a explotar cap heretat en conreu directe i tots els masos del patrimoni foren cedits a parceria al terç de fruits, menys les faves, veces, tapissots, fesols, fesoles, pèsols, llenties i *cualsevol altre genero de gra se cullia, conegut per tardanias tant de ivern com de estiu* dels quals es pagava el quart (al mas Puig de Fellines el 1830 la meitat de les faves si el masover en feia més de 2 vessanes) i al mas Garriga dos cinquens

de Navata i Puig de Fellines, més els censos de Navata que pagaven en diner 7 subemfiteutes per un total de 53,3 rals.

33 ADG.FCC, lligall en quart 26, 27-9-1825, carta de Josep M. de Carles al seu germà Narcís (referència als tractes amb Benet Casellas) i lligall en quart 7, *Administracion del Sor. Don José Mª de Carles y de Doyle*, f. 20 i 21, proposta feta a Salvi Romaguera.

de l'oli el 1832. No totes les persones que tenien arrendats a parceria masos dels Carles en aquesta època, però, conreaven personalment les terres com a masovers: Antoni Reixach (comerciant, com sabem, de Torroella), que arrendà els masos Puig, Figueres i Pinell, i Josep Alabau (administrador dels Carles fins a 1823), que tenia arrendat el mas Ral, no residien en els masos sinó que hi tenien majordoms,³⁴ que devien ocupar-se de la casa i de les feines del mas. Es podria tractar, per tant, d'arrendaments a parts de fruits explotats en conreu directe per part de l'arrendatari.

Les úniques excepcions a la parceria al terç de fruits entre 1824 i els anys cinquanta foren dos contractes successius d'arrendament a preu acotat que el matrimoni Busquets es feu signar el 1828, en el mateix moment de comprar a carta de gràcia el mas Pinell, els quals havien de començar a córrer quan els Carles recuperessin el mas (però que mai no arribaren a fer-se efectius en virtut d'un acord entre les parts); i l'arrendament a preu acotat, a partir de 1846, del mas Gombau de Palafrugell per 180 pessetes anuals, que quedaren invariables fins a 1876. El fet que es trobés lluny dels centres d'administració del patrimoni (Girona i Torroella de Montgrí) i que fos l'únic mas a Palafrugell en explotació per part dels Carles (els altres dos masos que havien posseït en aquella vila ja havien quedat totalment subestablerts en parcel·les en la dècada dels anys vint, igual com el mas Tomasi d'Albons, de manera que només reportaven censos al patrimoni) potser expliqui aquest pas de la parceria a l'arrendament a preu acotat; sorprèn, de totes maneres, que el preu de l'arrendament quedés anquilosat durant tants anys.

A partir dels anys cinquanta del segle XIX s'observa un tombant en la manera de gestionar el patrimoni. Les masoveries al terç de fruits seguiren dominant com a sistema d'explotació dels masos, però l'aparició de les mitgeries del mas Pinell, començada el 1857, i del mas Puig de Fellines, iniciada el 1872 (o potser abans, ja que no

34 En l'acte de possessió que realitzà d'aquests masos, el juliol de 1828, l'apoderat d'Antoni Reixach per causa dels diners que aquest acreditava dels Carles, quedà constància que en la casa del mas Ral hi havia trobat Antoni Vert; en la del mas Puig i Figueres, Joan Bosch, i en la del Pinell, Sebastià Oliver, figurant tots ells com a *Mayordomo del Colono ó Arrendatario* (AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 460, 5 i 7-7-1828).

he pogut localitzar el contracte corresponent), representen un indicatiu d'una implicació més directa del propietari en la gestió i l'explotació d'alguns masos.

La mitgeria del Pinell mereix una atenció especial, ja que els Carles, a partir de 1856, concentraren la major part dels seus esforços en l'explotació d'aquest mas. Considerant molt perjudicial la quantitat de renda que estaven perdent arran de la seva venda a carta de gràcia, acabaren fins i tot sacrificant el mas Vicens de l'Escala, que fou venut perpètuament a fi de poder recuperar el Pinell i fer-hi millores. En els comptes del patrimoni de 1856 hi consta, per exemple, que els Carles invertiren aquell any més de 800 pessetes en obres al Pinell; 4.150 pessetes en la compra de bestiar (per la meitat del preu de 12 vedelles i 2 vedells adquirits a la fira d'Amer; quatre parells de bous per llaurar i dos parells, de dos i tres anys, comprats a Joan Fort de Pals; una mula i 8 porcs; més tot el preu de 9 cavalls adquirits al mateix Joan Fort per a l'eugassada de l'heretat), i 67,5 pessetes per la meitat del cost d'eines de conreu.³⁵ En els anys cinquanta, seixanta i setanta del segle XIX el mas combinà la producció agrària amb l'especialització ramadera (concretament amb la cria de bestiar porcí, boví i de llana, a més de l'eugassada), seguint la tradició que ja li venia de lluny. El Pinell, però, ja no fou explotat directament pel propietari, com ho havia estat a finals del segle XVIII i fins a la Guerra del Francès, sinó que es preferí compartir totes les despeses d'explotació, tant agrícoles com ramaderes, amb un parcer mitger, tal com Garrabou, Planas i Saguer assenyalen que era tradició en els masos ramaders del litoral empordanès.³⁶ A canvi de la participació en la meitat de les despeses d'explotació i de manutenció del masover, el 1857 s'estipulà en el contracte que els Carles rebrien dos terços dels grans d'aresta (igual com hem vist en els dos contractes de mitgeria signats a mitjan segle XVIII per Miquel Rufi) i del blat de moro i els cigrons —explicitant que un terç els corresponia com a mig masovers i un altre terç per la part dominical—; un terç del mill, panís i melca de guaret (demanant permís per plantar-ne); un quart dels grans anomenats *tardanies* tant d'hivern com d'estiu, i la

35 ADG.FCC, lligall en quart 3.

36 Garrabou, Planas i Saguer, 2001a: 81-82; Saguer, 1993: 201-231.

meitat del producte del bestiar. El propietari es reservava l'eugassada, de la qual obtenia ingressos per drets de cossura (feines de batre).³⁷

Tot i que la participació activa del propietari en les despeses d'exploració i la gestió del mas Pinell, i més endavant també del mas Puig de Felines, és rellevant i significativa d'una nova forma de gestionar el patrimoni a partir dels anys cinquanta, no hem d'oblidar que aquestes mitgeries constituïen una excepció en el context general del patrimoni, dominat majoritàriament per la cessió dels masos mitjançant el contracte de masoveria al terç de fruits, on el propietari tenia una implicació molt menor. Potser aquestes mitgeries siguin un reflex de la crida vers un model de propietari molt més implicat en la gestió del seu patrimoni que alguns hisendats van fer, des de les associacions de propietaris, a partir de mitjan segle XIX. Es dona el cas, però, que en un patrimoni en què el conreu directe s'havia practicat en alguns masos fins molt poques dècades abans de mitjan segle XIX, la gestió directa no tornà a practicar-s'hi en els moments de màxima propaganda d'aquest sistema d'exploració. Potser les dificultats financeres del patrimoni impediren als Carles portar-la a la pràctica, o potser, encara més probablement, els va interessar més compartir els riscos de l'exploració amb un masover i traspasar-li a aquest la feina de gestió que suposava contractar jornalers per a les feines agrícoles.

Convé assenyalar igualment que, malgrat que les formes d'exploració directa i a mitgeria representin un model de gestió molt implicada per part del propietari, l'exploració mitjançant el contracte de masoveria al terç de fruits no representava, ni de bon tros, la inhibició total respecte a la gestió dels masos. Com veurem més endavant, els Carles, com molts altres hisendats que residien relativament lluny de les seves propietats i practicaven formes de gestió indirecta, tenien mecanismes per controlar la manera com eren explotats els seus masos, quins productes s'hi havien de conrear, la forma com s'havia de comercialitzar la renda, etc. De fet, tots els

37 En el següent contracte del mas, signat el 1877, els pagaments estipulats eren els mateixos amb l'excepció del blat de moro, del qual només es pagaria el terç; els cigrons, que no surten esmentats; no apareix tampoc el pagament de mill, panís i melca i sí, en canvi, l'obligació de pagar la meitat de l'oli i del producte del galliner. El propietari també es reservava l'eugassada.

estudis que es van fent basats en documentació particular no fan sinó posar en qüestió la realitat històrica de l'existència del propietari absentista totalment despreocupat de la gestió del seu patrimoni. Hem vist, per altra banda, com els Puig i els Carles no utilitzaren cap forma d'explotació diferent de les practicades pels grans arrendataris que arrendaren algunes de les seves heretats a preu acotat. A partir dels casos analitzats, no sembla, per tant, que existeixi al camp gironí, com a mínim fins a mitjan segle XIX, una forma d'explotació pròpia dels propietaris agraris rendistes i una altra forma pròpia d'uns suposats grans arrendataris capitalistes.

2. L'EXPLOTACIÓ DIRECTA

En la darrera dècada del segle XVIII i fins a 1818 cinc masos foren explotats directament pel propietari. Es tractava de masos localitzats a prop del principal centre de gestió del patrimoni, Torroella de Montgrí, on van residir sempre els administradors dels Puig i dels Carles. El conreu directe en una d'aquestes heretats, el mas Puig, ja venia de lluny. A mesura que engrandien el seu patrimoni, els Puig havien anat cedint els masos a parceria, però prosseguint sempre l'explotació directa amb treball assalariat d'aquest mas proper al seu lloc de residència. Quan l'any 1760 l'hereu Puig es traslladà a viure a Girona, es mantingué el conreu directe del mas Puig fins a 1819,³⁸ que fou arrendat a preu acotat amb uns altres set masos als germans Reixach. Aquesta pràctica de portar en conreu directe el mas més proper a la residència del propietari la trobem també en altres patrimonis d'hisendats: l'any 1856, per exemple, l'hereu Ros tenia cedits tots els masos a masoveria, menys el mas Ros de les Olives (Baix Empordà), en el qual ell mateix residia i que explotava directament.³⁹

Ja s'ha comentat que el conreu directe de diversos masos del patrimoni Puig-Carles a finals del segle XVIII i fins a 1818 degué estar relacionat amb la seva explotació no només cerealícola sinó també ramadera. En aquests masos (Puig, Pinell, Closa Pagesa i Carles), com hem vist, s'hi mantenia un nombre important de bestiar boví, així com una eugassada (al Pinell), que reportaven uns ingressos extres per drets de batuda i juntes fetes per a altres persones. Alguns anys, en els comptes del patrimoni, apareixen igualment diverses quarteres

38 Sobre el conreu directe practicat pels hereus Puig, vegeu Gifre, 1987: 238-245.

39 Bosch i Gifre, 1998: 166.

de blat de moro gastades *per los tossinos*, sense indicar ni quants n'hi havia ni en quina heretat eren.

Els masos en conreu directe eren explotats mitjançant la contractació de personal fix (majordoms, mossos, bovers, un eugasser i una vaquera) i treballadors assalariats eventuais per a les feines agrícoles. Josep Alabau, l'administrador dels Carles i els Puig, que vivia a Torroella de Montgrí, feia de majordom major, controlant les feines, pagant les soldades i passant els comptes amb el propietari. El personal fix vivia al mas, se li pagava una soldada i a més algunes despeses en espècie: en els comptes de 1818, per exemple, figura la soldada d'un any de l'eugasser del Pinell (383,8 rals); dels majordoms de la Closa Pagesa, el mas Carles i el mas Puig (298,5 rals cadascun); d'un mosso i un bover del mas Carles; de tres mossos i un bover de la Closa Pagesa; de tres mossos i un bover del mas Puig (191,9 rals cadascun pels 6 mesos de més feina, de l'1 de juliol al 31 de desembre de 1818, i 119,9 rals cadascun pels 6 mesos de l'1 de gener al 30 de juny de 1819), i d'una vaquera, segurament del Pinell (149,2 rals). Hi consten també 60 quarteres de forment gastades *per las despesas dels Majordoms, Mosos y Eugaser* i 57 quarteres de mestall *per las despesas dels Majordoms*.⁴⁰ L'eugasser del mas Pinell devia fer també de majordom, ja que no consta que en aquest mas hi hagués cap majordom contractat. Quan els Reixach arrendaren els vuit masos a preu acotat l'any 1819, mantingueren la forma de conreu que ja tenien, de manera que els masos en conreu directe continuaren essent explotats amb els mateixos majordoms que hi tenien els Carles. L'inventari dels béns que deixà en morir l'any 1820 Jaume Cateura, eugasser del Pinell, com l'identifiquen els Carles i els Reixach, però *majordom* de dit mas segons l'escriptura d'inventari, mostra com aquest personal fix contractat es podia reclutar entre els sectors més baixos dels petits pagesos propietaris.⁴¹

40 ADG.FCC, lligall foli 44.

41 En l'inventari dels béns que deixà Jaume Cateura en morir, a més de les seves pertinences que es trobaren al mas Pinell (alguns pocs mobles, roba de casa i personal, estris de cuina i de pagès, un fusell, una bota usada de capacitat mitja bota, una quartera de faves, tres quartans de blat de coure, dotze lliures carnisseres de cansalada, un cossi amb una porció de magres de porc, dos nodrissos valorats en 96 rals cadascun, una burra amb una cria de tres mesos, una pollina de dos anys i dues ovelles), hi figuraven també

Les feines de segar i batre se solien fer a preu fet i apareixen descomptades, junt amb els drets de batuda, del gra cobrat pel propietari. L'any 1809, en plena Guerra del Francès, l'administrador anotà el que s'havia gastat *per la vida dels 15 pactats per segar lo blat del Mas Puig [...] per falta de preufeters*. També es pagaven altres feines eventuais (com cavar i recavar el blat de moro, fer o escurar recs) a preu fet, normalment en espècie. Però per a la major part de les altres feines agrícoles es pagaven jornals en metàl·lic, tot i que algun jornal es podia pagar en espècie. Entre les despeses dels masos en conreu directe hi figuraven també la conducta del manescal (que podia pagar-se en espècie), alguns jornals de mestre de cases, la despesa de capar bous i cavalls, treballs de serraller, carreter, etc., la compra d'alguns *inputs* (sal per al bestiar, glaç, joncs, materials de construcció) i les contribucions.

A fi d'esbrinar per què el propietari abandonà l'explotació directa d'aquests masos i decidí arrendar-los a preu acotat junt amb altres heretats, he analitzat els comptes de l'explotació en conreu directe dels dos anys immediatament anteriors a l'arrendament efectuat als germans Reixach l'any 1819. Es podrà objectar que les dades corresponen a dos anys de molt males collites, per la qual cosa no reflecteixen la viabilitat del conreu directe en anys *normals*. Malgrat que ho acceptem, però, aquells dos anys de males collites degueren mostrar al propietari la cara més perillosa del conreu directe, és a dir, el fet que, mentre les despeses d'explotació seguien essent altes, una mala collita posava clarament en qüestió la bondat del sistema.

alguns béns immobles al terme de Pals: una peça de terra de 5 vessanes, part de vinya i part bosc; una vinya que posseïa a carta de gràcia de Mateu Bodet (pagès de Pals); una altra peça cultiva de 5 vessanes; mitja vessana al territori Estany Marisch, i una casa amb hort al carrer de Samaria de Pals (AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 456, 17-6-1820).

Quadre 4. El conreu directe dels masos Puig, Figueres, Pinell, Closa Pagesa i Carles (1817 i 1818)⁴²

Ingressos collita	Collita ingressada Quarteres (descomptat preufet i cossures)		Despesa en espècie Quarteres (gra per sembrar, majordoms, mossos, eugasser, preufets, conducta i jornal)		Gra venut (rals)	
	1817	1818	1817	1818	1817	1818
Blat	249	559,25	250,25	364,5	-167,9	15.158,5
Mestall	74	91,75	104,5*	123,5*	-2.958,7	-1.780,2
Ordi	6	16	6	57*	0	***
Civada	23,75	11	5	10	**	**
Blat moro	41	51,5	34,5	19	415,7	1.039,3
Mill	5,5	2,25	0	0	351,8	59,7
Veces	0,25		0		19,2	
Total					-2.339,9	14.477,3
Altres ingressos						
Venda pell d'un vedell, 1 cuiro, 2 bous, joncs, herbes i juntes fetes el 1817						
Venda d'un cuiro, joncs, herbes i juntes de 1818					3.658,5	1.663,0
TOTAL INGRESSOS					1.318,6	16.140,3
Despeses						
Soldades (majordoms, mossos, eugasser, bovers, vaquera)					3.852,5	4.541,2
Jornals					2.609,0	3.970,8
Contribucions					5.645,5	10.604,6
Altres					986,4	825,1
TOTAL DESPESES					13.093,4	19.941,7
SALDO TOTAL					-11.774,8	-3.801,4

FONTS. Elaboració pròpia a partir d'ADG.FCC, lligall foli 44.

NOTES. Valor del gra venut calculat segons el preu mitjà de venda de cada producte del patrimoni aquell any.

* El dèficit es cobreix amb el gra produït en altres masos cedits a parceria.

** No se'n ven (la civada sobrant es gasta tota en els cavalls del propietari i l'administrador).

*** No es pot donar valor a l'ordi sobrant perquè aquell any no en venen.

42 Desconec per quin motiu l'any 1818 no figuren entrades de cap producte del mas Carles, malgrat que no consta que la seva collita es vengués anticipadament. En el cas d'haver ingressat algun producte d'aquest mas que no figura en els comptes de l'administrador, el saldo de 1818 podria haver estat positiu, si bé tampoc d'una manera significativa. No s'han comptat les despeses d'administració per la dificultat de decidir quina part assignar-hi del sou de l'administrador (que s'ocupava de tot el patrimoni i no només d'aquests masos); d'haver-les-hi sumat, el dèficit dels masos en explotació directa encara hauria estat molt més gran.

La precària situació financera que travessaven i els mals resultats dels darrers anys de conreu directe degueren ser els factors determinants que impulsaren els Carles a provar la fórmula de l'arrendament a preu acotat de la major part del seu patrimoni. D'aquesta manera no podrien anar actualitzant la renda dels masos, però com a mínim s'assegurarien un ingrés regular. Aquell arrendament a preu acotat de vuit masos, però, resultà un fracàs absolut i no només perderen gran quantitat de renda, sinó que es veieren fins i tot embolicats en un plet que no feia sinó anar agreujant la seva situació. Resulta molt significatiu que, després de les males experiències viscudes en els darrers anys de conreu directe i en els anys del gran arrendament a preu acotat, els Carles abandonessin per sempre més aquestes formes d'explotació, que s'havien demostrat tan arriscades per als seus interessos, i optessin per cedir, de forma majoritària, les seves heretats a parceria al terç de fruits (una fórmula que els permetia rebre sempre una part del producte proporcional a la collita sense arriscar cap suma rellevant de capital). D'aquesta manera, observem com en el patrimoni Carles l'opció per la parceria no va ser fruit de la inèrcia, sinó del fracàs d'altres alternatives, tal com també han assenyalat Garrabou, Planas i Saguer.⁴³ Quan volgueren implicar-se més directament en l'explotació d'alguns masos (el Pinell o el mas Puig de Fellines) ja no tornaren a aventurar-se en l'explotació directa —malgrat la propaganda que en feien alguns hisendats des dels òrgans de premsa de les associacions de propietaris—, sinó que van preferir el contracte de mitgeria, amb el qual no assumien en solitari els riscos de males collites o d'una mala inversió. D'alguna manera, ells ja havien experimentat els perills de la gestió directa abans que alguns altres propietaris agosarats la intentessin, amb resultats també negatius la majoria de les vegades.⁴⁴ A més, tal com

43 Garrabou, Planas i Saguer, 2001b: 89-108, 2001a.

44 Garrabou, Planas i Saguer han analitzat els intents de conreu directe, generalment de curta durada, que es van efectuar en alguns patrimonis i conclouen que els mals resultats dels assajos practicats, junt amb la fragmentació i la dispersió territorials de la gran propietat i l'allunyament geogràfic del propietari (creixent a partir de les guerres carlines que van propiciar-ne el trasllat cap als nuclis urbans) són els principals factors que expliquen l'escassa entitat de l'explotació directa a la Catalunya del segle XIX i la primera meitat del XX (2001a: 27-34).

apunta Xosé R. Veiga Alonso,⁴⁵ les formes de gestió indirecta oferien un altre avantatge gens negligible per als propietaris absentistes que s'havien traslladat a viure a la ciutat: haver d'invertir menys esforços en la gestió del patrimoni i poder dedicar-se més activament a la política o a la vida social.

45 Veiga, 2000: 309-311.

3. LA CESSIÓ A LLARG TERMINI DELS DRETS SOBRE LA TERRA: ELS SUBESTABLIMENTS EMFITÈUTICS I LES RABASSES

Les diverses anàlisis que s'han fet sobre l'emfiteusi⁴⁶ des de la perspectiva de les estratègies d'explotació dels hisendats han permès entendre la lògica de classe d'aquest contracte i els beneficis que se'n derivaren per a la classe propietària. Així, si el contracte emfitèutic fou un dels factors històrics clau per a la consolidació dels pagesos de mas enfront dels senyors directes, en concedir-los, mitjançant el traspàs del domini útil, el control de l'accés a la terra, als segles XVIII i XIX molts d'aquests pagesos de mas, convertits ja en rendistes, trobaren en la pràctica dels subestabliments un dels mecanismes principals per incrementar les seves rendes, i això per diferents motius.

En primer lloc, els subestabliments foren un mecanisme d'extensió dels conreus. Se subestabliren moltes terres, per reduir-les a conreu, que abans no donaven renda al propietari o bé que en donaven poca. En el cas de les terres ermes i boscoses, el subestabliment podia servir fins i tot com un recurs per legitimar una propietat discutida i fomentar l'avenç de l'individualisme agrari contrari als usos col·lectius sobre les terres dels particulars. De vegades, ja només la posada en conreu d'aquesta mena de terres devia implicar una privatització dels usos del sòl. Aquest fet, junt amb la feina que calia invertir per arrabassar el terreny i fer-lo conreable, podria explicar els baixos censos exigits per aquestes parcel·les en els primers moments. Els Carles al segle XVIII, en el context d'un plet que els enfrontava amb el priorat de Santa Anna per la propietat de la muntanya de Sant Sebastià

46 Vilar, 1966: III, 554-560, 565-577; Ferrer, 1987: 430-439; Congost, 1990: 64-67, 109-132, 271-276; Bosch, Congost i Santaló, 1997.

de Palafrugell, van demanar un ban i concediren subestabliments en aquell lloc amb la intenció d'involucrar terceres persones en la defensa dels seus drets de propietat. La resistència dels veïns a deixar de fer ús de la muntanya, contravenint el ban, així com el conflicte legal per la propietat d'aquesta, situen aquests subestabliments com una doble estratègia encaminada, per una banda, a assegurar-se una propietat discutida i, per l'altra, a privatitzar completament els usos d'aquell territori, aconseguint al final, com a resultat, un reconeixement per part del priorat del domini útil d'aquelles terres i també un increment molt notable de les rendes que obtenien d'aquell lloc.⁴⁷ En el cas dels establiments de terres comunals també es podien orquestrar complicades operacions que conduïen a la privatització per part d'uns quants propietaris, sovint absentistes.⁴⁸

En ser un contracte perpetu, a més, els subestabliments *fixaven* el conreador a la terra, amb la qual cosa el propietari s'assegurava la continuïtat en la percepció de les rendes i, en el cas que les terres cedides fossin insuficients per garantir la subsistència del subemfiteuta, la disponibilitat de mà d'obra eventual per als seus masos. Els subestabliments emfitèutics *fixaven*, doncs, mà d'obra al camp i afavorien un augment de la producció, gràcies a una intensificació del treball que es veia esperonada pel miratge de la *quasipropietat* que un contracte perpetu propiciava en el conreador.

Els subestabliments han estat també vistos com una forma de finançament practicada per patrimonis nobiliaris endeutats; en el cas dels Carles, van servir com una alternativa a les vendes mentre no pogueren desprendre's de béns per causa del vincle que pesava sobre el seu patrimoni. S'ha destacat, finalment, la relació d'aquesta forma de cessió del domini útil amb els processos d'urbanització que haurien permès als propietaris amb terres properes als nuclis en expansió beneficiar-se del gran creixement urbà de la segona

47 Bosch, Congost i Santaló, 1997: 24-25. El conflicte amb el priorat de Santa Anna va concloure el 1799 mitjançant una concòrdia per la qual el prior s'assegurà el reconeixement com a senyor directe del mas Gombau (del qual formava part la muntanya de Sant Sebastià), amb un augment del 300 % de les rendes procedents del delme, i els Carles aconseguiren la confirmació com a senyors útils d'aquell mas.

48 Vegeu els casos de Valveralla i Canet de Verges a Bosch, Congost i Gifre, 1996: 143-147 i nota 34.

meitat del segle XIX.⁴⁹ Algun historiador fins i tot ha apuntat que, darrere d'aquestes operacions, a més d'un benefici econòmic, podia amagar-s'hi un interès polític.⁵⁰

Al costat d'aquests avantatges per al detentor del primer domini útil de la terra, des del punt de vista del pagès subemfiteuta, el subestabliment emfitèutic, en la gran majoria dels casos, no li possibilitava sinó l'accés a l'explotació d'una petita parcel·la en la qual, com el mateix Tos —un dels principals defensors de l'emfiteusi— reconeixia, hauria de passar *algunos años de penalidad y trabajo*, després dels quals arribaria *sino a la abundancia y riqueza, a lo menos a una mediana honradez y esplendor*;⁵¹ una esplendor que, tot sigui dit de passada, encara mai ningú no ha pogut demostrar històricament.

Entre mitjan segle XVIII i mitjan segle XIX els Carles foren uns dels principals establints de terres de la regió de Girona.⁵² En aquest

49 Joaquim M. Puigvert, en analitzar la participació, a mitjan segle XIX, del comte de Solterra en el procés urbanitzador de Vilobí d'Onyar a través de l'emfiteusi, va plantejar que l'obtenció de capitals mitjançant les entrades dels establiments podia haver estat un recurs del comte per superar les dificultats econòmiques (1989: 191, 199). En el cas de Mallorca, Antònia Morey explica com algunes cases nobiliàries endeudades utilitzen l'emfiteusi per obtenir ingressos: els Villalonga-Escalada *estableixen* [una possessió] *en més d'un centenar de parcel·les i a comptagotes. De fet, els establiments comencen al final del segle XVIII, continuen durant el primer terç del vuit-cents, s'acceleren a partir de la dècada dels anys trenta i conclouen una vegada ja publicada la llei definitiva d'abolició de vincles i fideïcomisos*. Morey remarca el paper que la parcel·lació de possessions properes als nuclis de població, mitjançant els establiments emfitèutics, va tenir en el procés de creixement urbà de l'illa (1999b: 85-96).

50 Al Pla de Barcelona, a mitjan segle XIX l'hisendat Josep Bosch Canet, en el seu antic mas de Sarrià, establí parcel·les a emfiteutes per a edificar-hi cases i construí també ell directament algunes cases per destinar-les a lloguer. Segons Eliseu Toscas, la urbanització del mas no fou per a Bosch *només una estratègia econòmica adreçada a extreure una major rendibilitat del sòl (pel fet de passar d'agrícola a urbà), sinó també una estratègia política*, que li va permetre ampliar la base local de les relacions de dependència gràcies a la pràctica d'un model paternalista: donava preferència als emfiteutes veïns de Sarrià (sovint vinculats a les feines de construcció que ell mateix promovia) per sobre dels forasters, encara que fos a costa de reduir el seu benefici econòmic (Toscas, 1997: 105-112, 323-324).

51 Tos, 1826 [1784]: A-1, A-2, A-3, A-4.

52 Vegeu la llista dels principals establints de la regió de Girona entre 1768 i 1862 a Congost, 1990: 110-111.

apartat s'analitzarà com se serviren dels contractes de subestabliment emfitèutic i de rabassa morta en el marc de les estratègies d'exploració del seu patrimoni. Si bé algun historiador ha assenyalat les diferències entre el contracte d'establiment emfitèutic i el de rabassa morta,⁵³ es tracten aquí conjuntament atès que la pràctica de permetre els capficats considerant-los com a primers ceps convertia, de fet, les rabasses en un contracte virtualment perpetu que beneficiava la família Carles amb tots els avantatges que s'han comentat més amunt referits a l'emfiteusi *clàssica*. Es parlarà, a més, en tot moment de *subestabliments* i de *subemfiteutes* ja que els Carles, durant tot aquest temps, només foren *senyors útils i propietaris* de les seves heretats sense posseir-ne el domini directe.

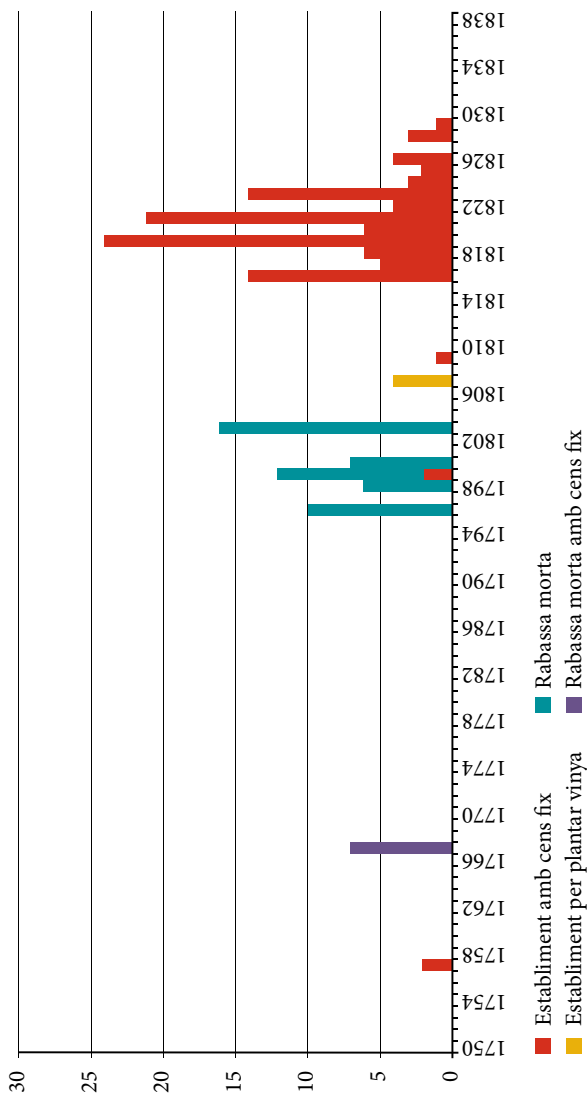
3.1. LA CRONOLOGIA DELS SUBESTABLIMENTS

Com s'observa en el gràfic següent, el període amb un major nombre de contractes se situa entre el darrer quinquenni del segle XVIII i el primer terç del XIX, amb un buit important provocat per la Guerra del Francès. A partir de 1829 els Carles no tornaren a subestablir propietats fins a l'any 1883, obrint-se llavors un nou període de contractació (del qual no m'ocuparé en aquest treball) que arribà fins a 1934, quan l'administració del patrimoni passà al bisbat de Girona.

Segons el tipus de contracte, la sèrie s'inicia amb dos subestabliments *clàssics*, entenen com a tals els subestabliments perpetus amb cens fix. Segueixen 7 rabasses mortes de vinya i olivera l'any 1767, que es distingeixen de les rabasses mortes *genuïnes* perquè són amb cens fix. La sèrie més seguida s'inicia el 1796, dominant fins a 1803 les rabasses mortes. El 1807 hi ha un moment de transició amb 4 subestabliments per plantar vinya i, des de l'any 1809 fins al final, exclusivament subestabliments amb cens fix.

53 Sobre les analogies entre ambdós contractes, vegeu Giralt, 1965: 55-56 i Colomé, 1990: 124-125.

Gràfic 1. Nombre de contractes de subestabliment segons el tipus de contracte (1750-1850)

FONTS: AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 367, 371, 438-441, 443, 464, 452-459 i 491; Girona 8, t. 718; Girona 9, t. 707; Palafrugell, t. 315, 434, 435 i 437; Borrassà, t. 8. ADG.FCC, lligall en quart 3 i lligalls foli 38, 39 i 40.

En resum, hi ha hagut un llarg període des de 1767 fins a 1807 en què s'ha prioritzat la plantació de vinya (i també d'olivera el 1767) sota diverses modalitats de contractació i, a partir de l'any 1809, un canvi d'estratègia en favor del subestabliment *clàssic*.

3.2. LES VESSANES SUBESTABLERTES

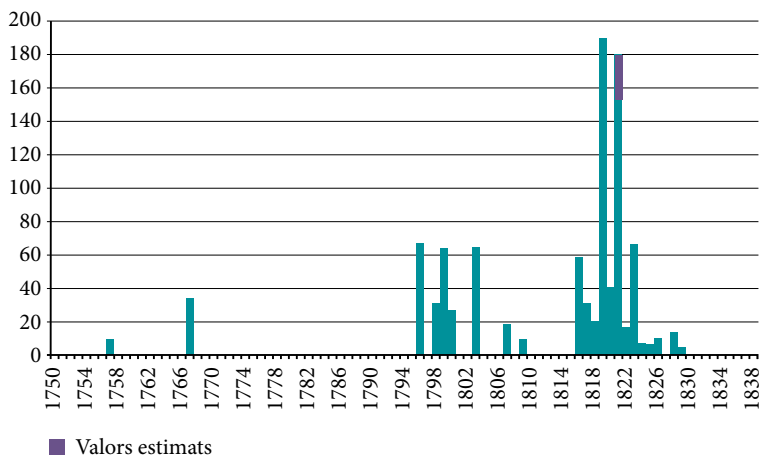
Tenint en compte que en dos contractes no hi figura l'extensió de la parcel·la, entre mitjan segle XVIII i mitjan segle XIX els Carles van subestablir un mínim de 947,85 vessanes.

La major part de les vessanes (un 67,6 % del total) corresponen a parcel·les de terra que foren disgregades d'un mas (els masos Prats, Roig i Gombau de Palafrugell, Garriga de Navata, Tomasi d'Albons, Puig de Fellines i Vicens de l'Escala); 36,25 vessanes més, tot i que figuren simplement com a situades a Palafrugell, molt probablement també formaven part d'algun mas d'aquell municipi, i, finalment, 269,4 vessanes (un 28,6 % del total) eren peces de terra situades a Torroella de Montgrí, Ullà, Gualta i Pals que tampoc no consten com a pertanyents a cap mas.

Així, doncs, els subestabliments atorgats pels Carles provenien, principalment, d'antics masos que es fragmentaren en una constel·lació de petites explotacions. Sembla que tres d'aquests masos foren subestablerts en la seva totalitat ja que, a més de la parcel·lació de llurs terres, consta el subestabliment de les masies.⁵⁴ Entre 1767 i 1807, període en què es prioritzà la plantació de vinya, dominen els subestabliments al municipi de Palafrugell, mentre que a partir de 1817 ho fan els localitzats a la zona de Torroella de Montgrí (Torroella, Ullà i Gualta), Albons i l'Escala.

54 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 455, 6-12-1819, subestabliment de la casa, trull, corral i 4 vessanes del mas Roig de Palafrugell a Pere Castelló; t. 457, 3-12-1821, subestabliment de la casa, corral, pallisa, era, dues peces de mitja vessana i l'hort del mas Tomasi d'Albons a Ramon Arbosí, i Palafrugell, t. 434, 30-10-1823, subestabliment de la casa i terrenys circumdants a aquesta del mas Prats de Palafrugell a Joaquim Domènech.

Gràfic 2. Nombre de vessanes subestablertes (1750-1850)

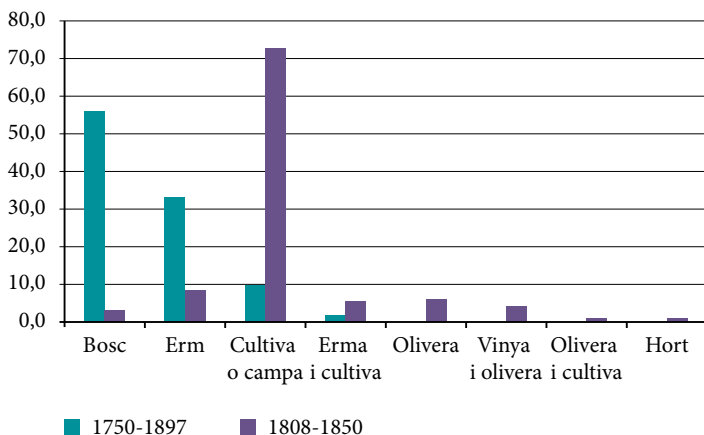

FONTS. AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 367, 371, 438-441, 443, 464, 452-459 i 491; Girona 8, t. 718; Girona 9, t. 707; Palafrugell, t. 315, 434, 435 i 437; Borrassà, t. 8. ADG.FCC, lligall en quart 3 i lligalls foli 38, 39 i 40.

De 149 subestabliments signats, d'un total de 174, se'n pot conèixer la qualitat de la terra cedida. Els horts estan segurament infravalorats perquè la seva extensió, probablement per petita, no solia figurar en els contractes. Entre 1750 i 1850 la meitat (el 50,8 %) de les vessanes subestablertes foren de terra cultiva o campa. En realitat, però, es produí un important canvi abans i després de la Guerra del Francès: entre 1750 i 1807 el 89,2% de les terres subestablertes foren boscoses o ermes; mentre que des de 1808 les cultives o camps foren el 73 %. Aquest fet concorda amb la progressiva importància dels subestabliments de terra campa, en detriment dels d'erms i boscos, que Congost ja detectà en el conjunt de la regió de Girona entre 1768 i 1862.⁵⁵

55 Congost, 1990: 120-121.

Gràfic 3. Percentatge de vessanes subestablertes per Casa Carles segons la qualitat de les terres (1750-1850)

FONTS. AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 367, 371, 438-441, 443, 464, 452-459 i 491; Girona 8, t. 718; Girona 9, t. 707; Palafrugell, t. 315, 434, 435 i 437; Borrassà, t. 8. ADG.FCC, lligall en quart 3 i lligalls foli 38, 39 i 40.

Quadre 5. Qualitat de la terra subestablerta segons el tipus de contracte (1750-1807), en vessanes

	Nombre contractes	Bosc	Erm	Cultiva	Cultiva-erma
Rabassa morta de vinya i olivera amb cens fix	7		33,0		
Rabassa morta	48	145,5	57,6	26,0	3,5
Establiment per plantar vinya	3	14			
Establiment amb cens fix	4	8,5	8,5	3	

FONTS. AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 367, 371, 438-441, 443, 464, 452-459 i 491; Girona 8, t. 718; Girona 9, t. 707; Palafrugell, t. 315, 434, 435 i 437; Borrassà, t. 8. ADG.FCC, lligall en quart 3 i lligalls foli 38, 39 i 40.

Si relacionem la qualitat de la terra amb els tipus de contractes, observem com durant el primer subperíode, en el qual dominà l'estratègia dels contractes per a plantar vinya (i també olivera el

1767), la pràctica quasi dominant fou la de promoure el creixement extensiu de la viticultura sobre terrenys abans improductius o molt poc productius (erms i boscos), cosa que concorda amb el doble fenomen de l'extensió i l'especialització dels conreus que Vilar assenyalà com uns dels mecanismes clau de l'expansió agrícola catalana del set-cents.⁵⁶ Yvette Barbaza remarquè que la important expansió de la superfície plantada de vinya viscuda al litoral gironí durant el segle XVIII i la primera meitat del XIX es feu *aux dépens des friches et des bois* i no d'altres tipus de conreus;⁵⁷ això també sembla donar-se en altres comarques catalanes, típicament vitivinícoles, en les primeres fases d'expansió d'aquest conreu.⁵⁸

Entre 1796 i 1803, concedint a rabassa morta les terres ermes i boscoses dels seus masos de Palafrugell per a plantar vinya, els Carles segurament pensaren incrementar les seves rendes tot beneficiant-se de la conjuntura alcista del preu del vi de finals del segle XVIII i primers anys del segle XIX.⁵⁹ L'expansió demogràfica del segle XVIII els oferia, a més, una nombrosa mà d'obra disposada a invertir la força de treball necessària per arrabassar l'erm o el bosc si així podia tenir accés a l'explotació d'una parcel·la. En el cas de les terres del mas Gombau subestablertes fins a l'any 1799, hi hagué a més la motivació, que ja s'ha comentat, de defensar una propietat que era discutida pel priorat de Santa Anna; cedint terres a rabassa morta, els Carles incrementaven els defensors de la seva causa i alhora privatitzaven, en benefici propi, els usos veïnals sobre la muntanya de Sant Sebastià.

Les rabasses mortes de vinya i olivera amb cens fix de l'any 1767 obeïren, en canvi, a una estratègia relacionada amb l'endeutament.

56 Vilar, 1966: III, capítol III.

57 Barbaza, 1966: 276-278.

58 L'evolució dels contractes al Baix Penedès entre 1742 i 1800 mostra que, en quasi tots els anys fins a finals de la dècada dels seixanta, els erms o els terrenys de bosc o muntanya ocuparen la primera posició entre els diversos tipus de terra cedida a rabassa morta (Querol, 1993: 98-99). Josep Colomé assenyalà la importància que les rompudes d'erms i boscos van tenir per a l'expansió vitícola d'aquella comarca fins a mitjan segle XIX (1990: 127-128).

59 Com va mostrar Vilar a partir de les dades de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, després de l'intercicle depressiu de 1778-1788, el preu del vi visqué una conjuntura a l'alça fins a l'any 1803, amb un preu relatiu fins i tot superior al del blat els anys 1796 i 1797 (1966: III, 421, 431, 433).

Els establiments per plantar vinya de 1807 són amb cens fix en blat, per la qual cosa tampoc no podem pensar que obeïssin a l'estratègia de beneficiar-se directament de la conjuntura del preu del vi. Finalment, en el període 1808-1850 (que correspon en la seva totalitat a subestabliments *clàssics*, perpetus i amb cens fix), es tractà, principalment, de fer més rendibles unes terres que ja estaven en conreu.

En 163 escriptures, d'un total de 174, hi figura l'extensió de les parcel·les subestablertes. La gran majoria (el 90 %) dels subestabliments signats entre 1750 i 1850 foren de superfícies iguals o inferiors a 10 vessanes, amb un clar predomini de les parcel·les de dimensions més reduïdes, iguals o inferiors a 5 vessanes, que representen un 69,9 % del total (un 79,6 % entre 1750 i 1807 i un 63,6 % entre 1808 i 1850). El fet que les parcel·les subestablertes siguin de petites dimensions constitueix una de les constants més visibles del fenomen que estem analitzant.⁶⁰

Durant l'etapa 1750-1807 el valor més repetit fou el de 4 vessanes, que apareix en 29 (quasi la meitat) dels contractes, mentre que entre 1808 i 1850 va ser el de 3 vessanes (apareix en 15 contractes), seguit de les 4 vessanes (que ara només apareix en 12 escriptures). Aquesta reducció del valor més repetit pot ser un indicatiu més a afegir a la *fam de terra* que Rosa Congost ha identificat a la regió de Girona durant la segona meitat del segle XVIII i la primera meitat del segle XIX.⁶¹ Com, si no, s'explicaria la possibilitat vista, i efectivament realitzada, pels Carles de fragmentar part del seu patrimoni en parcel·les tan petites? Durant el segon període, això no obstant, els subestabliments també oferiren la possibilitat als sectors amb més recursos d'acumular parcel·les més grans:⁶² els 14 subestabliments que superaren les 10

60 Congost, 1990: 122; Bosch, Congost i Santaló, 1997: 17-18.

61 Congost, 1990: 109-130.

62 Entre 1808 i 1850 se signaren 9 subestabliments superiors a 15 vessanes: el 1819 se subestabliren 15,75 vessanes de terra campa a Torroella a Genís Hugas (hisendat de dita vila); 23,4 vessanes cultives a Ullà a Gerònima Torner (consort de Jacint Vergés, hortolà de Torroella); 29,5 vessanes (6 oliverars i un corral) a Torroella a Salvador Reixach (comerçant del mateix lloc); 19,5 vessanes cultives i de vinya a Torroella a Anna Pibernus de Cortada (consort de Narcís Pibernus Majora, pagès de dita vila), i 16 vessanes cultives a Gualta a Andreu Serrats i Josep Llenas (majordoms dels masos Closa Pagesa i Carles, respectivament, que havien de repartir-se-les a parts iguals). L'any 1820 se

vessanes, essent només el 14 % dels contractes (signats per 18 persones), acumularen 268,65 vessanes (el 42 % de les vessanes establertes entre 1808 i 1850). La coincidència que tots aquests subestabliments fossin signats entre 1819 i 1823 fa pensar que la situació de precarietat econòmica que llavors travessava el patrimoni va tenir a veure amb el fet que se subestabliessin algunes parcel·les més grans que en el període precedent. Sembla també confirmar-ho la circumstància que s'aprofités el subestabliment de 15,75 vessanes a Genís Hugas Pagès (hisendat de Torroella de Montgrí) per a descarregar d'alguns censos el patrimoni, i que els 7 subestabliments de cases documentats (incloses les masies) se signessin igualment entre 1819 i 1826 (els subestabliments de cases solien tenir una entrada especialment alta, cosa que permetia l'obtenció immediata d'una elevada suma de diner). Finalment, atès que tots aquests recursos no van resultar suficients per a superar les dificultats econòmiques, a finals dels anys vint els Carles van començar a vendre masos a carta de gràcia.

3.3. ELS SUBEMFITEUTES

L'anàlisi per oficis dels subemfiteutes de Casa Carles no ofereix sorpreses:⁶³ els que signen més contractes són els treballadors del camp⁶⁴ (quasi el 40 %), seguits pel grup format

subestabliren 16,5 vessanes de terra campa i erma a Palafrugell a Manuel i Pere Poch (pare i fill, pagesos d'Ermedàs), i el 1821, 40 vessanes camps i ermes a Albons a Miquel Arbós (pagès de Belcaire), 29,75 vessanes camps a Albons a Joan Estela (pagès de Garrigàs) i 16 vessanes també camps i a Albons a Jaume Estela (pagès, fill de l'anterior). AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 455, 4-4-1819, 16-5-1819, 14-10-1819, 13-12-19 i 19-12-1819; t. 457, 20-1-1821 i 23-7-1821, i t. 459, 28-2-1825.

63 L'ofici del subemfiteuta o del rabasser figura en 168 dels 174 subestabliments atorgats entre 1750 i 1850. Quan se signà a favor d'una dona (en 6 contractes), aquesta ha estat classificada per l'ofici del seu marit com a expressió de la categoria social a la qual pertanyia. En els casos atorgats a favor de més d'un particular amb oficis diferents, s'ha comptat el contracte en cadascun d'aquests oficis i s'han dividit les vessanes entre el nombre de signants.

64 En aquest grup he inclòs l'únic *menestral* —jornaler amb terres, segons l'accepció d'aquesta paraula que es va imposar a la regió de Girona durant la primera meitat del segle XIX— que he localitzat.

pels pagesos i pagesos propietaris (un 16,19 %). El terme pagès és força ambigu en aquesta època; abasta persones d'un estatus econòmic molt diferent, sobretot durant el període 1750-1807 quan el mot *hisendat*, que designa al pagès rendista, encara no s'ha imposat. Així, aquí trobem des de pagesos als quals s'atorgà el subestabliment de només 3 vessanes de terra, fins a pagesos que accediren a més de 15 vessanes. Segueixen en tercer lloc —amb un 12,73 % dels contractes— els artesans (dintre dels quals destaquen els mestres de cases), expressió de la pluriactivitat d'un sector que complementa els ingressos del seu ofici amb el conreu d'un petit tros de terra.

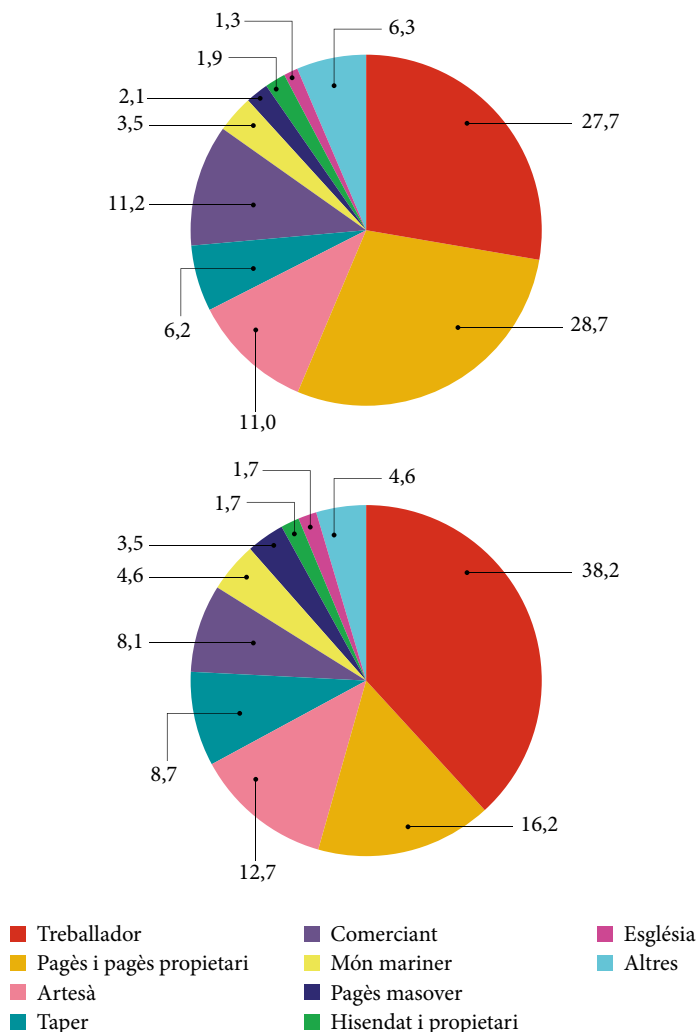
Ja a més distància apareixen els tapers, tots de Palafrugell i que signen contractes per terres situades dins el terme de la mateixa vila, i els comerciants. Entre els grups que signaren menys contractes, cal remarcar que dins del món mariner dominen els mariners i no els patrons (tots són de Palafrugell), així com el poc pes dels eclesiàstics i dels hisendats i propietaris,⁶⁵ que es caracteritzaren durant aquesta època més com a establients que com a subemfiteutes de terres.

En termes generals, la imatge dels subemfiteutes de Casa Carles no s'aparta gaire del que Rosa Congost va observar per al conjunt de la regió de Girona: gran predomini dels treballadors, seguits dels artesans, els pagesos i els comerciants;⁶⁶ si bé, en el nostre cas, els artesans passen al tercer lloc i, atesa la gran importància dels subestabliments signats pels Carles a la zona de Palafrugell, els tapers superen lleugerament els comerciants.

65 Els que figuren com a *propietaris* (Francesc Albert Hostench, de la família Albert de Verges, i Francesc Sagner Maranges, de l'Escala), els he sumat als hisendats perquè em consta la seva categoria rendista.

66 Congost, 1990: 112-114.

Gràfic 4. Percentatge de subestabliments (superior) i de vessanes (inferior) segons l'ofici dels subemfiteutes (1750-1850)

FONTS. AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 367, 371, 438-441, 443, 464, 452-459 i 491; Girona 8, t. 718; Girona 9, t. 707; Palafrugell, t. 315, 434, 435 i 437; Borrassà, t. 8. ADG.FCC, lligall en quart 3 i lligalls foli 38, 39 i 40.

El panorama canvia, però, en alguns trets remarcables si passem a considerar el nombre de vessanes subestablertes. Trobem ara, en primer lloc, el grup dels pagesos i pagesos propietaris que, signant només 28 contractes, accedeixen al 28,7% de les terres (la major part durant el període 1808-1850); al contrari del que succeeix amb els treballadors que passen a la segona posició, amb el 27,7 % de les terres, perquè dels 66 subestabliments que signen, 51 són iguals o inferiors a les 4 vessanes i només 1 supera les 6 vessanes. El nombre de vessanes a què accedeixen els treballadors entre 1750 i 1807 és lleugerament superior al de 1808-1850, tot i que signen més contractes en el segon període, la qual cosa assenyala que l'extensió mitjana de les parcel·les que es concediren a aquest grup disminuï a partir de la Guerra del Francès. La *fam de terra* hauria impulsat el sector més desafavorit de la pagesia a signar contractes per tenir accés a parcel·les cada vegada més petites. La majoria dels membres d'aquest grup hauran d'autoexplotar-se per fer rendir al màxim la petita parcel·la subestablerta. El miratge de la *quasipropietat* els fixarà a la terra assegurant als masos propers la disponibilitat de temporers en els moments de l'any en què necessitin mà d'obra addicional. Probablement, a més, el fet que molts treballadors tinguin, mitjançant els subestabliments, un petit tros de terra per conrear, permetrà mantenir els salaris agrícoles en un nivell més baix del que haurien estat si els jornalers no haguessin tingut aquell altre precari mitjà de subsistència.

Igual com els pagesos, els comerciants guanyen importància quan considerem les vessanes a què van tenir accés (un 11,2 % del total, subestablertes, també, en la seva major part durant el segon període). Per contra, els artesans i els tapers perden pes específic en considerar aquesta variable (ocupen la quarta i la cinquena posició), tal com passava amb els treballadors.

Pel que fa a la relació entre el lloc de residència dels subemfiteutes i la localització de la parcel·la, les dades tampoc no ofereixen sorpreses. La norma era signar contractes per tenir accés a terres situades el més a prop possible del propi lloc de residència: en el 83,24 % dels contractes el subemfiteuta vivia en el mateix municipi de la peça subestablerta; en el 12,14 % residia en un municipi veí; en el 2,89 % dels casos vivia en un municipi que, tot i no ser limítrof amb el de la parcel·la, avui pertany a la mateixa comarca, i tan sols en l'1,73 % dels contractes residia en una comarca veïna. Els únics sectors socials

que no solien viure al mateix municipi de la parcel·la subestablerta eren els hisendats i propietaris, que per tractar-se de rendistes no conrearien directament aquella terra, i el sector de la medicina. La resta de grups (pagesos, hortolans, masovers, artesans, mariners, tapers i fins i tot els treballadors agrícoles) tenien el lloc de residència molt condicionat per llur mitjà de subsistència i cercaven terres el més properes possible a aquest lloc.

3.4. LES CLÀUSULES DELS CONTRACTES

3.4.1. Els contractes de rabassa morta de vinya i olivera amb cens fix

L'any 1767 Martí de Carles de Quintana signà 7 escriptures de *reestabliment* per a un total de 33 vessanes ermes del mas Garriga de Navata. La fórmula emprada en tots els casos fou la següent:

*a rabasas mortas de vinya y oliveras y només y per lo fi de millorar y no deteriorar reestablesch subemphiteotico y concedesch á vosaltres [X] y als vostres y a qui vosaltres voldreu perpetuament [X] vessanas de terra.*⁶⁷

Aparentment hi ha una contradicció ja que, per una banda, es diu que la cessió de les terres es fa *perpètuament*, quan més amunt s'afirma *a rabasas mortas de vinya y oliveras y només*. Per acabar de complicar els nostres esquemes teòrics, en aquests contractes es pactà, a més del pagament d'una entrada en diner, l'obligació d'abonar un cens fix també en diner i no a parts de fruits com habitualment es diu que és propi de les rabasses *genuïnes*, tot i que, per altra banda, es fixava un termini per posar les terres en conreu tal com sí que sol fer-se en els contractes de rabassa: que *dins vuyt anys tingau obligació de haver tretas y cultivadas ditas [X] vessanas de terra*. M'he referit

67 AHG, Notarial, Borrassà, t. 8, 1-4-1767, *reestabliments* a favor de Joan i Joan Marull, Sebastià Pagès, Pere i Jaume Xerlan, Narcís Portas, Pere Turbau, Pere Brujó i Josep i Francesc Vilanova.

*als nostres esquemes teòrics perquè, en canvi, sembla que els Carles ho tenien clar: malgrat que els censos d'aquests contractes es van seguir pagant sempre en diner, en el llevador de Casa Carles de l'any 1914 els censos de Navata consten sota l'encapçalament de censos de Navata á rebassa morta.*⁶⁸ La clau del nostre problema teòric la trobem en el *Tratado de cabrevacion según derecho y estilo del principado de Catalunya* de Jaume Tos:

*La utilidad que ha acreditado la experiencia en los contratos enfiteuticos, no solo ha causado su frecuencia, sino que se han practicado de varios modos para su mayor fomento, y provecho. A este fin se ha inventado, è introducido en Cataluña, el que se llama, a rabassa morta, ò durante las primeras zepas, cuyo nombre ya manifiesta su esencia, y fin. Consiste en que el poseedor de una pieza de tierra, la establece para plantar viña, mientras existan las primeras zepas, muertas las quales, ò inutiles, fenece el contrato, y buelve al primitivo dueño, ò à su sucesor [...] Este contrato es verdaderamente, y en vigor enfiteutico, aunque sea durante las primeras zepas; Porque puede el contrato enfiteutico ser perpetuo, y temporal, y admite qualquier pactos, y condiciones, y se precisa, en este, cierta Entrada y Censo anuo, ò en alguna cantidad, ò en parte de frutos, y tiene los demás efectos de tal [...] No obstante tiene algunas especialidades como son: que solo se practica en tierras, y para el unico fin de plantar viña, y que aunque no se precisa tiempo, es temporal, por aquel termino que durasen las primeras zepas.*⁶⁹

Si, com expressa Tos, i creu també Giralt,⁷⁰ la rabassa és un tipus de contracte emfiteutic, encara que sigui temporal i amb el cens a parts de fruits, potser els contractes que estem analitzant, les clàusules dels quals es mouen a cavall entre el que és una emfiteusi típica i un típic contracte de rabassa morta, expressin precisament la

68 ADG.FCC, llibre 88.

69 Tos, 1784: 100-101.

70 Segons Giralt, *el contrato de rabassa morta era un establecimiento emfiteútico de naturaleza temporal, pero de duración infinita, que tenía por objeto la cesión de una viña* (1965: 55).

possibilitat vista pels Carles d'adaptar el contracte *clàssic* d'emfiteusi a un tipus de contracte per plantar vinya i olivera que té ja algunes concomitàncies amb el contracte de rabassa morta. Com explica Tos, el contracte emfiteutic hauria estat prou flexible com per derivar en altres fórmules contractuals, segons els interessos —podríem afegir— dels propietaris. Que l'emfiteusi era concebuda no només com a perpètua sinó també amb la possibilitat de fer-la temporal, ens ho confirma igualment el redactat d'algunes escriptures, com la que Marianna de Puig signà el 14 de juny de 1799 a favor de l'arquitecte Josep Ribas Margarit, perquè en nom seu pogués *establecer y en Emphiteusim conceder perpetuam[en]te ò por tiempo limitado* a un particular una casa situada al carrer dels Capellans de Barcelona, o el poder que atorgà Martí de Carles a la seva muller i la seva nora el juliol de 1803, facultant-les perquè:

*puedan no solam[en]te vender perpetuamente ò con pacto de retro, al publico subasto ò sin el, sino y tambien establecer y en Emphiteusim conceder perpetuamente ò por tiempo limitado à la persona ò personas y por el precio ò precios, censo y entrada, pacto y condiciones, modo y forma que tubieren por conveniente qualesquier Propiedades, tierras, honores y posesiones y otras cosas à mi pertenecientes.*⁷¹

A més de les clàusules indicades, en els contractes signats el 1767, que he acabat optant per definir com a *contractes de rabassa morta de vinya i olivera amb cens fix*, se salvava el domini directe *per aquell Señor o Señors se demostraran en tots tersos, lluïsmes y foriscapis y drets de emperar y retenir y altres a la directa Señoria pertanyents an al qual o an als quals no fareu ni prestareu ninguns censos si sols los drets dominicals a que estigan obligadas les vessanes subestablertes*; se

71 AHG, Notarial, Girona 11, t. 612, 14-6-1799, poder i t. 616, 2-7-1803, poder general. Un redactat similar apareix en uns poders signats el 1810 (*para que pueda establecer ò en Sub=Emphiteusim ò Emphiteusim conceder perpetuam[en]te o por tiempo limitado à la Persona ò Personas...*) i el 1816: [...] *establecer ó emsubemphiteusim perpetuamente conceder ó por tiempo limitado, bajo el censo ó canon anual, entrada y pactos que puedan convenir, todas y cualesquier casas, tierras y otras propiedades que dicho Señor otorgante tenga y en adelante le pertenescan* (AHG, Notarial, Girona 11, t. 646, 23-1-1810; Torroella de Montgrí, t. 452, 11-3-1816).

cedia als subemfiteutes camí carretal d'accés a les parcel·les; i Martí de Carles els manava que en elles *no pugau fer casa*.

En el llevador de 1914, els censos de cinc d'aquests contractes consten pagats fins a 1933 sense que hagi trobat cap constància que els Carles recuperessin en algun moment les parcel·les o signessin per escrit la perpetuació dels antics contractes, cosa que no vol dir que això no s'hagués pogut fer oralment o que amb el pas del temps, no havent-hi reclamació per part dels Carles, els contractes haguessin esdevingut, de fet, perpetus.

3.4.2. Els contractes de rabassa morta

Entre 1796 i 1803 la família Carles signà 49 contractes de rabassa morta sobre diverses parcel·les, la gran majoria ermes o boscoses, dels masos Gombau, Prats i Roig, de Palafrugell. Es tracta ja de contractes de rabassa morta *típics*, és a dir, amb un termini temporal i un cens anual a parts de fruits. En aquests contractes el detentor del primer domini útil vol assegurar-se la percepció regular de la renda, mitjançant la inclusió d'una sèrie de clàusules que permeten desnonar el rabasser que comet frau o no conrea adequadament les terres.

En primer lloc, cal remarcar que, tot i tractar-se d'un típic contracte de rabassa morta, les escriptures figuren, en el marge, sota el títol d'*Establiment*.⁷² Després, però, en llur preàmbul, s'especifica que l'establiment: *per millorar y no en manera alguna deteriorar, estableix y en emphiteusim concedeix à primeras sepas, eo à rebassa morta à [X] y als seus, y a qui ell voldrà, [X] vessanas de terra*. En els contractes, doncs, malgrat la seva naturalesa temporal —ja no hi apareix el terme *perpètuament*⁷³ que figurava en els *contractes de rabassa morta de*

72 Aquest fet sembla que també fou freqüent en els contractes de rabassa morta signats al Baix Penedès entre 1750 i 1800, els quals, tot i que en els índexs dels notaris apareixen sempre com a *rabassa morta*, en les escriptures solen figurar sota el títol d'*Establiment* o *Establiment emfiteutic* (Querol, 1993: 102).

73 De fet, un dels contractes, signat el 1800, porta l'encapçalament següent: *per millorar y no en manera alguna deteriorar estableix y en emphiteusim concedeix a primeras sepas eo a rebassa morta a Anton Roig y Rosselló treballador del Castell de Palafrugell [...] y als seus y a qui ell voldrà perpetuament tota aquella pessa de terra...* És molt probable, però, que el *perpetuament* hagi estat inclòs per un error del copista —potser pel fet que a les notaries

vinya i olivera amb cens fix—, es fa constar la rabassa morta com un tipus d'establiment emfitèutic, tal com l'entenien Tos.

En totes les escriptures s'establí el termini de cinc anys per a la plantació de la vinya. Aquest termini —tot i que s'inclouia la possibilitat d'allargar-lo un any més en cas de malaltia del rabasser o d'un any de sequera— és sensiblement més curt que el que es pactà en les rabasses mortes de vinya i olivera de l'any 1767, que fou de vuit anys. S'hauria produït, doncs, un enduriment del contracte, agreujat, a més, pel fet que s'hi afegia la possibilitat que el propietari desnonés sense indemnització el rabasser que no complís el termini. El lapse de cinc anys devia resultar molt més dur als rabassers que havien de plantar de vinya un erm o un bosc que no pas als que havien de fer-ho en una terra campà (recordem que la major part de les vessanes cedides a rabassa morta foren boscoses o ermes, i molt poques, camps). Comparat amb altres comarques catalanes, el termini de cinc anys fixat pels Carles entra dins *la normalitat*, si bé dintre de les cotes més dures.⁷⁴

En relació amb la feina d'arrabassar la terra per a plantar-hi vinya, apareix en els contractes de Casa Carles la reserva de l'establiment de tots els arbres de la parcel·la, deixant només al rabasser *la planta baixa, com son bruchs, garrigas y demás*.⁷⁵

de la regió de Girona se signaven molts més contractes de subestabliment emfitèutic *clàssic*—, ja que en l'altra escriptura de rabassa morta atorgada per Martí de Carles el mateix dia davant del mateix notari no hi consta aquest terme (AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 371, 26-1-1800, contractes de rabassa morta a favor d'Antoni Roig i Sebastià Morató).

- 74 Per a la segona meitat del segle XVIII al Baix Penedès, Josep M. Querol afirma que el termini *acostuma a oscil·lar entre tres a vuit anys, tot i que es donen casos en què pot arribar a deu o dotze* —l'any 1790, per exemple, per a les terres boscoses és de 6 anys i no de 5 com en el cas dels Carles—, i assenyalava com en molts contractes apareix també la clàusula de desnonament sense indemnització per als rabassers que no compleixin el termini (1993: 105-106); Llorenç Ferrer, per a les terres boscoses del Bages a finals del segle XVIII i la primera meitat del XIX, assenyalava un termini que oscil·la *de cinc o sis anys a vuit* (1987: 118-122, 458-459), i Josep Colomé, per a la primera meitat del XIX a l'Alt Penedès, afirma que *la major part dels contractes de rabassa afecten terrenys boscosos, erms i camps, que el rabasser havia de plantar de vinya en un termini de temps que oscil·lava entre tres i sis anys* (1990: 127).
- 75 També al Baix Penedès el propietari sol reservar-se els pins de la parcel·la (Querol, 1993: 125). Segons Llorenç Ferrer al Bages la llenya *a vegades és*

Respecte a la durada del contracte, com hem vist els Carles, en el preàmbul, ja definien la rabassa morta com un tipus d'establiment emfiteùtic de llarga durada condicionat a la vida dels primers ceps. En el cos de l'escriptura s'especificava que el rabasser disposaria del domini útil de la terra mentre visquessin la meitat dels primers ceps —fórmula més avantatjosa que la que dominava al Penedès—,⁷⁶ amb la possibilitat, encara, d'allargar indefinidament el termini mitjançant la pràctica dels capficats, procediment que els Carles no només toleren sinó que volen potenciar, ja que, com a propietaris rendistes que perceben una part proporcional de la collita, prefereixen que la terra no vagi reduint la capacitat productiva, com succeiria amb la mort paulatina dels primers ceps:

serà lícit y permès fer los morgons necessaris per la conservació de la plantada, haventlos de femar, sens que tant quant visquian y fructifiquian se conciderian per segonas rebassas, ans bé deuran los tals morgons estimarse y reputarse com à primeras.

La possibilitat que el contracte esdevingués virtualment perpetu amb la pràctica dels capficats, a més, potenciaria el sentiment de *quasipropietat* al rabasser, amb el consegüent estímul per a la intensificació del treball i, per tant, també per a l'augment de la producció.

Els pagaments que havia de satisfer el rabasser consistien, en primer lloc, en el moment de signar-se l'escriptura, en una entrada que podia ser en metàl·lic o en espècie. En el cas que ens ocupa, llevat d'un contracte en què es pactà l'entrega d'un parell de capons, totes les entrades s'estipularen en metàl·lic. Tenint en compte que la major

tota per al rabasser, però la majoria de vegades es distingeix entre la llenya i la brossa, la primera és per a l'amo i la darrera per al rabasser (1987: 119).

76 Segons Josep M. Querol, durant la segona meitat del segle XVIII al Baix Penedès, quan les escriptures de rabassa morta especifiquen el nombre de ceps que han de faltar perquè la parcel·la torni a l'establiment *l'habitual és que sigui 1/3 part o 1/4 part dels ceps, per bé que hi ha un reduït nombre de casos que és la 1/2* (1993: 107). Pel que fa a l'Alt Penedès, Josep Colomé assenyala que durant la primera meitat del XIX, fins que cap a l'any 1845 començaren a dominar les escriptures que estableixen un límit d'anys concret, els contractes de rabassa morta eren per a la vida dels primers ceps *o, si seguim la fórmula característica del contracte, mentre visquessin les dues terceres parts dels ceps establerts* (1990: 132).

part de les terres cedides a rabassa pels Carles eren boscoses o ermes, el pagament d'una entrada monetària quan la terra encara no donava fruits devia ser onerosa per al nou rabasser, que havia de disposar d'estalvis propis o bé recórrer a l'endeutament; fenomen, aquest darrer, que, si bé ha estat constatat en algunes comarques catalanes especialitzades en la viticultura,⁷⁷ no he pogut documentar en el cas de les rabasses concedides pels Carles.

El cens anual a parts de fruits constituïa per al detentor del primer domini útil de la terra el principal mecanisme d'extracció de la renda derivada d'aquesta mena de contracte. Totes les rabasses de Casa Carles foren a un quart *tant de verema com de tot y qualsevol altre genero de fruits o grans se culliran en la dita pessa de terra establerta*. Pagar el quart de verema era la quota de sostracció de renda més habitual al Bages tant el 1770 com el 1850, i al Baix Penedès en el darrer terç del segle XVIII.⁷⁸ Els Carles inclogueren en els contractes clàusules dirigides a evitar fraus en la part que els pertocava de la collita:

[l'adquirent i els seus] *tingan obligació de avisar al dit Sor Establient y als seus tots los anys, sis dies antes de veremar y que no puyan tallar los raïms fins passat lo die de Sant Miquel de setembre menos que en algun any precisás la urgencia del temps; reservantse dit Sor Establient la facultat de tenir en dita terra establerta una ô més personas à sos gastos per regoneixer y cuidar de las carregas que seran à pes ô mesura conforme apareixerà al dit Sor Establient y als seus.*

D'aquesta manera s'asseguraven, mitjançant persones de confiança, el control de la verema i de les càrregues resultants, a la vegada que, fixant quan s'havia de començar a collir, rebrien tota la producció al mateix temps. Igualment, s'obligava que els rabassers:

hagen de correspondrer las parts de rahims al dit Señor Establient y als seus ab tota equitat sens fer diferencias de la qualitat de aquells, sino à medida que aniran tallantse

77 Al Bages, Ferrer, 1987: 454-456; al Baix Penedès, Querol, 1993: 104.

78 Al Bages, Ferrer, 1987: 450; al Baix Penedès, Querol, 1993: 110.

per la experiència se té de que reparteixen molts las parts al Estabilient de la terra y verema més dolenta.

Finalment, s'amenaçava amb el desnonament en cas de cometre frau. A més, els rabassers havien de pagar les contribucions i el delme. Tot i que al Bages el rabassaire pagava el lluíisme al senyor directe,⁷⁹ en les rabasses atorgades pels Carles es fa constar *no estar en ús lo pagarse lluhisme per aquesta mena de concessions*. De totes maneres, potser estaven intentant evadir-ne el pagament ja que es pactà que, en cas d'haver-se de fer efectiu, recauria sobre el rabasser.

Per altra banda, diverses clàusules manifestaven la voluntat dels Carles de mantenir sota el seu control la forma de conrear les terres. En primer lloc, una clàusula molt genèrica, semblant a la que apareix en altres tipus de contractes agraris, que, per imprecisa, també pot atorgar molta capacitat de maniobra: *Que lo citat Adquisidor y los seus tingan obligació de cultivar bé y degudament la dita pessa de terra establerta à ús y costum de bon viñater*, amb l'afegit que *en cas de no practicarho puga dit Señor Estabilient ferho fer à gastos de dit Adquisidor*.

Pel que fa a la forma de plantar la vinya, es prohibia *que dit Adquisidor ni los seus pugan fer tiras en dita terra sobre establerta, per lo notable perjudici se seguiria al dit Sor Estabilient*. Respecte a les noves plantacions d'arbres, es manava que *lo predit Adquisidor ni los seus pugan fer ni plantar més que una planta de Figuera en cada una vessana*. En referència al control de la producció, he documentat un únic cas en què l'any 1825, vint-i-quatre anys després de ser signada l'escriptura, Narcís de Carles pactà amb el rabasser no cobrar-li el cens anual a canvi de plantar de glans tota la parcel·la a raó de mitja vessana cada any. Quan tota la parcel·la hagués canviat de conreu la terra passaria de nou als Carles, cosa que succeí abans perquè el conreador fou desnonat per incomplir aquest pacte.⁸⁰

L'estabilient es reservà també les entrades i eixides de les parcel·les i el dret de fadiga (o de prioritat en la compra de la peça de terra pel mateix preu que un altre comprador), amb la qual cosa s'assegurava

79 Ferrer, 1987: 456.

80 ADG.FCC, lligall foli 40, llevador de censos de 1839.

el control sobre les futures transaccions. Tractant-se en tots els casos de terres situades a Palafrugell, se salvà sempre el domini directe

per al Molt Ille. Sor Prior de la Casa de Santa Anna de la ciutat de Barcelona, en tots tersos, lluhismes y demás drets dominicals li espectian, al qual ni à altre dit Adquisidor ni los seus no prestaran cens algun.

Una vegada analitzades les escriptures de rabassa morta atorgades pels Carles podem fer-nos ja una idea del contingut econòmic i social d'aquest tipus de contracte en tota la seva amplitud. I és que la rabassa no constituïa només una fórmula d'explotació econòmica emprada per la classe rendista per obtenir uns ingressos del seu patrimoni o, el que és el mateix, per captar una part de l'excedent pagès sense haver d'invertir el més mínim capital, sinó que era també una forma de control social. Dos elements essencials permetien als Carles que el contracte de rabassa sempre funcionés en benefici propi: la pràctica dels capficats i els pactes de desnonament o els que permetien fer una feina obligant el rabasser a pagar-la. Atès que el principal objectiu del propietari era assegurar-se la percepció regular d'una renda el més elevada possible, la lògica del contracte de rabassa dels Carles és òbvia: mantenir el major temps possible el rabasser que conreï bé les terres, donant-li facilitats i garanties perquè produeixi cada vegada més i millor, i dotar-se de mecanismes que permetin desnonar el més aviat possible el rabasser que incompleixi els pactes o cometi frau en el pagament de les parts. Permetent la pràctica dels capficats i considerant-los com a primers ceps, el propietari beneficia el rabasser per a beneficiar-se a si mateix: els capficats donen la possibilitat al rabasser de gaudir d'un contracte a perpetuïtat, cosa que li dona una confiança —un sentiment de *quasipropietat*— que li fa augmentar l'esforç i, per tant, la producció, de la qual cosa es beneficia el propietari que percep la part proporcional d'una collita que no es veurà disminuïda per la paulatina mort dels primers ceps. Però, alhora, permetent els capficats, el propietari no s'arrisca, perquè les clàusules de desnonament possibiliten una flexibilitat del contracte en sentit invers: li cobreixen les espatlles enfront del *mal rabasser* que no conrea adequadament les terres o li manlleva part del seu quart de fruits i el podrà fer fora encara que hagi fet capficats o

no hagi mort la meitat dels primers ceps. És per això que, com fa Llorenç Ferrer per al Bages, cal considerar l'aparició de les clàusules relatives al desnonament com una desnaturalització subtil i coherent del contracte que pretén assegurar el manteniment de la producció i el control social del rabasser.⁸¹ Que el contracte escrit fixi la durada mentre visquin la meitat dels primers ceps té, doncs, una importància secundària. La durada real del contracte dependrà dels interessos del propietari i del comportament del rabasser, que viurà sota l'amenaça de perdre la parcel·la si no conrea o compleix a gust del propietari.

3.4.3. Els contractes d'establiment per a plantar vinya

Després de les rabasses del període 1796-1803, i abans que a partir de 1809 s'imposés l'estratègia dels establiments *clàssics*, l'any 1807 se signaren quatre subestabliments per a plantar vinya per a un total de 18 vessanes (14 de bosc) dels masos Gombau i Roig de Palafrugell.⁸² Són ja contractes emfitèutics perpetus i amb cens fix que obliguen, però, el subemfiteuta a plantar de vinya la parcel·la dins un termini de temps, com es feia a les rabasses.

Com en qualsevol establiment emfitèutic, hi figura el pacte de millora: l'establient *per millorar y no en manera alguna deteriorar, estableix y en emphiteusim concedeix a [X] y als seus y à qui ell voldrà perpetuament [X] vessanes de terra*. La clàusula del lapse de temps per plantar la vinya és idèntica a la dels anteriors contractes de rabassa: cinc anys, amb un de pròrroga en cas de malaltia o de produir-se un any de sequera, i, si no es compleix, l'establient podrà recuperar el domini útil de la terra sense indemnització. Pel que fa a la feina de desemboscar que comporta la conversió del terreny en vinya, l'establient també es reserva els arbres, deixant només per al subemfiteuta *la planta baixa com són bruchs, garrigas y demés*.

A canvi de la cessió de la terra, el subemfiteuta ha de pagar un parell de pollastres, d'entrada, el cens fix anual (malgrat tractar-se de

81 Ferrer, 1987: 459-462.

82 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 464, 2-10-1807, subestabliment a favor d'Antoni Xicoyra, i 30-11-1807, subestabliments a favor d'Antoni i Miquel Ferrer, Joan Reig i Joan Frigola.

terres destinades a vinya, es fixà en un quartà de blat per vessana) i les contribucions. També el lluïisme i el delme: haurà de pagar al prior de la col·legiata de Santa Anna, per qui se salva el domini directe,

lo lluhisme de la entrada del present establiment y cens imposat a rahó de un sou y quatre diners [0,7 rals] per lliura [10,66 rals], regulat cada cortà de forment del dit cens al valor de cinquanta lliuras [533 rals] y la decima de deu una o lo que sie de costum del fruyt que se cullirà.

A més de condicionar el tipus de conreu a què s'ha de destinar la terra, l'establient es reserva igualment el control de la forma com ha de ser conreada, obligant a *cultivar bé y degudament la dita pessa de terra establerta a ús y costum de bon vinyater*, si bé, a diferència de les rabasses, no s'atorga la facultat de poder encarregar una feina cobrant-la al subemfiteuta en cas d'incompliment. Finalment, l'establient es reserva també les entrades i eixides de la parcel·la.

3.4.4. Els contractes d'establiment emfitèutic amb cens fix

Dels diversos tipus de contractes agraris signats pels Carles entre mitjan segle XVIII i mitjan segle XIX que implicaven la cessió del domini útil de la terra, el subestabliment emfitèutic perpetu i amb cens fix fou el més nombrós, amb un total de 112 escriptures. Tot i que ja n'havien signat al segle XVIII de forma esporàdica —dos el 1757 i dos el 1799—, no fou fins a l'any 1809, i especialment després de la Guerra del Francès, que els Carles optaren de manera exclusiva per aquest tipus de contracte que, a diferència de les rabasses, estigué relacionat, majoritàriament, amb la cessió de parcel·les de terra cultiva o camp. Ja s'han comentat anteriorment els avantatges que els propietaris rendistes obtenien amb la pràctica dels subestabliments emfitèutics. Passem a veure la varietat de clàusules que els Carles inclogueren en aquests contractes.

De manera general, tots incloïen la fórmula que el contracte s'atorgava *per millorar y no en manera alguna deteriorar* el bé subestablert; dos contractes afegien a més l'amenaça que en cas

contrari el subemfiteuta podia ser desnonat.⁸³ De vegades el propietari podia especificar en què havia de consistir aquesta millora, amb la qual cosa, malgrat la cessió del domini útil de la terra, seguia controlant les formes de conreu i la mena de producció a què havia de destinar-se la parcel·la.⁸⁴ L'objectiu del propietari apareix clar: aconseguir una millora dels conreus —que revertirà en un increment de la producció i, per tant, de la renda—, traspasant al subemfiteuta la inversió de capital i de treball que això requereix.

A canvi del domini útil de la parcel·la el subemfiteuta havia de satisfer l'entrada (en espècie o bé, en la majoria dels contractes, en metàl·lic),⁸⁵ el cens fix anual (en diner o en espècie; la major part van ser fixats en una quantitat de blat)⁸⁶ i les contribucions.⁸⁷ També havia d'abonar els pagaments al senyor directe: llluïme, delme i censos emfitèutics. A les comarques gironines els subestabliments emfitèutics són *a nuda percepció*, de manera que tan sols es traspassa el domini

83 AHG, Notarial, Girona 9, t. 707, 16-8-1824, subestabliments a favor de Francesc Ponsatí i Joan Coll.

84 *En atenció de trobarse molt deteriorats los Olivars sobre establerts y necessitare no sols obrir las socas de la major part de ditas oliveras, escatir estas y plantarne de novas en los paratges que faltan, sens los demás abonos precisos que deuen en ells ferse de prompte per posarlos en son degut estat de producció [...] es pactat que dit Adquisidor á sas costas dega fer tots los sobredits abonos ab la major puntualitat, á fi de que quedian millorats dits olivars, que es lo obgete que se ha proposat y mogut a dit Senyor Estabiliient en establirlos* (AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 455, 14-10-1819, subestabliment de 6 olivars a favor de Salvador Reixach).

85 En els dos contractes de 1757 l'entrada consistí en un parell de pollastres; en un dels dos contractes de l'any 1799, en un parell de pollastres i en l'altre, en una quantitat en metàl·lic; en el de 1809, en dos parells de capons, i en els contractes dels anys 1816-1829 l'entrada s'estipulà sempre en metàl·lic, menys en dos casos, que fou en blat; en un cas, en capons, i en un altre cas, en una lliura carnissera de peix.

86 En els dos contractes de 1757 es pactà en metàl·lic; en els dos de 1799, en un parell de capons, i entre 1809 i 1829, llevat de quatre casos, en una quantitat en espècie (en 98 escriptures, en blat; en 3, en oli; en 2, en ordi i en 1, en pollastres).

87 Només en dues escriptures es feu constar que havia de fer-se càrrec de les contribucions, però això no vol dir que, amb el traspàs del domini útil, aquesta obligació no es donés per sobreentesa. Les dues escriptures corresponen al subestabliment de 4-4-1825 de dues feixes a Pals que els Carles posseïen en virtut d'un repartiment de terres comunals (ADG.FCC, lligalls foli 39 i 40) i al subestabliment a favor de Joan Girbal (AHG, Rafael Prats, notari de Torroella de Montgrí, 20-3-1809).

útil de la finca, quedant preservats tots els drets del senyor directe. Tot i que la majoria de les escriptures no feien constar explícitament que el subemfiteuta havia de pagar el lluïisme i el delme, aquesta obligació devia sobreentendre's pel sol fet de salvar-se el domini directe per a algun senyor, després del nom del qual, en alguns casos, s'especificava *ab tots sos drets que de vuy en avant quedarán à carrech de dits adquisidors y dels seus*⁸⁸ o *con la obligaci3n de haber de pagar los cargos a que dichas vesanas fuesen obligadas*.⁸⁹ En alguna escriptura, però, sí que s'explicità l'obligació de pagar el lluïisme,⁹⁰ o aquest i el delme.⁹¹ Respecte del pes que devien significar en la pràctica dits pagaments, tinc notícia almenys d'un cas en què la necessitat de satisfer el lluïisme d'un subestabliment de 23,4 vessanes obligà el subemfiteuta a cedir al senyor directe (el bisbe de Girona) 5,25 de les vessanes acabades de subestablir.⁹² També devia quedar sobreentès el pagament dels censos anuals a què les peces estaven obligades en virtut dels antics establiments concedits pels senyors directes als Carles, tot i que en molts casos se salvà el domini directe per a un senyor *al qual no farà dit adquisidor cens algun*. Només en dues escriptures figura explicitada l'obligació de pagar aquests censos al senyor directe.⁹³

88 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 491, 5-10-1829, subestabliment a favor de Josep i Genís Bosch.

89 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 453, 16-10-1817, subestabliments a favor de Pere Tremoleda i Rafael Comas Marquès.

90 AHG, Notarial, Girona 9, t. 707, 16-8-1824, subestabliments a favor de Francesc Ponsatí i Joan Coll, en els quals se salvà el domini directe per al bisbe de Girona.

91 AHG, Rafael Prats, notari de Torroella de Montgrí, 20-3-1809, subestabliment a favor de Joan Girbal.

92 ADG.FCC, lligall foli 39, documentació referent al subestabliment signat a favor de Gerònima Torner el 16-5-1819.

93 Ramon Arbós (pagès de Bellcaire) havia de pagar quatre gallines i un gall de cens anual al baró d'Albons pel subestabliment de la casa, una vessana i l'hort del mas Tomasi, i Genís Ferrer (treballador d'Albons), dues gallines cada any al mateix baró pel subestabliment de tres vessanes també a Albons (AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 457, 3-12-1821, subestabliment a favor d'Arbós, i t. 459, 2-4-1826, subestabliment a favor de Ferrer).

Quadre 6. Nombre de contractes de subestabliment emfitèutic amb cens fix segons les clàusules de desnonament (1750-1850)

	No apareix	Deixant de pagar pensions del cens					Altres
		1 ≤	2 ≤	2 o 3	3	2 ≤ o termini entrada	
1757	2						
1799	1		1				
1809	1						
1816			14				
1817			5				
1818			6				
1819			24				
1820			5			1	
1821*			13			1	
1822			4				
1823	1				12		1**
1824	2		1				
1825			2				
1826			3				1***
1828				2	1		
1829		1					

FONTS. AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 367, 371, 438-441, 443, 464, 452-459 i 491; Girona 8, t. 718; Girona 9, t. 707; Palafrugell, t. 315, 434, 435 i 437; Borrassà, t. 8. ADG.FCC, lligall en quart 3 i lligalls foli 38, 39 i 40.

NOTES. * De set contractes de l'any 1821 no dispo de d'aquesta informació.

** Deixant de pagar 3 o més pensions dels censals o no lluint-los dins el termini.

*** Deixant de pagar 2 o més pensions del cens o dels censals o no lluint-los dins el termini.

Igual com les rabasses, els subestabliments emfitèutics amb cens fix inclouen clàusules que permeten desnonar el subemfiteuta que no compleixi els pagaments. La majoria estipulen que si es deixen de pagar X pensions consecutives del cens anual el propietari podrà recuperar la terra amb les millores que s'hi hagin efectuat. En algun cas, però, també hi ha clàusules que fan referència a l'entrada, quan el seu pagament s'estipula en diferents terminis o quan, com a part del preu de l'entrada, el subemfiteuta es fa càrrec d'algun censal de l'establiment amb l'obligació de pagar-ne les pensions i lluir-lo en un

temps determinat. En aquests casos, s'estipula que si el subemfiteuta no compleix amb les obligacions conretes el propietari podrà recuperar el bé subestablert sense indemnització. Només he localitzat un cas en què l'establient podrà desnonar el subemfiteuta i vendre la peça de terra, però per a recuperar només el que se li degui.⁹⁴

Com mostra el quadre 6, en el cas dels Carles les clàusules de desnonament no apareixen fins a finals del segle XVIII —tal com veïem en les rabasses— i, especialment, al segle XIX. La clàusula que apareix primer, i domina fins a 1822, permet desnonar el subemfiteuta que deixi de pagar dues o més pensions del cens anual. El 1823 i 1824 sembla que es produeix una certa relaxació (dotze contractes afegeixen un any més de marge i en tres escriptures no apareix cap clàusula d'aquest tipus); però els anys 1825 i 1826 es restaura la tònica dominant abans de 1823. Els dos darrers anys oscil·len entre deixar més marge al subemfiteuta (el 1828) o retallar-l'hi (el 1829). Entre el desembre de 1834 i el febrer de 1836 Narcís de Carles signà 5 escriptures de ratificació d'altres tants establiments atorgats entre 1819 i 1821 amb l'objectiu de corregir algun defecte de forma que en podia perjudicar el reconeixement (en tres casos, perquè no havien estat registrades a l'ofici d'hipoteques en el termini estipulat⁹⁵ i en dos més, perquè no figurava l'original en el manual del notari),⁹⁶ i endurir les clàusules de desnonament, l'única cosa que es canvià respecte del contracte originari:

94 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 491, 5-10-1829, subestabliment a favor de Josep i Genís Bosch.

95 I com que aquella escriptura (que es transcriu íntegra) *per omisió ú olvit del espresat D. Rafel Prats i Vidal* [notari de Torroella] *no se registrá en la corresponent oficina de hipotecas dins lo termini previngut ab real pragmática; cual falta de requisit se ha advertit de despues de vista la copia autentica [...] al intent pues de subsanar est defecte i evitar los perjudicis que en lo succesiu podrian ocasionarse* (AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 496, 15-12-1834 i t. 497, 10-1-1835 i 12-1-1835).

96 *I com lo citat Avellí [el subemfiteuta] hage evidenciat á dit Señor Joseph Devant [administrador dels Carles] no poderli entregar copia autentica de dit establiment, com ab fecha onse del corrents li demaná, en rahó de que no se troba continuada aquella escriptura en manual, à pesar de haverli librat una copia autentica de la mateixa dit D. Rafael Prats i Vidal, qui la autorisá; i enterat de que efectivament no ecsisteix en manual lo notat establiment, i a fi de que no puga duptarse de sa identitat i evitar succesivas disputas, majorment si patis estravio dita copia autentica* (AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 498, 22-2-1826, ratificacions d'establiment a favor de Francisco Avellí i Bernat Saló).

*i sols addicionant que deixant de pagar dits adquisidors dos ó mes anualitats del sobre notat cens [...] puga lo Señor de Carles ó los seus reemposeionarse de propia autoritat, i sens necessitar precesca gestió alguna judicial, de la notada finca.*⁹⁷

La inclusió majoritària d'alguna clàusula de desnonament en les escriptures de subestabliment té el mateix significat que en el cas de les rabasses: no té importància que el contracte escrit s'estableixi a perpetuïtat si el propietari, mitjançant aquests pactes, pot desnonar el subemfiteuta que deixi de pagar la renda. En aquest sentit, tal com passava a les rabasses, les clàusules de desnonament representen també una *desnaturalització* del subestabliment perpetu. De totes maneres, el fet que a l'inventari de 1839 dels béns que foren de Narcís de Carles, entre les persones que devien quatre o més anys de censos, figurin subemfiteutes en els contractes dels quals s'havia fet constar que si deixaven de pagar dues o més anualitats perdrien la terra, obliga a matisar la voluntat o la capacitat dels hisendats per fer complir aquesta mena de clàusules.

Finalment, hi ha també tota una altra sèrie de clàusules que apareixen en els contractes molt més esporàdicament. Així, l'establiment podia reservar-se les entrades i eixides de la finca,⁹⁸ el dret de fadiga per a ell i el senyor directe —obligant el subemfiteuta a no reconèixer cap altre senyor útil o directe—,⁹⁹ part dels arbres de la parcel·la¹⁰⁰ o el fruit de la collita ja sembrada en el moment de signar-se el subestabliment.¹⁰¹ També podia traspasar al subemfiteuta el cobrament del terç de fruits de la parcel·la mentre

97 En dues de les escriptures de ratificació s'inclougué, a més, de forma explícita, que els subemfiteutes l'acceptaven *ab la addició ultimament notada, que consenten, per de est modo ser precisats á cumplir ab mes puntualitat lo pago de las anualitats de cens que vencerán i evitarse á ellos mateixos lo perjudici de un desembols mayor per atrasos, si se tolerasen.*

98 AHG, Rafael Prats, notari de Torroella de Montgrí, 20-3-1809, subestabliment a favor de Joan Girbal.

99 AHG, Notarial, Palafrugell, t. 315, 20-3-1757, subestabliments a favor d'Antoni Mir i Josep Olivós.

100 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 455, 1-12-1819, subestabliment a favor de Ramon Codina.

101 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 453, 17-12-1817, subestabliment a favor de Joan Simon, i t. 454, 2-2-1818, subestabliment a favor de Josep Pi.

no finís el contracte d'arrendament a què estava subjecta i no pogués ocupar-la,¹⁰² impedir-li fer ús de determinades aigües¹⁰³ o incloure l'obligació de conrear la terra *a ús y costum de bon pagès*.¹⁰⁴

3.5. LES ENTRADES

L'anàlisi de les entrades cobrades pels Carles en tots els tipus de contractes que hem vist fins aquí permet apreciar la flexibilitat del contracte emfitèutic per adaptar-se a les diferents conjuntures del patrimoni. Com ja s'ha dit, l'entrada podia pactar-se en metàl·lic o bé en espècie. En el cas dels Carles, la tònica dominant fou fixar-la en metàl·lic.¹⁰⁵ El gràfic següent mostra els rals ingressats per aquest concepte. S'han distingit gràficament els subestabliments que inclouen una casa (un contracte l'any 1819, un l'any 1820, un el 1821, dos el 1823, un el 1824 i un el 1826).

Tot i que entre 1817 i 1829 se signaren només 14 contractes més que entre 1757 i 1816, els diners ingressats per les entrades a partir de l'any 1817 superaren de molt aquella proporció (29.733,19 rals entre 1757 i 1816 i 335.954,27 rals entre 1817 i 1829). Això ja ens dona un primer indicatiu que a partir de l'any 1817 les entrades es fixaren molt més altes que en el període precedent.

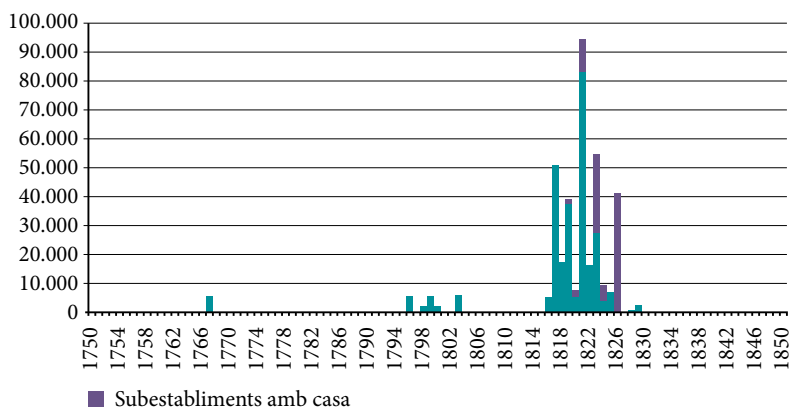
102 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 457, 20-1-1821, subestabliment a favor de Manuel i Pere Poch, i 23-7-1821, a favor de Miquel Arbosí; Palafrugell, t. 434, 11-8-1823, a favor de Pere i Josep Poch; 14-8-1823, a favor de Tomàs Jofra, de Francesc Pla, de Magdalena Julià i de Narcís Soler; 16-8-1823, a favor de Joan Ferrer i Francesc Fàbrega, i 30-10-1823, a favor de Joaquim Domènech.

103 En el subestabliment de 13 vessanes del mas Puig de Fellines signat el 29-12-1823 a Jaume Pinsach i Geroni i Salvador Subirós s'impedia a aquests *servirse ni impedir lo curs de la aigua que passa entre las terras del Mas Puig y Mariets* (AHG, Notarial, Girona 8, t. 718).

104 AHG, Rafael Prats, notari de Torroella de Montgrí, 20-3-1809, subestabliment a favor de Joan Girbal.

105 Del total de 167 contractes dels quals dispo d'aquesta informació, en 154 l'entrada fou estipulada en metàl·lic i en 13, en espècie (7 en un parell de pollastres, 3 en un parell de capons, 2 en blat i 1 en una lliura de peix).

Gràfic 5. Rals ingressats per entrades de subestabliments (1750-1850)

FONTS. AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 367, 371, 438-441, 443, 464, 452-459 i 491; Girona 8, t. 718; Girona 9, t. 707; Palafrugell, t. 315, 434, 435 i 437; Borrassà, t. 8. ADG.FCC, lligall en quart 3 i lligalls foli 38, 39 i 40.

En els contractes atorgats pels Carles es passà de cobrar una mitjana d'entre 73,8 i 160,2 rals per vessana entre 1767 i 1803 a cobrar-ne, en general, una de molt més alta després de la Guerra del Francès, en un context de caiguda dels preus agraris. Si bé part de l'explicació d'aquesta diferència tan significativa deu tenir a veure amb el fet que entre 1767 i 1803 dominaren els contractes de rabassa morta de vinya i olivera amb cens fix i els contractes de rabassa morta *clàssics*, majoritàriament relacionats amb terres boscoses o ermes (a diferència del període posterior en què dominaren els subestabliments emfitèutics sobre terra cultiva o campà), i probablement també amb l'interès per cedir terres amb l'objectiu de reforçar una propietat discutida (en el cas dels contractes del mas Gombau fins a 1799), l'argument principal, en el cas que ens ocupa, penso que té a veure sobretot amb les dificultats econòmiques que travessà el patrimoni a partir d'aquella guerra. En el context de la difícil conjuntura postbèl·lica i dels anys vint, els Carles van aprofitar la flexibilitat del contracte emfitèutic, que permetia equilibrar l'entrada i el cens segons convingués, per a augmentar les entrades a fi d'obtenir una quantitat important de diners de forma immediata. Recordem, a més, que tots els subestabliments de cases —que acostumaven a tenir una entrada especialment alta— foren signats entre 1819 i 1826, també en plena crisi financera del patrimoni.

Que els subestabliments posteriors a la Guerra del Francès foren sobretot una estratègia per obtenir liquiditat en moments de dificultats ens ho confirma la correspondència de Josep M. de Carles durant la breu etapa en la qual, junt amb l'oncle Josep Ramon, administrà els béns del seu germà hereu. Així, el juliol de 1825, en la seva recerca desesperada d'alguna forma de finançament, va posar-se en contacte amb Miquel Carbonell, escrivà de l'Escala, perquè l'ajudés a trobar persones que volguessin subestablir terres del mas Vicens dels Recs. Carbonell havia de fer un edicte per donar-ne avís públic i l'havia d'informar si apareixien interessats. Josep M. li feu arribar un estat de les peces que componien aquella heretat i una nota amb les condicions dels subestabliments, en la qual li expressava ben clarament que el seu desig era vendre, però que no podia fer-ho per causa del vincle que lligava el patrimoni. Per això aclaria a l'escrivà que:

No obstante de expresar el adjunto estado que los censos seran perpetuos é irredimibles puede V. asegurar à todos los sugetos que se le presenten que en q[uan]to hayamos obtenido del R[ea]l permiso que ahora se solicita p[ar]a poder enagenar parte de los bienes, yo les enpeño mi palabra de que inmedia[tamen]te y con preferencia á otra cosa alguna se les permitirá redimir los censos que prestaren bajo los pactos que entonces se convengan, lo que en el dia no fuera valido á causa de estar esta heredad sujeta al vinculo.

Al cap de pocs dies Carbonell li comunicà que tots els interessats que s'havien presentat havien trobat la proposta de cens *exorbitante*, assegurant *que ninguno se obligará si no se trata de una cosa razonable siguiendo los precios del dia*. Per això Josep M., el 23 de juliol, li presentà *la rebaja que havia hecho en los censos de la heredad de los Rechs y el aumento de entrada, con el fin de que él lo presentase à los pretendientes*. Finalment, a principis d'agost, Josep M. es desplaçà a l'Escala, però no tancà cap tracte perquè trobà inadmissibles totes les propostes que li van fer.¹⁰⁶

106 ADG.FCC, lligall en quart 7, plec *Administracion del Sor Don José Mª de Carles y de oDoyle*, p. 7, 8 i 11.

Queda clar, de totes maneres, que els subestabliments emfitèutics eren un mecanisme d'aconseguir mitjans econòmics per als nobles endeutats sotmesos a un vincle o fideïcomís, tal com Antònia Morey també ha detectat en el cas de la noblesa mallorquina.¹⁰⁷ Els Carles no van arribar a obtenir mai el permís del rei per vendre propietats vinculades, però tot i així s'avançaren a la Llei de desvinculació venent tres masos a carta de gràcia els anys 1828 i 1829. Potser amb els ingressos d'aquestes vendes ja no els va caldre seguir fent subestabliments, que conclouen el mateix any 1829. Amb el Reial decret de 30 d'agost de 1836, que restablí la Llei de desvinculació del Trienni Liberal, i la Llei de 19 d'agost de 1841, que abolí definitivament els vincles i fideïcomisos, ja pogueren solucionar, almenys parcialment, les dificultats econòmiques venent perpètuament el mas Vicens de l'Escala.

Que s'exigís una quantitat més alta en les entrades de les subemfiteusis després de la Guerra del Francès no significa, però, necessàriament, que s'hagués produït un increment de la taxa de sostracció de l'excedent pagès per part del propietari ja que, com acabem de veure en paraules del mateix Josep M. de Carles, quan s'augmentava l'entrada se solia rebaixar el cens anual.

Finalment, pel que fa a la relació entre els subestabliments emfitèutics i les dificultats econòmiques dels grans patrimonis, l'establient podia també traspasar censals propis al subemfiteuta per tota l'entrada o per una part. Els anys en què els Carles se serviren d'aquest recurs figuren en el quadre següent:

Quadre 7. Descarregament de censals de Casa Carles per tota l'entrada dels subestabliments o per una part (1750-1850)

Any	Nombre censals	Capital (rals)
1767	5	5.372,6
1823	6	10.031,1
1824	1	2.665,0
1826	3	40.713,7

FONTS. AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 367, 371, 438-441, 443, 464, 452-459 i 491; Girona 8, t. 718; Girona 9, t. 707; Palafrugell, t. 315, 434, 435 i 437; Borrassà, t. 8. ADG.FCC, lligall en quart 3 i lligalls foli 38, 39 i 40.

¹⁰⁷ Morey, 1999b: 85-96.

El cas més espectacular és el de l'any 1767, quan Martí de Carles només ingressà 10,66 rals del total de 5.383,3 rals pactats en les entrades dels set contractes de rabassa morta de vinya i olivera amb cens fix que signà per a un total de 33 vessanes del mas Garriga de Navata. Tenint en compte que s'establí un cens anual de tan sols 1,6 rals per vessana, es pot afirmar que l'objectiu principal d'aquest contracte estigué relacionat amb l'endeutament del patrimoni i la voluntat de descarregar-lo de censals. Pel que fa als anys 1823, 1824 i 1826, tots aquests casos van estar relacionats amb el subestabliment de cases, aprofitant que aquest tipus de subestabliments acostumaven a tenir una entrada especialment alta.

Finalment, en dues ocasions més les entrades dels subestabliments estigueren també explícitament relacionades amb l'endeutament dels Carles: el subestabliment de set vessanes a Torroella de Montgrí signat el 1817, en el qual Salvi Major (ferrer de dita vila) es va retenir 3.198 dels 10.660 rals de l'entrada pel que se li devia des de l'any 1814 per feines del seu ofici; i el que s'atorgà el 1829 a favor de Josep i Genís Bosch, treballadors de Torroella i fills d'un majordom que hi havia hagut al mas Puig, *que fou en pago de la soldada que no sels havia pagada cuan son Pare servia la Casa de Carles, y quexantse ab D. Narcís los hi feu un establiment de 4 vesanas de terra cedintlos la entrada*, que s'estipulà en 1.918,8 rals.¹⁰⁸

3.6. ELS CENSOS

3.6.1. Els censos pactats en els contractes

Els censos emfitèutics constituïen una de les principals fonts d'ingressos de la família Carles. L'any 1839, quan ja s'havien signat tots els contractes que estem analitzant, es va calcular que Casa Carles cobrava anualment per raó de censos un total de 182 quarteres de blat, 4 quarteres d'ordi, 36 mallals d'oli, dos parells de capons, 4 pollastres, 1 gallina i 59,6 pessetes, més el quart de fruits que havien

108 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 453, 13-9-1817, subestabliment a favor de Salvi Major; t. 491, 5-10-1829, subestabliment a Josep i Genís Bosch, i ADG.FCC, lligall foli 40.

de pagar 17 subemfiteutes de Palafrugell per raó de contractes a rabassa morta. Els censos anuals, com ja hem vist, podien consistir en una part proporcional de la collita (en les rabasses mortes) o bé en una quantitat fixa en metàl·lic o en espècie (blat, ordi, oli, pollastres, capons o gallines).

Quadre 8. Nombre de contractes segons el tipus de cens (1750-1850)

Any	Rals	1/4 fruits	Blat	Ordi	Oli	Pollastres	Capons	Gallina
1757	2							
1767	7							
1796		10						
1798		6						
1799		10					2	
1800		7						
1803		16						
1807			4					
1809			1					
1816			14					
1817			5					
1818			6					
1819			22	1	3			
1820	2		3	1				
1821			21					
1822			4					
1823			13			1		
1824			3					
1825			2					
1826	1		3					
1828	1		2					
1829			1					
(?)		1						1
TOTAL	13	50	104	2	3	1	2	1

FONTS. AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 367, 371, 438-441, 443, 464, 452-459 i 491; Girona 8, t. 718; Girona 9, t. 707; Palafrugell, t. 315, 434, 435 i 437; Borrassà, t. 8. ADG.FCC, lligall en quart 3 i lligalls foli 38, 39 i 40.

NOTES. (?) Data desconeguda.

Als dos subestabliments de l'any 1757 i a les set rabasses mortes de vinya i olivera de l'any 1767 s'establí un cens fix anual en metàl·lic; entre 1796 i 1803 dominen els censos a quarta part de fruits de les rabasses mortes (els dos censos amb capons de l'any 1799 corresponen a dos subestabliments emfitèutics *clàssics*), i a partir de l'any 1807 —malgrat que els establiments de 1807 eren per plantar vinya— s'optà quasi exclusivament pels censos fixos en quarteres de blat, fet que resulta significatiu ja que, tot i que el valor d'aquesta mena de censos pogués oscil·lar segons el preu del mercat, no es devaluaven com passava amb els censos en metàl·lic. Els censos fixos en blat constituïen la part més substancial de la renda recaptada pels Carles en concepte de censos. Recordem, igualment, que a partir de l'any 1808 la gran majoria de les parcel·les subestablertes eren de terra campa.

La mitjana anual de blat exigít per una vessana de terra oscil·là entre un mínim de 0,17 quarteres (els anys 1817 i 1824) i un màxim de 0,49 (el 1819). Es pot calcular el moviment de la renda real de la terra a partir dels subestabliments de terra exclusivament campa en què l'entrada es pactà en metàl·lic i el cens, en blat (característiques que només compleixen 55 contractes, signats tots entre 1816 i 1829).

Quadre 9. Renda real dels subestabliments de terra campa de Casa Carles (1816-1829), en quarteres de blat

Any	Nombre contractes	I	II	I + II
1816	5	0,42	0,04	0,46
1817	5	0,17	0,40	0,57
1818	6	0,22	0,24	0,46
1819	13	0,46	0,11	0,58
1820	2	0,29	0,05	0,34
1821	7	0,25	0,21	0,46
1822	4	0,34	0,38	0,72
1823	10	0,41	0,25	0,67
1824	1	0,13	0,45	0,57
1825	1	0,13	1,08	1,21
1829	1	0,38	0,21	0,58

FONTS. AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 367, 371, 438-441, 443, 464, 452-459 i 491; Girona 8, t. 718; Girona 9, t. 707; Palafrugell, t. 315, 434, 435 i 437; Borrassà, t. 8. ADG.FCC, lligall en quart 3 i lligalls foli 38, 39 i 40.

Per fer això, a la mitjana anual de les quarteres de blat exigides per vessana en concepte de cens (columna I) s'hi ha sumat l'equivalent en quarteres de blat¹⁰⁹ del 3 % de la mitjana anual dels rals exigits per vessana en concepte d'entrada (columna II).

La mitjana del total del quinquenni 1816-1820 és de 0,48 quarteres de blat i la del quinquenni 1821-1825, de 0,73 quarteres. Sembla, doncs, que entre el primer període i el segon es produeix un increment que concorda amb l'augment de la renda de la terra observat per Rosa Congost en els establiments de la regió de Girona dels mateixos anys.¹¹⁰ Les xifres de l'any 1829, si bé indiquen un descens de la renda respecte del quinquenni 1821-1825, no podem tenir-les en compte perquè fan referència a un sol contracte.

3.6.2. Les commutacions de censos

Un altre fet destacat en l'administració de Casa Carles és que no només s'optà pels censos en blat en els nous contractes signats a partir de 1807 sinó que entre aquest any i el 1833 —especialment, però, entre 1807 i 1819— se signaren escriptures commutant, per censos fixos en blat, els censos a quarta part de fruits de 32 contractes de rabassa morta i de la meitat de les vessanes de dos contractes més del mateix tipus, cosa que explica que, tot i haver-se signat 50 rabasses mortes entre 1796 i 1803, l'any 1839 només es cobressin parts de fruits de 17 subemfiteutes de Palafrugell.

Val la pena que ens detinguem en l'anàlisi d'aquestes operacions; seria interessant de conèixer si altres hisendats també les van realitzar en aquesta mateixa època. El quadre següent expressa les dades relatives a les commutacions de censos realitzades pels Carles.

109 L'equivalent en quarteres de blat s'ha calculat prenent la mitjana del preu del blat en els cinc anys anteriors. Preus del blat segons la sèrie elaborada per Congost, Garrabou, Ros i Saguer a partir de la mercurial de Girona.

110 Congost, 1990: 142-145.

Quadre 10. Reducció de censos del quart de fruits a censos fixos en blat

Any	Nombre de RM en què es commutà el cens	Nombre quartans blat/vessana		
		1	0,6 o 0,7	1,1 o 1,2
1807	14	14		
1808	4	4		
1810	1			1
1816	11	6	1	4
1818	2	1	1	
1819	1			
1833	1	1		
(?)	1	1		

FONTS. AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 464, 2-10-1807; t. 447, 22-2-1808 i 17-9-1810; t. 452, 6-6-1816, 7-6-1816, 22-6-1816, 28-6-1816 i 22-7-1816; t. 454, 29-6-1818 i 12-10-1818, i t. 455, 15-3-1819, escriptures de *reducció* de cens. ADG.FCC, lligall foli 40 (llevador de censos de 1839) i llibre 88 (llevador de 1914).

NOTES. (?) Data desconeguda. RM = rabassa morta.

Les escriptures en les quals es pactà la commutació dels censos portaven el títol de *reducció* o de *reducció de cens* i, en elles, després de relacionar-se les condicions del contracte de rabassa morta originari, es justificava el canvi de cens de la següent manera: *Considerant que en atenció a la qualitat de dita terra establerta, y los molts gastos que tenen el cultiu de las vinyas, y lo molt gravós que es al dit [nom de l'emfiteuta] la prestació annual del cens sobreexpressat de la quarta part de rahims y demás fruyts ó grans se cullan en ditas [X] vessanas de terra, l'establient de comú acort amb el subemfiteuta redueix y commuta el expressat cens a una quantitat determinada de blat. El canvi de cens, doncs, sembla pactar-se de comú acord entre les dues parts. El fet que no es commutés el cens de totes les rabasses sembla demostrar que, efectivament, els rabassers no van veure's obligats a signar aquesta mena d'escriptures. Però sí que hi ha constància que el procurador dels Carles a Palafrugell pressionà d'alguna manera per aconseguir el canvi del cens. Així, una carta de l'administrador Alabau, datada a Torroella el 22 de maig de 1807, informava M. del Pilar O'Doyle que en el entretanto Silvestre [el procurador dels Carles*

a Palafrugell] *va disponiendo los de la montaña para poder lograr la commutacion de ubas en trigo, veremos como nos hirá.*¹¹¹

La commutació es presenta davant el notari com una *reducció* del cens. A partir del redactat d'algunes escriptures de poders atorgats en aquella època, sembla deduir-se que significava passar a fix un cens que no ho era:

[...] paraque puedan reducir qualesquier censos, tareas y otros d[e]r[ech]os y servitudes inciertas al censo y annuo reddito fixo y estable que les pareciere y con los reddituarios podran convenir y concordar; y las mismas reducciones hacer y otorgar y aquellas pedir é instar.

En el mateix sentit s'expressa aquesta altra escriptura respecte de les reduccions de tasques i altres drets del senyor directe; els que reben el poder podran:

*condesender à d[ic]has reducciones [proposades pels senyors directes] y aquellas acetar y en lugar y recompensa de las mismas tareas, d[e]r[ech]os, servitudes y otras prestaciones inciertas prometer hacer y prestar un cierto annual Censo, ya sea en dineros, granos ù otra qualquier especie (2-7-1803).*¹¹²

Igualment, el 30 de setembre de 1807, Marianna de Puig atorga poders al seu administrador Josep Alabau perquè *pueda reducir à un censo fixo de trigo el censo de la quarta parte de las Hubas, como y tambien de todo otro genero de frutos y granos*, que diferents particulars paguen a Palafrugell.¹¹³ Si, com veiem, qui cobra els censos pot tenir interès a instar la seva *reducció*, queda clar que *reduir* el cens no havia d'implacar necessàriament *rebaixar-lo*.

111 ADG.FCC, lligall en quart 26.

112 AHG, Notarial, Girona 11, t. 616, 2-7-1803, poder general atorgat per Martí de Carles a favor de Marianna de Puig i M. del Pilar O'Doyle. En el poder general atorgat per Marianna a M. del Pilar el 3-1-1805 i en el poder general de 30-1-1810 a favor de Josep Bou hi trobem també aquestes clàusules (AHG, Notarial, Girona 11, t. 618, 3-1-1805 i t. 646, 30-1-1810).

113 AHG, Notarial, Girona 11, t. 620, 30-9-1807.

Però pogueren significar igualment les reduccions de censos que estem analitzant una rebaixa d'aquests? Prenent per exemple l'any 1816, durant el qual se signaren 11 *reduccions* de censos, resulta que, considerant el mínim rendiment de la vinya que Giralt, per al segle XVIII i principis del XIX,¹¹⁴ calcula en 4 hectolitres per hectàrea, 4 vessanes de vinya produirien 3,5 hectolitres de vi, que valdrien 112,56 pessetes al mercat de Figueres.¹¹⁵ La quarta part d'aquest valor que el rabasser hauria d'entregar als Carles equivaldria a 28,14 pessetes. Amb la commutació del cens, en canvi, per aquelles quatre vessanes hauria de pagar 1 quartera de blat (segons la relació més comuna d'1 quartà de blat per vessana pactada en les escriptures de reducció de censos), que l'any 1816 valia al mercat de Figueres 26,92 pessetes. Així, doncs, calculant fins i tot el mínim rendiment de la vinya en un any en què el preu del blat va ser força alt, la commutació pactada hauria significat, realment, una rebaixa del cens. Això explicaria l'interès dels rabassers per signar aquestes escriptures, juntament amb un altre fet probablement encara més important en una època en què el conflicte rabassaire ja era obert: a diferència dels contractes de rabassa morta, en què hem vist que, almenys en el cas dels Carles, no es pagava lluíisme, a les escriptures de reducció de cens es va fer constar sempre, de manera semblant als establiments per a plantar vinya, l'obligació del subemfiteuta de pagar al senyor directe, a més del delme, *lo lluíisme de la entrada de dit establiment y cens ab la present escriptura reduit á rahó de un sou y quatre diners per lliura* [0,7 per cada 10,66 rals] *regulat cada cortà de forment de cens al valor de cinquanta lliuras* [533 rals],¹¹⁶ entenent, per tant, la cessió del domini útil de la terra com a perpètua a partir d'aquell moment. Respecte al pagament del lluíisme, els Carles negociaren prèviament la qüestió

114 Emili Giralt assenyala que, segons les dades de la contribució territorial, *a principis del segle XVIII hom calculava que els rendiments —de la vinya— oscil·laven entre els 4 i els 8 hectolitres per hectàrea, segons la qualitat del sòl; a finals del segle, tots els indicis són que en les vinyes clares i en terres de mitjana o bona qualitat el rendiment superava aquelles xifres. A mitjan segle XIX, el rendiment era estimat entre els 5 i els 11 hectolitres per hectàrea; en vigílies de la fil·loxera [...] el rendiment variava entre els 10 i els 20 hectolitres per hectàrea* (1980: 71).

115 Preus segons Dolors Armengol (1979-1980: 109-111, 122-124).

116 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t.452, 6-6-1816, reducció de cens a favor de Miquel Ferrer Almar.

amb el senyor directe, el priorat de Santa Anna. El 8 d'octubre de 1806 des de Barcelona, Joaquim Roig Almela, canonge i procurador de la col·legiata de Santa Anna, els aclarí que:

Es indubitable que quien debe pagar los Laudemios de los Establecimientos que haya hecho ó aga en adelante la Casa de Carles son los respectivos Adquisidores y no aquella Casa lo es tambien q[u]e se debe nuevo laudemio por la concesion ó contrato mediante el qual pasa à ser perpetuo aquel Establecimiento que antes era temporal, ó à rabasa morta: asi estaba yo ya informado y me han confirmado mas ahora algunos facultativos, y algunos practicos en el asunto, particularmente el que cuida de la Capbrevacion del cabildo de esta Catedral, que es muy habil; pero en atencion à las reflexiones, que tanto V. como la Sra Dna Maria del Pilar hacen en sus respectivas cartas y son obias, de que con los Establecim[ien]tos perpetuos ganará el Sor Prior mi P[rincip]al, tanto en los decimos como en los Laudemios que con el tiempo percibirá; estoy ya con Vs; con tal que lo[s] que han adquirido ó tomado aquellos respectivos Establecimientos procuren Vs que paguen efectivam[en]te los respectivos Laudemios, no solo de lo que pagaron de entrada, sino tambien de la porcion de trigo que habran de dar ó se obliguen à dar por Vesana cada año en lugar de la porcion de ubas que darían segun el Establecim[ien]to à rabasa morta; estimandose el trigo à 6 ll. [64 rals] la quartera y por consiguiente à 200 ll. [2.132 rals] de capital, segun ayer mismo me informaron que se practica por esos terrenos; no entendiendo yo, que por la variacion de pagar en trigo lo que antes se pagaba en ubas se deba en manera alguna Laudemio del capital que resulte del d[ic]ho censo de trigo y de lo que pagaron respectivamente de entrada, si comparecen luego los particulares à Mn Pedro Mascort, Apoderado del Sor Prior en Palafrugell à pagar el Laudemio respectivo, se les hará la tercera parte de gracia; no haciendolo asi, sino que mediante la capbrevacion hayan de ser cominados à pagarle, no se les hará ninguna.¹¹⁷

117 ADG.FCC, lligall en quart 26.

D'aquesta manera, doncs, tot i que també s'hi inclogués la clàusula que els amenaçava de desnonament si deixaven de pagar dues o més pensions del cens anual, la majoria dels rabassers de Casa Carles passaren a ser subemfiteutes perpetus de les parcel·les que conreaven. Tots els antics contractes de rabassa morta pels quals encara s'estaven pagant els censos l'any 1933 havien sofert commutació del cens en blat entre 1807 i 1833, i en un cas per un cens en metàl·lic el 1858,¹¹⁸ sense que els Carles pretenguessin mai revertir aquesta situació.

Pel que fa als Carles, quin podia haver estat el seu interès per la commutació dels censos? La major part de les reduccions es realitzaren en una època de preus alts del blat; quan els preus baixaren de forma significativa ja quasi no se'n signà cap més. També cal considerar que l'emmagatzematge del vi requereix una infraestructura superior a la del gra i més vigilància perquè no es deteriori el producte. A més, com veurem més endavant, els Carles s'especialitzaren a ser venedors sobretot de grans, especialment de blat, mentre que el vi el reservaven principalment per a l'autoconsum de la família.

El fet que els censos commutatats es cobressin en blat, però, no ha de fer-nos pressuposar que els subemfiteutes substituïssin el conreu de la vinya pel d'aquest cereal, ni tan sols que conreessin alhora tots dos productes a la mateixa parcel·la, ja que podien obtenir el blat d'alguna altra peça de terra que treballessin, el podien simplement comprar per pagar el cens o bé, com feren molt sovint, podien acordar amb el propietari un preu per la quartera de blat i d'aquesta manera entregar una quantitat en metàl·lic en lloc del gra.

3.6.3. Les dificultats dels subemfiteutes per pagar els censos. Les renunciacions de subestabliments

A la mort de Narcís de Carles, l'any 1839, 46 subemfiteutes (gairebé la tercera part del total) devien censos en metàl·lic i en espècie per un valor global d'11.616,7 rals. Tot i que la meitat dels morosos només devien una o dues anualitats, n'hi havia que devien els censos de molts anys: entre ells destaquen els set subemfiteutes de Navata, cinc dels quals devien 15 anualitats i els dos restants, 29.

118 ADG.FCC, llibre 88, llevador de censos de 1914.

Quadre 11. Morositat en el pagament dels censos dels subemfiteutes de Casa Carles (1839)

Anualitats degudes	Nombre subemfiteutes
0-1	13
1,1-2	10
2,1-3	6
3,1-4	1
4,1-5	2
5,1-6	1
6,1-7	1
7,1-8	1
8,1-9	1
9,1-10	1
15	6
18	1
29	2
Total	46

FONTS. ADG.FCC, lligall foli 4, inventari dels béns de Narcís de Carles (13-4-1839).

No podem saber si aquesta morositat obeïa a una resistència dels subemfiteutes a pagar o bé si es tractava d'un símptoma de l'endeutament estructural dels sectors més baixos de la jerarquia pagesa. De fet, Narcís de Carles pensava que s'hi barrejaven ambdós motius quan, el desembre de 1836, escrivia al seu procurador de Palafrugell *quedar enterado del mal estado del cobro de censos que no extraño atendidas las circunstancias p[er]o q[u]e en cuanto á Vilella y Solé hay á mas su mala voluntad pues siempre han obrado lo mismo*.¹¹⁹ Potser alguns deutes eren fins i tot propiciats per una possible manca de control dels Carles en l'administració, ¿podria ser el cas dels subestabliments de Navata?

De totes maneres, no hem de suposar que els subemfiteutes eren reticents per sistema a pagar el cens, com a mínim durant l'època que

¹¹⁹ ADG.FCC, lligall foli 19.

tractem, ja que deixar de pagar podia ser motiu de desnonament (com passà en el patrimoni Carles encara en la dècada de 1850) i tampoc no els interessava acumular endarreriments que després podrien fer més difícil posar-se al dia. Per aquests motius, i també intentant obtenir la condonació d'una anualitat dels censos, els subemfiteutes d'Albons, aprofitant el plet que enfrontava els Carles amb els Reixach, s'uniren l'agost de 1824 per sol·licitar per carta a Narcís de Carles el següent:

Mon Sor meu y Dueño. En virtud de que tanim los sentidos de Albons hamvargats per los Sors. Raixachs, ha vista de que tanim ja dugas hañyadas vansudas Nusaltres tots los que Prastem sentidos hastem detarminats de Requerir y Volem Pagar En forsa de Justicia para que hairiam fen un Numuro de quarteras y Daspues no poriam pagar y Vs no mos donas un tropell valguensa de la Justicia y tot ô pagariam Nusaltres, Lo que ynngnoro que Vs fos homa de fer una senblan cosa vejen de que Nusaltres no hai tanim Ninguna Culpa. Y per lo tant sy Vs mos Promet mediant en un Escrit hab firma sua que Sempra y quant vinga la Ocasio que Vs tornia tanir los dits Sentos â son Poder de que nos Consedira una gracia falis de havonarnos una hañyada ô mitja â la Conaguda de Vs, Lo que Espero de haquella tant Coneguda Bondat de Vs que nos tindra Prasents y tindra Piatat de Nusaltres hasensados y sy Vs mos Promet que mos fara halguna Gracia, Nusaltres nos ratindrem los sentidos En Nostra Poder ha fins y hatant que tindran lo hasumto en Cla hab los Sors Raixachs sens que los Sors Raixachs no ne hajan consentiment. Espero de Vs la contextstacio ynmediatament de haver Rebuda la Prasent, per donar havis â tots los demes y manifestar la sua Resposta. No Ofarinsa mes que Ocasions de Servirlo, Disposia y mania de S.S.S. Ramon Arbusí.¹²⁰

Quan un subemfiteuta deixava de pagar el cens diversos anys seguits, el primer recurs que empraven els Carles era pressionar-lo directament o bé per mitjà d'intermediaris. El 21 d'octubre de 1824, per exemple,

120 ADG.FCC, lligall en quart 7, plec any 1824. Ramon Arbosí, pagès de Belcaire, era subemfiteuta de la casa, una vessana i l'hort del mas Tomás d'Albons des del desembre de 1821. Desconec quina fou la resposta de Narcís de Carles a aquella demanda.

Pere Cortada explicava a Narcís de Carles que Estela, un subemfiteuta que devia censos i part de l'entrada de dos subestabliments:

se presentó â esta su casa manifestando recelos de pagar, por cuiuo motivo me vi obligado â desvanecerle sus infundados temores, dándole un dictamen por escritos como abogado, con lo que después de haber llorado como un niño se tranquilizó y se fué â su casa, habiéndome antes prometido que dentro breves días pagaría la parte que pudiese de la cantidad adeudada y el total de los censos en grano. Efectivamente baxo tan solemne promesa, compareció Xacó con ciento cinco libras [1.119,3 rals] de dicho Estela, quales entregó â mi Sra su Parienta de V, y no satisfecho yo con tan corta cantidad y falta de pago de los censos, procuré con Miguel el hallazgo de las escrituras de establecimiento, cuales no se han encontrado, por cuiuo defecto no se ha notificado un requerimiento á Estela, esperando su llegada de V. para verificarlo, que es lo que necesita un hombre de circunstancias tan poco conformes como Estela, para hacerle cumplir lo estipulado.¹²¹

Com veiem, quan la pressió directa no donava els resultats desitjats, el procediment següent era fer notificar, pel nunci jurat del lloc, un requeriment —del qual es deixava constància notarial— al subemfiteuta reclamant-li el pagament del deute dins un termini concret i amenaçant-lo d'instar execució contra els seus béns en cas d'incompliment. Així, seguint amb l'exemple anterior, el 28 de febrer de 1825 Josep Ramon de Carles, com a procurador general del seu nebot Narcís, va fer notificar als Estela un requeriment instant-los:

que dins lo termini de deu dies contadors del die de la notificació del present en avant li doneu cumpliment y entera satisfacció de tot quant esteu obligats cumplir y debeu â dit Sor Dn Narcís de Carles per rahó del citat Establiment [...] altrement dit termini passat vos protesta en dit nom valerse

121 ADG.FCC, lligall foli 40.

*del rigor de dita escriptura de ters y clàusulas guarentigias, y de instar execució contra vostres respective béns.*¹²²

Si el termini no es complia, el propietari recuperava la peça de terra sense indemnització.¹²³ De vegades, després del requeriment, si el subemfiteuta veia que no podia pagar en el termini fixat, renunciava voluntàriament al subestabliment.¹²⁴ De totes maneres, els subemfiteutes també podien renunciar al subestabliment de manera *voluntària* sense que els hi obligués cap requeriment del propietari.

En l'apèndix III es resumeixen les dades de totes les renúncies de què tinc constància, tant si van ser forçades pels Carles com si obeïren a la iniciativa dels mateixos subemfiteutes. Del total de 174 contractes signats entre 1750 i 1850 pels Carles, 50 (un 28,7%) van ser renunciats pels subemfiteutes abans d'acabar el segle XIX; dues de les parcel·les, a més, van ser renunciades una altra vegada després d'haver estat tornades a subestablir. La gran majoria dels subemfiteutes que renunciaren a la peça de terra, ja fos de manera *voluntària* o bé forçada, van fer-ho per dificultats a l'hora de satisfer els censos; en dos casos —que fan referència a un mateix subemfiteuta—, per

122 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 459, 28-2-1825, dos requeriments a Jaume i Joan Estela.

123 El procurador de la vídua de Narcís de Carles, en tornar a subestablir l'any 1843 tres vessanes a Palafrugell per l'entrada de 228 rals, declarà que aquesta quantitat corresponia a *lo cens atrassat que devia pagar Ignasi Oliu, pagès masover de Montràs que tenia establerta dita terra [...] de qual pessa per falta de dit pago me apoderí [...] de propia autoritat en Desembre de mil vuit cents cuarenta* (AHG, Notarial, Palafrugell, t. 445, 9-5-1843, subestabliment a Basalisa Pasqual).

124 En la renúncia del subestabliment de 3,25 vessanes a Pals que signà Pere Llenas l'any 1834 es feu constar que es feia

insiguiendo el requerimiento que con fecha treinta y uno del último pasado mes de octubre instándolo [...] D. Narciso de Carles se notificó a [...] Pedro Llenas para entrega de las seys cuarteras [de] trigo que son el montante del censo devengado por d[ic]has fincas conminándole que no verificando la entrega en el tiempo prefijado por la ley se reemposicionaría de aquella finca en uso de las salvedades contenidas en la [...] escritura; cuya entrega de trigo no puede verificar el requerido Llenas ni tampoco su contingente en numerario por hallarse falto de uno y otro. Y como considere dicho Llenas muy justo y arreglado a derecho lo reclamado por el Sor de Carles, cuando de otra parte poco le interesa el seguir en posesión de las susodichas tierras [...] (AHG, Bataller, notari de Torroella de Montgrí, 1-12-1834).

la dificultat de pagar també l'entrada. És per aquest motiu que cal entendre l'adjectiu de renúncia *voluntària* de manera relativa...

Es donaren renúncies d'antics contractes de rabassa morta que havien sofert la commutació del cens per una quantitat fixa de blat, la qual cosa demostra que, malgrat el canvi de cens, aquest continuava essent bastant oneros. Així, el mariner que l'any 1824 renuncià a un d'aquests contractes declarà que ho feia perquè *me sie gravós lo pago de dit cens respecte al poch producto que me rediva dita terra*.¹²⁵ El mateix argument va utilitzar Josep Martí Rossell (menestral de Torroella de Montgrí) quan l'any 1856 renuncià al subestabliment d'una vinya de 4,5 vessanes situada al territori dit *les sorres de baix* del terme de la mateixa vila:

en atenció à que no se troba ab possibilitats per poder satisfacer las deu anualitats del cens que està obligat prestar [...] y en atenció además que dita finca se troba molt desmillorada per causa de las arenas que la cubreixen y quasi infructifera per rahó de la enfermedat reynant en las vinyas.¹²⁶

Martí devia referir-se de ben segur a l'oïdi, la primera de les malalties americanes de la vinya introduïdes a l'Europa occidental, que va ocasionar una reculada general d'aquest conreu a tot Catalunya entre 1853 i 1860.¹²⁷

La major part de les renúncies va afectar peces de terra de la muntanya de Sant Sebastià de Palafrugell i va tenir lloc entre finals dels anys trenta i mitjans dels anys cinquanta del segle XIX. Els Carles tenien un interès especial a recuperar aquelles terres per tal d'introduir-hi un canvi d'especialització en favor del suro, arran de la demanda creixent que se n'estava experimentant com a conseqüència del desenvolupament de la indústria surera gironina que tenia com a principal centre, precisament, Palafrugell. La pressió sobre els morosos que exercí l'administrador a partir de 1847 resultà

125 AHG, Notarial, Palafrugell, t. 434, 23-7-1824, renúncia de subestabliment per part de Francesc Alsina.

126 ADG.FCC, lligall foli 39, 8-3-1856, renúncia de subestabliment per part de Josep Martí Rossell.

127 Barbaza, 1966: 278.

bastant eficient, de manera que l'any 1855 anotà als comptes que ja eren 37 les peces que s'havien fet renunciar a la muntanya de Sant Sebastià. Sembla, per tant, que a mitjan segle XIX la capacitat de pressió dels propietaris, ja fos de forma directa o indirecta a través dels mètodes que acabem de veure, així com la seva capacitat per desnonar subemfiteutes morosos eren prou efectives.

Pel que fa a l'ofici dels subemfiteutes que renunciaren als subestabliments, gairebé la meitat dels que he pogut identificar eren treballadors o menestrals (15); els segueixen els pagesos (7) i, ja a més distància, els tapers (4), mariners (2), ermitans (2) i només 1 masover, 1 hortolà, 1 flequer i 1 sastre.¹²⁸ En resum, les renúncies de subestabliments ens parlen, sobretot, de les dificultats dels sectors més baixos de la jerarquia pagesa per fer viables econòmicament les minúscules parcel·les de terra que els grans propietaris subestablien, com de fet així ho reconeixia Narcís de Carles al seu procurador de Palafrugell, quan el 2 de maig de 1836 li escrivia: *Quedar enterado que los atrasos recaen sobre los mas pobres que lo ganan en jornales.*¹²⁹

3.6.4. Les redempcions de censos

La resistència dels hisendats a perdre la renda que els reportaven totes les terres que havien subestabert va impedir que els censos emfitèutics que es pagaven als senyors laics poguessin ser redimits per iniciativa dels subemfiteutes fins a la promulgació, l'any 1945, de la Llei de redempció de censos. Tot i que molt pocs dels subestabliments signats pels Carles entre 1757 i 1829 deien explícitament que el cens seria *irredimible* o *inlluible*, s'entenia que tots els censos en què no es fes constar el contrari eren també irredimibles.

En quatre contractes (signats el 1819, 1821 i dos el 1823), però, els Carles acordaren que els subemfiteutes podrien redimir tot, o una part, del cens pagant una determinada quantitat en metàl·lic; en els tres darrers casos potser aprofitaren l'oportunitat que els brindà la Llei de desvinculació promulgada l'11 d'octubre de 1820. Els Carles

128 Els tres casos de mariners són només dos subemfiteutes diferents i els dos casos d'hortolans, una mateixa persona.

129 ADG.FCC, lligall foli 19.

deixaren ben clar que no es tractava d'un dret que tinguessin els subemfiteutes, sinó d'una concessió que els feien per voluntat pròpia:

que per especial gracia que fa dir Sor. Estabilient a dit Adquisidor puga est o los seus lluir dit cens debent pagar dos centas lliuras bar[celonines] [2.132 rals] en moneda metalica de or y plata per cada quartera de forment que lluesca.¹³⁰

Quadre 12. Redempció de censos dels contractes signats per Casa Carles entre 1750 i 1850

Anys redempció	Nombre de contractes	Capitalització del cens*
1815-1829	3	4,1 % (2 casos) i 4,3 % (1)
1830-1844	0	
1845-1859	0	
1860-1874	6	3,8 % (1 cas)
1875-1889	3	
1890-1904	10	6 % (5 casos) i 5 % (1 cas)
1905-1919	8	4 % (1 cas)
1920-1934	3	
TOTAL	33	

FONTS. ADG.FCC, lligalls foli 39 (llevadors de censos de 1854 i 1876) i 40, llibres 42 (llevador de 1883) i 88 (llevador de 1914), i AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 452, 28-6-1816 i 22-12-1816, t. 453, 20-1-1817, i Girona 1, t. 1236, 31-5-1864, escriptures de redempció de censos.

NOTES. * Per als anys de 1815 a 1829, càlcul segons el preu del blat del mateix any que s'acordà la redempció. En el cas dels altres anys la font ja dona aquesta dada. El total dona 33 contractes en lloc de 32 perquè dues parts d'un mateix cens van ser redimides en anys diferents.

A partir del Reial decret de 1836 que restablí la norma sobre desvinculació del Trienni Liberal i la Llei de 1841 que abolí definitivament els vincles i fideïcomisos, tots els censos dels patrimonis anteriorment sotmesos a la limitació d'un vincle van

130 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 455, 14-3-1819, subestabliment a favor de Teobald Púbol.

poder ser redimits per iniciativa dels subemfiteutes si el propietari voluntàriament s'hi avenia, tal com havia estat sempre en els patrimonis lliures. D'aquesta manera, els Carles acceptaren la redempció total o parcial dels censos corresponents a 32 (el 18,4%) dels contractes signats entre 1750 i 1850, cosa que demostra que ja abans de l'any 1945 les redempcions de censos van ser força nombroses. Les dates d'aquestes redempcions i el valor a què es van capitalitzar els censos per calcular les quantitats que havien d'abonar els subemfiteutes figuren en el quadre anterior.

Val a dir, d'entrada, que tan sols el cens del primer dels quatre contractes que explícitament ho permetien fou efectivament redimit (l'any 1918) i que no es va redimir cap antic contracte de rabassa morta que no hagués sofert la commutació a cens fix en blat. Dels tres censos redimits entre 1815 i 1829, dos ho foren el 1816 i un, el 1817, en tots els casos sense extingir-ne la totalitat i, per tant, sense cedir de forma definitiva la totalitat del domini útil de la parcel·la, segurament per no contravenir, o d'aquesta manera esquivar, l'existència del vincle que impedia alienar totalment alguna part del patrimoni. Significativament, totes les redempcions efectuades posteriorment foren per la totalitat del cens, llevat d'alguns pocs casos en què la parcel·la havia patit subdivisions i només el redimia el propietari d'una de les parts. Les redempcions s'acceleraren a partir de la dècada dels seixanta del segle XIX, amb posterioritat a la promulgació, l'any 1861, de la Llei hipotecària que establia la creació del Registre de la Propietat (les redempcions dels anys seixanta són totes de 1864 o posteriors). Joaquim de Carles de Ferrer va inscriure al Registre de la Propietat de la Bisbal els censos següents: l'any 1900, 25 censos de Llafranc, tots *con dominio directo y derechos de firma, fadiga y laudemio al dos por ciento*, per contractes atorgats entre 1883 i 1894 que no he tractat en aquest llibre; entre 1901 i 1905, sense que consti que fossin amb domini directe, 10 censos de terres situades a Torroella de Montgrí, Ullà i Palafrugell per subestabliments signats entre 1809 i 1826; el 1910, 19 censos, tots de Palafrugell, per contractes acordats entre 1757 i 1846; 34 l'any 1911 per terres subestablertes a Torroella, Ullà, Gualta i Palafrugell entre 1798 i 1828, i 2 censos més el 1918, de parcel·les cedides en subemfiteusi a Palafrugell els anys 1817 i 1821. En 47 dels 65 censos registrats entre 1901 i 1918, consta que el subemfiteuta tenia inscrit a favor seu el domini útil de la finca amb el reconeixement del

cens a favor de Casa Carles.¹³¹ La Llei hipotecària de 21 d'abril de 1909 provocà una allau d'inscripcions en determinar que si no s'inscrivien els censos en el termini de dos anys caducarien. Donant testimoni d'aquesta gran aflluència d'inscripcions, el 23 de gener de 1911, Narcís Feliu va escriure a Joaquim de Carles des de la Bisbal:

*Tengo el gusto de participarle que todos los censos de Torroella, Ullà y Gualta que me remitió en 3 Diciembre última, ya están debidamente inscritos á su favor, asi como otros seis de los que me entregó V. ultimamente referentes à fincas de Palafrugell [...] Conviene que tenga V. otros de preparados para poderlos terminar antes del 21 de Abril, pues en el Registro cada dia se presentan muchos y estamos agobiados de trabajo.*¹³²

Sembla, d'acord amb aquestes dades, que els Carles foren més actius en la inscripció de censos que altres censalistes.¹³³

Pel que fa a la capitalització dels censos redimits durant el segle XIX, tot i que no dispo de d'aquesta dada per a tots els casos, observem com les operacions van ser menys favorables als Carles durant el període 1890-1904, en plena crisi agrària finisecular, que no pas abans o després. Malgrat que no tinc dades suficients per conèixer el total que ingressaren en concepte de redempcions, la xifra deuria ser bastant alta tenint en compte que només les dues que s'efectuaren l'any 1816 els reportaren 12.237,7 rals. Si considerem que al segle XIX, com mostren els llevadors, els Carles encara tenien la capacitat de cobrar els censos dels seus subemfiteutes, les redempcions degueren ser una font important d'ingressos per al patrimoni si bé, tal com passava amb les vendes perpètuas, a costa de reduir la base de la renda de cara al futur.

131 ADG.FCC, lligall foli 18.

132 ADG.FCC, lligall foli 18.

133 L'estudi de Rosa Congost sobre el cas de Cervià de Ter mostra com els senyors directes foren menys actius en les inscripcions que els senyors útils amb subemfiteutes; tot i això, tant en un cas com en l'altre, la major part dels censos no foren redimits sinó que simplement deixaren de pagar-se (2000: 254-259).

3.7. ELS SUBESTABLIMENTS I LES RABASSES EN L'ESTRATÈGIA PATRIMONIAL DE CASA CARLES

Una de les principals conclusions de tot el que hem vist fins aquí és la constatació que el subestabliment emfitèutic, mitjançant la diversitat dels tipus de contractes i la flexibilitat de les seves clàusules, esdevé una fórmula contractual capaç d'adaptar-se a les diferents conjuntures del patrimoni. Des del punt de vista de l'estratègia patrimonial de Casa Carles, els contractes signats entre 1767 i 1829 obeïren a la lògica següent:

Any 1767. Els set contractes de *rabassa morta de vinya i olivera amb cens fix* signats aquest any obeïren a una estratègia relacionada amb l'endeutament. L'objectiu principal fou descarregar el patrimoni de censals, traspasant-los als subemfiteutes mitjançant les entrades dels contractes.

Anys 1796-1807. L'estratègia dominant fou propiciar un augment de la renda del patrimoni mitjançant l'extensió de l'àrea conreada —la gran majoria dels contractes foren de terrenys erms o de bosc—, extensió que es va fer en benefici de la vinya seguint la conjuntura alcista del preu del vi de finals del segle XVIII. Fins a l'any 1803 dominà el contracte de rabassa morta a quarta part de fruits. A partir de 1807, però, es donà un canvi d'estratègia que sembla que interessà tant al propietari com als subemfiteutes (potser per causes relacionades amb el conflicte rabassaire o per com de carregós els resultava el cens de la quarta part dels fruits i/o per una major facilitat en la gestió del gra respecte del raïm): els contractes signats l'any 1807 foren de subestabliment perpetu per a plantar vinya amb el cens en blat, alhora que, des d'aquell mateix any fins a 1833, es van commutar, per censos fixos en blat, els censos de quasi les tres quartes parts de les rabasses mortes signades anteriorment. Els contractes del segle XVIII de la muntanya de Sant Sebastià de Palafrugell ens ofereixen, igualment, un exemple de l'ús de la subemfiteusi com una estratègia per aconseguir aliats de cara a defensar una propietat discutida (en aquest cas, per les pretensions del priorat de Santa Anna), així com de la voluntat d'extreure unes rendes per la via de privatitzar els usos col·lectius dels veïns mitjançant un ban que imposava el nou concepte de la propietat individual sobre aquell territori.

Anys 1808-1829. Període marcat per les dificultats econòmiques que travessà el patrimoni des de la Guerra del Francès fins a mitjans de la dècada dels seixanta del segle XIX. Durant aquesta etapa, els Carles empraren la subemfiteusi, en gran part, com una forma de finançament, ja que no podien vendre (per causa del vincle que pesava sobre les seves propietats) i tenien moltes dificultats per aconseguir censals a causa de l'escassetat de diner a crèdit que es vivia en aquells anys. S'imposà l'absolut predomini dels subestabliments emfitèutics perpetus i amb cens fix, la major part en espècie (sobretot blat) que no amenaçaven amb una possible devaluació de la renda com els censos fixos en metàl·lic. La major part de les terres subestablertes foren cultives o camps i s'esperava obtenir-ne, mitjançant el pacte de millora omnipresent en tot contracte emfitèutic, un augment de la producció sense cap cost d'inversió per part de Casa Carles. Les dificultats financeres van propiciar un augment de les entrades dels contractes —per tal d'obtenir un important ingrés en metàl·lic de forma immediata o bé per descarregar el patrimoni de censals— i que, cap al final del període, se subestabliessin parcel·les més grans i també cases (per les quals s'acostumava a pactar una entrada especialment alta).

Des del punt de vista economicosocial, el propietari obtenia uns avantatges dels subestabliments emfitèutics —augment de la producció i estabilitat de la mà d'obra— derivats, sobretot, del fet que es tractava d'un contracte perpetu. Tot i això, com hem vist, podia incloure-hi unes clàusules que li permetien desnonar els subemfiteutes que no complissin amb el pagament de l'entrada o del cens anual. El contracte de rabassa morta era igualment flexible; malgrat que en teoria fos temporal —mentre visquessin els primers ceps—, en la pràctica podia esdevenir perpetu, si el rabasser conreava la terra i pagava les parts de fruits a gust del propietari, o bé podia acabar abans d'hora en el cas que no ho fes així. El subestabliment emfitèutic perpetu i la rabassa morta eren, per tant, no només mecanismes econòmics d'extracció d'una renda sinó també sistemes de control social perquè, en darrer terme, mitjançant les clàusules que permetien desnonar els subemfiteutes o els rabassers, qui seguia mantenint en les seves mans el control de l'accés a la terra era el primer *senyor útil i propietari* d'aquesta.

3.8. LA HISTÒRIA DE LES PARCEL·LES DE TERRA DESPRÉS DELS SUBESTABLIMENTS ATORGATS PER CASA CARLES

Atès que en les subemfiteusis es produïa un traspàs del domini útil de la terra de l'establient cap al subemfiteuta amb capacitat, per part d'aquest últim, de cedir-lo en herència, vendre'l o tornar-lo a subestablir, els Carles, encara que no cobraven lluïsmes per aquests traspassos, tenien interès a conèixer-los ja que els nous adquirents de les parcel·les assumien el pagament dels censos. Els llevadors formats els anys 1838, 1839, 1854, 1876, 1883 i 1914 ofereixen una sèrie contínua dels censos cobrats fins a 1934, que inclou una valuosa informació sobre les successives transmissions i/o subdivisions de què foren objecte les peces de terra després que fossin subestablertes pels Carles.

Quadre 13. Nombre de contractes signats entre 1750 i 1850 segons els traspassos i les subdivisions fins a 1934

Any contracte	Nombre de traspassos								Nombre de subdivisions							
	1	2	3	4	5	6	7	8	0	1	2	3	4	5	6	
1757	2								2							
1767	2								2							
1796	3			1					2	2						
1798	1	1								2						
1799	5	1							4	2						
1800	2								1	1						
1803	2	2	1		2				5	2						
1807	1		1						1	1						
1816	3		2						4	1						
1818	4								4							
1819	6	2	1	2	1			1	7	4			1		1	
1820	3	1							4							
1821	4	1		1					5				1			
1822	1								1							
1823	3		1						2	2						
1824			1							1						
1826	2		1						2	1						
TOTAL	44	8	8	4	3	0	0	1	46	19	0	0	2	0	1	

FONTS. AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 367, 371, 438-441, 443, 464, 452-459 i 491; Girona 8, t. 718; Girona 9, t. 707; Palafrugell, t. 315, 434, 435 i 437; Borrassà, t. 8. ADG. FCC, lligall en quart 3 i lligalls foli 38, 39 i 40 i ADG.FCC, lligall foli 39 i llibres 42 i 88.

En 68 contractes (el 39,5 %) dels 172 que se signaren entre 1750 i 1850, les peces de terra subestablertes pels Carles foren venudes o tornades a subestablir¹³⁴ pels seus primers subemfiteutes abans de 1935. Si sumem totes les transmissions de domini útil documentades, la xifra és de 123 traspassos per a un total de 68 contractes, una mitjana d'1,8 traspassos per parcel·la. Com passa amb l'estadística, però, el fet que en 44 casos (el 64,7 % del total) només es realitzés un sol traspàs fins a l'any 1934, desvirtua el fet que molts contractes (el 35,3 %) superaren aquella mitjana, essent objecte de dos (8 casos), tres (8 casos), quatre (4 casos), cinc (3 casos) o vuit (1 cas) traspassos. No dispo de d'una informació prou completa per oferir una cronologia de totes les transmissions. De totes maneres, resulta interessant constatar que dels 68 subestabliments que foren objecte de traspassos, entre la signatura del contracte amb els Carles i la primera transmissió del domini útil de la parcel·la passaren: entre 0 i 30 anys en 22 casos (32,3 %); entre 0 i 40 anys en 38 casos (55,9 %), i entre 0 i 50 anys en 43 casos (63,2 %).

Els llevadors revelen un altre fet interessant: si la parcel·lació d'un mas o de peces de terra realitzada pels Carles en els primers subestabliments produí una important fragmentació de les explotacions agrícoles, aquest procés de fragmentació s'accentuà encara més en els successius traspassos de què foren objecte. Així, en el quadre observem com en 22 (el 32,35 %) dels contractes amb transmissions documentades, aquestes implicaren també una subdivisió de la peça de terra. La majoria (19) van ser subdividides només una vegada —el més sovint, per la meitat—; dues parcel·les de prop de 16 vessanes foren objecte de quatre subdivisions, i una peça, també de 16 vessanes, amb sis subdivisions, resultà fragmentada en tres peces de quatre vessanes, una de dues vessanes i dues d'una sola vessana! En alguns casos es produí, doncs, una autèntica atomització de les explotacions després de la primera parcel·lació practicada pels Carles. Cal matisar, però, que en dos casos s'acabà produint més tard la reunificació de dues peces de terra que havien sofert divisions, i que com a mínim cinc particulars reuniren cadascun diverses vessanes que en origen havien format part de dos subestabliments diferents.

134 S'han comptabilitzat també aquells casos en què, tot i desconèixer-ne la causa, figura que paga el cens algú amb un cognom diferent del primer subemfiteuta. No s'han comptat les transmissions per herència.

Respecte a la identitat dels subemfiteutes que van vendre o subestablir tota o part de la parcel·la, 33 (el 48,53 %) de les peces que foren objecte d'algun traspàs havien estat subestablertes pels Carles a treballadors (que només havien signat el 38,15 % del total de contractes); de fet, es produí algun traspàs en la meitat dels contractes signats per aquest grup. Segueixen ja a molta distància els pagesos —amb el 14,71 % dels contractes amb transmissions documentades—, i els artesans i tapers, amb un 8,82 % dels contractes amb algun traspàs.

Quadre 14. Nombre de contractes signats entre 1750 i 1850 amb traspassos fins a 1934 segons l'ofici dels subemfiteutes

Ofici	Contractes signats		Contractes amb traspassos	
	Nombre	%	Nombre	%
Hisendat i propietari	3	1,73	2	2,94
Pagès propietari	2	1,16	2	2,94
Pagès	26	15,03	10	14,71
Hortolà	3	1,73	1	1,47
Treballador	66	38,15	33	48,53
Majordom	1	0,58	1	1,47
Taper	15	8,67	6	8,82
Artesà:				
Esparter	1	0,58	1	1,47
Flequer	4	2,31	1	1,47
Fuster	2	1,16	1	1,47
Mestre de cases	9	5,20	3	4,41
Comerciant:				
Negociant	5	2,89	1	1,47
Comerciant	9	5,20	2	2,94
Cirurgia	1	0,58	1	1,47
Món mariner:				
Patrò	2	1,16	1	1,47
Mariner	6	3,47	1	1,47
No consta			1	1,47
TOTAL			68	100,00

FONTS. AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 367, 371, 438-441, 443, 464, 452-459 i 491; Girona 8, t. 718; Girona 9, t. 707; Palafrugell, t. 315, 434, 435 i 437; Borrassà, t. 8; i Torroella de Montgrí, t. 452, 28-6-1816 i 22-12-1816, t. 453, 20-1-1817, i Girona 1, t. 1236, 31-5-1864, escriptures de redempció de censos. ADG.FCC, lligall en quart 3 i lligalls foli 38, 39 (llevadors de censos de 1854 i 1876) i 40, llibres 42 (llevador de 1883) i 88 (llevador de 1914).

Malauradament, la font utilitzada no ofereix informació sobre les causes dels traspassos. Només en sis casos —quan en el preu es va incloure el pagament de censos endarrerits als Carles, la venda es realitzà per execució judicial o el venedor acabà renunciant al subestabliment de la resta de terres subestablertes— es pot assegurar que les transmissions van estar relacionades amb les dificultats econòmiques del subemfiteuta. Tenint en compte que en aquesta època la majoria de les vendes eren forçades, és a dir, que es realitzaven quan el venedor no tenia cap altra manera de fer front a una situació econòmica desesperada, podem preguntar-nos si els traspassos documentats, protagonitzats sobretot per treballadors del camp, poden ser un indicatiu més de l'endeutament estructural dels sectors més baixos de la jerarquia pagesa. Encara que també pogueren obeir a altres fenòmens, com l'existència d'un intens tràfic de petites parcel·les dintre d'un mateix terme o la possibilitat de vendre la terra per un preu més elevat del que n'havia pagat el venedor.

Finalment, la font només ofereix informació sobre l'ofici dels adquirents de 34 de les 123 transmissions documentades. Tot i que les dades potser no són del tot representatives, destaca la importància dels treballadors en primer lloc (adquireixen 10 parcel·les), seguits dels artesans (8) i els tapers (5).¹³⁵ Si, tal com hem vist anteriorment, alguns membres d'aquests grups es van desprendre del domini útil de les parcel·les, d'altres van poder adquirir-lo. ¿Podríem parlar, fins i tot, d'un important traspass de petites peces de terra entre aquests sectors i, especialment, entre els treballadors del camp?

135 Entre els treballadors hi figura l'únic *menestral* documentat. Els artesans són: 1 flequer, 1 baster, 1 fideuer, 1 sabater, 1 fuster, 1 ferrer, 1 carnisser i 1 ferrer.

4. LA CESSIÓ TEMPORAL DE L'EXPLOTACIÓ DELS MASOS I ELS SEUS FRUITS: LES PARCERIES I ELS ARRENDAMENTS A PREU ACOTAT

Si bé els Carles parcel·laren i cediren en subemfiteusi o a rabassa morta algunes de les seves heretats, durant el segle XIX la major part dels masos del patrimoni foren explotats a masoveria o bé en règim d'arrendament amb preu fix en metàl·lic. A diferència de les rabasses o les subemfiteusis, que significaven una cessió a llarg termini dels drets sobre la terra (perpètua en el cas dels subestabliments), les parceries i els arrendaments representaven la cessió de l'usdefruit de la terra a curt termini, cosa que, en principi, permetia al propietari actualitzar la renda que percebia de les seves heretats.

La parceria fou la forma majoritària d'explotació dels masos a la regió de Girona durant el segle XIX. S'han publicat alguns estudis interessants tant sobre l'evolució històrica del contracte de masoveria en aquesta zona,¹³⁶ com sobre la parceria dins la lògica de la gestió dels grans patrimonis agraris a la Catalunya contemporània.¹³⁷ També en el patrimoni Carles les diverses modalitats de parceria (i molt especialment la masoveria) jugaren un paper de primera magnitud com a forma de captació de l'excedent agrari que permetia a la família viure de renda. Com veurem més endavant, en aquest patrimoni, a mitjan segle XIX, l'ingrés derivat de la venda de productes agraris superava el 50 % de l'ingrés brut total i la major part dels productes

136 Donat, 1999; Congost, Gifre, Saguer i Torres, 1999; Saguer, 1999, i Congost, Gifre i Torres, 2001.

137 Em refereixo a l'excel·lent treball de recerca i de síntesi publicat per Garrabou, Planas i Saguer (2001a), en el qual s'analitzen diverses comptabilitats i les formes contractuals de cessió de la terra d'alguns patrimonis.

comercialitzats procedien de les parts de fruits que el propietari percebia de les heretats cedides a masoveria.

Quadre 15. Contractes de cessió temporal de l'explotació dels masos segons si foren protocol·litzats o no

	1675-1700		1701-1725		1726-1750		1751-1775		1776-1800		1801-1825		1826-1850		1851-1875		1876-1900	
	N.	P.	N.	P.	N.	P.	N.	P.	N.	P.	N.	P.	N.	P.	N.	P.	N.	P.
Parceria	10		1					4	6	7	2	1	8		5			1
Arr. preu acotat							3	1			3		2					
Arr. dels fruits							2		1	1								
TOTAL	10		1				5	5	7	11	2	3	8		5			1

FONTS. ADG.FCC, lligalls foli 3, 6, 31 i 38 i lligall en quart 8. AHG, Notaries de Girona 1 i 10, Torroella de Montgrí i Palafrugell i Registre d'Hipoteques de Girona.

NOTES. N. = atorgat davant notari; P. = atorgat amb document privat.

Atès que, a diferència d'altres grans patrimonis de la Catalunya oriental,¹³⁸ en el cas dels Carles els arrendaments de parcel·les i hortes tingueren un paper molt secundari¹³⁹ respecte als de masos, l'anàlisi se centrarà exclusivament en aquests darrers. He localitzat 58 contractes de cessió temporal de l'explotació de masos sencers, amb una cronologia que abasta des de finals del segle XVII fins al darrer terç del XIX: 45 són a parts de fruits (3 dels quals a mitgeria); 9 arrendaments a preu acotat (7 en diner, 1 en diner i en espècie i 1 que presenta una fórmula mixta a cavall entre parceria i preu acotat

138 Garrabou, Planas i Sagner, 2001a: 130-138.

139 Entre 1794 i 1818, i de 1831 a 1863 (de 1819 a 1830 no hi ha sèrie comptable), la comptabilitat del patrimoni registra les entrades derivades de l'arrendament d'algunes parcel·les (la major part en diner), tot i que només ocasionalment representen ingressos de certa rellevància. Només he localitzat 7 contractes d'arrendament de parcel·les i hortes (concretament de l'horta de Carles de Torroella de Montgrí, de vegades amb alguna altra peça de terra); corresponen als anys 1791 (horta), 1810, 1819 (horta), 1829, 1831, 1835 i 1873. Llevat d'un sol cas signat davant de notari, es tracta sempre de contractes privats; 4 són arrendaments a preu acotat en diner (1791, 1810, 1819 i 1831) i 3 (1829, 1835 i 1873) a parceria (al terç de fruits).

en diner), i 4 arrendaments dels fruits i rendes de les heretats (tots a preu fix en diner).¹⁴⁰

No tots els contractes foren signats davant d'un notari, sinó que molts foren atorgats mitjançant un document privat. El quadre 15 mostra diferències molt significatives segons el tipus de contracte. Mentre que s'observa l'extensió de la pràctica de signar privadament els contractes de parceria a partir de la segona meitat del segle XVIII i, molt especialment, des de finals dels anys vint del segle XIX, es mantingué la protocol·lització gairebé absoluta dels contractes d'arrendament a preu acotat dels masos i dels fruits i rendes de les heretats. De fet, a partir de l'any 1829, tots els contractes de parceria foren signats pels Carles mitjançant un contracte privat, tant si eren al terç de grans, la fórmula més habitual, com si eren a mitgeria. En aquests contractes s'hi feu consignar que sempre que una de les parts volgués que un notari en fes una *escriptura autentica*, l'hauria de pagar el parcer i entregar-ne una còpia al propietari, registrada en l'ofici d'hipoteques, en el termini d'un mes.¹⁴¹ Tot plegat indica que per estudiar la magnitud i l'evolució de les clàusules del contracte de parceria durant aquell segle cal tenir en compte, a més de les fonts notariales, els arxius patrimonials privats que s'hagin pogut conservar.¹⁴²

Respecte als motius que portaven a atorgar els contractes davant de notari o bé privadament, no sembla que un canvi de masover fos una raó determinant ni tampoc la introducció d'alguna clàusula que puguem considerar d'excepcional importància (el 1862, mitjançant un contracte privat, s'obligava el masover del mas Garriga de Navata a plantar 2.000 mallols cada any que se li demanés). En algun cas és

140 He tingut en compte els contractes atorgats pels Carles o pels Puig (dels masos que acabaren passant al patrimoni Carles).

141 De la mateixa manera, en el patrimoni Carles, des de finals del segle XVIII fou habitual que en els contractes de parceria protocol·litzats es traspassés al masover la despesa de notari i de registre a l'ofici d'hipoteques.

142 La cronologia d'aquest fenomen en el patrimoni Carles es correspon amb la del patrimoni Torelló, en què els contractes de parceria de masos analitzats per Pere Pascual (tots de les dècades dels anys quaranta i cinquanta del segle XIX) foren atorgats privadament (2000: II, 62-66); poder disposar de l'arxiu privat familiar ha estat, per tant, fonamental per estudiar la contractació agrària d'aquest patrimoni, com ho ha estat en el cas dels Carles.

probable que la protocol·lització del document estigués condicionada per circumstàncies especials: el contracte de parceria atorgat el 1810 per Josep Ramon de Carles, amb l'objectiu d'evitar que les tropes franceses s'apoderessin de tota la producció dels masos, devia signar-se notarialment per la voluntat de deixar-ne bona constància; i els contractes de parceria signats els anys 1824, 1825 i 1826 potser foren protocol·litzats per la voluntat de reestructurar, amb el màxim de seguretat, l'explotació d'alguns masos que havien estat arrendats a preu acotat entre 1819 i 1824 als germans Reixach, amb els quals els Carles mantingueren unes relacions molt conflictives. Però, pel que fa al seu contingut, no podem considerar que es protocol·litzessin els contractes especialment rars o excepcionals, com ho demostra el fet que els tres contractes de mitgeria localitzats (*excepcionals* com a forma d'explotació dels masos no només en aquest patrimoni sinó també en el conjunt de les comarques gironines) van ser tots tres atorgats privadament. Segons es dedueix del cas analitzat, doncs, no hi ha raons per pensar que en el segle XIX se signaven davant de notari els contractes de parceria especialment rars i per això poc representatius.¹⁴³ Més aviat sembla que, havent ja quedat establerta la masoveria com a sistema contractual des de feia molt de temps, al segle XIX simplement per la sola raó d'estalviar-se la despesa del notari es degué anar estenent la pràctica de signar aquests contractes privadament, i potser també d'acordar-los de paraula. De totes maneres, l'alt nombre de contractes privats que es conserven en l'arxiu patrimonial dels Carles, així com el fet que alguns masovers que no sabien escriure fessin signar els documents, protocol·litzats o no, per terceres persones (com passa en 7 contractes, des de finals del segle XVIII fins a mitjan segle XIX), podrien ser indicis que els contractes orals no foren tan freqüents en aquella època com podríem imaginar.¹⁴⁴

A diferència del que passà en els contractes de parceria, els 9 arrendaments a preu acotat foren tots protocol·litzats menys un, que fou atorgat privadament l'any 1761 i representava, de fet, la renovació,

143 L'anàlisi del patrimoni Carles, doncs, contradiu la hipòtesi apuntada per Congost, Gifre, Saguer i Torres (1999: 271-272).

144 Segons Pere Pascual, en el patrimoni Torelló els contractes de parceria de masos no haurien passat d'escrits a orals fins al darrer terç del segle XIX (2000: II, 66).

amb algunes modificacions i un augment de preu, de l'arrendament signat davant de notari el 1758 dels masos Figueres, Pastell, Torre Bagura i Puig; els 4 arrendaments dels fruits i rendes de les heretats foren tots protocol·litzats. Que impliquessin el pagament de quantitats monetàries sovint molt importants, i terminis per a les quantitats no abonades; que moltes vegades se signessin, quasi al mateix moment, dos contractes correlatius per cinc anys cadascun (amb la qual cosa els arrendataris volien assegurar-se l'explotació dels masos, o de les rendes, per un període molt dilatat de temps), o que també sovint els arrendataris es fessin càrrec de deutes de l'arrendador com a part del preu són raons suficients per explicar que aquests tipus d'arrendaments s'atorguessin majoritàriament per mitjà d'escriptura notarial, que els donava les màximes garanties.

4.1. ELS CONTRACTES DE PARCERIA

4.1.1. Les masoveries al terç de fruits

La família Carles optà principalment per explotar els seus masos mitjançant el contracte de masoveria al terç de fruits, la forma majoritària de parceria a la regió de Girona, com a mínim des de finals del segle XVI, quan es produeix la consolidació i la generalització d'aquest tipus de contracte.¹⁴⁵

Després d'una etapa de vacil·lació inicial, tots els contractes signats al patrimoni Carles a partir de l'any 1758 foren per cinc anys, els tres primers, forçats i els dos darrers, voluntaris.¹⁴⁶ L'única excepció la constitueix el contracte per tres anys forçats dels masos Pinell, Puig i Figueres atorgat el 1824 a Antoni Reixach en el context

145 Congost, Gifre, Saguer i Torres, 1999: 275, 276, 284.

146 El mateix fenomen han observat Congost, Gifre, Saguer i Torres a partir d'una mostra d'escriptures de diferents llocs de les comarques gironines. Segons aquests autors, la durada de 5 anys va començar a ser majoritària en els contractes de masoveria a partir de finals del segle XVII i apareix d'una forma ja aclaparadora en el segle XVIII (1999: 280-282). Vegeu també Elisa Badosa, 1985: 299.

d'una concòrdia signada amb Narcís de Carles per resoldre les seves diferències; per tant, en unes circumstàncies molt especials.

Quadre 16. Durada estipulada en els contractes (nombre de contractes)

	3 anys forçats	4 anys, no diu forçats	4 anys, 2 forçats	5 anys, no diu forçats	5 anys, 2 forçats	5 anys, 2,5 forçats	5 anys, 3 forçats
1675-1699		1		2	4	1	1
1700-1724				1	1		
1725-1749							
1750-1774			1				2
1775-1799							6
1800-1824	1						6
1825-1849							11
1850-1874							4

FONTS. ADG.FCC, lligalls foli 3, 6, 31 i 38 i lligall en quart 8. AHG, Notaries de Girona 1 i 10, Torroella de Montgrí i Palafrugell i Registre d'Hipoteques de Girona.

Pel que fa a la data concreta d'inici, s'especifica que començarà a comptar-se a partir del dia de Nadal, llevat d'un cas en què no s'esmenta res (signat el 1699), tres el dia de Sant Joan (signats el 1810, 1816 i 1832) i un el 29 de setembre (el signat el 1824 en el context excepcional abans mencionat). La durada per cinc anys del contracte era clarament una estratègia per evitar el pagament del lluïisme. L'any 1824, Josep de Bahí de Ribot, apoderat de Narcís de Carles en el plet que l'enfrontava contra els germans Reixach —als quals l'any 1819, amb només dos dies de diferència, havia signat dues escriptures d'arrendament de vuit masos per cinc anys—, argumentà que aquells contractes havien de considerar-se nuls ja que:

es necesario confesar q[u]e los dos arrendamientos son un solo contrato, otorgado en dos escrituras en favor de dos sugetos, para burlár la ley que prohibe alargar el contrato de arrendamiento mas allá de cinco años. Enseña nuestra legislacion —tot i que no cita cap llei en concret— que un arrendamiento para tiempo mas largo privaria al Sor directo de la percepcion del laudemio,

*en fraude de los d[e]rechos dominicales, y que mudaría la esencia del contrato, convirtiendolo en enfiteutico.*¹⁴⁷

Josep de Bahí, per tant, associa l'emfiteusi a la cessió a llarg termini (no necessàriament perpètua), amb la conseqüent translació de domini i, per tant, l'obligació de pagar lluïsmes. Ja hem vist com Tos i Urgellés també entenia, a finals del segle XVIII, que l'emfiteusi podia ser perpètua o temporal i considerava la rabassa morta com un tipus de contracte emfiteutic. Rosa Congost explica que al segle XVIII a França la paraula *emphitéose* definia els contractes de llarga durada (entre els 18 i els 99 anys).¹⁴⁸ A Catalunya, Congost, Gifre, Saguer i Torres assenyalen que els juristes de l'època moderna vacil·laren a l'hora de determinar el nombre d'anys a partir del qual s'havia de considerar la *llarga durada* i conclouen que *la fixació del llarg terme com a superior als cinc anys no va deure's tant a una norma jurídica escrita com a la pràctica social*.¹⁴⁹

Quadre 17. Nombre de contractes segons l'antelació amb què havia de donar-se l'avis de comiat

	No consta	15 dies	1 any	1 any i un mes	1 any i mig	Altres
1675-1699	8	1				
1700-1724	2					
1725-1749						
1750-1774			2	1		
1775-1799					6	
1800-1824	1		2		3	1 ¹
1825-1849					11	
1850-1874					4	

FONTS. ADG.FCC, lligalls foli 3, 6, 31 i 38 i lligall en quart 8. AHG, Notaries de Girona 1 i 10, Torroella de Montgrí i Palafrugell i Registre d'Hipoteques de Girona.
NOTES. ¹ Les parts s'havien de donar comiat el dia de Sant Joan d'algun dels dos darrers anys de contracte.

147 ADG.FCC, lligall foli 16.

148 Congost, 2000: 65.

149 Congost, Gifre, Saguer i Torres, 1999: 281.

En tot cas, la lletra del contracte era una cosa —i obeïa a unes necessitats— i la realitat —la pràctica— del contracte n'era una altra i obeïa a unes altres necessitats; perquè els contractes de parceria preveïen la seva perpetuació indefinida, a base de successives i tàctics renovacions, si cap de les parts no donava comiat a l'altra. I això era així perquè el que interessava al propietari era rebre unes rendes el màxim de regulars possible i, per tant, mantenir i allargar al màxim les relacions amb els *bons masovers*.

La tendència fou clarament augmentar el temps amb què ambdues parts havien de donar-se l'avis de comiat per deixar el mas. En el darrer quart del segle XVII i principis del XVIII el més habitual per part dels Carles i dels Puig fou no establir un termini per a l'avis. A partir de la segona meitat del segle XVIII, en canvi, la norma no només fou que aquesta clàusula aparegués gairebé sempre, sinó que hi hagué una clara tendència a allargar el termini de l'avis, quedant fossilitzat en l'any i mig a partir de la Guerra del Francès.

Els avisos de comiat es feien notificar de forma oficial a través dels nuncis o dels notaris i en quedava testimoni notarial, com a mínim en els 10 cartells de comiat a masovers del patrimoni Carles que he localitzat (de finals del segle XVIII i fins als anys trenta del XIX).¹⁵⁰ Tots els cartells de comiat foren notificats durant el mes de juny (entre els dies 10 i 24) i obligaven els masovers a deixar l'heretat el dia de Nadal de l'any següent, cosa que concorda amb el fet, abans assenyalat, que la durada de la majoria dels contractes de parceria començava a comptar-se també a partir d'aquesta diada. El dia de Nadal i el de Sant Joan eren, per tant, els dies que marcaven el calendari dels contractes de parceria i de la contractació de masovers.¹⁵¹ Tots els comiats foren notificats amb l'antelació d'un any i mig, tal com manaven els contractes, menys el que s'instà a Martí Bou el 24 de desembre de 1833, que ho fou amb només un any de termini malgrat

150 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 436, 10-6-1796; t. 456, 22 i 23-6-1820; t. 459, 21-6-1825; t. 482, 23-6-1828, i t. 495, 24-12-1833.

151 La clàusula de comiat que figura en el contracte de mitgeria del mas Pinell, signat el 1877, explicita aquest costum: amb un any i mig d'antelació, les parts havien de *darse despido correspondiente segun practica y uso en el país, se entiendo por San Juan de Junio para salir el dia de Navidad del año siguiente al del despido*.

que el contracte que havia signat el 1829 indicava que havia de ser amb un any i mig.

Cap dels 10 cartells expressa el motiu del comiat, però es pot deduir en la majoria dels casos. Tres foren ordenats pels germans Reixach per fer fora parcers dels masos que havien arrendat a preu acotat, de la mateixa manera que després Narcís de Carles notificà comiat a dos dels masovers posats pels Reixach (tot i que a un d'ells se li tornà a renovar el contracte).¹⁵² Tots aquests comiats devien estar motivats per la necessitat de signar un nou contracte amb el nou amo. Això justificaria el comiat, però no necessàriament la substitució del masover, com en canvi passà en quatre dels cinc casos que acabem de veure. Sembla, per tant, que era fàcil que un canvi d'amo provoqués un canvi dels masovers posats per l'anterior.

El comiat instat a Fermí Cruset, masover del mas Carles, el 23 de juny de 1828 perquè deixés l'heretat el dia de Nadal de l'any següent podria tenir relació amb la voluntat de Narcís de Carles de vendre el mas a carta de gràcia, arran dels problemes financers que patia, com així succeí el 30 d'octubre de 1828.¹⁵³

Sobre la causa del comiat a Martí Bou, fins i tot amb menys termini del que marcava el contracte, una nota manuscrita al peu del mateix contracte privat (signat el 1829) ens informa que va ser *per incumpliment [...] á los pactes estipulats*. Tot i que no s'especifica quin pacte havia incomplert, hi ha constància que aquest masover devia alguns pagaments de les anualitats vençudes.¹⁵⁴ De totes maneres, Bou acabà arribant a un acord amb el propietari. Amb la incorporació

152 Atès que no dispo dels contractes que signà aquest masover amb els Reixach ni després amb els Carles, no puc saber si li canviaren els pactes.

153 De fet, en el contracte que havia signat Fermí Cruset del mas Carles el 31 de juliol de 1825, Narcís de Carles ja hi havia consignat que es reservava el dret de poder vendre, tant perpètuament com a carta de gràcia, part de les terres d'aquell mas *sens esmenar dany ni perjudici algun a dit Arrendatari*.

154 En els comptes de l'any 1833, l'administrador va anotar que l'agost havia rebut de Bou *per lo que estava atrasat del cumpliment dels pactes* fins a finals de 1832: 1 quintar de llana, 2 xais i 1 quartà de blat de moro per les anualitats de 1831 i 1832, i 32 jornals que no havia fet pels anys de 1829 a 1832, valorat tot junt en 117 pessetes. Amb això, però, no devia liquidar tots els deutes, perquè el 5 de maig de l'any següent l'administrador anotà haver pagat una quantitat *al Sr Alcalde per embargar los fruits de dit Mas á Martí Bou* (ADG. FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes de 1833 i 1834 i lligall foli 6).

de dues persones que avalessin¹⁵⁵ en el futur un masover que havia resultat problemàtic, el 25 de setembre de 1834, Narcís de Carles anul·là el comiat i ambdues parts signaren un nou contracte per 5 anys (3 de forçats i 2 de voluntaris) amb els mateixos pactes que el de 1829, afegint només que el propietari es reservava l'ús del corral petit.

En dos casos més l'avís de comiat no causà la sortida del masover del mas sinó que se signà un nou contracte. Comparant els contractes signats abans i després de l'avís, es pot comprovar que ambdós comiats van estar motivats per la voluntat del propietari de canviar els pactes i augmentar la renda que cobrava de les heretats. Els contractes que signaren Francisco Planas Ripoll (masover de la Torre Bagura) i Joan Devant (de la Closa Pagesa) el mateix dia de l'any 1829 eren molt més detallistes i *reglamentistes* en les obligacions de conreu i de manteniment del mas que els que havien signat el 1826 i el 1825, respectivament, i s'hi afegien alguns pagaments nous.¹⁵⁶

Canvis d'amos, problemes financers del patrimoni que obligaven a vendre propietats, incompliment de les clàusules dels contractes (com la morositat en els pagaments) i la voluntat d'augmentar la renda percebuda dels masos són, per tant, les causes d'instar un cartell de

155 [...] *i per continuar de Masober en dit Mas Figueras y per la seguretat en el compliment dels pactes expressats en lo arrendament ha presentat dos fianzas que son Salvador Candal, Pagès de Ullá y Joan Terrats Pagés y Masober de la Galera del terme de Torroella de Montgrí: los quals se obligan á cumplir tots los sobredits pactes sempre que per omició ó cualsevol altre motiu deixás de fero lo nomenat Marti Bou.*

156 El contracte de 1829 obligava, per exemple, Francisco Planas a fer una vessana d'alfals per cada parell de bous que tingués i a sembrar cada any una vessana de cànem o llinet (en el contracte de 1826 l'alfals i el cànem no hi apareixien); els plançons d'arbre que havia de plantar cada any augmentaven de 50 a 60, i l'obligació de fer de manobre i fer la vida als mestres de cases en el cas d'obres quedava substituïda per la de fer cada any 4 jornals de mestre de cases i 4 de fuster. El 1826 el preu consistia en l'acostumat terç de tot gènere de gra d'aresta, més 10 capons, 1 anyell i 1 carretada de palla anuals; el 1829 s'hi afegia el terç de blat de moro i *ciurons*; el terç del cànem o llinet que estava obligat a plantar, un quart de les *fabas, besas, fasols, fasolas y llantias, com y de cualsevol altre genero de grana ó fruit tant de estiu com de hivern* (mentre que el 1826 se li permetia sembrar cada any 7,5 vessanes de llegums i 7,5 vessanes d'estiuatges franques de pagament), el terç del mill, panís i melca (demanant permís per plantar-ne), una carretada d'alfals i una arrova de llana per cada 25 caps de bestiar de llana que tingués en l'heretat (el 1826 el propietari s'acontentava que el ramat servís per adobar les terres del mas).

comiat per part del propietari que es poden identificar a partir de l'exemple del patrimoni Carles.

Els comiats que s'acabaven fent efectius provocaven la mobilitat dels masovers. A la notaria de Rafael Prats, de Torroella de Montgrí, hi ha quatre cartells de comiat seguits el 21 i 23 de juny de 1825: dos són instats per un propietari (Narcís de Carles) a masovers perquè deixin el mas (Miquel Bou i Ramon Arbosí, ambdós posats com a masovers, de la Torre Bagura i el mas Vicens, respectivament, en temps de l'arrendament a preu acotat dels germans Reixach) i dos per masovers als seus amos perquè es busquin uns altres masovers (Francisco Ventós, masover del mas Julià de Torroella de Montgrí, propietat de l'hisendat Genís Ferrer Aymerich de Torroella, i Francisco Planas Ripoll, masover del mas Cassà de Torroella de Montgrí, propietat de Domingo de Valmanya).¹⁵⁷ Dos dels cartells de comiat estan relacionats entre si: Francisco Planas Ripoll entrà de masover a la Torre Bagura en el lloc de Miquel Bou; Ramon Arbosí acabà signant un nou contracte amb Narcís de Carles i es quedà al mateix mas, i, pel que fa a Francisco Ventós, desconec en quina heretat va entrar de masover. És només un exemple, trobat a l'atzar, de la mobilitat dels masovers i de la reacció en cadena que devien provocar els cartells de comiat.

Atès que la masoveria es basava en el treball familiar del mas per part del masover i la seva família, en els contractes va començar a generalitzar-se a partir del segle XVII¹⁵⁸ la clàusula que obligava el parcer a residir al mas, com una manera d'assegurar que la força de treball s'hi mantindria de forma continuada. En 8 dels 11 contractes de parceria al terç de masos dels patrimonis Carles o Puig de finals del segle XVII i fins a 1702 hi figurava l'obligació del masover *de estar y fer continua habitacio en la casa de dita heretat*. L'obligació que el parcer residís al mas amb la seva família i bestiar no apareix fins a la segona meitat del segle XVIII (en 8 dels 9 contractes d'aquesta època), i desapareix posteriorment (només figura en un dels contractes del segle XIX). Al XIX es generalitzà la fórmula que obligava el masover a fer contínua residència en la casa de l'heretat fent-hi foc i llum, sovint amb afegits del tipus *aixís com es costum y estil en la present vila*,

157 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 459, 21 i 23-6-1825, cartells de comiat.

158 Congost, Gifre, Sagner i Torres, 1999: 279-280.

aixis com es costum y estil de bon pages, a us i costum de bon estadant. Quan se signava un contracte amb algú que molt probablement faria conrear el mas a un tercer, l'obligació de tenir-lo habitat no per això desapareixia: en el contracte, per exemple, del mas Ral signat l'any 1807 a Josep Alabau, l'administrador del patrimoni, es feu constar que *dit arrendatari haurá de fer ô fer fer continua avitacio en la casa de dita heretat.* Finalment, en un sol contracte, signat el 1832, apareix la interessant prohibició de *no donar habitació a persona estraña sens llicencia del Sr arrendador.*

Tot i que el manteniment adequat de la casa i de la finca era molt important per al bon funcionament de la capacitat productiva de l'heretat (i especialment en el patrimoni Carles, en què alguns masos patien sovint problemes per la inundació de les aigües dels rius Ter i Daró o per l'entrada de les sorres litorals), el propietari va tendir amb el temps a desentendre's del cost econòmic d'aquestes feines, traspasant-les als masovers,¹⁵⁹ si bé no deixà de regular-les.

En primer lloc, per evitar el perill d'incendi, a partir de la segona meitat del segle XVIII començà a generalitzar-se en els contractes d'aquest patrimoni l'obligació de netejar la xemeneia, clàusula ja present en tots els que se signaren a partir de 1824. Aquesta obligació, que s'expressava inicialment de manera genèrica (*degau escombrar la ximanea quant se necessitia per avitar lo perill del foch*), es concretà des de finals del segle XVIII, indicant que calia fer-ho un cop l'any o, encara més freqüentment, cada sis mesos.

Pel que fa a les obres de manteniment de la casa, 3 dels 11 contractes de masoveria del darrer quart del segle XVII no incloïen encara cap clàusula referent a aquesta qüestió. A partir del segle XVIII, però, les clàusules que regulen les obres que cal fer en la casa o els corrals apareixen en tots els contractes, tret de només dos casos. Per norma general, en cas d'haver-se de fer obres, el masover havia de fer de manobre i portar els materials a peu d'obra; i el propietari pagava els materials. Solia pactar-se que el masover faria la vida als mestres de cases o fusters i el propietari els pagaria els jornals o bé que propietari

¹⁵⁹ Només he trobat un contracte, signat el 1700, en què el propietari es feia càrrec de totes les despeses de les obres a la casa; i no n'he trobat cap en què es fes càrrec de totes les despeses de manteniment de la finca.

i masover es partiren per meitat el cost de les obres si es feien a preu fet. A partir de la segona meitat del segle XVIII, i de manera molt més generalitzada encara a partir del segon quart del segle XIX, en els contractes del patrimoni Carles començà a imposar-se als masovers l'obligació d'haver de fer ells mateixos alguns jornals de mestre de cases o de fuster. Hi hagué, a més, una tendència a augmentar-ne el nombre: entre 1750 i 1824 el més freqüent fou imposar 6 jornals de mestre de cases o fuster (en 5 casos; en 2 n'havien de fer 4; en un, 8, i en un altre, 12); a partir de 1825 i fins a la dècada dels anys seixanta del segle XIX la norma, en canvi, fou obligar a fer-ne 8 (en 10 casos, enfront d'un sol cas en què n'havia de fer 4 i d'un altre en què eren 12). Als anys seixanta del segle XIX s'observa un augment en la tendència *reglamentista* dels contractes (en el del mas Garriga es pactà, per exemple, que el masover hauria de fer 12 jornals de mestre de cases o de fuster *dels que sian mes necessaris a la coneguda del S. arrendador o de la persona que lo representia*) i també un indicatiu, en un cas, de la tendència a monetitzar aquesta mena d'obligacions: el parcer del mas Ral ja no havia de fer, sinó pagar, cada any els 8 jornals de mestre de cases o de fuster.

En tots els contractes analitzats apareix alguna clàusula referent al manteniment de la finca, llevat només de dos casos. Aquestes clàusules fan referència a la xarxa hidràulica del mas i als elements que circumden les peces de terra (recs, motes, marges, terraplens, portellades, etc.); l'al·lusió als camins figura només en els contractes de la segona meitat del segle XVIII. En el manteniment de totes aquestes infraestructures es va viure el mateix procés, que ja hem observat en les obres a la casa, de traspassar-ne progressivament el cost al masover.¹⁶⁰ En el cas d'obres extraordinàries al mas, sí que

160 Si a finals del segle XVII i principis del XVIII el propietari solia assumir la meitat del cost de les obres de manteniment de la finca (el preu dels jornals —el masover faria la vida als que feien les motes— o la meitat del cost si es feien a preu fet), a partir de la segona meitat del XVIII el més habitual fou que el parcer assumís tot el cost de mantenir aquestes infraestructures i dos terços del cost de fer-ne de noves o bé que, simplement, no constés cap aportació del propietari, cosa que encara fou més freqüent a la primera meitat del XIX (en la immensa majoria dels 18 contractes localitzats, el masover assumia tot el cost de manteniment i en l'únic en què figura alguna aportació de l'amo consistia tan sols en el terç del cost de fer recs nous). En els 4 contractes dels anys seixanta del segle XIX el masover assumia també tota la despesa

era habitual, en canvi, que el propietari assumís la major part de la despesa: el cost de fer una barraca al mas Closa Pagesa l'any 1679; un pont sobre el rec del Molí, al costat del mas Carles, l'any 1684 (el masover havia de portar els materials); un corral a la Closa Pagesa el 1701 (el parcer aportaria els materials), i el 1824 les obres necessàries al mas Pinell per a l'habitació del majordom, l'eugasser i el servei que haurien de viure-hi, més la recomposició dels estables per als bous i altre bestiar.

Bona part del contracte de parceria està dedicada a tot un seguit de clàusules d'obligacions, prohibicions o facultats del masover amb les quals el propietari regulava el conreu i la forma d'explotar la finca. Aquestes normes s'adaptaven a l'especificitat de cada mas i no van ser estàtiques sinó que van evolucionar amb el temps i ens mostren com va anar augmentant la regulació del treball del masover per part del propietari.

Pel que fa a les obligacions, la clàusula més comuna i universal en els contractes de parceria era la de conrear les terres *a ús i costum de bon pagès*. Però ni tan sols aquesta clàusula, que solia tenir un redactat bastant estereotipat, no es va mantenir immutable sinó que també va experimentar alguna petita modificació. A finals del segle XVII i durant el XVIII la fórmula més comuna en els contractes dels patrimonis Puig i Carles fou:

que hajau de cultivar las terras ha us y costum de bon pages y sembrar aquellas de las sements requeriran, o bé que hajau de cultivar las terras de cultiu de dita heretat a us y costum de bon pages y aquellas sembrar de las sements requeriran.

En dos contractes es feia referència també a les llaurades, en un de forma genèrica (fer *las llaurons nesessarias*), però en l'altre de forma

de manteniment, però en 3 el propietari pagaria tota la despesa de fer recs o motes nous, si se'n feien (en un d'aquests, a més, assumiria dos terços de la despesa *si per rahó de remendos en las motas dels rius Ter y Daró se te que pagar alguna cantitat*). Dins la tendència que els contractes fossin cada vegada més *reglamentistes*, des de finals del segle XVIII es comença a trobar l'obligació de *mantenir los rechs y motas de dita Heretat escurant aquells en el mes de Setembre antes de sembrar per lo perill de las aiguas*, clàusula que fou ja molt freqüent a partir dels anys vint del segle XIX.

més específica (*ab quatra llaurons*). En el segle XIX, les llaurons ja foren incorporades a la fórmula i la versió més habitual fou: *cultivar las terras de dita heretat bé y degudament â us y costum de bon Pages, donant las llaurons necesaris y sembrantlas de las sements requirescan en son degut temps*.

La referència al fet de conrear *a ús i costum de bon pagès* podia estendre's no només a les terres que havien de sembrar-se de cereal sinó també a altres conreus o obligacions: *sembrar a us y estil de bon Pagés y de bona sement, tant en las terras de cultiu com en las de aixart* (1794); *cultivar las oliveras â us y costum* (1798); *conrear las terras, vinas, olivet y demes fruiters â us y costum de bon Pages [...], plantar cada any 800 ceps y cultivarlos â us y costum de bon viñater [...]* i *los marges q[u]e se troban en las terras cultivas de dita heretat dega dit Arrendatari natejarlos en son degut temps â us y costum de bon Pages* (1816); *amenar y cultivar las oliveras y viñas de dita heretat a us y costum de bon pages* (1830).

En dos contractes de mitjan segle XVIII s'hi inclou també l'obligació de sembrar un nombre igual de vessanes cada any: *emenar las terras y cultivarlas â us y costum de bon pages y sembrarlas de la[s] semens requeriran, posant aquellas ab igual numero de vesanas cada any*. El principal objectiu del propietari era que totes les terres que cada any calia sembrar de cereal ho fossin efectivament per tal de no perdre renda. Per això la major part dels contractes incloïen l'amenaça d'una multa si es deixava de sembrar alguna vessana que aquell any tocava.¹⁶¹ La multa anà variant amb el pas del temps: en els contractes localitzats, a finals del segle XVII el més habitual era d'una quartera de blat per vessana; a la segona meitat del XVIII, 5 quartans de blat o 6 d'ordi segons si la terra hauria hagut de sembrar-se d'una cosa o altra, i, des de finals d'aquell segle, 5 quartans de blat o 6 d'ordi o civada segons del que s'haguessin de sembrar les terres. L'exigència més gran d'ordi o civada es correspon amb els majors rendiments per llavor que tenien respecte del blat.¹⁶² Per altra banda, aquesta progressió

161 Aquesta multa no apareix tan sols en 10 dels 42 contractes localitzats (3 de finals del segle XVII i 7 del XIX, tots entre els anys 1810 i 1826).

162 En una avaluació del que podria donar el patrimoni l'any 1818, Josep Devant, que seria més endavant administrador de Narcís de Carles, calculava, en un *any comú*, uns rendiments de 6:1 per al blat i el mestall, de 8:1 en l'ordi i de

d'exigir primer només blat, després blat o ordi i, finalment, blat, ordi o civada, ¿podria guardar relació amb una possible diversificació de conreus de cereals, sobretot després de la prohibició de sembrar arròs a l'Empordà l'any 1792, i/o amb una progressiva importància en el mercat d'aquests cereals diferents del blat?

Normalment s'estipulava que si per alguna raó extraordinària (guerra —en els contractes de finals del segle XVII—, el temps o, sobretot, per inundació) no podien sembrar-se algunes terres, el masover hi podria renunciar avisant amb antelació fins al mes de novembre, de manera que el propietari podria fer-ne el que volgués. Aquestes excepcions desaparegueren dels contractes signats pels Carles a partir de finals dels anys vint del segle XIX. Des de llavors i fins als anys seixanta del mateix segle, però, el fet que la multa es referís a les terres que cada any calia sembrar (*si dit Arrendador deixas de sembrar per culpa sua algunas terras de dita Heretat en lo any que correspongues sembrarse dega pagar...*) constitueix un indicatiu que la pràctica del guaret biennal seguia estant encara estesa a l'Empordà.

Pel que fa a l'*ús i costum*, si bé la majoria de les vegades només es deia en què consistia d'una manera molt ambigua, no per això es tractava d'una clàusula retòrica sinó que podia tenir força de llei. Així, el 1757, per ordre del batlle de Torroella de Montgrí i a instàncies del pagès Antoni Sanan, es notificà al jornalero Salvador Romaguera que deixés d'entrar o sortir i de conrear i collir les olives de les peces de terra que Sanan li havia arrendat amb escriptura privada feia quatre mesos *por no cultivar aquellas a uso y costumbre de buen labrador*, sota pena de 266,5 rals.¹⁶³ Igualment, el juny de 1838 i a instàncies de Narcís de Carles, el notari de Torroella comunicà un requeriment a Rafael Comas i al seu fill, els quals havien signat retrovenda de la Torre Bagura als Carles el setembre de 1837, exhortant-los a complir alguns d'aquests usos en la darrera collita del mas:

9:1 en la civada (ADG.FCC, lligall foli 44. *Relació del producte q[u]e podia donar las quatre Heretats Mas Puig, Mas Figueras, Closa Pagesa y Mas Pinell q[u]e totas se manejavan á Compte de la Casa en la cullita del any 1818 y en vista dels esements q[u]e porta lo Sr J[oseph] Alabau en lo[s] comptes de 1817 per sembrar ditas Heretats per la cullita del any 1818).*

163 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 426, f. 104.

Atendido que en uso de lo estipulado en la [...] escritura de venta al quitar han sembrado Vs. las tierras que de dicho manso habian dejado en barbecho, i que por lo mismo en cuanto para dicha siembra se hallan en la clase de unos verdaderos colonos parceros sujetos a las condiciones i obligaciones, que aunque no estipuladas ni espresas en la escritura, se hallan en ella tacitamente comprendidas por ser de un uso constante i generalmente recibidas i practicadas en este país por todos los parceros [...] como son las de trillar los cereales en la hera propia del manso que amanen i pertenecen las tierras sembradas [...] las de avisar con anticipacion al dueño ó á su apoderado para proceder á dicha trilla i repartición del grano, dejando igualmente la paja de lo trillado en la heredad á favor del dueño de la misma, i finalmente las de satisfacer el real catastro i demas pagos reales que acostumbran pagar todos los colonos parceros.

En el cas de no complir aquests usos i costums, Narcís de Carles els amenaçava amb acudir a la justícia.¹⁶⁴ A més de l'obligació de conrear les terres *a ús i costum de bon pagès*, els contractes incloïen moltes altres obligacions, molt més concretes, referides al conreu, als animals de treball o d'engreix, a les plantacions d'arbres, etc. Es fa difícil destriar-les en diferents àmbits (agricultura, ramaderia, bosc), perquè sovint estan molt relacionades les unes amb les altres segons una concepció de l'explotació del mas en la qual les diferents activitats es complementen mútuament.

En l'època que tractem, anterior a la introducció dels fertilitzants artificials, bona part de les clàusules referides als animals estaven en funció del dèficit crònic de nutrients de la terra que obligava a procurar invertir tots els fems en la mateixa finca, introduint si calia més bestiar per tal d'incrementar la disponibilitat d'adobs. Per aquest motiu en la major part dels contractes s'explicitava l'obligació d'invertir tots els fems, herbes i palles en les terres i bestiar de l'heretat i la prohibició subsegüent de vendre'n a tercers. Resulta significatiu

164 Les dues parts signaren una concòrdia el mes següent per la qual es repartirien les garbes (un terç per als Carles i dos terços per als Comas) i cadascun les faria batre on volgués i es quedaria la palla resultant (AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 500, 16-6-1838 i 23-7-1838).

que, en el contracte de 1798 del mas Tomasí i en el de 1802 del mas Vicens, el propietari permetés que el masover vengués herbes del mas per pasturar bestiar a condició de *fer tancar aquell dins lo corral de la mateixa heretat è imbertir los fems per sas terras*. El 1796, en el contracte del mas Sunyer, s'arribà fins i tot a establir que si els masovers treien fems de l'heretat *deurán comprarne y restituhir dos carretadas per cada una dels que haurán venut y extret per altres terras, y distribuirlas en las de dita Heretat, y puesto se los assenylará*. Igualment, l'obligació de tenir un ramat al mas s'ha d'interpretar com una estratègia dirigida fonamentalment a incrementar les disponibilitats de fems per a les terres.¹⁶⁵ Era habitual en aquests casos estipular que si el parcer no tenia ramat, el propietari n'hi podria posar de seu.

En alguns contractes referits a masos de la zona del Baix Ter especialment aptes per a la cria d'animals, com el Pinell o la Closa Pagesa, el propietari es reservava per a ell la cria de bestiar com a inversió i algunes infraestructures i terres de pastura per poder mantenir-lo; de vegades es permetia que el masover pogués tenir animals amb els del propietari i llavors compartien algunes despeses.¹⁶⁶

165 En el contracte del mas Tomasí d'Albons de 1758 s'obligava el masover a tenir bestiar menut en el corral, havent de destinar tots els fems a les terres de l'heretat. El 1801 el masover del mas Figueres havia de tenir en el corral un ramat *que no podrá ser menos de cent caps* (si no n'hi tenia, el propietari n'hi podia posar de seu) i el del mas Vicens de l'Escala també *cent caps de bestiar de llana à fi de poder famar millor las terras*. El 1826 a la Torre Bagura el parcer havia de tenir-hi estiu i hivern un ramat de llana *el que sie posible mantenerse en las terras de ella*, emprant tots els fems per adob i *deben per dit motiu quedar todas las hervas per dit arrendatari*. En els contractes de 1829 dels masos Torre Bagura i Figueres, i de 1830 del mas Vicens, el masover hauria de tenir també un ramat de llana pagant, ara, però, una arrova de llana per cada 25 caps de bestiar i un anyell per Pasqua i reservant-se, el propietari, el dret de poder participar en el ramat fins a una tercera part pagant les despeses corresponents a aquesta (tots els fems s'haurien d'invertir en les terres del mas).

166 Al mas Pinell, en el contracte de 1687 el propietari es reservava el dret de poder tenir bestiar per pasturar al mas, així com la jaça i dues habitacions de la casa, una per a ell i l'altra per a l'eugasser; en el contracte de 1698 es reservà 5 vessanes de terra, uns horts i el dret de servir-se del forn per a l'eugasser, i el masover podria tenir 5 vaques amb les del propietari, el qual pagaria la soldada del vaquer i aportaria metall, forment, vi i oli per al manteniment, el sou d'un segon pastor si fes falta tenir-ne dos quan vedellessin les vaques i un home per netejar la jaça i el cobert (el parcer en pagaria un altre i faria la

En altres ocasions, el propietari obligava el masover a guardar-li alguns animals, traspasant-li tot el cost del manteniment.¹⁶⁷

Respecte a les obligacions de conreu, en alguns contractes apareix l'exigència d'arrabassar alguna closa i sembrar-la el primer any. Ho trobem en un contracte del mas Pinell de l'any 1698, del mas Prats (1699) i del mas Sunyer (1790). En aquest darrer s'establia que el masover *dega arrencar la closa boscosa y de tot lo que si cullirà pagarne mitjas* durant 5 anys, després n'hauria de pagar només el terç com de la resta de terres. El fet que durant cinc anys hagués de pagar més producte de la closa arrabassada que de les altres terres és un indici ben clar que les terres que abans havien estat closes, i per les quals havia pasturat el bestiar, podien tenir durant els primers temps una productivitat més gran que les altres terres del mas. A partir de la segona meitat dels anys vint del segle XIX es generalitzà, en gairebé tots els contractes de masos del patrimoni Carles situats al Baix Ter, l'obligació del masover d'arrencar la part de closes que li assenyalés el propietari *deben deixar hermas altres terras per novas closes*, cosa que sembla indicar que se seguia un sistema de rotació de les closes per tal de millorar les terres amb els fems del bestiar.

vida al segon vaquer). El 1702 en el contracte de la Closa Pagesa es reservava el dret de poder tenir-hi animals i prohibia que el masover hi tingués bestiar menut, vaques i eugues si no era que ell li'n donava a mitges (en aquest mas el propietari es reservà pastures en els contractes de 1698 i 1700 —un terç del prat de dall—, 1702 —la meitat de les deveses— i 1825 —la closa dels bous i tot l'alfals sembrat al *camp gran*—).

167 En el contracte de 1686 del mas Gombau el masover hauria de *guardar las cabras que vos donare a guarda junt ab los crestats que de aquellas prossehiran a vostros gestos*; a canvi el propietari li donaria un quart del seu producte, però el masover estava obligat a vendre-li els cabrits que li haurien tocat en el repartiment i després guardar-los amb les cabres. El 1754 al mas Figueres i el 1758 al mas Tomasi els masovers haurien de guardar 12 i 4 ovelles, respectivament, del propietari, quedant per a aquest tot el producte de la llana i anyells; el 1794 el masover del mas Gombau havia de mantenir 2 o 3 cabres i portar llet al propietari, i el 1801 al mas Figueres, guardar 2 vaques del propietari. En els contractes posteriors ja no es troben referències a guardar animals del propietari, però això no significa que els Carles deixessin d'estar interessats en la ramaderia, ja que des de finals del segle XVIII fins a l'any 1819 posaren un especial interès en la cria de bestiar a través del conreu directe de diversos masos de Torroella i Pals, i des de mitjan segle XIX la mitgeria del mas Pinell també va estar dedicada a la producció agropecuària.

En els contractes del mas Puig de Fellines de 1816 i 1830 hi figuren obligacions relacionades amb el blat de moro. En el primer s'obligava el masover a cavar les vegades necessàries, i en el segon es donaven instruccions sobre la manera de sembrar-lo: si sembra blat de moro *lo dega fer de cinch en cinch regas una y las otras quatre fasols*. Igualment, a partir de 1829 apareix l'obligació de sembrar cada any una vessana de cànem o llinet als masos de Torroella i Serra de Daró, pagant-ne el terç; i s'especificava, en els contractes de l'any 1864, que es pagaria terç *unicament de la floca à punt de pentinar, q[u]e resultia tant del canam de fló com del de gra, quedant per lo Arrendatari lo gra y las borreolas q[u]e tal vegada resultia en la canamera*.

Pel que fa a la batuda dels cereals, els contractes de la segona meitat del segle XVIII del patrimoni Puig acostumaren a incorporar l'obligació de batre les garbes el mes de juliol. Per altra banda, des de finals del segle XVII en gairebé tots els contractes de masos de Torroella de Montgrí del patrimoni Carles i, després de la Guerra del Francès —quan els patrimonis Carles i Puig passaren a un únic hereu—, en gairebé tots els contractes de masos situats a Torroella de Montgrí, Pals, l'Escala i Serra, el parcer tenia l'obligació de batre amb les eugues del propietari (els Carles solien tenir una eugassada al mas Pinell), pagant-li per dret de cossura (dret de batuda) el 5 %, taxa que apareix immutable en els contractes des de finals del segle XVII fins als anys seixanta del segle XIX. En cas de no tenir eugues, el propietari es reservava el dret de fer batre les garbes amb les eugues que li semblés, pagant igualment el masover el dret de cossura. Aquestes obligacions no servien només al propietari per obtenir uns ingressos pels drets de cossura amb les seves eugues, sinó també per controlar les collites i la batuda dels masos i, per tant, els terços de cereals que rebria.

Els mateixos objectius tenia l'obligació recollida en la majoria dels contractes d'avisar a l'hora d'efectuar les parts, no podent realitzar aquesta operació sense la presència del propietari o d'algué en nom seu. Després el masover havia de portar la part del propietari on aquest li indiqués, normalment als graners de les seves cases de Torroella o Palafrugell, als molins del lloc on estava situat el mas o dels pobles veïns i en algun cas (fins a principis del segle XIX) a un port proper (Calella de Palafrugell o l'Escala) on el propietari tingués previst de vendre el gra. Els capons, gallines, pollastres, anyells, porcs, cigrons, fesols i de vegades també llenya i palla, normalment s'havien de

portar a la residència del propietari, a Girona. En tots els contractes s'establia que l'any que el masover marxés de l'heretat havia de deixar la palla ben disposada en pallers o a la pallissa per al nou masover; a partir de la segona meitat del segle XVIII fou habitual especificar que havia de ser la meitat de la palla.

Una altra de les obligacions molt presents és la d'efectuar alguna mena de plantació en el mas (apareix en 30 dels 42 contractes al terç de fruits del patrimoni). Es tracta majoritàriament (en 26 contractes) d'arbres de ribera, sobretot salzes,¹⁶⁸ que havien de ser plantats a les vores dels recs, rieres i torrents o del riu Ter per tal d'afermar-les i protegir les terres del mas de possibles inundacions. Aquest tipus de plantacions també estigueren sovint relacionades amb apropiacions fraudulentas de terres guanyades al riu.¹⁶⁹ L'obligació podia anar des de plantar 16 plançons fins a plantar-ne 200 cada any (això darrer en els contractes de la Closa Pagesa de 1698 i 1702 i del mas Pinell, el 1698); des de finals dels anys vint fins als anys seixanta del segle XIX la norma fou haver de plantar-ne 60 cada any. Per regla general, el propietari havia d'aportar els plançons i indicar el lloc on s'havien de plantar. En un contracte del mas Carles signat el 1683 l'obligació no era plantar arbres, sinó fer 100 plançons de salzes o d'altres arbres que presumiblement havien de servir per a aquestes aportacions de plançons que feia el propietari.

En els contractes del patrimoni Carles apareixen també algunes plantacions de vinya i olivera, en alguns moments massives, destinades a fomentar l'especialització de part d'alguns masos en aquests conreus: així, en el contracte del mas Tomasi d'Albons signat el 1758, s'obligava el masover a plantar 6 oliveres cada any; al mas Roig de Palafrugell el 1794, a fer cada any un jornal de plantar i un d'empeltar oliveres; al mas Puig de Fellines, el 1816, 6 oliveres i 800 ceps o mallols cada any i el 1830, també 6 oliverons l'any i mitja

168 Pel que fa a les moreres, només he trobat en dos contractes del mas Sunyer de Serra, dels anys 1790 i 1796, l'obligació de plantar 25 plançons d'*arbres ó moreras* en les vores de les rieres o recs.

169 Sobre la pràctica d'alguns propietaris de Torroella de Montgrí de provocar el desplaçament del marge del riu en benefici propi mitjançant les plantades d'arbres de ribera, cosa que fou denunciada diverses vegades per la Universitat de la vila (malgrat que també feu servir en ocasions aquestes pràctiques) o pels veïns, amb motiu de les ocupacions de terres que protagonitzaren durant el Trienni Liberal, vegeu Gifre, 1990: 199-201 i Bosch, 1996.

vessana de vinya cada any que se li demanés, i al mas Garriga de Navata, el 1832, 12 oliverons i 2 *banchs* de ceps cada any i, el 1862, 8 oliveres l'any i 2.000 mallols o sarments cada any que se li demanés, i fer els murgons necessaris per a la conservació de les vinyes (en el segon quinquenni dels anys cinquanta del segle XIX el preu del vi havia augmentat molt tant a Girona com a Figueres).¹⁷⁰ Aquestes plantacions constitueixen una bona demostració que, tal com remarquen Garrabou, Planas i Saguer, el contracte de masoveria no va impedir, sinó que va permetre, efectuar sense problemes operacions d'especialització o de canvi d'orientació dels conreus.¹⁷¹ Això sí, tal com era habitual en la masoveria al terç, estalviant gairebé tots els costos d'explotació al propietari, ja que si bé en els contractes s'establia que el masover hauria de portar a terme les plantacions (on digués el propietari), regar els oliverons quan convingués, protegir-los del bestiar (en el contracte de 1830 del mas de Fellines), femar totes les oliveres cada tres anys (mas Puig de Fellines, 1816) i escatir-les, el propietari es limitava a aportar els oliverons si a l'heretat no n'hi havia i només en dos contractes (del mas Garriga, el 1832 i 1862) es comprometia a pagar alguns jornals d'escatir; en el cas de la vinya, l'aportació del propietari era nul·la.

En els contractes apareixen també altres exigències de forma més esporàdica. Es tracta sobretot d'obligacions en treball que el masover havia de fer per al propietari i que li estalviaven la contractació d'alguns jornals, sobretot de llaurar i tragar.¹⁷² Aquestes obligacions,

170 Preus de Girona segons la sèrie elaborada per Congost, Garrabou, Ros i Saguer a partir de la mercurial de Girona, inèdita. Emili Giralt, a partir dels preus del mercat de Figueres de Dolors Armengol (1979-1980: 122-124), assenyala que situant l'índex 100 en el quinquenni 1846-1850 el preu del vi arribà fins a 244 de mitjana en el període 1854-1858; la raó fou sobretot la restricció de l'oferta causada per la plaga de l'oidi i la Guerra de Crimea (Giralt, 1990: II, 227).

171 Garrabou, Planas i Saguer, 2001a: 39-49.

172 Llaurar dos cops l'any un hort del propietari (1699); fer 12 juntes de llaurar cada any per al propietari (1754, 1822); fer 35 juntes a l'any per al propietari (1801); llaurar la terra per fer *cuinats* (nom que reben al Baix Empordà els llegums —faves, veves, tapissots, pèsols, etc.— quan encara són a la planta però ja són secs) d'hivern o d'estiu per al propietari (1754); portar carretades de llenya o fems per al propietari (1699, 1754, 1794); tragar pedra (1679), o tragar amb els bous el prat que fan dallar per a les eugues i vaques (1698).

però, foren més habituals a finals del segle XVII i durant el XVIII, que no pas al XIX.

Altres obligacions encara més esporàdiques, però molt interessants, ens parlen de la gran versatilitat del contracte de parceria per adaptar-se a qualsevol situació i imposar sobre el masover qualsevol mena d'exigència. L'obligació, per exemple, en els contractes dels masos de Palafrugell de l'any 1794 que, si el propietari o algú de la seva família anava a passar uns dies a la casa dita *de l'Horta*, els masovers, per torns, havien de portar-hi palla i llenya, ens informa que el propietari mantenia en aquella localitat casa oberta per tal de fer visites esporàdiques de control a les seves heretats. El masover del mas Sunyer havia d'efectuar la col·lecta del batlliu de sac de Serra de Daró que posseïa el propietari.¹⁷³

Finalment, des de finals del segle XVIII apareixen en alguns contractes obligacions del masover que podríem qualificar de *policia*.¹⁷⁴ El 1798 es feia responsable el masover del mas Tomasi del control sobre els subemfiteutes: *dega fer berrar las viñas per los subjectes tenen establert aquellas, y aportar á la Casa de la p[rese]nt vila la part dels rahims corresponent*. El masover del mas Garriga de Navata, segons el contracte de 1832, havia de *vigilar per la conservacio dels boscos fent tenir y valer lo ban publicat* i, el 1862, quan el decret de tancament de terres ja havia fet innecessaris els bans particulars sobre les terres dels propietaris, igualment *vigilar los boscos fent respectar la propietat, donant coneixament al Sr. arrendador o a la persona que lo representia de cualsevol abus se cometia*. Caldria veure fins a quin punt era efectiu aquest control dels masovers; en qualsevol cas, l'obligació de convertir-se en garants del nou model de propietat, sancionat definitivament per la revolució liberal, en contra

173 Havia de *replegar tot lo Batlliu de la part del delme del Capítol que especta al dit Señor [...] i aportar los fruits de aquell [...] tenint ben aconduhits dits fruyts tocants al dit Capítol, perque si se perden per sa omisió quedarà responsable á la esmena al mateix Capítol*; aquesta amenaça, que apareix en els contractes de 1790 i 1796, fou substituïda en el de 1831, en un context de resistència creixent al pagament d'aquesta mena de rendes, per l'al·licient que el masover podria quedar-se amb la meitat del que es recollís.

174 Congost, Gifre, Saguer i Torres també identifiquen la introducció de clàusules d'aquest tipus a finals del segle XVIII (1999: 290-291).

dels antics usos col·lectius, els posava en una situació difícil enfront de llurs conveïns i no era rar que rebessin amenaces.

A més de les obligacions, els contractes de parceria acabaven de delimitar el que el masover podia fer a través de tot un seguit de prohibicions i limitacions que afectaven múltiples aspectes de l'explotació del mas: el control de la força de treball, l'ús que s'havia de donar a les terres, quines plantes convenia potenciar o no, els aprofitaments del bosc i de les herbes, palles i fems. A l'obligació generalment establerta que el masover residís en el mas amb la seva família i el bestiar, s'afegí en alguns casos (a finals del segle XVIII i principis del XIX) la prohibició de cultivar altres terres o fins i tot, en un cas, de vendre la seva força de treball a tercers fins que totes les feines de sembra i llaurada de l'heretat no s'haguessin acomplert. També des de finals del segle XVIII figurà en alguns contractes la prohibició de sotsarrendar terres o donar la feina de la sembra a bestreta sense permís.

La prohibició de *retornar*, és a dir, tornar a sembrar terres que ja havien estat sembrades l'any anterior sense permís del propietari, que apareix en totes les èpoques, estava destinada a assegurar el manteniment de la pràctica del guaret biennal en les terres de conreu del mas, o com a mínim en la major part d'aquestes. Perquè no tot el guaret solia ser verge. La insistència en la prohibició que el masover vengués guarets sense permís i sobretot l'obligació, ja des de principis del XVIII, que, en cas de fer-ho, el propietari es reservava el dret de preferència o de fadiga en la compra, semblen indicar més aviat l'existència persistent de la pràctica de vendre terres de guaret per part del masover, que no pas l'eliminació d'aquest costum. Per al masover vendre algunes terres de guaret podia ser una forma d'aprofitar *la fam de terres* en benefici propi sense pagar res al propietari, cosa que aquest volia evitar ja que aquesta pràctica podia anar en detriment de la capacitat productiva de la finca sense que ell en tragués res a canvi.

Les limitacions de les vessanes que el parcer podia fer de llegums (sobretot faves), cuinats, estiuatges, blat de moro, mill, panís, melca i cànem estaven destinades a assegurar que la major part de les terres del mas es dedicaria als cereals principals (blat, mestall, ordi i civada), a restringir el conreu en el guaret i els rostolls (on solien sembrar-se) i a evitar que el seu conreu representés una minva dels

fems disponibles per als principals cultius. En general, el propietari permetia al masover conrear només unes poques vessanes d'aquests productes per al seu propi consum o el del seu bestiar, prohibint que en pogués fer o vendre a terceres persones i determinant sovint en quin lloc o de quina manera havien de plantar-se. Igual com en la venda de guarets, les limitacions imposades als conreus en el guaret semblen sobretot una reacció del propietari contra la iniciativa realment portada a terme pels masovers de conrear aquestes terres. A partir de la segona meitat del segle XVIII hi hagué més permissivitat i fou habitual establir que si el masover feia més vessanes d'aquests productes de les destinades al seu autoconsum (que eren franques de pagament), si els sembrava sense permís o els deixava granar, hauria de pagar el terç de fruits d'aquestes vessanes, amb la qual cosa aquests productes s'afegiren a la llista dels que reportaven renda al propietari. A partir del segle XIX començà a imposar-se en els contractes del patrimoni Carles que per sembrar mill, panís i melca calia l'autorització del propietari, el qual llavors en cobraria el terç, sense que es preveïés cap vessana lliure de pagament. També des de 1829 s'incorporà de forma habitual a la renda dels masos el pagament d'un quart de les *fabas, besas, fasols, fasolas y llantias, com y de cualsevol altre genero de grana ô fruit, tan de estiu com de hivern*, sense preveure tampoc cap vessana lliure d'abonar-lo. Les referències al blat de moro apareixen en els contractes a partir de la segona meitat del segle XVIII,¹⁷⁵ limitant-ne el conreu al masover fins al primer

175 En els comptes del període 1794-1818 també hi ha constància de diverses vendes de terres per plantar blat de moro efectuades pel propietari en els masos de Torroella de Montgrí que gestionava en conreu directe. Per exemple, el 1794, *cobrat de 8 vessanas de terras de blat de moro venuda à Jaume Vidal de esta en la Feixa Perdiguera en lo Pinell à 20 lliures* [213,2 rals] *la vessana*. Per aquest concepte consten ingressats 1.705,6 rals el 1794; 6.478,6 rals el 1802 (venda de 36 vessanes per fer blat de moro); 19.108 rals el 1803 (72 vessanes); 14.998,6 rals el 1804 (81,5 vessanes); 18.090 rals el 1806 (71,5 vessanes); 1.321,8 rals el 1812 (no consten les vessanes), i 5.394 rals el 1813 (22 vessanes). Igualment consta que l'any 1804 es pagaren 32 rals a Fèlix Badia, acanador, *per haver canat 41 vessanas de goret per fer blat de moro*. Aquestes vendes donen testimoni de la gran demanda de terres que hi havia per dedicar-les a aquest conreu, així com de l'important ingrés que podia reportar vendre terres amb aquest fi. En els comptes apareix també una multa per sembrar blat de moro sense permís: el febrer de 1796 es cobraren 426,4 rals de Francisco Passarius per 8 quarteres de *blat de moro havia de donar de ters per haverlo sembrat sens permís* (ADG.FCC, lligall foli 44).

quart del segle XIX. A partir de 1829, el blat de moro i els cigrons s'incorporaren també normalment a la renda dels masos, havent de pagar el terç com els grans d'aresta. Sembrar cànem passà d'estar limitat, a finals del segle XVII i principis del XVIII, a ser obligat plantar-ne una vessana en els masos de Torroella de Montgrí i Serra de Daró a partir de 1829, havent el masover de pagar-ne el terç.

Apareixen igualment, de forma aïllada, algunes prohibicions referents a conreus arboris, concretament sobre la manera de recollir les glans i olives, en els contractes de 1816 i 1830 del mas Puig de Fellines: *que dit Arrendatari no puga batrer las aglans sino cullirlas quant per ellas mateixas caiguian i no podra batrer las oliveras q[u]e se encontrian humidas ô glassadas ni antes de St. Antoni de Janer*, afegint-se el 1830 la prohibició d'escatir les oliveres sense permís del propietari. Així, malgrat que el propietari participés molt limitadament en les despeses d'aquests conreus, el seu control sobre la forma d'explotació del mas podia arribar a ser, almenys en la lletra, molt gran i precís.

Finalment, pel que fa al conreu, el propietari solia reservar-se una part de les terres que havien de sembrar-se d'arròs (normalment la meitat), quan aquest conreu estava permès. A partir de 1829, l'esperança de poder tornar a sembrar arròs o de poder fer regadiu en els masos de Torroella, l'Escala i Serra motivà els Carles a afegir la clàusula que, si es donaven aquests casos, el propietari podria incloure els pactes que li semblessin convenients, amb la qual cosa el contracte es deixava ben travat també per al futur.

Les limitacions en el bestiar del masover (el tipus i nombre d'animals, on i quan podien portar-los a pasturar) estaven orientades, bàsicament, a protegir els conreus i a buscar l'equilibri, sempre difícil, entre agricultura i ramaderia. Calia que el masover tingués el bestiar de treball necessari per a les feines de conreu i, com hem vist, en alguns masos, obligatòriament algun bestiar de llana per incrementar la disponibilitat de fems per als cereals; però es mirava que el nombre d'animals estigués en relació amb la capacitat de mantenir-los al mas sense entrar en contradicció amb les zones dedicades al conreu, que eren les que reportaven renda al propietari. Els porcs i les cabres o crestats, especialment perillosos per als cultius i per als brots joves dels conreus arboris i arbustius, van estar tradicionalment molt

controlats. Al mas Closa Pagesa, per exemple, el 1700 s'estipulà que *no pugau tenir en dita heretat tossinos fins que hajau recullit tots los grans y si ni voleu tenir, sols los hi pugau tenir fins a carnestoltas y no mes, i el 1702, que no vull que crieu tocino sino a la estaca*. Les limitacions en el bestiar del masover també podien estar motivades per la reserva del propietari de realitzar ell mateix l'explotació pecuària del mas.

En el segle XIX, quan l'avenç de l'individualisme agrari ja era imparabile i la revolució liberal sancionà el tancament general de totes les terres dels particulars, el control del bestiar podia tenir fins i tot un caràcter exemplar de cara a fer respectar les mesures promulgades. Al mas Garriga de Navata, els Carles havien fet pregonar diverses vegades el ban que els havia atorgat el 1800 la Reial Audiència prohibint que ningú portés a pasturar bestiar ni tragués llenya ni cap altre fruit dels seus masos. Recordem que el propietari, a partir dels anys trenta del segle XIX, havia obligat els parcers a realitzar grans plantacions de vinya i olivera en aquest mas. En el contracte de 1832, a més de fer responsable, com hem vist, el masover de fer respectar el ban, se li prohibia tenir cabres o crestats i se li permetia només tenir el bestiar de llana i els porcs que poguessin mantenir-se en l'heretat. La relació entre totes aquestes mesures queda ben explicitada en el contracte que se signà el 1862 amb el nou masover, el qual quedava igualment encarregat de fer respectar els drets de propietat de l'amo i tampoc no podia tenir cabres, però sí els porcs i el bestiar de llana que *se pusquian mantenir sens yncomodar los vehins*. Havent estat els Carles uns dels principals defensors de l'individualisme agrari de la regió de Girona, sembla indubtable que volien fer predicar els seus masovers amb l'exemple, per tal d'estar el més legitimats possible a l'hora de fer complir la privatització dels usos de la terra.

Pel que fa als arbres del mas, la prohibició de tallar-ne començà a generalitzar-se des de finals del segle XVIII i figurà ja en tots els contractes a partir del segon quart del XIX, quedant com una facultat privativa del propietari. El masover només podia esporgar-los per fer llenya per al seu propi consum i mai tallar cap planta sense permís. En el contracte del mas Garriga de 1862 s'arribava a especificar que si el masover *necessita talla alguna planta dels boscos per mantenir los arreus de labranza, com son carruatges, aradas y rasclas, estas deuran ser asseñaladas per lo S. Arrendador ó de la persona q[u]e lo representia*. Es fa difícil no relacionar també aquestes prohibicions

sobre els arbres amb el procés de tancament de terres que va permetre al propietari beneficiar-se en exclusiva de la demanda de llenya.

Finalment, respecte a les palles, fems, herbes i farratges de l'heretat, la prohibició de donar-ne o vendre'n fou general en totes les èpoques, amb l'obligació d'invertir-ho tot en el bestiar i les terres del mas a causa del dèficit d'adobs que patien les terres abans de la generalització dels fertilitzants artificials. A mitjan segle XIX, en la major part dels contractes es limitaven les terres dedicades a fer menjar per als animals a només les necessàries per al bestiar de la mateixa heretat, cosa que testimonia que en el patrimoni Carles, als anys seixanta del segle XIX, les plantes farratgeres encara no s'havien incorporat de forma important en les rotacions de conreus.

La part principal de la renda que obtenien els Carles la constituïen els grans d'aresta, els únics productes que apareixen en tots els contractes. L'arròs fou també molt important en les èpoques en què se'n pogué sembrar. L'oli quedà circumscrit a la renda d'uns pocs masos que tenien una part de les terres dedicada a aquest producte;¹⁷⁶ així com el vi, que només reportà renda a partir del segle XIX i quedava limitat a la producció de dues heretats, el mas Puig de Fellines i el mas Garriga de Navata, on s'havia impulsat aquesta especialització mitjançant l'obligació als masovers de realitzar importants plantacions de ceps.

La llista dels productes que donaven renda al propietari no començà a ampliar-se lleugerament fins al darrer quart del segle XVIII, si bé no fou fins al segon quart del XIX quan es produí una diversificació significativa, amb la incorporació regular de parts de fruits de faves, veces, tapissots, fesols, fesoles, llenties, pèsols i qualsevol altra grana o fruit que es collís tant a l'hivern com a l'estiu; mill, panís i melca (malgrat que per sembrar-ne el masover havia de demanar permís); palla (tot i que l'obligació de pagar-ne ja havia començat a la segona meitat del XVIII); blat de moro, cigrons, cànem, alfals, llana i llenya. A mitjan segle XIX s'hi afegí també part del producte de vendre patates, alls, cebes, carbasses i altres hortalisses (en els contractes

176 Les parts d'oli apareixen només en els contractes del segle XVII dels masos Ral de Torroella de Montgrí i Prats de Palafrugell; en els del XVIII del mas Tomàs d'Albons i el mas Roig de Palafrugell, i al segle XIX en els masos Puig de Fellines i Garriga de Navata.

signats el 1864 dels masos Ral, Figueres, Torre Bagura i Closa Pagesa el propietari permeté als masovers sembrar-ne per a l'autoconsum, i si en venien li havien de pagar una quarta part del producte de la venda) i part del producte de vendre herba de les pastures sobrants. De totes maneres, la part majoritària de la renda del propietari la seguiren aportant els cereals de secà.

Pel que fa a la proporció de la collita que pagava cada producte, la gran majoria dels contractes de la regió de Girona establiren el pagament del terç dels grans d'aresta ja des que el contracte de masoveria es va consolidar i generalitzar en el curs del segle XVI.¹⁷⁷ El costum de pagar el terç de fruits estava tan arrelat que sovint els contractes dels segles XVII i XVIII indiquen de forma genèrica tan solament l'obligació del masover de pagar el terç *de tot genero de gra d'aresta com se acostuma* sense especificar els cereals a què es referien,¹⁷⁸ o bé terç *de tot genero de gra de aresta com es forment, mestall, ordi, civada, espelta, mill y garrofes si sen sembran ab goret y de tot lo que se acostuma pagar ters en la present vila de Palafrugell* (contractes dels masos Prats, Gombau i Roig, 1794). El blat, el mestall, l'ordi i la civada van ser les principals produccions recaptades pels Carles durant la primera meitat del segle XIX.¹⁷⁹

Des de finals del segle XVII fou habitual en els contractes del patrimoni especificar que es pagaria també la tercera part del gra de la *palla i pols* i, des de principis del XVIII, el terç dels grans *tant del primer moladó com de baleitgs, rerabaleitgs y del gra que exirà de la pols y palla volent que tota se espolse antes de posarla als pallers y axi mateix que venteu tota la pols*. En aquest procés d'exigir sempre el màxim del que li pogués correspondre en concepte de terços, el

177 Congost, Gifre, Sagner i Torres, 1999: 284-285.

178 Això apareix en els contractes del mas Carles de 1677 i 1683; Gombau, 1686; Pinell, 1687 i 1698; Closa Pagesa, 1698 i 1700, i Prats, 1699.

179 Quan els grans d'aresta són especificats, els que apareixen són: blat, sègol, ordi, civada, mill i arròs (Mas Ral, 1679); blat, sègol, ordi, civada, mill, espelta i arròs (Closa Pagesa, 1679); forment, mestall, ordi, civada, mill i arròs (mas Figueres, 1754 i mas Vicens, 1759); forment, mestall, ordi, civada, mill, panís i arròs (mas Tomasi, 1758); blat, mestall, ordi, civada, mill i panís (mas Sunyer, 1790); forment, mestall, ordi, civada, espelta i mill (masos Prats, Gombau i Roig, 1794), i blat, mestall, ordi i civada (Tomasi, 1798; Figueres, 1801, i Vicens, 1802).

propietari arribà a exigir el 1798 al masover del mas Tomasi d'Albons i el 1802 al del mas Vicens que li paguessin el terç de tot gra d'aresta (blat, mestall, ordi i civada) inclòs el procedent dels *baleigs, palla y pols, rebataduries y menjar de gallinas*, així com la meitat de l'arròs *tant de palla y pols com de moladò y de las espiguladuras, en cas de fer espigular*. Finalment, en 15 dels 16 contractes signats entre 1824 i 1864, la fórmula habitual s'amplià afegint-hi que es pagaria el terç de tots els grans d'aresta tant de guaret com de rostoll, cosa que sembla indicar que el guaret verge o blanc devia estar reculant de forma significativa. Precisament per aquesta època, a partir de 1829, en els contractes dels masos de Torroella de Montgrí, l'Escala i Serra de Darò apareix ja *pagar ters de tot genero de gra d'aresta tant de goret com de rostoll, baleits, rebaleits, palla y pols, com y tambe de blat de moro y ciurons*, així com pagar el quart de *fabas, bessas, fasols, fasolas y llantias, com y de qualsevol altre genero de gra ó fruit, tan de estiu com de hivern*; aquests fets podrien ser, al seu torn, un indicatiu de la rotació de conreus segons el model d'alternativa biennal en dues fulles —essent la collita principal la de blat (o ordi o mestall) i la de guaret d'alguna lleguminosa (sobretot faves) o blat de moro—, que fou predominant al Baix Empordà a mitjan segle XIX.¹⁸⁰

Pel que fa als altres productes, l'arròs pagava també el terç fins a 1754. En els contractes de 1758 del mas Tomasi d'Albons i de 1759 del mas Vicens de l'Escala, la taxa augmentà a la meitat del producte. El reglament de 1767 sobre el conreu de l'arròs a l'Empordà rebaixaria la taxa màxima al terç i quartà per vessana, però el de 1775 l'augmentà a la meitat del producte. En el següent contracte d'aquest patrimoni que fa referència a l'arròs (un contracte del mas Sunyer de Serra signat el 1790) es pactà, efectivament, que el masover pagaria la meitat de l'arròs, si se'n feia, *com los demás masovers li pagan*. Després de la prohibició de l'any 1792 de conrear aquest cereal a l'Empordà, pel perill de malalties que comportava, el 1798 es va concedir de nou permís per a sembrar-ne. Així, en el contracte del mas Tomasi d'Albons de 1798, es pactà, altra vegada, que el masover entregaria la meitat d'aquest producte al propietari.¹⁸¹

180 Sagner, 1993: 221-228.

181 Cal advertir, però, que en els comptes de la collita de 1799 del patrimoni Puig-Carles no hi figuren entrades d'arròs ni del mas Tomasi d'Albons ni

Les parts de l'oli que cobrà el propietari foren variables segons les èpoques. Fins a mitjan segle XVIII s'exigí el terç; a finals del XVIII la taxa augmentà a la meitat. Al segle XIX en els contractes del mas Puig de Fellines de 1816 i 1830 es demanà el terç, mentre que el 1832 al masover del mas Garriga de Navata se li exigiren dues cinquenes parts, que augmentaren a la meitat de la producció el 1862. Al segle XIX també fou habitual especificar que es pagarien les parts tant de l'oli del tonell com de les basses. Pel que fa al vi, en els quatre contractes en què se n'exigiren parts (signats entre 1816 i 1862), sempre se'n demanà el terç.

Les faves, veces, tapissots, fesols, fesoles, llenties, pèsols i altres granes o fruits que es collien a l'estiu o a l'hivern pagaven la quarta part des del segon quart del segle XIX. Les hortalisses que es venien també pagaren el quart des de mitjan segle XIX. Pel que fa al cànem, a principis del XVIII el masover de la Closa Pagesa n'havia d'entregar un quintar per vessana si en sembrava; mentre que, en els contractes signats a partir del segon quart del XIX, quan apareixia aquest producte els masovers havien de pagar el terç del que estaven obligats a sembrar en una vessana.

Els contractes preveien també el pagament d'altres productes, com carretades d'alfals, palla, llenya, llana o algun animal segons el nombre de bestiar que el masover tingués al mas. El propietari també cobrava de forma regular una quantitat fixa d'alguns animals, llana i cànem en concepte d'agressos. S'acostumava a cobrar els animals per les festes assenyalades (els capons per Nadal o Carnestoltes, el xai per Pasqua) i servien per a l'autoconsum de la casa del propietari. Es produí una tendència a monetitzar aquests pagaments. Des de finals del segle XVIII, en alguns contractes s'hi afegiren petites quantitats

de cap altre mas; hem de suposar que no arribà a sembrar-se-n'hi arran de la forta commoció i resistència popular, protagonitzada pels veïns de diversos pobles empordanesos que aconseguiren evitar la reintroducció d'aquest conreu. En els contractes de 1801 del mas Figueres de Torroella de Montgrí i de 1802 del mas Vicens de l'Escala, encara hi apareixia l'obligació de pagar la meitat de l'arròs, però tampoc en aquests casos no hi figuren parts d'arròs cobrades en els comptes del patrimoni entre 1801 i 1818 (ADG. FCC, lligall foli 44). Sobre els reglaments de l'arròs i els avalots contra la seva reintroducció, vegeu Vilar, 1966: III, 308-316; Surroca, 1979; Congost i Gifre, 2001: 344-346.

de diner en metàl·lic al pagament dels agressos en espècie; però no és fins a mitjan segle XIX quan veiem el primer pagament totalment monetaritzat: en el contracte de 1862 del mas Garriga s'estipulà que el masover pagaria cada any 40 duros de plata per Nadal *de agressos* [...] *en lloch de tocino y demes que se acostuma donar en las casas de Boscos*. En els comptes del patrimoni de l'any 1872 s'observa com els agressos en espècie (xais, pollastres, gallines, llana, etc.) es paguen ja pel seu valor en metàl·lic (com també es paguen així els jornals de paleta i de fuster que els masovers havien de fer cada any en el mas), seguint una tendència general identificada a tot Catalunya.¹⁸²

Pel que fa a altres pagaments, en el cas del patrimoni analitzat destaca l'obligació dels masovers de les heretats de Torroella de Montgrí, Pals, l'Escala i Serra de Daró de batre les garbes amb les eugues del propietari, pagant-li el 5 % pel dret de cossura, que ja ha estat comentat anteriorment i pel qual alguns anys s'ingressà una quantitat important de quarteres de gra. Resulta també molt interessant la capacitat demostrada pels Puig i els Carles d'apropriar-se, en la segona meitat del segle XVIII i principis del segle XIX, d'alguns pagaments imposats per les universitats, fent que, quan aquests havien deixat de pagar-se, els masovers els haguessin de satisfer al propietari.¹⁸³ Aquesta capacitat d'absorbir rendes que inicialment no els pertocaven és la mateixa que demostraren al segle XIX els hisendats quan incorporaren el pagament del delme als seus ingressos, després que fos abolit.

Finalment, igual com passà amb els costos d'explotació del mas, també en les contribucions hi hagué una clara tendència al llarg del temps a traspasar totes les imposicions ordinàries de l'heretat al

182 Garrabou, Planas i Sagner assenyalen com els pagaments en espècie en concepte d'agressos tendiren a desaparèixer o a monetitzar-se des de finals del segle XIX (2001a: 214-215).

183 El masover del mas Tomasi hauria de pagar al propietari *lo redelme del modo que antes se pagave en lo poble de Albons* (contracte de 1758); el del mas Figueres de Torroella *en cas que no se pagas vinte à la Universitat tingau la obligacio de pagarmel à mi* (1754); el del mas Vicens un vintè de tots els grans en concepte de *redrés* (1759), i terç i vintè dels grans dels masos Tomasi (1798), Figueres (1801) i Vicens (1802). Encara l'any 1830, en el contracte del mas Puig de Fellines, s'estipulava que el masover pagaria l'onzè, quinzè o vintè si es feia pagar en aquella població, però que en cas de no fer-se pagar hauria d'entregar cada any 106,6 rals al propietari.

masover. Si en el darrer quart del segle XVII s'especificava en tres contractes que el parcer només pagaria dues terceres parts de les talles (malgrat que si eren per sometents, allotjaments o tragines se'n faria càrrec íntegrament el masover) i només en un contracte havia d'assumir-ne tot el cost, quan s'introduí el cadastre sembla que això canvià substancialment, si més no a mitjà termini: en el primer contracte del patrimoni posterior a la introducció d'aquell impost, si bé amb l'inconvenient que ja havien passat força anys, ja que data de 1754, la propietària assumia tot el pagament del cadastre ordinari; en el contracte següent, de 1758, es traspassava tot el pagament al masover (tot i que el propietari li perdonava *lo redres de blat me donaveu*), i en el contracte següent, de 1759, el masover assumia també tot el pagament del cadastre sense que se li condonés cap altre pagament en compensació; en els tres casos el propietari pagaria un terç de tot augment del cadastre o nova imposició que pogués haver-hi. En tots els contractes posteriors se seguí la mateixa tònica de traspassar al masover tot el pagament del cadastre i altres servituds reals i comunals que es demanessin fer per raó del mas, incloent-hi l'impost d'esquadres en els contractes signats els anys 1829 i 1830.¹⁸⁴ Respecte als possibles augments del cadastre o a noves imposicions, en alguns contractes apareix que el propietari es faria càrrec d'una part, que augmentà en la primera meitat del segle XIX: en dos dels sis contractes de finals del segle XVIII en pagaria un terç el propietari (en un pagaria també tota contribució per raó de sometents i miquelets) i en tres dels divuit contractes de la primera meitat del XIX, en pagaria la meitat.

Quan, a partir de 1845, s'imposà la contribució territorial, aquesta també es traspassà íntegra al masover en els 4 contractes posteriors a aquell any, que daten de 1862 i 1864; el propietari només assumia pagar els emprèstits que tal vegada demanés el Govern i, en el contracte de 1862 del mas Garriga, en el marc d'un segle que havia conegut ja nombrosos conflictes, que *si durant lo present arrendament se movia alguna revolució en la Nacio*, pagaria la meitat de la contribució

184 El contracte de la Torre Bagura (1829) establia *que dit Arrendatari dega fer totes las servituts R[ea]ls y Comunals que se manian fer per raho de dita Heretat y sas terras, com igualment anar á bagatge, portar pallas, ferratges y lleñas en cas sen demania per lo R[ea]l Servey, y pagar lo R[ea]l Catastro ordinari compresas las Escuadras.*

que se manian pagar per la revolució y per los sublevats. El pes de la contribució territorial sobre els masovers devia ser important, d'acord amb el que reconeixia l'hisendat i advocat Narcís Heras de Puig en un article publicat en un òrgan de premsa dels propietaris, en el qual donava consells als ajuntaments sobre la confecció dels amillaraments i el repartiment d'aquella contribució:

*La contribucion se llama ciertamente de inmuebles y cultivo, lo que significa que grava no solo al propietario, si que tambien al colono, pero en la suposicion de que este saque un verdadero producto líquido de su arriendo, debiendo entenderse por producto líquido lo que pudiese quedarle deducido el precio del arriendo pagado al dueño, y el importe de todos los gastos de la explotacion, incluso los jornales, aunque fuesen hechos por el mismo colono ó sus hijos, contándolos al precio que tengan en el pueblo; y como hechas estas deducciones quedará casi de seguro absorbido todo el producto bruto, de ahí es que en la gran mayoría de los casos hay que cargar el cupo de la contribución exclusivamente al propietario.*¹⁸⁵

En tres contractes de la segona meitat del segle XVIII i la primera del XIX hi figura la possibilitat d'haver-se de pagar quinzens o vintens als pobles; en els tres casos es traspassen al masover, si bé en un se li perdonen, a canvi, els agressos.

Pel que fa als censos, quan són mencionats s'estipula que els censos en gra es pagaran del modoló abans d'efectuar les parts; però si són en aviram els pagarà el masover. Quant als censos en diner, el masover en pagarà dues terceres parts en un contracte de finals del XVII, i tot l'import en els contractes dels segles XVIII i XIX, amb una sola excepció de l'any 1832. En un cas de finals del XVII, les tasques es pagaran del modoló i en un altre cas de principis del XVIII, les pagarà totes el masover. Només en dos contractes de 1816 i 1830, ambdós del mas Puig de Fellines, hi ha referències al delme, quan es diu que el masover haurà de pagar *els drets acostumats a la Igl[esi]a y Rectoria de dit lloch de Fallinas*; la seva absència en els contractes pot estar motivada pel fet que, igual com els censos en gra, es tragués

¹⁸⁵ Heras de Puig, 1853.

del modoló abans de partir la collita entre el masover i el propietari. Més endavant veurem com l'abolició del delme no representà necessàriament un augment de la part del producte disponible per al masover. Finalment, cal notar que en cap dels contractes analitzats no hi figura cap referència a l'exempció d'impostos per raó de la condició de noble del propietari.

En conclusió, l'anàlisi detallada de les clàusules dels contractes de parceria al terç de fruits del patrimoni Carles ens ha mostrat, com ja han remarcat altres autors,¹⁸⁶ que la parceria no fou un contracte fossilitzat sinó que anà evolucionant amb el pas del temps; també ens ha mostrat alguns indicis que aquesta evolució hauria propiciat un enduriment dels tractes del masover o, com a mínim, un major *reglamentisme* en la forma d'explotar el mas i un augment de la renda percebuda pel propietari, tant en treball com en espècie.¹⁸⁷

4.1.2. Les mitgeries

A diferència de la Catalunya occidental, en la Catalunya dels masos les parceries a mitgeria entre el propietari i el masover foren més aviat excepcionals. El cas del patrimoni Puig-Carles, en el qual només he localitzat tres contractes d'aquesta mena en dos-cents anys, des de finals del segle XVII fins a 1877, no fa sinó confirmar-ho. Es tracta de tres contractes privats que corresponen a dos masos de Torroella de Montgrí, el mas Figueres (1768) i el Pinell (1857 i 1877).¹⁸⁸ Tanmateix, existí com a mínim una mitgeria més durant aquest període, iniciada

186 Entre d'altres, Congost, 1990; Congost, Gifre, Sagner i Torres, 1999; Garrabou, Planas i Sagner, 2001a.

187 Aquest argument es comprova també a partir de l'evolució dels contractes d'una mateixa heretat del patrimoni Carles. L'anàlisi comparativa dels 7 contractes de masoveria (signats els anys 1679, 1698, 1700, 1702, 1825, 1829 i 1864) de la Closa Pagesa, un mas amb dedicació cerealícola i ramadera situat a la zona del Baix Ter, confirma la tendència a l'augment de la pressió sobre el masover per part del propietari, el qual hauria anat reduint de forma important la participació en les despeses d'explotació, alhora que anava beneficiant-se de la iniciativa del parcer en introduir nous conreus per la via d'exigir-li part del seu producte (Bosch, 2019: 395-402).

188 ADG.FCC, lligalls foli 6 i 31.

cap a l'any 1872 en el mas Puig de Felines, tot i que no he pogut localitzar-ne el contracte.

La principal diferència amb els contractes de masoveria més habituals al terç de fruits consisteix en el fet que el propietari i el masover es reparteixen a mitges les despeses d'explotació, tant agrícola com ramadera, de la finca, de manera que el propietari aporta la meitat de la sement i del cost de la compra i el manteniment del bestiar, les eines i arreu de pagès, els jornals dels mossos, criats, pastors i jornalers, així com de les despeses de manescal, ferrer, carreter i medicaments per als animals. En el contracte de 1877 del mas Pinell s'hi especificava que el propietari assumiria la meitat de les despeses de sembra i recol·lecció, però que les despeses de sements, consum de la casa, pagar conductes i preufets s'haurien de treure de la pila, una vegada deduïda la part dominical de la collita (és a dir, un terç dels fruits) que li corresponia; assumia, però, la meitat de la despesa de vi i oli per al consum de la casa del mas i també un terç del cost de manutenció del galliner. En els dos contractes del Pinell, el propietari es reservava l'eugassada (recordem el valor que tenia pels ingressos per drets de batuda que reportava), cedint al masover la tercera part de les cossures per raó de la seva participació en les despeses del seu manteniment, i preveient, en el contracte de 1877, que si es decidia millorar l'eugassada, ho farien a mitges.

A canvi d'aquesta participació en les despeses, el propietari percebia una renda força major que en les masoveries al terç de fruits, en les quals ja hem vist que no assumia pràcticament cap despesa. En els contractes localitzats, a canvi de la seva participació en la meitat de les despeses, rebia dos terços dels grans d'aresta (també dels de baleigs, rebaleigs, palla i pols i, en els contractes del Pinell, dels grans tant de guaret com de rostoll), una proporció extraordinàriament alta en el context català, com ja s'ha comentat anteriorment, i la meitat del producte del bestiar. En el contracte de 1877 del mas Pinell s'hi especificava que el propietari rebia una tercera part dels grans per la part dominical i l'altre terç com a mig masover. El propietari rebia també parts d'altres productes i altres prestacions.¹⁸⁹

189 Segons el contracte de 1768 del mas Figueres, el propietari rebria la meitat del cànem, terç i quartà per vessana de l'arròs segons *lo nou arrelament* [de 1767], dos terços del que es tragués de vendre les herbes *que no fossen*

Llevat d'aquesta gran diferència en la major participació del propietari en les despeses d'explotació i la major proporció de renda que cobrava, la resta del contracte de mitgeria no diferia dels contractes al terç de fruits. La durada era també de 5 anys (3 de forçats i 2 de voluntaris) el 1768 al mas Figueres i el 1857 al mas Pinell, però només de 3 anys (2 de forçats i un de voluntari) en el contracte del mas Pinell de 1877. En el primer cas les parts havien de donar-se comiat amb un any d'antelació, i amb un any i mig en els dos darrers casos. S'obligava també el masover a fer contínua residència al mas (*tenint la casa neta* i netejant la xemeneia dos cops l'any, en el contracte de 1768; fent-hi foc i llum i netejant la xemeneia com a mínim cada sis mesos, en els contractes del mas Pinell de 1857 i 1877).

També s'inclouen clàusules referents al manteniment de la casa: el masover havia de portar els materials a peu d'obra i fer 4 jornals de mestre de cases o fuster al mas Figueres i 8, al mas Pinell el 1857; el 1877 el propietari assumia, en canvi, la meitat de la despesa de fer 20 jornals de mestre de cases o fuster cada any per a la conservació de la casa i les quadres del Pinell. En les despeses de conservació de la finca, solia haver-hi alguna participació del propietari.¹⁹⁰ També

*convenients per lo bestiar de la heretat, la meitat dels llegums i blat de moro que es plantarien en 6 vessanes (deduïda primer la part d'autoconsum del masover), 4 carretades de palla, 6 capons i 6 gallines cada any, dos terços del que cobrés el parcer de portar palla i farratge per al rei i, del terç de grans que es quedés el masover, li n'hauria de pagar un vintè aixís com se pagaba als sindichs de la universitat. Segons el contracte de 1857 del mas Pinell, rebria el terç del blat de moro i cigrons, el quart de faves, veces, tapissots, pèsols, llenties, fesols i fesoles, un terç del mill, panís i melca de guaret (demanant permís per conrear-ne), 12 capons i 2 carretades de palla cada any, i el 1877, al mateix mas, un terç del blat de moro, un quart dels grans de *tardanies*, tant d'estiu com d'hivern, la meitat de l'oli, un terç del producte de les vinyes (tot i que *en el estado actual de cosas, el Sr. arrendador cede al arrendatario para el consumo de la casa el producto actual de la viña*; potser perquè la vinya encara era massa jove?), els 2 millors porcs dels 6 que s'havien d'engreixar cada any, 1 dotzena d'ous cada setmana i 36 pollastres l'any (a canvi de la participació del propietari en un terç del cost del galliner), patates, llegums i fruites per al seu consum i, en les temporades que fos a Torroella, també cansalada i greix.*

190 El 1768 al mas Figueres el masover havia d'escurar cada any el pou i portar les plantes i estagues que calguessin si s'havien de fer rescloses o plantades al riu, però el propietari assumia la meitat del cost de fer recs; al mas Pinell, el 1857 el masover havia de mantenir els recs i les motes, escurant-los i renovant-los el mes de setembre abans de sembrar per evitar el perill de

es preveia l'obligació de fer plantacions: el masover del mas Figueres havia de fer 20 jornals cada any de plantar bosc on se li indiqués i plantar 60 plançons d'arbre que li donaria el propietari; el 1877 el parcer del mas Pinell havia de conservar i cuidar els boscos de la finca i plantar-hi cada any 1.000 arbres, si es creia necessari, i efectuar també una plantada massiva d'olivera (30 oliveres cada any) i, sobretot, de vinya (1.000 peus de vinya cada any), aprofitant l'*edat d'or*, en paraules d'Emili Giralt, de la viticultura catalana (just abans que la fil·loxera comencés a fer estralls a l'Empordà), i probablement també les esperances posades en les mesures aranzelàries per a la protecció de l'oli que van fixar-se el mateix 1877;¹⁹¹ el propietari pagaria el planter i la meitat del cost de fer totes aquestes plantacions. Es preveien a més altres prestacions en treball, tals com llaurar unes terres que el propietari s'havia reservat i fer feines de cavar, magencar i batre els llegums i el blat de moro que se sembrarien en 6 vessanes de terra, en el mas Figueres, o arrencar closes en el contracte del mas Pinell de 1857.

Apareix igualment en tots els contractes la clàusula de conrear les terres *a ús i costum de bon pagès*. En el de 1768 del mas Figueres es preveia la multa d'1,25 quarteres de blat per vessana i d'1,5 d'ordi si el masover deixava de sembrar terres d'un o altre conreu (tot i que podria renunciar a la sembra d'algunes terres abans del 15 de novembre sense haver de pagar res); el 1857 al mas Pinell la multa era més alta (1,25 quarteres de blat i 2 quarteres d'ordi o civada) i no es preveia que el parcer pogués renunciar al conreu de terres; per contra, en el contracte de 1877 del mateix mas no hi figuren multes per aquest concepte.

Es deixa també constància de les prohibicions i les limitacions habituals de conreu. El parcer del mas Figueres no podia sotsarrendar

les aigües i *traginar sorra ó fer altres milloras en las parts de salanch se le indicaran no estant obligat empero á ferho ab mes gent que la que tinguia á casa* i, si una inundació trencava alguna mota, el propietari pagaria dos terços del cost de refer-la; el 1877 el propietari assumia la meitat del cost de netejar i conservar séquies, terraplens i altres infraestructures de conreu, així com de millorar 6 vessanes cada any de les terres *salitrosas con la mezcla de arena para hacerlas productivas*, i tot el cost de fer obres noves (obrir séquies, fer o desfer terraplens, omplir forats, tapar obertures en els terraplens, etc.).

191 Giralt, 1990: II, 230-243, 249.

terres (*si que vos mateix las degau cultivar*), ni vendre ni donar palla, fems o farratge, no podia anar a batre per a d'altres sense haver batut primer totes les garbes del mas i només podia sembrar 6 vessanes de llegums i blat de moro per al seu propi consum; podia, en canvi, vendre guarets i tenir bestiar a mitges, però el propietari es reservava el dret de fadiga en ambdós casos. El 1857, al mas Pinell, el masover no podia retornar terres, vendre guarets, sembrar a bestreta ni fer mill, panís o melca de guaret sense permís del propietari, tampoc no podia extreure palles, herbes, fems ni llenya de l'heretat i només podia tallar 10 o 12 plantes per a fer eines de conreu i esporgar les que necessités per al seu consum. El 1877 les prohibicions es van reduir al mas Pinell al fet de no poder retornar terres (no podrà *repetir la siembra de grano de arista en terreno que el año anterior estaba sembrado del mismo*), no donar a d'altres terres per sembrar, ni fer melca sense permís; el masover podria utilitzar fusta del mas per fer eines de conreu pagant a mitges amb el propietari el cost de fer-les fer.

Finalment, pel que fa a les contribucions, el 1768 al mas Figueres el propietari es faria càrrec de tot el cadastre i de dos terços de qualsevol nova imposició que pogués haver-hi; el parcer hauria de fer els bagatges, si se'n demanaven, i el delme i els drets de batuda es traurien del modoló abans de partir la collita entre el propietari i el masover. En el mas Pinell, el 1857 s'havien traspassat totes al parcer, de manera que hauria de pagar cada any 1.920 rals en concepte de contribucions *tant cuant no se paguia delme, y en el cas de que se tingues de fer com antiguament de pagarlo*, pagaria només 1.600 rals. El 1877, en canvi, es feu marxa enrere en la política de traspassar els pagaments al masover i fou el propietari qui es comprometé a fer-se càrrec de totes les contribucions, tant ordinàries com extraordinàries, així com dels emprèstits que demanés el Govern, amb l'excepció del que pogués exigir *cualquier partido ó parcialidad en armas*, que ho pagaria el masover; és a dir, que les contribucions que podien tenir algun valor per legitimar legalment la propietat del mas les pagaria el propietari i, en canvi, les arbitràries, que no tenien cap pes legal ni possibilitats de retorn, el parcer.

Ja m'he referit anteriorment al canvi d'orientació en la gestió del patrimoni, en el sentit d'una implicació més gran i activa del propietari, que representà la mitgeria agropecuària del mas Pinell a partir dels anys cinquanta del segle XIX, a la qual s'afegiria més endavant la mitgeria

del mas Puig de Fellines. Cal repetir, això no obstant, que aquestes mitgeries eren una excepció dintre de la forma d'exploració dels masos del patrimoni, probablement motivada pel conreu de l'arròs, en el cas del mas Figueres al segle XVIII, i l'exploració no només agrícola sinó també ramadera del mas Pinell. Després del fracàs de l'experiència del conreu directe d'unes quantes heretats a principis del XIX, a mitjans d'aquell segle la manera d'implicar-se més en l'exploració d'algun mas per part dels Carles passà per la mitgeria, una fórmula que permetia compartir riscos amb un mig masover, al qual es podien imposar tota una sèrie d'obligacions de conreu i el pagament d'una renda força alta. En el conjunt del patrimoni seguiren essent molt més nombrosos, però, els masos cedits a parceria al terç de fruits, sense pràcticament cap participació del propietari en les despeses d'exploració. Aquesta darrera forma de cessió de la terra no implicava, tanmateix, la desinhibició del propietari respecte a la manera com s'havia de conrear l'heretat atès que, com hem vist, el contracte de masoveria era prou flexible per evolucionar amb el temps i permetre que el propietari no només pogués continuar controlant com s'havia d'explorar el mas sinó també impulsar-hi inversions amb la finalitat de portar a terme noves especialitzacions de conreu seguint els estímuls del mercat.

4.1.3. Els masovers

En els 43 contractes de parceria signats per aquelles persones que efectivament eren masovers,¹⁹² tant al terç de fruits com a mitgeria, tots ells figuren com a pagesos, amb una sola excepció, el 1687, en què signen el contracte un sastre i un pagès. Quant a la procedència, en els 32 casos en què figura, es tracta gairebé sempre de pagesos del mateix municipi on es troba situat el mas (en 26 casos) o bé dels municipis immediatament veïns (6 casos); si bé potser no podem fer gaire cas d'aquesta dada ja que és probable que, en signar el contracte, els masovers fessin constar com a lloc de residència el municipi on es trobava el mas i no el lloc de procedència o de naixement.

192 No s'ha tingut en compte per a aquest apartat el contracte de parceria signat el 1810 per una companyia integrada per comerciants, ni el que signà el 1824 Antoni Reixach, també comerciant, ja que en cap d'aquests casos conreaven ells mateixos les heretats.

La tria dels masovers

Una de les principals condicions que havia de tenir un masover, a part de conèixer bé la feina, consistia a tenir els recursos econòmics suficients per afrontar l'explotació del mas;¹⁹³ uns recursos que, lògicament, eren molt variables segons la mida i el tipus d'explotació del mas, ja que una explotació agropecuària com la del mas Pinell devia requerir molt més capital disponible per part del masover que no pas una heretat exclusivament dedicada a l'agricultura. De totes maneres, quan es cercava un masover no eren només les qüestions econòmiques les que importaven al propietari sinó també, com molt bé ha assenyalat Xavier Torres, qüestions d'índole moral i religiosa segons la vella tradició de l'*economica*:

[Una] tradició agronòmica i moralitzadora que, en realitat, no feia distinció entre economia o agricultura i societat i religió; ni entre respectar Déu, honrar els pares, i respectar els pactes de masoveria o pagar el delme al bisbe.¹⁹⁴

Per això dos dels pagesos memorialistes del segle XVIII que ell estudia, un pagès de Porrera i un conductor d'una possessió nobiliària mallorquina que van escriure tractats agronòmics, aconsellaven, el primer, que el propietari, abans de posar un masover, *se ynformarà d'ell com si havia de casa una filla*, cuidant que fos treballador, però també bon cristià i amb una família de bons costums, i el segon, que *és menester antes de llogar-los... sebre per algun veí qui el conegue... si és de bons costums y bon cristià*.

Els Carles devien vigilar totes aquestes qüestions, malgrat que no n'he localitzat testimonis escrits fins a finals del segle XIX i principis del XX. El primer és una carta que relaciona la recerca de masover i, probablement, el fenomen del caciquisme polític, ambdós vinculats,

193 Enric Sagner calcula que, a mitjan segle XIX, *el masover més petit, disposant només d'allò indispensable i sense bestiar d'engreix [...] podia requerir un capital equivalent al treball continuat d'un assalariat durant tres o quatre anys*, raó per la qual no era rar que molts masovers haguessin d'acabar recorrent al crèdit, veient-se embolicats en una teranyina de deutes cada vegada més asfixiant (1996: 387-395).

194 Torres, 2000: 63-65. Sobre aquesta qüestió, en el cas de la *mezzadria* italiana a l'època moderna, vegeu Etide Casali, 1985.

en el món rural, al paternalisme agrari. Datada a Bellcaire el 15 de juliol de 1890, fou escrita per Josep Camps amb l'objectiu de recomanar, com a futur masover de la Torre Bagura, un seu cosí, *Francisco Llandrich, quien es muy buena persona por todos conceptos á la vez que buen trabajador é inteligente sobre la materia*, que llavors feia de masover al *mas den Calvet*. Camps recomanava el seu cosí a Joaquim de Carles *por más que mi humilde persona merezca de V. muy poca consideracion, puesto que tan sólo y exclusivamente he tenido el honor de poderle servirle en época de elecciones*. Joaquim de Carles, doncs, podia tornar-li el favor...

Els anys 1903 i 1904 els Carles buscaven un nou masover per al mas Pinell, perquè el que hi tenien, Vicens Romaguera Massot, havia hagut de renunciar a la masoveria, ja que *á causa de la falta de la vista no se halla en condiciones para continuar el arriendo del referido manso*, havent de deixar el mas el Nadal de 1904. Una llista de *pretendientes al Manso Pinell como á parceros*, informa dels noms i la procedència dels aspirants (un de Torroella, on estava ubicat el mas; un altre del municipi veí de Fontanilles, i dos de municipis més distants de l'Alt Empordà i la Selva), així com de les persones que els recomanaven:¹⁹⁵

1. *Narciso Esparragó del manso Hugas de Torroella (Parroco Serra)*
2. *José Frigola del manso Montellá de Fontanillas 58 años casado, su hijo 26 años casado, y otro de 17 años (Parcero de Javier de Ferrer) recomendado por el suegro del hijo mayor Jose Pou de Llavía del manso la Pexéra del Marqués de Vallgornera.*
3. *Juan Geronés (a) Matllo de Caldas de Malavella (parcero de Iglesias de Stas Creus)*
4. *José Prat por San Miquel de Fluviá (Garrigás) Castell de Vilajoan (Tomas Simon)*

Les anotacions referents a l'edat del cap de casa i dels fills, així com de llurs estats civils, que figuren en el cas del segon candidat no eren

195 Sobre els informants i les condicions exigides a l'hora de buscar masovers vegeu també Saguer, 2005b: 198-207; i els mateixos temes, des del punt de vista dels masovers, a Bosch, 2011: 76-93.

una qüestió menor, ja que significaven una avaluació de la capacitat de treball de la família masovera. En els masos cedits a masoveria, el treball del conjunt de la família masovera representava la principal aportació de força de treball a l'explotació de l'heretat. Només en moments puntuals, i segons la mida del mas, es recorria a treball assalariat temporal o bé, en els masos més grans, a contractar alguns treballadors fixos. Per aquest motiu hem vist que, en els contractes, el propietari incloïa sovint limitacions i prohibicions respecte a la possibilitat que el masover pogués efectuar feines en altres terres que no fossin les del mas. I per això també, com assenyalen Garrabou, Planas i Saguer, *la composició del nucli familiar era un element important en el procés de selecció de cada nou parcer*.¹⁹⁶

Antoni Devant, fill del Joan Devant que havia estat administrador dels Carles, i el rector de Serra de Daró van realitzar gestions per trobar un nou masover per al mas Pinell. L'eclesiàstic s'hi involucrà especialment, escrivint a Joaquim de Carles el juliol de 1903 per recomanar-li una persona:

le escribo la presente manifestándole que el dador es la persona que le he proporcionado, y que es, segun noticias de personas de toda confianza, sujeto que reune las circunstancias de un buen parcero para dicho manso. Muchos años hace que conozco personalmente al dador y toda su familia, que goza de excelente reputacion, muy inteligente en agricultura y con medios para ponerse al frente del referido manso. No obstante puede V. informarse bien de otras personas sobre la conducta y competencia de éste sujeto, y si son de su gusto y agrado y saben entenderse con los pactos, podrá V. resolver si le conviene ó no mi recomendado.

El novembre, responent a la demanda de més dades sobre aquell subjecte, el rector va escriure de nou explicant-li que:

en virtud de lo que V. me dijo en Torroella respecto del colono que le proporcioné de que temia V. no tendria medios suficientes para emprender un Manso de la importancia del Pinell, hé

196 Garrabou, Planas i Saguer, 2001a: 206.

*procurado informarme de personas de toda confianza y resulta que por este concepto sin temor alguno puede arrendarle el manso si saben entenderse en los pactos. A mas de que su propiedad particular vale con seguridad de cuatro á cinco mil duros, cuenta con otros recursos para comprar ganadería y los enseres de labranza que él no tenga. Segun noticias tambien le arrendaria el manso á preu cotat, y esto le demostrará que si no tenía recursos no podria hacerlo.*¹⁹⁷

Josep Casellas Giró, un altre aspirant a la masoveria del mas Pinell, aportà un escrit en el qual el rector de l'Armentera certificava que:

*nada consta que pueda afear la conducta moral y religiosa observada hasta ahora por D. José Casellas y Giró feligrés de la referida; antes por el contrario hace que se presente más y más notoria el haber sido exacto en el cumplimiento de los deberes de cristiano y digno entusiasta y cooperador á todo acto que sea para mayor gloria de Dios.*¹⁹⁸

Com veiem, en una data tan avançada com el 1903 o el 1904, les referències que havien d'aportar els masovers seguien essent de tipus econòmic i moral com alguns segles enrere. No sembla, en canvi, que saber escriure fos una condició imprescindible, com a mínim fins a mitjan segle XIX, ja que en 7 dels 43 contractes de parceria signats des de finals del segle XVII fins a 1877 hi consta que signà una altra persona pel masover, que no en sabia. En contra del que podríem imaginar, no es tracta d'una situació pròpia dels contractes més antics que hagués anat millorant amb el temps, ja que els set casos corresponen a contractes signats a partir dels anys noranta del segle XVIII, tractant-se el darrer d'un contracte de l'any 1857. En aquest context, el masover del mas Sunyer de Serra, Salvi Romaguera, que al segle XIX escriví un quadern de notes en català, fou probablement una de les poques excepcions del seu temps.¹⁹⁹

197 ADG.FCC, lligall foli 31, cartes de 17-7-1903 i 27-11-1903 de Felip Trulls, rector de Serra de Daró, a Joaquim de Carles de Ferrer.

198 ADG.FCC, lligall foli 31.

199 Jordi Curbet (2005) publicà, d'aquest quadern, la seva *Nota de alguns remeys bons per curar*. Un altre cas molt conegut és el masover fadristern de Maçanet

Malgrat que en els contractes s'hi estipulava de manera genèrica que les dues parts es comprometien a respectar els pactes sota la garantia dels seus béns, no era rar que quan el propietari tenia algun dubte sobre la solvència del nou parcer li demanés d'aportar algú com a fermança a l'hora de signar. Aquesta circumstància apareix en quatre contractes del patrimoni Puig-Carles (un d'ells fou la renovació a Martí Bou, que ja s'ha comentat, després que hagués estat a punt de ser acomiadat del mas Figueres per haver-se endarrerit en alguns pagaments). En la majoria dels casos, aquestes fermances eren altres pagesos; en un cas es tractà d'un germà del masover.²⁰⁰

El propietari, per altra banda, no només es preocupava de fer una bona tria del masover que havia de portar tot el mas sinó que en alguns contractes també imposava l'obligació que qualsevol parcer que en el futur pogués portar part de les terres a causa d'algun conreu especial, com l'arròs, també hagués de ser de la seva aprovació: *per donar la sembra de Arros à parceria, dega ser lo parcer de la mia aprovació* (contracte del mas Vicens, 1802).

La mobilitat dels masovers

Als anys trenta del segle xx, l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre premiava les *masoveries centenàries*, és a dir, aquelles en què els masovers havien romàs durant diverses generacions, tot i que, com assenyalen Garrabou, Planas i Saguer, *no cal dir que el mateix fet de merèixer ser premiades mostra que eren casos molt excepcionals*.²⁰¹ Hem de preguntar-nos, però, si aquesta bondat de la permanència no era una lògica que interessava més als propietaris que no pas als masovers. Que als propietaris els interessava mantenir el màxim de temps els *bons masovers* és evident; però, malgrat que un cert grau de permanència devia interessar als masovers a l'hora d'introduir

de la Selva de qui Narcís Figueras i Joaquim M. Puigvert (1998) publicaren les memòries.

200 Enric Saguer identifica també algun exemple en què el masover va haver d'aportar un fiador i remarca com la clàusula de garantia dels contractes, per la qual els parcers obligaven els seus béns, no era retòrica, sinó que en algun cas fou executada i el masover va perdre algun dels seus béns (1996: 388-389).

201 Garrabou, Planas i Saguer, 2001a: 211-212.

millores en el mas i rendibilitzar les inversions que hi poguessin haver realitzat, ¿hem de deduir que l'estabilitat molt perllongada en una mateixa heretat indica necessàriament que el masover s'hi quedava perquè hi estava bé? Si no coneixem quines alternatives tenia no podem afirmar-ho; la situació podia ser molt diferent en un moment de fam de terres que en els moments de crisi de la masoveria, quan trobar masovers s'anà tornant cada vegada més difícil. ¿Com hem d'interpretar que dos dels comiats instats pels Carles serviren per a augmentar la renda al mateix masover que se seguí quedant al mas? I, si al cap de molt de temps d'estar-se en un mas, el masover el deixava per anar a un altre, era això negatiu? De fet, hem de pensar que quan el comiat el demanava el masover i no el propietari era per millorar la seva situació. Millorar, pel masover, potser passava sovint per canviar de masoveria.²⁰² Una relació molt llarga amb un masover que conreés adequadament les terres tenia, en canvi, molts avantatges per al propietari: una renda segura i una relació social no conflictiva en la qual els llaços paternalistes clientelars es devien anar estrenyent amb el pas del temps, així com el reconeixement no discutit de la seva autoritat. Un propietari que vam entrevistar, en el marc d'un projecte sobre la visió que tenen els hisendats dels canvis ocorreguts en el món agrari català del segle xx, va relacionar la crisi de la masoveria, per exemple, amb la pèrdua del respecte per la seva preferència en el banc de l'església del poble.²⁰³

Fetes aquestes consideracions, passem a veure si el cas del patrimoni Puig-Carles s'aproxima més a les conclusions de Rosa Congost, a partir de 1.764 contractes de la regió de Girona de mitjan segle XVIII fins a mitjan XIX, d'*una mobilitat molt alta* dels

202 La motivació més freqüent per canviar de mas que van declarar els masovers que vam entrevistar fa uns anys en el marc d'un projecte d'història oral fou la de millorar llur situació, si bé hem de considerar que el context històric que aquells havien viscut —la crisi de la masoveria i la davallada de la renda agrària a la segona meitat del segle xx— era radicalment diferent del segle XIX, quan els fills dels masovers tenien moltes menys alternatives laborals (Bosch, 2011: 107-125).

203 A la pregunta sobre si a l'església del poble li respectaven el banc amb el seu nom, respongué que ja no: *fins ara tots eren masovers; però ara són gent desconeguda* (Bosch i Puigvert, 2005: 353).

masovers,²⁰⁴ al nivell de mobilitat notablement elevat dels masovers que Enric Saguer identifica a partir del cens de població de 1936 de Sant Sadurní de l'Heura (Baix Empordà)²⁰⁵ o bé als patrimonis de diverses zones de Catalunya durant el segle XIX i la primera meitat del XX en els quals Garrabou, Planas i Saguer observen un notable grau de permanència dels masovers.²⁰⁶ En l'apèndix IV es resumeix el període de permanència de tots els masovers que he pogut localitzar des de finals del segle XVII fins als anys setanta del XIX, amb alguna dada posterior. El període mínim d'estada en molts casos s'ha calculat considerant els anys que els contractes establien com a forçats, durant els quals cap de les parts no podia instar comiat a l'altra; quan ha estat possible calcular-ho, s'ha afegit el temps màxim que el parcer podia haver estat al mas.

Dels 43 masovers,²⁰⁷ 12 amb tota certesa no pogueren o no volgueren estar-se al mas per un temps superior a 11 anys (7 no superaren els 6 anys de permanència al mas). Crida l'atenció l'alt grau de mobilitat que es detecta a finals del segle XVII i principis del XVIII a la Closa Pagesa, el mas sobre el qual dispo de més dades d'aquest període: s'hi van succeir com a mínim 4 masovers en només 25 anys, dos dels quals només s'hi van estar dos anys. Tal vegada aquesta mobilitat tingui a veure amb la revitalització del mercat de compravenda de masos que Pere Gifre assenyala que es produí entre 1670 i 1705 a la vegueria de Girona,²⁰⁸ així com amb la incertesa econòmica derivada de les guerres permanents (entre 1640 i 1713 hi hagué guerra un any de cada dos). Per altra banda, 20 masovers, gairebé la meitat, van estar-se al mas per un període igual o superior a 10 anys (11 d'aquests s'hi van estar 20 anys o més); aquesta xifra no és menyspreable, i més tenint en compte que s'ha comptabilitzat

204 Congost, 1990: 176-178.

205 Saguer, 1996: 395-396.

206 Garrabou, Planas i Saguer, 2001a: 211-214.

207 S'han comptabilitzat 43 masovers sense tenir en compte els 9 que només he pogut identificar un sol any, i comptant com un sol parcer les persones en cada heretat amb el mateix cognom, ja que és molt probable que es tractés d'una masoveria traspasada de pares a fills.

208 Gifre, 1999.

la permanència mínima de molts masovers i no la seva estada real, que pogué ser superior a la que he pogut identificar.

A partir de l'any 1826, quan els Carles ja havien recuperat tots els masos cedits a preu acotat als germans Reixach, la dada més remarcable fou l'alt grau de permanència dels masovers.²⁰⁹ Un altre tret molt destacable a partir d'aquell any fou la forta imbricació que s'anà establint entre la família de l'administrador i moltes de les masoveries que els Carles tenien a Torroella de Montgrí. Josep Devant Tapis, que va ser administrador dels Carles des de 1831 fins a la seva mort, el 1854, ja era masover de la Closa Pagesa des de 1826, junt amb el seu germà, i des de 1829 també del mas Puig de Torroella de Montgrí. A partir de llavors, no només seguí portant el mas Puig, i després el seu fill (el qual també heretà del seu pare l'administració de Casa Carles, que exercí fins a 1877), i el seu germà, i després el fill d'aquest, continuà portant la Closa Pagesa, sinó que Josep Devant Tapis fou també masover del mas Figueres entre 1842-1850

209 La família Devant es va estar al mas Puig de Torroella un mínim de 35 anys (1829-1863); al mas Figueres es van succeir 2 masovers, Martí Bou i Josep Devant Tapis, que s'hi van estar 12 i 9 anys respectivament, fins que les terres d'aquest mas foren repartides entre els masos Puig, Ral i Torre Bagura; a la Torre Bagura, després d'un masover que s'hi hauria estat un mínim de 3 anys i un màxim de 10, s'hi va instal·lar Joaquim Simon com a mínim 30 anys (1837-1866); a la mitgeria del mas Pinell, després de la família Costa, que s'hi va estar 15 anys, s'hi instal·laria 35 anys (1872-1906) Vicens Romaguera; al mas Ral hi entraria com a mínim per tres anys (1826-1828) Josep Alabau, el qual, però, ja s'hi havia estat 14 anys anteriorment (1808-1821), el seguiria Salvador Agustí com a mínim per 20 anys i després Josep Devant Massonis, com a mínim 9 anys; també la família Devant s'estaria a la Closa Pagesa com a mínim 48 anys (1826-1873); al mas Sunyer, els Romaguera s'hi estarien un mínim de 78 anys; al mas Vicens de l'Escala els Arbosí s'hi estigueren un mínim de 30 anys (1825-1854); al mas Puig de Fellines els Noell hi passaren no menys de 62 anys i al mas Garriga de Navata, després de Benet Casellas, que s'hi va estar un mínim de 54 anys (1775-1828; tot i que el 1825, i potser algun any posterior, a preu acotat i no al terç de fruits), s'hi estaria 18 anys Jaume Sala i després Pere Duran, de 1861 fins a 1877, com a mínim, tot i que entre 1921 i 1934 es conserven alguns rebuts pagats per un Pere Duran que, en cas de ser el mateix o el seu fill, significaria que s'hi haurien estat un total de 74 anys. Deixant de banda els masos Tomasi, Roig i Prats, que ja havien estat subestablerts en la seva totalitat, en petites parcel·les, els anys 1824, 1827 i 1829 respectivament, i el mas Gombau, del qual no tinc dades, l'única excepció a la notable permanència dels masovers a partir de 1826 la constitueix el del mas Carles, que només s'hi va estar 4 anys per causa, però, de la venda a carta de gràcia d'aquell mas el 1828.

i col·locà els seus gendres, Joaquim Simon Negre i Salvador Agustí, en les masoveries de la Torre Bagura i el mas Ral respectivament; a Salvador Agustí el succeiria després Josep Devant Massonis, també fill de Joan Devant Tapis. D'aquesta manera, en els anys quaranta i cinquanta del segle XIX, i en alguns masos encara per molt més temps, la família de l'administrador portava les masoveries de tots els masos del patrimoni situats a Torroella de Montgrí amb la sola excepció del mas Pinell. Aquest fet molt probablement explica en bona part la llarga permanència dels masovers del patrimoni Carles a partir de l'any 1826. De totes maneres no l'explica tota, ja que en els masos no controlats per la família de l'administrador també s'observa un grau molt elevat de permanència dels colons.

Respecte a la possible mobilitat dels masovers entre diferents masos del mateix patrimoni, se'n donà algun cas: el Pere Plana, àlies *Joanola*, que fou masover del mas Prats de Palafrugell als anys vint del segle XIX podria ser, amb molta probabilitat, descendent del Llorenç Plana Joanola que havia estat masover del mas Gombau, també de Palafrugell, com a mínim entre 1794 i 1796. Igualment trobem coincidència en els noms i cognoms dels Martí i Miquel Bou que haurien estat en quatre masos del patrimoni (Tomasí, Vicens, Torre Bagura i Figueres), amb cronologies que farien compatible que es tractés dels mateixos masovers que haguessin canviat de mas. Per altra banda, per portar la mitgeria del mas Pinell, Joaquim de Carles trià un membre de la família Romaguera, que portava la masoveria del mas Sunyer de Serra de Daró des de finals del segle XVIII; a partir de 1872 un membre dels Romaguera seguí com a masover del mas de Serra i un altre, com a mig masover del mas Pinell.

La relació amb els masovers

La mena de relació social que s'establia entre propietari i masover ja queda palesa en la forma com són identificats en els contractes, ja que si bé el propietari figura sempre com el *Senyor Arrendador*, el masover no és mai el *Senyor Arrendatari*, sinó, simplement, l'*Arrendatari*. Tot i que devia haver-hi hagut un cert grau de negociació entre les parts abans de la signatura, en la lletra del contracte qui prohibeix, limita, obliga o dona facultat per fer determinades coses és el propietari; el masover s'haurà de limitar a complir els pactes, de vegades, a més,

sota l'amenaça d'algunes multes concretes i, sempre, amb el perill de poder ser acomiadat del mas. Per altra banda, la paraula *Amo*, amb la qual molt sovint és identificat el propietari, indica una submissió de tipus servil del masover i una relació paternalista entre ambdós.²¹⁰

Quan hi havia un administrador, la relació entre el propietari i el masover es vehiculava a través d'aquest, però hem de suposar que també de forma directa i oral quan el propietari realitzava breus estades a Torroella de Montgrí o Palafrugell per controlar la marxa del patrimoni. Aquestes estades esporàdiques eren aconsellades per hisendats com Narcís Fages de Romà, sobretot a partir del moment en què l'absentisme del lloc d'origen i el trasllat a ciutat dels grans propietaris rurals es convertí en un fenomen força estès.²¹¹ Froilán Troche, en el llibre que reedità l'any 1830 destinat a donar consells als grans propietaris sobre la forma com havien d'administrar llurs patrimonis, els aconsellava igualment fer visites sorpresa a les finques per controlar els administradors i també els alertava que l'abandó de llurs residències rurals estava provocant un perillós deteriorament dels tradicionals vincles paternalistes amb els colons:

*si vivieseis en las aldeas socorreriais las necesidades de vuestros colonos, que os lo recompensarian bien con sus servicios, recobrariais su afecto y respeto, que lo llevais bien perdido.*²¹²

Malgrat que al segle XIX molts parcers no sabien escriure, la relació epistolar entre el propietari i els masovers no fou del tot absent. El copiadore de cartes de Narcís de Carles,²¹³ en què aquest reproduïa les lletres que enviava, dona referències indirectes d'algunes cartes de masovers que havia rebut al seu domicili de Girona, així com de

210 Aquestes formes en el tracte es van mantenir encara en el segle XX, fins i tot quan la masoveria començà a ser una forma de cessió de la terra residual (Bosch i Puigvert, 2005: 271-276).

211 En un article dirigit a *los hacendados de las ciudades y del campo* (1852), Fages de Romà recomanava als hisendats de la ciutat passar els mesos d'estiu al camp, prop de la casa pairal, per tal de vigilar les hisendes en el període de més activitat.

212 Troche, 1996 [1835]: 128-129 i 220.

213 ADG.FCC, llibre 56, *Correspondencia de mi Sr. Abuelo Don Narciso de Carles y Odoyle desde Diciembre de 1819 á Agosto de 1831*.

tractes orals i directes que havia mantingut amb alguns d'ells, tot i que en aquella època qui li feia d'administrador, instal·lat a Torroella de Montgrí, era el seu oncle solter, Josep Ramon de Carles. Així, per exemple, el 21 de març de 1825 escriví a l'oncle informant-lo que *el masobero de Fallinas me ha traído 284 r[eale]s de v[ellón] de los cuales le he dado recivo*; el 24 de gener de 1826, al seu germà Josep M., que ajudava l'oncle en l'administració, *hoy ha venido el masobero de Fallinas, y de cuanto me ha entregado le he dado recivo [...] aguardo mañana á Benet* [Benet Casellas, masover del mas Garriga de Navata]; i el 24 de gener de 1828, al seu procurador de Navata, Carles Casamor, que:

el cerdo ha hecho de peso 122 carniceras y hemos quedado con Benito [Casellas] *q[u]e de su coste él pagará lo q[u]e corresponda p[or] las 80 carn[icera]s q[u]e es el peso q[u]e a él le corresponde entregar; y las restantes 42 seran p[or] mi cuenta [...] Del azeite hemos quedado con Benito q[u]e él me lo traerá con un carro.*

En els tractes directes amb els masovers, Narcís de Carles no s'ocupava només d'afers d'administració econòmica sinó que també els exhortava a defensar els seus drets de propietat a través de la denúncia dels infractors als bans que feia publicar, convertint-los així, d'alguna manera, en els seus agents policials sobre el territori. El juny de 1831 escrivia al seu procurador a Palafrugell:

*he de embiar el ban p[ar]a q[u]e se renueve su publicacion, segun he quedado con el colono de Llafranch p[ar]a evitar el esceso q[u]e hay en el corte de leña, habiendole dado la orden de q[u]e dé al momento a V. aviso p[ar]a denunciar y escisir la multa á los contraventores y atajar con el escarmiento tanto desorden; i el mes següent, quedo enterado de haberse publicado el Bando; de consig[uien]te el Colono me responderá del corte se experimentaba en mis bosques, si es q[u]e en adelante continuan, y él no cumple lo q[u]e le previne antes de mi salida de Palafrugell.*²¹⁴

214 ADG.FCC, llibre 56, 20-6-1831 i 13-7-1831, cartes de Narcís de Carles a Antoni Frigola, el seu procurador a Palafrugell.

Si bé el masover també estava defensant els seus interessos, ja que podia tractar-se de llenya o fusta per al seu ús, cal suposar que no devia ser una posició gens fàcil ni còmoda per als colons defensar els drets de propietat de l'hisendat absentista en contra de la pràctica secular dels seus mateixos veïns d'aprofitar la llenya dels boscos.

Els lligams tradicionals de tipus paternalista amb els masovers devien quedar encara molt més nuats en els casos de llarga permanència del parcer al mas. La correspondència de Narcís de Carles n'ofereix un bon exemple: el gener de 1826, Benet Casellas, masover del mas Garriga des de feia més de cinquanta anys, es dirigí directament a ell perquè no se li rescindís el contracte. Pel que sembla, Josep Ramon de Carles, que actuava com a administrador, havia fet tractes per arrendar el mas a preu acotat a algú altre. Narcís de Carles no dubtà a escriure al seu germà perquè parlés amb l'oncle, intercedint pel seu masover de tota la vida:

Benet [...] ha venido diciendome se habia arrendado la heredad á otro y se ha manifestado sentido en razon de q[u]e, si se le hubiese hablado, dice hubiera adelantado tambien la cantidad q[u]e el otro, p[ue]s no es lo mismo el dar 250 libras [2.665 rals] q[u]e el dar 900 libras [9.594 rals] q[u]e es lo q[u]e me ha d[ic]ho se le pidió; si esto es asi me parece tiene razon, á mas q[u]e despues de 50 y tantos años q[u]e está en casa, á mi modo de ver, merecia esta atencion, p[ue]s s[iem]pre en cierto modo tienen un motivo justo de quejarse. Sé q[u]e el nuevo es uno con quien Tarrades habia tenido tratos, y sentiria infinito q[u]e fuese p[or] influencia de éste u bien p[or] la de algun amigo suyo q[u]e esto se hubiese hecho, p[ue]s desde ahora pronostico q[u]e ha sido con algun embuste ó engaño: enfin Benet me ha hablado p[ar]a q[u]e me interesase p[or] si podia componerse, yo he ofrecido hacerlo y lo hago como podras decírselo al tio; p[ue]s aunq[u]e Benet tenga defectos tal vez el otro los tendrá peores, y este se presenta con mala recomendacion, cuando aquel tiene la de servirnos despues de tantos años, circunstancia q[u]e creo debe atenderse.²¹⁵

215 ADG.FCC, llibre 56, 18-1-1826, carta de Narcís de Carles al seu germà Josep M.

La intercessió de Narcís de Carles va resultar decisiva; Benet Casellas es va estar al mas fins a 1828. És evident que l'oncle administrador havia fet els tractes amb l'altra persona pensant en l'interès del patrimoni i del seu hereu, però Narcís de Carles decidí fer d'*home bo* i jugar la carta del paternalisme agrari en benefici del seu masover. Benet Casellas, com veiem, no dubtà a jugar també la carta del paternalisme demanant la intercessió directa del propietari i saltant-se l'administrador. Però estrènyer la relació de dependència del masover podia tenir fins i tot més beneficis pràctics per al propietari, que no només assegurar la permanència d'un bon treballador de la terra. El favor podia ser retornat i, de fet, Narcís de Carles, que es trobava en una difícil situació financera, se'l cobrà ben aviat: al cap de pocs dies, el 4 de febrer de 1826, Benet li deixà 800 rals al 5,6 % d'interès mensual durant gairebé sis mesos. I així continuà la relació paternalista entre propietari i masover: el febrer de 1827, Benet es tornà a adreçar a Narcís de Carles perquè el seu procurador de Navata li deixés tallar llenya. I de nou l'hereu intercedí pel seu masover, escrivint a Carles Casamor que:

Por una [carta] que he tenido de Benet Casellas masobero mío, he visto q[u]e V. le habia prohibido el q[u]e cortase leña, sin lo cual no es posible el q[u]e pueda hacer el azeyte; y seguramente seria un olvido de mi tio si no lo espresó en la ultima carta q[u]e escribió á V. desde esta; en el dia él se halla ausente, p[o]r consig[uien]te no puedo menos de decir á V. q[u]e es justo el permitir á Benet lo q[u]e pide y como s[iem]pre lo ha hecho; pudiendo V. p[o]r su parte vigilar ó hacerlo hacer p[o]r persona de su confianza todas sus operaciones, para impedirle se esceda de lo regular.²¹⁶

Aquest recurs dels colons d'adreçar-se directament al propietari, saltant-se l'administrador, ha estat interpretat per D. R. Hainsworth com una típica estratègia de resistència —tant contra el propietari com contra l'administrador—, per part dels arrendataris, que buscarien la confrontació entre ambdós per treure profit del seu tracte directe amb el propietari.²¹⁷ En qualsevol cas, però, aquesta estratègia no

216 ADG.FCC, llibre 56, 24-2-1827.

217 Hainsworth, 1992: 51-52.

resultava negativa per al propietari ja que, mostrant-se benigne de tant en tant, reforçava la seva autoritat moral (lligada al reforçament de la seva imatge paternal) i d'aquesta manera també la legitimitat del seu poder econòmic i social sobre el territori.

Narcís de Carles es mostrà així mateix benèvol davant d'una de les situacions més crítiques en què podia trobar-se una família masovera: la mort del pare, deixant una vídua amb fills menors:

Ramon Arbosi [el masover del mas Vicens de l'Escala] —li notificà per carta l'administrador l'1 d'abril de 1836— es mort que morí lo dimecres al bespre, pues la sua dona me anvía al moso á darme noticia y que Jo la donia a V. de la desgracia que á tingut encontrarse ab nou miñons, pues desitja quedarse en la Heretat, que lo noy ja té 12 añs.²¹⁸

La vídua no fou desallotjada del mas i seguí com a masovera dels Carles, junt amb el seu fill, fins que el propietari es va vendre el mas l'any 1855.

Al patrimoni Carles també es van efectuar préstecs de gra als masovers en moments de dificultats, tal com fou habitual en molts patrimonis agraris: l'any 1805, per exemple, es deixaren 26 quarteres de forment per sembrar al masover del mas Tomàs d'Albons, i el 1823 encara en devia 16; el 1810 es deixaren també per sembrar al parcer del mas Puig de Fellines 11 quarteres de forment (l'any següent en tornà 6 i la resta desconec quan les tornà).²¹⁹ Aquests préstecs, així com permetre certs endarreriments en el pagament de la renda dels masos o dels censos que satisfieien els subemfiteutes,²²⁰ constituïen, de fet, una mena de microcrèdits indispensables per al funcionament

218 ADG.FCC, lligall en quart 8, 1-4-1836, carta de Josep Devant a Narcís de Carles. Els 12 anys podrien marcar l'entrada al món laboral adult: quan el masover Isidre Culubret es casà l'any 1759 amb una masovera vídua que tenia un fill i una filla es comprometé, en els capítols matrimonials, a mantenir-los fins als 12 anys; a canvi, treballarien per a ell sense cobrar fins a la mateixa edat (Bosch, 2010: 59).

219 ADG.FCC, lligall foli 44 i lligall en quart 7.

220 En els comptes del patrimoni del període 1838-1863 són constants els endarreriments permesos d'algunes anualitats dels censos que pagaven els subemfiteutes, malgrat que en alguns casos es portaren a terme desnonaments.

del sistema, que permetien retenir la mà d'obra que treballava en les heretats i reforçaven, de retruc, els vincles clientelars i paternalistes entre el propietari i els seus colons i subemfiteutes.²²¹

Un cert grau de magnanimitat devia contribuir d'una forma gens menyspreable a reforçar l'autoritat moral del propietari enfront dels seus subalterns en la línia apuntada per Troche y Zúñiga.²²² El cost econòmic que això pogués comportar resultava rendible per a

221 Segons Garrabou, Planas i Saguer, aquest tipus de préstecs i d'endarreriments consentits als mateixos parcers i arrendataris no constituïen pròpiament una activitat creditícia per obtenir uns interessos, sinó una pràctica necessària per mantenir el sistema evitant desequilibris nefastos en les economies dels pagesos dependents (2001a: 165-166, 208). Pere Pascual ha remarcat que la situació precària de molts masovers durant la segona meitat del segle XIX era en bona part deguda a la forta oscil·lació de les collites intensificada, en aquella època, per la manca crònica de nutrients que agreujava les conseqüències d'un clima advers sobre els conreus; aquesta debilitat crònica els feia necessàriament dependents dels préstecs, sobretot en espècie, que els feia el mateix arrendador (2000: II, 96 i 104). Aquestes pràctiques eren també habituals al segle XIX en altres parts de la Península: per exemple, a l'horta murciana (Pérez Picazo, 1991: 75-76); a les propietats valencianes dels Calatayud (Calatayud, Millán i Romeo, 2000: 98), i a l'Aragó de finals de segle (Sabio, 1997: 496-497). Jesús Millán interpreta la permissivitat en els endarreriments com una estratègia per fixar mà d'obra (arrendataris) amb pocs recursos, però disposats a invertir molt de treball, en l'agricultura intensiva de l'horta del Baix Segura; reivindica alhora el protagonisme dels colons en l'expansió d'aquest tipus d'agricultura capitalista en aquella zona, a despit que els terratinents se n'atorguessin tot el mèrit: *la figura dels arrendataris resultava imprescindible i no es limitava a ser un apèndix de la lògica rendista* (Millán, 2018-2019). Vegeu també les reflexions d'Alberto Sabio (1996: 98-107) sobre els crèdits i els endarreriments consentits en el pagament de la renda com un mecanisme per augmentar la dependència dels colons envers el propietari i sobre les relacions entre crèdit i clientelisme (el crèdit té una dimensió econòmica però també social i, fins i tot, política, cosa que explica que no sempre es busqui el màxim benefici econòmic). Les pràctiques d'endeutament dels colons amb els propietaris en el *métayage* francès de l'època moderna eren interpretades ja fa anys per Maurice Aymard com quelcom que permetia conservar la mà d'obra: *un niveau «raisonnable» —mais pas trop élevé— d'endettement n'est-il pas pour le propriétaire le meilleur moyen pour «tenir» son métayer?* (1983: 1407).

222 Troche, que era partidari de cuidar les relacions paternalistes amb els colons, recomanava als grans propietaris protegir-los amb la seva influència, fins i tot en allò que no tingués a veure amb el patrimoni: *sobre todo este [el propietari] debe proteger á sus caseros aun en las cosas que no le atañen, empleando su influjo en que salgan bien de sus asuntos, que no se aniquilen, que sean ricos, proveerles los medios de que hagan progresos en la agricultura. Con caseros pobres, nunca hubo hacendados ricos* (1996 [1835]: 221).

mantenir una determinada visió de la legitimitat social del propietari i de la seva renda en un segle en què es van qüestionar molts drets de propietat i moltes rendes, i de ben segur també per mantenir unes relacions socials més plàcides al camp, que no pas si el gran propietari hagués mostrat una actitud més *rendibilista*, més agressiva, en la gestió del seu patrimoni.²²³

Per tot això, els grans propietaris s'havien acostumat a realitzar despeses benèfiques, especialment en les seves comunitats de residència, d'origen o en les que tenien propietats, sovint destinades a les persones més properes (com llurs masovers i servents), que estaven dotades d'un alt contingut de patronatge i lideratge local.²²⁴ Els Carles realitzaren nombroses aportacions d'aquesta mena: 10 quarteres de forment a la fàbrica del campanar de l'església de Torroella de Montgrí i 3 més a la de l'església de Gualta (1806); uns diners a l'església parroquial de Torroella *per haver estat padrí de las campanas Dn Narcís y Dª Joaquina* (1817); una quartera de blat per a la compra d'una campana per a la parròquia de Felines (1826) i dues per a *la caridad de la campana* a Torroella (1847); diversos anys, forment per a *lo pa se dona lo dia de difunts, oli por la luz de la lampara de Santo José* i ciris a l'església de Torroella; blat i diners per a la recomposició de l'orgue de la mateixa església (1845 i 1861); almoines per als pobres de l'Hospital de Girona (1837 i 1847), l'obra de l'església de l'Estartit (1843) i l'església de Gualta (1859); la despesa de l'enterrament de Josep Vert de Torrent, *preufeter de la sega del mas Puig*, que morí de sobte en aquell mas, o les despeses en caritat per causa de les epidèmies que provocà la reintroducció del conreu de l'arròs a l'Empordà els anys 1836 i 1837 (l'any 1836 Narcís de

223 Comparteixo plenament l'opinió d'Alberto Sabio quan afirma que el gran propietari que ell estudia, valorant tots aquests avantatges, *era consciente de que no todo debía medirlo ni valorarlo en términos de rentabilidad contable* (1997: 496-497).

224 També pagesos de mas més modestos practicaven aquest tipus de caritat privada especialment dirigida als sectors socials més febles del seu entorn local. En els consells per al bon govern de casa seva, el propietari del mas Casellas del Collsacabra incloïa, en l'apartat *Gasto de menjar y beurer*, el següent: *Art.2. Als pobres forasters no pot soportar la casa ferlos caritat, però se han de recullir i donarlos dos platets de escudella per sopar. Si se saben necessitats prop, socorrerlas en quan se puga y mentres se fassa una cullita regular fer una poca de caritat a tots los del terme* (Parés, 2001: 90).

Carles, sentint-se responsable de les malalties, perquè era un dels beneficiaris d'aquell conreu, donà a la Junta de Beneficència de Torroella 320 pessetes).²²⁵ El patronatge del magisteri local formava part igualment del ventall de despeses filantròpiques desplegades pels grans propietaris o pels sectors eclesiàstics eixits del mateix medi social: en els comptes del patrimoni Carles hi figuren, a partir de 1849, els 266,5 rals que s'havien de pagar cada any per la dotació que Ferran Diern, degà de la seu de Girona i germà d'una rebesàvia de Joaquim de Carles, concedí al mestre de primeres lletres de Fornells de la Selva i que havia de satisfer l'obtentor del benefici de Sant Ferran que ell mateix fundà en aquella parròquia al segle XVIII.²²⁶

Joaquim M. Puigvert ha assenyalat que algunes masies, com el Noguer de Segueró —que no només practicava l'almoïna en els funerals sinó que disposava fins i tot d'un edifici per donar allotjament als vianants i almoïna als pobres—, podien arribar a assumir algunes funcions assistencials que en altres llocs estaven vinculades a les universitats o a diverses instàncies parroquials, i que

225 ADG.FCC, llibre 56, lligall foli 44 i lligalls en quart 3 i 8. Sobre les epidèmies de l'arròs en els anys 1836-1837 i la posició favorable de Narcís de Carles a la prohibició d'aquest conreu, com així s'esdevingué el 1838, tot i ser-ne un dels principals beneficiaris, vegeu Congost i Gifre, 2001: 355-362.

226 ADG.FCC, lligall en quart 3. Un altre cas paradigmàtic d'aquesta mena de pràctiques benèfiques el constitueix la família d'hisendats Ros, que exercí un decidit patronatge sobre el magisteri local del veïnat de les Olives en el qual residia: Josep de Ros cedí l'any 1806 un censal de 2.132 rals a l'efecte *d'augmentar lo estipendi del magisteri de primeras lletas del referit veynat* (Pau Ros Llogaya, beneficiat de la catedral de Girona, oncle seu, havia fundat una *servitut ú ofici Pub[lic] de Magisteri de primeras lletas del referit veynat*). Josep de Ros fundà també una causa pia el 1785 per a *pobres minyons estudiar y minyones pobres en matrimoni carnal o espiritual col·locar*, que serví per augmentar el dot de dues criades seves els anys 1802 i 1807. El 1810, en el context de la Guerra del Francès, decidí modificar l'aplicació de la causa pia, manant que servís per socórrer, en primer lloc, *tots los de la mia casa y propia familia* [...] *En segon lloc, ho seran los parents de la mia casa, en primer, segon y tercer grau. En tercer lloch, ho deurán ser los mossos y criadas que estigan en la casa de mon hereu* [...] *En quart lloch* [...] *los habitants de est veñat de las Olivas y los de la Parroquia de Garrigolas. En quint lloch, ho serán los vehins del lloch de Ulla. Y en cisè y ultim lloch* [...] *tots y qualsevols altres personas*. Aquest ordre tan ben meditat és un exemple ben esclaridor de les prioritats que tenia la beneficència dels hisendats, que volia repercutir, abans que res, en el seu entorn més immediat exercint, d'aquesta manera, una clara funció de patronatge local (AHG, Notarial, Ullà, t. 152, 30-8-1802, t. 153, 10-6-1806, 29-1-1807 i 20-1-1807 i t. 154, 17-8-1810).

les pràctiques de beneficència de la pagesia benestant devien *reforçar el seu ascendent i poder social a nivell local*, per una banda, i per l'altra *ajudar a establitzar una mà d'obra (que necessitaven especialment en el temps de la sega i la batuda) a l'entorn dels seus masos en circumstàncies especialment crítiques*. Segons E. P. Thompson, aquestes pràctiques, que també portava a terme la *gentry* anglesa del segle XVIII, no significaven l'assumpció d'una responsabilitat social real per part dels grans propietaris sinó que el seu objectiu consistia, principalment, a visibilitzar, sovint de forma teatralitzada, el seu paternalisme, cosa que els resultava altament rendible en termes de patronatge i dominació social.²²⁷

Finalment, val la pena remarcar que les dificultats financeres que travessà el patrimoni Carles, des de la Guerra del Francès fins a mitjans de la dècada dels seixanta del segle XIX, propiciaren que la relació de dependència creditícia funcionés de vegades a la inversa del que hem vist anteriorment, fent que fos el mateix propietari qui hagués de recórrer en algunes ocasions, fins i tot, als seus propis masovers perquè li deixessin diners. El 23 d'abril de 1818, l'administrador Josep Alabau demanà a Narcís de Carles si acceptava els tractes que havia fet amb el masover del mas Roig perquè li deixés 3.198 rals:

*procuré con la maior actividad mandar que se viniese acá Antonio Bofill, colono del Manso Roig de V., de Palafrugell, por saber de ante mano tenía 300 libras [3.198 rals]; en efecto logré el que se avistase, y con mis razones justas y sin animo de perjudicarlo, logre el dinero en estos terminos: me prestó dicha partida ofreciendole con papel privado, que V. le empeñará tres vessanas de tierra al campo nombrado del Llano de Sta. Margarita, y en el supuesto que no pareciese bien á V. me tengo reservado debolverle la misma partida de 300 libras en metalico.*²²⁸

Hem vist com Benet Casellas, masover del mas Garriga, el febrer de 1826 li deixà 800 rals al 5,6 % d'interès mensual (Narcís de Carles liquidà el deute el mes de setembre). L'octubre de 1829, Narcís entregà

227 Thompson, 2000: 61-64.

228 ADG.FCC, lligall en quart 6.

a Jaume Sala, masover del mas Garriga des d'aquell any, 10 quarteres de blat a compte d'un val per valor de 504,7 rals que li havia signat Josep Ramon de Carles el desembre de 1825; el fet que la quartera fos valorada en 50,5 rals, molt per sota del preu mitjà de venda del blat de Casa Carles el 1829 (54 rals) devia ser una forma de pagar-li interessos pel préstec (un 7 % segons aquests càlculs). El 1837 signà igualment un debitori per valor de 21.320 rals a Joan Devant, masover de la Closa Pageda (10.127 dels quals li havia prestat, al seu torn, el seu germà i administrador del patrimoni, Josep Devant Tapis). També hem vist com les dificultats econòmiques l'impulsaren, l'any 1825, a proposar arrendaments a preu acotat als masovers de Navata i Serra. No sabem fins a quin punt aquests *favors* pogueren influir en les relacions personals entre el propietari i els parcers o en la permanència dels masovers al mas, ja que només en el cas de Jaume Sala i de Joan Devant (germà de l'administrador) es pot assegurar que la seva estada al mas es perllongà de forma considerable després que prestessin diners al propietari.

4.2. ELS CONTRACTES D'ARRENDAMENT A PREU ACOTAT DE MASOS I DELS FRUITS I RENDES DE LES HERETATS

A diferència del gran nombre de contractes de parceria atorgats pels hereus dels patrimonis Puig i Carles, només he localitzat 9 contractes d'arrendament a preu acotat de masos (7 en diner, 1 en diner i en espècie²²⁹ i 1 que representa una fórmula mixta a cavall entre la parceria i el preu acotat en diner²³⁰) i 4 arrendaments dels fruits i rendes de les heretats (tots a preu fix en diner).

229 Es tracta de l'arrendament per cinc anys de 4 masos signat per Salvador Puig a favor de J. Llach (blanquer), J. A. Salvatella (calderer), J. Duran (sabater) i J. Ros (pagès) l'any 1761 segons el qual el propietari cobraria cada any 26.863,2 rals, 35 quarteres d'ordi i 6 carretades de palla.

230 Es tracta de l'arrendament de les terres que el 1774 havien de sembrar-se d'arròs (unes 500 vessanes) dels masos Pinell i Carles, signat per Martí Carles a favor d'Anton Nadal (comerciant) i Marià Cané (patró) de Barcelona, en el qual el propietari aportaria la meitat de l'arròs per sembrar i pagaria tot el cost de sembrar, llaurar, segar, batre i recollir a canvi de 101.270 rals i un terç de l'arròs.

Quadre 18. Arrendaments a preu acotat del patrimoni Puig-Carles

Data	Durada (anys)	Bé arrendat	Arrendatari
19-11-1758	5 1759-1763	4 masos	J. Llach (blanquer), F. Nadal (confiter), J.A. Salvatella (calderer), J. Duran (sabater). Tots de Girona
7-4-1761	5 1764-1768	4 masos	J. Llach (blanquer), J.A. Salvatella (calderer), J. Duran (sabater), J. Ros (pagès). De Girona; Ros de Torroella de M.
31-1-1774	1 collita arròs 1774	Terres que s'han de sembrar d'arròs en 2 masos	A. Nadal Darrer (comerciant) M. Cané (patró). Tots de Barcelona
21-11-1774	1 collita arròs 1775	Terres que s'han de sembrar d'arròs en 1 mas	A. Nadal Darrer (comerciant) M. Cané (patró). Tots de Barcelona
5-10-1819	5 1819-1824	8 masos	S. Reixach, comerciant de Torroella de M.
7-10-1819	5 1824-1829	8 masos	A. Reixach (germà de S. Reixach) comerciant de Torroella de M.
29-5-1820	Indefinit fins a recuperar cost obres	1 mas + batlliu de sac annex	A. Reixach, comerciant de Torroella de M.
6-11-1828	5 a partir Carles recuperin el mas	1 mas	J. Busquets Riera, hisendat de Pals
6-11-1828	5 quan acabi el del marit	1 mas	P. Fort (muller de J. Busquets Riera)
19-12-1774	5 1776-1780	Fruits i rèdits de 7 masos i 1 horta	A. Nadal Darrer, comerciant de Barcelona
4-1-1775	5 1781-1785	Fruits i rèdits de 7 masos i 1 horta	A. Nadal Darrer, comerciant de Barcelona
24-5-1785	5 1786-1790	Fruits i rèdits de 7 masos i 1 horta	A. Nadal Darrer, comerciant de Barcelona
6-6-1824	5 3 forçats 2 voluntaris 1824-1828	Censos de 68 subemfiteutes de Palafrugell i 7 de Navata + terços de les parceries de 3 masos	P. Cortada (advocat) A. Oliva (impressor) Tots de Girona

FONTS. AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 392, 19-11-1758, t. 455, 5 i 7-10-1819 i t. 456, 29-5-1820; Girona 1, t. 1194, 6-6-1824; Girona 10, t. 721, 31-1-1774 i t. 722, 21-11-1774; Palafrugell, t. 437, 6-11-1828; Registre d'Hipoteques de Girona, t. 17, 19-12-1774 i 4-1-1775, t. 37, 24-5-1785, i ADG.FCC, lligall foli 6, contracte privat de 7-4-1761.

Tots aquests arrendaments semblen estar relacionats directament amb una situació d'endeutament del propietari, el qual hauria aprofitat per descarregar-se de censals traspasant-los als arrendataris com a part del preu d'alguns contractes. La precarietat financera l'havia fins i tot impulsat a recórrer als propis masovers oferint-los l'any 1825 l'arrendament a preu acotat dels masos o dels fruits dels masos que conreaven a parceria. Però això fou un cas extrem i amb poques possibilitats d'èxit, ja que si bé Benet Casellas, masover del mas Garriga, acceptà el tracte aquell any (i potser també algun any després, abans de deixar el mas el 1828), el masover del mas Sunyer no va poder acceptar-lo per manca de capital. Suposant que els masovers disposessin de prou diners per acceptar una oferta d'aquest tipus, cosa que no devia passar gaire sovint, era quasi impensable que poguessin assumir l'arrendament de més d'una heretat, de manera que quan el propietari necessitava urgentment una entrada forta de liquiditat i havia d'arrendar a preu acotat diverses heretats alhora, el mercat dels arrendataris potencials era tot un altre.

El quadre 18 resulta prou eloqüent: bona part dels arrendataris de masos a preu acotat, i tots els dels fruits dels masos, eren comerciants i d'altres, inversors urbans amb prou capital per invertir en el negoci de la comercialització de productes agraris. Al segle XVIII, el conreu de l'arròs hauria afavorit especialment la participació d'inversors urbans en el negoci dels arrendaments de masos a preu acotat, a causa dels majors beneficis que reportava aquest cereal sobre els altres. Els arrendataris locals de masos durant el segle XIX foren també dos comerciants (els germans Reixach) i un hisendat.

Però no solament el perfil social dels arrendataris no s'assembla al dels contractes de parceria sinó que el quadre revela a simple vista una altra gran diferència respecte d'aquells: sis dels contractes signats per 5 anys foren, *de facto*, tres contractes per 10 anys atorgats a la mateixa persona o a una persona molt propera (el germà o la muller) el mateix dia, o amb molt poca diferència de temps, per tal d'eludir el pagament del lluïsmo al senyor directe; la renovació de l'arrendament per cinc anys de 4 masos signat el 1758 es produí també de forma anticipada el 1761.

És evident que el propietari es veié forçat per les dificultats financeres, en tots aquells casos, a acceptar un allargament per

avançat del contracte que no podia sinó perjudicar-lo perquè no li permetia anar actualitzant la renda. Fixem-nos també que només en un cas es feu l'habitual distinció que veïem en els contractes de parceria entre anys forçats i anys voluntaris; no deu ser cap casualitat que es tracti de l'arrendament dels censos i terços de diversos masos que Narcís de Carles feu l'any 1824 per 5 anys, declarant que les tres primeres anualitats ja les havia cobrades abans de signar l'escriptura. A diferència també de les parceries, en cap arrendament a preu acotat no hi figura la clàusula referent al comiat, de manera que s'entén que per renovar el contracte se n'haurà de signar un de nou.

El preu acordat en molts d'aquests contractes era força baix en relació amb el que podien donar els masos.²³¹ Era lògic que fer tractes amb arrendataris creditors del propietari provoqués una retallada de la renda que aquest percebria. Però fins i tot sense fer tractes amb creditors, en una època en què la productivitat de la terra tenia uns límits clars per la manca crònica de fertilitzants, introduir entre els masovers i el propietari un intermediari que esperava treure algun benefici de la seva inversió havia de repercutir, per força, en una retallada de la renda del propietari. A més, això no només passava quan hi havia un intermediari capitalista sinó també, fins i tot, quan es feia el tracte directament amb el masover. En efecte, el setembre de 1825, Josep M. de Carles escriví al seu germà justificant-li el preu acordat amb el parcer del mas Garriga per arrendar-li el mas a preu acotat, amb aquestes paraules:

es facil examinar las cuentas y me dirás si la heredad te ha dado 307 libras 10 sueldos [3.278 rals] liquidos lo q[u]e no creo de muchos años a esta parte; y ahun q[uan]do fuese asi, es necesario calcular q[u]e siendo a bastreta hay siempre una gran diferencia [...] las personas con quien lo comenté me dijeron habia hecho un buen trato ya q[u]e era muy dificil q[u]e si él no lo tomaba otro lo quisiese, tanto p[o]r los malos años como p[o]r la escases de numerario.²³²

231 Vegeu-ne alguns exemples a Bosch, en premsa: apartat 4.5.2.

232 ADG.FCC, lligall en quart 26, 27-9-1825, carta de Josep M. de Carles al seu germà Narcís.

No sembla, per tant, que arrendar un mas a preu acotat fos l'opció més rendible per al propietari. Ans al contrari, sembla clar que els Puig i els Carles, quan es plantejaren arrendar a preu acotat alguns masos o les rendes dels masos, no ho feren pensant que aquesta fos una forma millor de gestionar el patrimoni sinó obligats per les dificultats econòmiques.²³³ La possible resistència dels propietaris, pels motius apuntats, a efectuar aquesta mena d'arrendaments molt probablement hauria, doncs, d'afegir-se a les causes apuntades per Garrabou, Planas i Sagner (l'escassetat de candidats solvents i unes perspectives de guany limitades per uns nivells baixos de productivitat i un risc elevat de males collites)²³⁴ a l'hora d'explicar l'*opció fallida* del gran arrendatari de finques a la Catalunya d'aquesta època.

Per la seva banda, els arrendataris no gestionaren les propietats d'una manera diferent de com ho feia el propietari, sinó que continuaren explotant-les de la mateixa manera, ja fos en conreu directe o a parceria, signant amb els masovers uns contractes que no diferien en essència dels que abans o després pogué haver fet el propietari (si bé és cert que el contracte de masoveria que signà el 1764 la companyia de Girona amb Salvador Ferran incloïa l'obligació del masover de mantenir 25 ovelles dels arrendadors —quedant-se'n aquests tots els fruits— i una gran quantitat de prestacions en treball: llaurar la terra de l'arròs que es reservava la companyia i fer 72 juntes més de llaurar cada any). Per tant, tal com ja va apuntar Rosa Congost, l'arrendament a preu acotat no és sinònim directe de relacions capitalistes al camp.²³⁵ Els germans Reixach invertiren capital en la formació de prats artificials per millorar les heretats que havien arrendat, però també Joaquim de Carles invertí una part important del capital obtingut mitjançant la venda d'un altre mas per millorar el Pinell quan pogué recuperar-lo i explotar-lo a mitgeria. A partir del patrimoni estudiat, doncs, no sembla que es pugui parlar, com a mínim fins a mitjan segle XIX, d'una forma d'explotació dels masos pròpia dels grans propietaris rendistes i d'una altra pròpia d'uns suposats grans arrendataris capitalistes. Garrabou,

233 Pere Gifre ha constatat també aquest fet en el patrimoni Puig a l'època moderna (1987: 224).

234 Garrabou, Planas i Sagner, 2001a: 35.

235 Congost, 1986: 261-263.

Planas i Saguer han assenyalat que els grans arrendataris de finques que després sotsarrendaven les terres a parcers i petits conreadors tenien un mer caràcter especulatiu i no incidien en una millora dels sistemes de conreu, no essent, per tant, comparables als grans arrendataris capitalistes amb iniciativa empresarial en què pensaven els economistes clàssics.²³⁶

De l'anàlisi dels contractes signats pels Puig i els Carles m'interessa remarcar especialment la dimensió social de la contractació agrària. Els contractes de parceria que signen els hereus del patrimoni amb els seus masovers tenen poc a veure amb els arrendaments a preu fix en diner que signen amb comerciants i altres inversors en el negoci agrari. Encara que en ambdós casos es tracti de la cessió per un temps curt de l'explotació de masos, la diferència primordial entre ells no radica tant en el fet que en el primer cas la renda del propietari s'estableixi a part de fruits i en l'altre, en una quantitat fixa, o en la inclusió o l'exclusió d'una determinada clàusula, sinó en el fet que expressen i articulen relacions socials de signe ben diferent. Això ja ens ho demostra, d'entrada, tant el diferent perfil social dels parcers i dels arrendataris a preu acotat, com l'allargament anticipat per 10 anys imposat al propietari en molts dels contractes a preu fix. Llegint els contractes es veu ben clar que és el propietari qui té la paella pel mànec en la negociació dels tractes amb el masover i com aquest forma part d'un grup social subordinat al dels propietaris, per això li pot imposar tota mena de prohibicions, obligacions, limitacions, fins i tot multes, i un tracte de tipus paternalista que converteix el parcer en servidor del seu *amo*. Tenir terra i ser qui la cedeix (especialment en un període de *fam de terres*) o no tenir-ne i ser qui l'ha d'arrendar a un altre constitueix la línia divisòria bàsica que separa ambdós grups socials i que situa el poder negociador de la banda del primer. Per contra, el fet de tenir molta terra per cedir però estar passant dificultats financeres inclina la balança de la negociació del costat de qui té diners per oferir al propietari la liquiditat de què està

236 Segons Garrabou, Planas i Saguer, aquests arrendataris *mai no comportaven cap modificació del sistema productiu i reproduïen, àdhuc amb major intensitat, els problemes de manca de capital d'unes explotacions que finalment reposaven sobre els recursos dels agricultors* (2001a: 34-35).

mancat. Aquest que té diners i vol arrendar heretats o els fruits de les heretats és sovint un comerciant, un dels pocs que pot fer invertir la relació d'exploració i, en això, la via del crèdit hi juga un paper fonamental. El comerciant arrendatari i el propietari estan pròxims en l'escala social, però les dificultats econòmiques situen el segon en inferioritat de condicions a l'hora de negociar el contracte i això li ocasiona una pèrdua segura de renda, que difícilment podrà recuperar si abans no soluciona els seus problemes financers.

Durant el període analitzat, la relació amb els masovers devia ser molt més fàcil per als Carles que no pas amb alguns d'aquests grans arrendataris, que tenien molta més força per imposar les seves condicions i defensar-se de les pretensions del propietari. Les relacions especialment conflictives amb els germans Reixach que, a més, eren creditors seus i els van acabar portant a judici, fent que els embarguessin fins i tot alguna collita, no devia deixar als Carles gaires ganes de repetir l'experiència. Probablement per això, quan van aconseguir recuperar els 8 masos que els havien arrendat a preu acotat, van optar de forma decidida pel contracte de parceria, sense que hi hagi constància que tornessin a fer tractes amb grans arrendataris de masos.

PART II
LA GESTIÓ DEL PATRIMONI

En aquesta part del llibre s'abordaran els aspectes relacionats amb l'administració i la gestió del patrimoni Carles. Es dedicarà primer un apartat a explicar la forma com es va administrar el patrimoni al segle XIX, cosa que obliga a parlar tant de l'administrador, una figura cabdal en la història dels grans patrimonis agraris de l'època contemporània, com del grau d'implicació del propietari en la gestió dels seus béns. Després s'analitzarà detalladament la comptabilitat de Casa Carles en els anys centrals del segle XIX —els ingressos i les despeses, la composició i evolució i la forma com es comercialitzava la producció— a partir de les llibretes de comptes elaborades per l'administrador entre 1831 i 1863.

5. L'ADMINISTRACIÓ DEL PATRIMONI

Es incalculable el beneficio o el daño que un administrador puede hacer, no solo a su principal, sino a los sucesores. Aquesta és la importància vital que Froilán Troche y Zúñiga concedia a l'elecció d'un bon administrador en el tractat que publicà el 1828, i reedità ampliat el 1835, donant consells als grans propietaris —ell s'adreçava principalment als nobles posseïdors de *mayorazgos*— sobre la forma d'administrar millor els seus béns.²³⁷ Peça clau en les diverses variants de masover encarregat, apoderat, procurador, administrador, etc. (segons la importància del patrimoni i les variants en la contractació agrària de cada zona), la historiografia agrària espanyola s'havia ocupat més aviat poc de la figura de l'administrador fins no fa pas gaire. En els darrers anys, però, aquesta mancança s'ha anat corregint i els treballs sobre la gestió de grans patrimonis li dediquen cada vegada més atenció.²³⁸ Malgrat tot, encara ens falta molt per saber perquè, tal com ha advertit Rafael Serrano, la figura de l'administrador s'ha estudiat força des del punt de vista de la lògica del gran propietari, però molt poc prenent-lo com a centre d'estudi a ell mateix.²³⁹

La creixent ampliació del patrimoni dels hisendats —format majoritàriament, com en el cas dels Carles, per unitats d'explotació disperses en diversos municipis més o menys allunyats entre si—, combinada amb el progressiu fenomen de l'absentisme del lloc d'origen i el trasllat a ciutat dels grans propietaris van afavorir, sens dubte, que al llarg del segle XVIII, i encara més al XIX, anés augmentant la importància de comptar amb un administrador, tal

237 Troche, 1996 [1835]: 172.

238 Sense ànim d'exhaustivitat: Aienza, 1987; Pérez Picazo, 1991; Carmona, 1995; la reedició del tractat de Troche (1996 [1835]) publicada amb estudi introductor de Fernández i Sánchez; Millán, 1999; els treballs, dins el llibre de Casado i Robledo (2002), de Garrabou, Planas i Sagner, Lana, Serrano; Robledo i López (2004, 2007); Robledo (2013). Encara som lluny, però, del coneixement que hi ha en altres països sobre els administradors, com és el cas d'Anglaterra, on ja fa anys van aparèixer treballs de síntesi (Richards, 1981; Hainsworth, 1992; Beckett, 1989, 2000).

239 Serrano, 2002: 324.

com va passar en altres països.²⁴⁰ Segons Garrabou, Planas i Saguer, el predomini de la parceria també fou important per accentuar el paper dels administradors, en fer necessari un agent que controlés el compliment dels pactes de conreu i el pagament de les parts de fruits establerts en els contractes.²⁴¹ L'exemple dels Carles mostra com l'administrador també va jugar un paper crucial durant l'època de conreu directe de diversos masos. Per tots aquests motius, doncs, progressivament va anar prenent cada vegada més protagonisme aquesta figura que alguns historiadors no han dubtat a qualificar com l'*alter ego*²⁴² del propietari absentista, si bé no podem oblidar que l'administrador no només devia protegir els interessos d'aquest sinó també el seu propi benefici.

Malgrat tot, la forma d'administrar el dia a dia del patrimoni no era única, i els propietaris no sempre van optar per tenir un administrador, sinó que les variants foren múltiples i de vegades, fins i tot en un mateix patrimoni, es combinaren èpoques en què s'intentava una administració directa per part de la família amb d'altres en què es decidia confiar aquesta tasca a un administrador aliè, tot i que sempre supervisant-ne la feina, tal com va passar en el patrimoni Carles. Així, l'administració de Casa Carles passà, entre el darrer terç del segle XVIII i els anys setanta del segle XIX, per les fases següents:

1771-1823. *Administració Alabau*

Pare i fill Alabau van servir primer com a procuradors del patrimoni Puig (de Salvador de Puig) i més tard dels Puig-Carles (del matrimoni format per Martí de Carles de Quintana i Marianna de Puig, i del seu net, Narcís de Carles O'Doyle, que ja heretà els dos patrimonis unificats). Després de Josep Alabau Vergoñós, que devia

240 La relació entre l'absentisme dels grans propietaris anglesos de les seves possessions —a causa de la progressiva acumulació d'un patrimoni sovint dispers i la tendència a traslladar-se a viure a les ciutats— i la creixent importància dels administradors a Anglaterra des de finals del segle XVII ha estat remarcada per Hainsworth (1992: 6-17, 23).

241 Garrabou, Planas i Saguer, 2002: 303, 316-319.

242 Lana, 2002: 171; Richards, 1981: 439.

administrar el patrimoni com a mínim des de 1771,²⁴³ el 1794 (tot i que potser fou des d'abans) ja portava l'administració el seu fill Josep Alabau Planas, causídic i propietari de Torroella de Montgrí, que també fou masover dels Carles, fins a 1823. Recordem que Salvador de Puig, que vivia a Torroella de Montgrí, comprà la casa de la plaça del Vi de Girona l'any 1760, on passà a residir poc després. El 1772 s'hi van traslladar també la seva germana Marianna i el seu marit Martí de Carles. A partir de 1810 Josep Ramon de Carles (curador i administrador de l'hereu Narcís de Carles) figura com a administrador general dels patrimonis de Carles i Puig. Alabau, però, seguí sent el procurador.²⁴⁴ Un cop tornat del captiveri a França, i major d'edat, l'agost de 1815 Narcís de Carles assumí l'administració del seu patrimoni i el març de 1816 signà una escriptura de poders generals a Alabau per tal que *cuide, rija, gobierne y administre con livre y general administracion* tots els seus béns.²⁴⁵

1823-1831. *Administració directa per part de la família*

El 1823 Narcís de Carles revocà els poders generals concedits al seu oncle Josep Ramon i a Josep Alabau Planas, tot i que el novembre de 1824 els tornà a atorgar a l'oncle, renunciant ell a fer cap gestió al patrimoni sense el seu permís. A partir de 1823 portà l'administració directament la família, si bé sense gaire èxit. Comptaven amb procuradors locals que els ajudaven a recaptar els fruits i fer gestions en els llocs més allunyats de Torroella de Montgrí on tenien propietats (Palafrugell i Navata), però la família

243 Quan Josep Alabau Planas deixa l'administració de Casa Carles el 1823, diu que entre ell i el seu pare han servit a la casa per espai de 52 anys, per tant des de 1771 aproximadament.

244 Josep Ramon li havia signat un poder general el 23 de gener de 1810 pel qual *como a representando mi propia persona, acción, voz y d[e]r[ech]o, cuide, riga, gobierne y administre con libre y general administracion todos los referidos bienes y universales patrimonios de Carles y Puig, con todos sus expedientes y negocios de qualquiera especie que sean, hagan y devan de administrarse, dándole y concediéndole toda aquella misma e igual facultad y potestad que a semejantes pro[curado]res generales se acostumbra, puede y deva dar, és a dir, per a arrendar, donar comiat, permutar, establir, concordar, cobrar qualssevol rendes o quantitats que es deguin al patrimoni i comparèixer davant qualsevol tribunal (AHG, Notarial, Girona 11, t. 646).*

245 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 452, 11-3-1816, poder.

portava l'administració general. Josep M. de Carles, germà de l'hereu, administrà el patrimoni —subordinat a l'oncle, però amb força autonomia— de maig a desembre de 1825, tot i que potser alguns mesos més. El 1828 s'oferí per portar l'administració de nou, però Narcís no acceptà perquè havia decidit portar-la personalment. A partir de llavors, l'hereu inicià una progressiva delegació de les feines d'administració en un dels seus masovers, que passà a ser una mena de masover encarregat, Josep Devant Tapis.

1831-1877. *Administració Devant*

Josep Devant Tapis, pagès masover de Torroella de Montgrí, consta pagant i cobrant partides per compte del patrimoni Carles des de 1828, però no en portà una comptabilitat mínimament organitzada fins a 1831, any en què es devia formalitzar aquesta relació, atès que Narcís de Carles ja li assignà un sou per a fer-se càrrec de les feines d'administració del patrimoni. Quan morí Josep Devant, el 1854, es feu càrrec de l'administració el seu fill, Joan Devant Planas, fins al desembre de 1877. El setembre de 1877 es presentà un aspirant a l'administració de la casa, però no hi ha constància que fos contractat i sembla, per les característiques de la documentació conservada a partir de llavors, que es tornà a una etapa d'administració directa per part de l'hereu.

5.1. LA FIGURA DE L'ADMINISTRADOR

La diversitat social de les persones implicades en l'administració de patrimonis agraris era molt gran, anant des d'importants apoderats de cases nobiliàries reclutats entre els notables locals —amb capacitat financera, possibilitats d'acumulació i fins i tot càrrecs i influència política dintre d'un àmbit comarcal i provincial (com els administradors generals dels comtes del Valle de San Juan estudiats per M. Teresa Pérez Picazo)—²⁴⁶ o comerciants també amb una important capacitat financera i la possibilitat d'acumular patrimoni mobilitzant els propis recursos i els avantatges de portar una administració rellevant (com els Díe d'Oriola que ha estudiat Jesús

²⁴⁶ Pérez Picazo, 1991: 48-49.

Millán)²⁴⁷ fins als modestos masovers encarregats de la Catalunya dels masos de què parlen Garrabou, Planas i Saguer, amb uns recursos propis molt menors i escasses possibilitats d'ascens social.²⁴⁸ Eric Richards comenta que molts *land agents* anglesos procedien també dels grups socials intermedis i com els grans patrimonis anglesos de mida menor solien estar administrats pel mateix propietari o per un pagès local, un advocat procurador o un clergue, com passava també a Catalunya²⁴⁹ i fou el cas del patrimoni Carles, en el qual, com hem vist, es van alternar èpoques de gestió per part de la família amb d'altres en què hi havia un administrador extern. De manera similar al cas anglès —on s'ha identificat una progressiva tendència, des de finals del segle XVIII, cap a una administració dels grans patrimonis cada vegada més sistemàtica i professional—²⁵⁰ sembla que al llarg del XIX també s'observa a l'Estat espanyol una progressiva demanda de professionalitat dels administradors.²⁵¹

Un patrimoni com el de Casa Carles, menys extens i dispers que el de la gran noblesa posseïdora de *mayorazgos*, exigia una organització de l'administració menys complicada que la que proposava Troche y Zúñiga, i practicaven de fet moltes cases nobiliàries, basada en una xarxa jeràrquica d'agents i subagents locals i una estructura

247 Millán, 1999: 229-236.

248 Garrabou, Planas i Saguer, 2002: 316.

249 Richards, 1981: 441-443; Garrabou, Planas i Saguer, 2002: 304-308.

250 Richards, 1981: 441.

251 Garrabou, Planas i Saguer (2002: 310-311, 318) assenyalen que a partir de la segona meitat del XIX s'observa a Catalunya una major demanda de qualificació tècnica agronòmica dels administradors, que devia augmentar notablement arran dels efectes de la crisi agrària finisecular. A les dècades dels anys vint i trenta del XIX, quan edità i reedità la seva obra, Troche ja reclamava la contractació d'administradors professionals per als grans patrimonis: l'administrador havia de ser algú *que no se ocupe absolutamente en otra cosa sino de la administracion si es capaz de manejarla, porque el que vive de otras cosas y especulaciones, primero atiende a sus intereses directos que a los de su amo; i l'elecció d'apoderat es todavia mas delicada; debe hacerse de sugetos muy experimentados y que reunan a la circunstancia de fieles y próbidos las del conocimiento de las leyes, de curiales aritméticos o inteligentes en materia de cuentas, anticuaria, especulativa, agricultura y otra infinidad de cualidades, hasta la de civilizados y de maneras propias del siglo por el trato frecuente que en representacion de su principal tienen con las autoridades y gentes de categoria* (Troche, 1996 [1835]: 175, 178).

central en la qual se centralitzaven alguns serveis com l'arxiu o la tresoreria general.²⁵² De totes maneres, hi ha algunes similituds, a una escala lògicament menor, entre aquesta estructura administrativa i la de Casa Carles: l'arxiu es guardava a Girona, a la casa on vivia el propietari, i hi havia un administrador general a Torroella de Montgrí, que era el nucli central de l'administració sobre el terreny, i diversos procuradors locals a Palafrugell i Navata, on se situaven les propietats més allunyades de Torroella. Els procuradors locals van ser nomenats entre persones dels grups socials intermedis, si era possible amb una certa rellevància social: a Palafrugell, ho fou el causídic Antoni Frigola i a Navata, Carles Casamor, propietari de Navata i Sant Pere Pescador, que ostentava la distinció de familiar del Sant Ofici de la Inquisició.²⁵³ Per sota d'aquests, finalment, hi havia els majordoms, un a Torroella de Montgrí i un altre a Palafrugell. Aquests majordoms eren subagents locals de nivell inferior que vivien en cases del propietari per a conservar-les per quan ell hi anés i, sobretot, per ocupar-se de la vigilància dels boscos, els quals no eren inclosos en les parcel·les sinó que quedaven en explotació directa del propietari. Més endavant, a partir de la dècada dels cinquanta del segle XIX, també es van contractar guardaboscors en altres llocs, a Viladasens i Navata, per vigilar, respectivament, els boscos del mas Puig de Fellines i els del mas Garriga; aquests guardaboscors podien rebre una retribució en espècie o bé en diner i el masover podia haver de contribuir en el seu cost.²⁵⁴

252 Una administració d'aquesta mena van tenir la casa d'Osuna (Atienza, 1987: 318-327); els ducs de Gor a Salamanca (Serrano, 2002: 338-346), o el marquès d'Alcañices (Carmona, 1995: 76-82). També al segle XIX els grans patrimonis agraris anglesos tenien complicades estructures jerarquitzades i centralitzades (Richards, 1981: 442).

253 AHG, Notarial, Figueres, notari Narcís Ferré, 26-5-1826, poder a favor de Carles Casamor, i Torroella de Montgrí, notari Rafael Prats, 27-12-1824, poder a favor d'Antoni Frigola.

254 Als comptes de l'any 1851, l'administrador anotà: *Octubre 15. He firmado el documento al guarde bosque de Viladesens porque vigile los bosques y demás tierras del manso Puig de Fallinas con la retribución de 6 cortanes mescladiso por año puesto en su casa, debe pagar la mitad el Amo y la otra mitad y llevarlo en su casa el colono. He pagado por la jaqueta y demás al dicho guardabosque José Comas de Viladesens 14 rs;* en els comptes hi apareixen a partir de llavors abonats cada any els 3 quartans de mestall al guardabosc de Viladasens. Igualment, en els comptes de 1862 hi apareix pagada una quantitat al masover

Al marge d'aquesta estructura més o menys fixa, es van nomenar també, mitjançant poders especials, alguns procuradors ocasionals (causídics, preveres, advocats, etc.) residents en altres poblacions (com Figueres, Barcelona o Madrid), que ho serien per un temps variable a fi de realitzar determinades gestions: cobrar uns diners, vendre una casa, tramitar documents en instàncies oficials o judicials, etc.²⁵⁵

Finalment, el propietari també podia valdre's de la intermediació d'altres persones per a qüestions concretes sense necessitat de fer-los poders. Destaca, per exemple, la intermediació dels notaris en el tema de la contractació agrària, cosa que implica el seu paper rellevant en el control de la informació per accedir a una explotació agrícola en uns moments de *fam de terres*:²⁵⁶ *al notario Carbonell de la Escala le digo vea si fuera fácil pronto y ventajoso arrendar la heredad de los Rechs subdividida en pequeñas porciones a preu cotat y que extienda la voz q[uan]to antes*, anotà al seu quadern d'administració Josep M. de Carles el novembre de 1825.²⁵⁷ L'any 1819 Narcís de Carles encomanà a Rafael Prats, notari de Torroella de Montgrí, que l'ajudés a remuntar econòmicament el seu patrimoni. Prats va fer gestions per trobar emfiteutes i arrendataris per a peces soltes de terra, cases i fins masos sencers, donant-li consells i proposant-li una forma avantatjosa de fer els contractes: Francesc Albert de Verges estava interessat a *tomar por*

del mas Garriga pel *salario del guarda bosque por 20 meses vencidos en 21 d[iciem]bre de 1862*, i el 1863 *pagado al guardabosque de Navata 96 rs por su salario correspondiente a 1863* (ADG.FCC, lligall en quart 3).

- 255 El 1806, per exemple, es van atorgar poders a Josep Alabau Planas, causídic de Torroella (i també procurador del patrimoni) per a comparèixer davant qualsevol tribunal per a *proponer instancia criminal [...] contra todos y cualesquiera autores y cómplices de haver echado algun simple o compuesto en las aguas de la laguna, vulgarm[en]te llamada Bassa Rodona, que baña parte de las tierras del manso Pinell del patrimonio de Carles y parte de las del manso Pla, del término de d[ic]ha villa de Torroella de Montgrí, de resultas de los que quedaron enponsoñadas d[ic]has aguas e infectada la laguna, en perjuhicio de la cría del pescado existente en ella, de la salud pública y singularm[en]te del abrevadero del ganado de los expresados mansos* (AHG, Notarial, Girona 11, t. 619, 7-8-1806).
- 256 El control de la informació per part dels notaris ha estat posat en relleu, pel que fa al mercat del crèdit, per Hoffmann, Postel-Vinay i Rosenthal (2001). Respecte al tema dels drets de propietat, Rosa Congost ha tractat la implicació dels notaris catalans en favor de l'estratègia d'ocultació, per part dels senyors útils, dels drets dels senyors directes (2008).
- 257 ADG.FCC, lligall en quart 7.

cinco años el arriendo de la tercera parte de los frutos o parte dominical de las siete heredades, si V.M. no arrienda éstas a preu cotat, en cuiu caso deberían ponerse parceros [...] Haciéndose de esta manera, no ai duda q[u]e Vm sería mas dueño de d[ic]has siete heredades y evitaría aquellos envarazos y trastornos siempre annessos al arriendo a preu cotat. Quedarían libres a Vm los cabales o bestiares y aperos de labranza y de ellos sacar un caudal vendiéndolos; si volia arrendar els set masos a preu acotat, però, li aconsellava un preu mínim a partir d'una valoració de les heretats que havia fet i li adjuntava.²⁵⁸

5.1.1. Quan l'administrador era algú de la família: poca eficàcia i tensions familiars

Durant el període d'administració directa del patrimoni per part de membres de la família, entre 1823 i 1831, aquesta recaigué sobre les espatlles de l'oncle solter de l'hereu, l'hereu mateix i el seu germà —segons les èpoques, en un o dos d'aquests—, amb l'ajut de procuradors a Palafrugell i Navata. De tots tres, l'únic que és assimilable a un administrador contractat és el germà de l'hereu, Josep M. de Carles O'Doyle, ja que no podem assimilar a aquesta figura el mateix hereu (malgrat que un temps portés l'administració directament) ni tampoc l'oncle, perquè quan va actuar com a administrador ho va fer sempre investit d'una autoritat absoluta (que arribà a anul·lar fins i tot el mateix hereu en el poder signat el novembre de 1824, pel qual Narcís de Carles no podria fer cap gestió sense el seu permís) i no consta que portés comptes, cosa que devia quedar delegada als procuradors inferiors. La participació en l'administració de Casa Carles de l'oncle Josep Ramon —que ja havia fet de curador i administrador del patrimoni durant la minoria d'edat de Narcís— constitueix un bon exemple de la multiplicitat de funcions que un conco podia fer al servei de l'hereu; es tractava, a més, d'una participació desinteressada (que no mancada de conflictes) per la qual mai no va cobrar un sou.²⁵⁹

258 ADG.FCC, lligall foli 16, 15-7-1819, carta de Rafael Prats a Narcís de Carles.

259 Hi ha altres casos similars. Per exemple, a mitjan segle XIX, diversos membres de la família del marquès de Benavent es trobaven implicats molt de prop en la gestió del patrimoni: *El meu besavi* —escriu Martí de

L'oncle i el germà administraren els béns des de Torroella, on estava localitzada la part més important del patrimoni, fent desplaçaments quan calia fer gestions concretes en altres llocs. L'hereu, en canvi, vivia a Girona, i durant l'època que volgué ocupar-se personalment de l'administració de tant en tant es desplaçava alguns dies a Torroella o a Palafrugell quan li ho permetia la seva malmesa salut.

Josep M. de Carles actuà sota les ordres de l'oncle Josep Ramon i informava de les seves accions el seu germà Narcís. El 12 de maig de 1825 fou investit de poders per l'oncle que, com a apoderat general de l'hereu, podia nomenar els procuradors que volgués. Josep M. escriví de seguida al seu germà prometent-li, l'endemà mateix,

*ponerme en marcha p[ar]a empezar a practicar diligencias que no escasearé p[ar]a sacaros a todos de esta penosa situación que harto tiempo dura [...] sin que mis pocos años ni inexperiencia puedan hacerte temer te causen el mas leve ni mínimo perjuicio.*²⁶⁰

Era aquella una opció que qualsevol entès en l'administració de patrimonis hauria desaconsellat sense dubtar-ho. Troche era un d'ells; però també alguns administradors anglesos que es queixaven de l'intrusisme en la professió de gent poc preparada consideraven que els pitjors de tots eren els parents del propietari.²⁶¹

Josep M. es dedicà de ple a l'administració del patrimoni. El dia següent de rebre els poders inicià una mena de diari, escrit en

Riquer— *residia adés a l'Empordà i a Girona i adés a la Segarra, dirigint personalment l'administració del patrimoni i en relació íntima amb els pagesos i arrendataris. Val a dir que en aquesta tasca era ajudat per la seva madrastra Pastora, a la Segarra, i pel seu oncle Manuel [que era solter], a La Bisbal* (1999: 1051, 1065 i 1156, 1133, 1235).

260 ACC.FCC, lligall en quart 7, dins del plec *Administracion del Sr. Don José Mª de Carles*.

261 Així s'expressava gràficament un d'ells: *Poor relations, for whom some provision is desirable, would generally cost an owner less if he were to make them an allowance to live at Bath or Cheltenham* (Richards, 1981: 443). Troche considerava que *los pocos que por sí mismos gobiernan sus casas*, ho feien perdent molt de temps per falta de mètode i era partidari de triar administradors professionals (1996 [1835]: 171-179, 230-232).

castellà, de les gestions que anava fent, portà un llibre de comptes²⁶² i es traslladà sovint des de Torroella de Montgrí —on vivia amb l'oncle— a diverses poblacions, a fi de negociar futurs arrendaments o subestabliments, obtenir diner a crèdit, vendre els productes recaptats i controlar les collites i les feines dels masovers sobretot en els moments crucials de la sega, la batuda i la verema:

[...] a las 5 hemos hido con el tío a Serra en cuya heredad trillaban y según lo que hemos visto y nos han dicho los mismos masoberos la cosecha no es allí tan corta como en Torroella y el trigo que se saca es limpio y bastante bueno (anotació del 14-7-1825).

He hido a Palafrugell a dar algunas disposiciones p[ar]a empezar la vendimia (28-9-1825).

Després de la collita, es dedicava a recaptar els terços i censos, vigilant la qualitat del producte: *El Sor Gines Hugas y Pagés me ha traído muestra de trigo p[ar]a ver si me acomodaba recibirlo p[er]o no siendo como deve ser limpio se lo he reusado* (12-8-1825). També donava ordres i controlava els procuradors sobre la forma i el termini en què havia d'efectuar-se la recaptació de les rendes: *Hoy he estado en Palafrugell tanto p[ar]a prevenir al Sor Antonio [Frigola, procurador del patrimoni en aquella localitat] q[u]e no recibiese trigo alguno que no fuese como corresponde y q[u]e hiciese q[u]e p[ar]a el día 15 de agosto se tubiesen todos los censos recogidos* (29-7-1825).

Després que Josep M. deixés de participar en l'administració del patrimoni, cosa que devia passar l'any 1826 o 1827, aquesta continuà a càrrec de l'oncle sol, ajudat per alguns procuradors. El desembre de 1828 Josep M., que estava passant, junt amb la seva dona i el fill, per serioses dificultats econòmiques en bona part motivades pel retard amb què rebia la seva pensió, s'oferí de nou a l'hereu:

*en caso tengas q[u]e nombrar un procurador o mayordomo
[...] pues quién con el interés y desprendimiento que yo podrá*

262 [...] *hoy me he ocupado en copiar cuentas en el libro y poner en el mismo el estado de lo que han producido las heredades en el p[resen]te año tanto en grano como en otros frutos*, escriví el 12 d'agost de 1825, si bé no he pogut localitzar aquest llibre de comptes al fons de Casa Carles (ACC.FCC, lligall en quart 7).

mirar tus negocios, y podrán seguirseme mil pequeñas ventajas al propio tiempo, logrando de esta suerte indemnizarme de los infinitos perjuicios que el retardo en la percepción de mi pensión me han ocasionado poniéndome en la situación en que me hallo.

Narcís de Carles, però, declinà l'ofertament:

tanto p[ar]a enterarme en un todo de mis asuntos como p[ar]a hacerme una ocupación q[u]e me distraiga he determinado cuydármelo p[o]r mí mismo, p[ue]s del modo q[u]e lo he arreglado con los masoberos me será mucho más facil y en cierto modo quiero p[o]r mi salud verme obligado a moverme [...] y al mismo t[iem]po evitarme si puedo ese gasto.²⁶³

A partir de 1828, doncs, Narcís de Carles decidí portar directament l'administració del seu patrimoni, mitjançant l'ajut de procuradors en diversos punts estratègics: Antoni Frigola a Palafrugell; Carles Casamor a Navata, i Josep Devant Tapis, un dels seus masovers, a Torroella. Narcís inicià una rudimentària comptabilitat i unes *Notas relativas al Patrimonio principiadas el 1º Enero de 1828*.²⁶⁴ També va recórrer sovint les seves propietats fent estades a Palafrugell i Torroella, i va vendre personalment alguns grans i fruits.

Però malgrat que tant l'oncle com l'hereu i el seu germà s'hi dedicaren de molt a prop, l'etapa d'administració directa per part de la família no reeixí. Coincidí amb uns moments de fort endeutament

263 ADG.FCC, lligall en quart 26, 2 i 13-12-1828, cartes entre Josep M. i Narcís de Carles.

264 Es conserven dues llibretes, una d'*entradas* i l'altra de *pagos*, escrites per Narcís de Carles, amb anotacions dels anys de 1829 a 1831 ordenades cronològicament, segons s'anaven presentant, sense cap mena d'ordre per conceptes; ni al final de cada mes ni de l'any no hi figura cap suma del total d'ingressos o despeses (ADG.FCC, lligall foli 19). Les *Notas relativas al Patrimonio* estan incloses a la llibreta d'*entradas*; també acaben el 1831. El text amb què comencen, dedicat a les futures generacions, recorda l'encapçalament dels llibres mestres presents en tants arxius d'hisendats gironins: *Entre las cuales [notes] las hay muy interesantes y q[u]e conviene conozca el poseedor del patrimonio, pues además de q[u]e algunas dan luz p[ar]a saber lo q[u]e reeditúa; hay otras q[u]e aclaran el derecho de propiedad, p[ue]s estando formadas estas notas como un diario, el día q[u]e he podido encontrar alg[un]a cosa q[u]e pueda interesar la he notado*. Sobre els llibres mestres vegeu Bosch i Gifre, 1998; Gifre, Matas i Soler, 2002: 68-75.

del patrimoni en què la gestió era encara més complicada i no n'hi havia prou amb la bona voluntat per a compensar la manca de professionalitat en la matèria. A més, els desacords sovintejats entre els membres de la nissaga que hi estaven implicats tampoc no devien ajudar gaire a fer que l'administració fos més eficaç.

I és que la gestió per part de la família, a més de manca d'eficàcia, podia provocar també fortes tensions entre els seus membres. Les dificultats financeres havien d'incrementar encara més aquestes tensions, que s'aguditzaven especialment quan es retardaven, de vegades molts mesos, el pagament de les pensions que tenien assignades l'hereu i el seu germà. A finals de l'any 1826, Narcís de Carles hagué de defensar el seu germà davant les dures acusacions de l'oncle. En moments com aquests, i per qüestions de diners i assignacions, el consens sobre el lloc que ocupava cadascun en la jerarquia familiar podia trontollar perillosament. La carta que envià Narcís a l'oncle en defensa del seu germà ho expressa amb tota claredat:

Ap[recia]do tío: Según el contenido de su carta de V. veo q[u]e está V. muy mal informado acerca de las operaciones de mi herm[an]o en Palafrugel; éste tan sólo vendió censos del año q[u]e viene p[o]r la cantidad de trescientas noventa lib[ra]s [4.157,4 rals], de las cuales me entregó a mi trescientas, cuya operación hizo p[o]r haberle pedido me buscarse din[er]o por hallarme en los mayores apuros p[o]r un lado, y p[o]r otro verme precisado a hacer algunos gastos indispensables en la casa; ésta es la única cantidad de que nos hemos utilado, y falta a la verdad el q[u]e le haya d[ic]ho a V. q[u]e vendió ni se llevó nada más, p[ue]s los demás cobros q[u]e hizo fue p[ar]a cubrir lo q[u]e faltaba p[ar]a pagar las cien cuarteras q[u]e V. no ignora debían entregarse, cuyo pago pudo verificar a costa de su actividad en buscar medios p[ar]a ello; p[er]o no dudo le habrán pintado a V. bajo otro punto de vista cuanto hizo, p[ue]s segun una carta q[u]e le ha escrito el Sr. Ant[oni]o [Frigola, procurador de Palafrugell] he visto le prohíbe V. haga nada de cuanto le diga mi herm[an]o quitándole tácitamente los poderes, lo q[u]e me ha sido bien sensible llegase a entender un extraño, p[ue]s da margen a que piense cada uno lo q[u]e quiera acerca de su conducta en mis asuntos; p[ue]s si bien es verdad

q[u]e ninguna duda tendrán los q[u]e le conocen, sin embargo s[iem]pre hay pícaros q[u]e se valen de las menores apariencias p[ar]a desacreditar bajo mano, (p[ue]s en público se guardarían) y el resultado es cuando menos de poner al sujeto en ridículo, lo q[u]e p[or] ningún estilo debe V. conocer merece mi herm[an]o [...] p[ue]s no ignora V. cual es su situación, lo cual pido a V. no eche en olvido, y atienda a sus justas reclamaciones p[ue]s sabe V. cuanto t[iem]po hace q[u]e no cobra nada de su pensión q[u]e es su único recurso. Ninguna necesidad ni nunca ha sido mi ánimo el q[u]e V. padeciese la menor privación p[or] mí, ni veo una razón p[ar]a q[u]e V. esté en el estado q[u]e me dice; ni los recursos de mi casa son tan pocos p[ar]a q[u]e V. y los demás de la familia dejen de estar con el decoro q[u]e a todos corresponde. No desconozco los buenos sentim[ien]tos que a V. animan en esa parte, sé agradecerlo, p[er]o nunca formaré el deseo de q[u]e se realizen a ese precio. Sé muy bien q[u]e p[ar]a nada necesita V. mi d[in]ero, p[er]o me ha estrañado usase V. esa expresión en su carta, cuando no creo haber dado lugar a ella en ninguna de las mías [...] p[ue]s en ningún sentido soy acreedor a esa especie de reconvencción [...].²⁶⁵

La reconvenció a l'oncle no era només per haver dubtat de la integritat del seu nebot sinó també per haver donat peu a degradar la seva imatge pública. Les enraonies podien desacreditar algun familiar i de retruc afectar el bon nom i el prestigi social de tota la nissaga. En el context social de l'època, i encara més si el patrimoni passava per dificultats econòmiques, preservar la bona imatge familiar era una tasca que, com veiem, l'hereu tenia ben assumida.

Els desacords eren, doncs, freqüents i evidencien sovint manca de coordinació i d'informació, i solapament de funcions, entre els diversos membres de la família. De vegades ni el mateix hereu coneixia les gestions realitzades per l'oncle i es trobava impotent a l'hora d'haver de solucionar qüestions de les quals no estava prou informat. *Todo son enredos que yo no puedo sin V. zanjarlos*, escriví a l'oncle, que es trobava a Barcelona, el 2 de març de 1828; i set dies més tard:

265 ADG.FCC, llibre 56, carta de 19-12-1826.

He tenido carta de Pepe [el seu germà Josep M.] sumam[en]te incomodado p[or] q[u]e no se le envían fondos y entre otras cosas dice que V. le ha d[ic]ho se entienda conmigo, lo q[u]e me ha estrañado p[ue]s V. sabe los recursos q[u]e yo tengo; mucho más q[u]e de algunas cosas de las cuales yo creía poder echar mano, me he visto no solam[en]te engañado, p[er]o aún abochornado, cuales son, la una el din[er]o que se ha sacado de los granos de Navata, p[ue]s cuando lo he embiado a pedir me ha[n] contestado q[u]e V. había dispuesto de él, y la otra de los granos q[u]e había ecsistentes en Serra, los cuales parece q[u]e Alabau ha vendido; estimaré q[u]e V. me diga si le ha dado orden p[ar]a ello.²⁶⁶

Altres vegades les tensions podien estar provocades per la disfunció entre una òptica més de *gestor*, que tenien els altres familiars implicats en l'administració, i la carta paternalista que jugava, en canvi, l'hereu. Es tractava d'una disfunció que un membre de la família suportava amb menys comprensió que no pas un administrador subordinat que no en formés part. Un exemple il·lustratiu l'ofereix l'anotació següent feta per Josep M. de Carles al seu quadern el juliol de 1825, mentre s'ocupava del patrimoni a les ordres de l'oncle, però supeditats, tots dos, a les interferències de l'hereu:

Esta tarde P. ha venido a vernos y nos ha dicho que Comas le había dicho que Narciso le abía asegurado no se le quitaría la huerta, que él le daba su palabra de que q[uan]to huviese hecho no se variaría. P[or] la noche tío y yo hemos escrito sobre este particular a Narciso haciéndole ver lo raro que era que mientras nosotros tratábamos de arreglar todos sus asuntos él nos pusiese trabas que desorganizaban nuestros planes y retardaban todas las operaciones.²⁶⁷

266 ADG.FCC, llibre 56, 2 i 9-3-1828, cartes de Narcís de Carles al seu oncle Josep Ramon.

267 ADG.FCC, lligall en quart 7.

5.1.2. Administradors aliens a la família: nissagues d'administradors, masovers encarregats, mediació, subordinació i paternalisme

Nissagues d'administradors i masovers encarregats

Un dels trets remarcables de les èpoques en què la gestió va estar a càrrec de persones alienes a la família fou l'existència de nissagues d'administradors. Tant el període d'*administració Alabau* com el d'*administració Devant* van consistir, de fet, en la gestió per part de dues famílies d'administradors, que es van passar aquesta feina de pares a fills. L'existència, freqüent a l'època, de nissagues d'administradors no era només una qüestió de tradició familiar, sinó sobretot quelcom determinat per la manca d'una educació formal en la matèria que se suplia passant-se els coneixements de pare a fill en el mateix exercici de la tasca, de manera que, en morir el primer, el segon ja estava preparat per rellevar-lo. Tractant-se d'una activitat en la qual eren fonamentals els coneixements pràctics, aquesta mena de formació informal era perfectament adequada, de la mateixa manera que l'hereu del propietari també aprenia al costat del seu pare, en el seu despatx i acompanyant-lo en les visites a les finques, com gestionar el seu patrimoni el dia de demà.²⁶⁸ Des del punt de vista del propietari, per altra banda, ¿qui millor per administrar les seves finques que el fill de l'anterior administrador, que coneixia ja les característiques de les propietats, molt probablement també els masovers i la forma com volia que es passessin els comptes i es portés el dia a dia de la gestió? Per tot això Troche remarca que el millor administrador és el fill d'una persona que ja ho hagi estat i desaconsella canviar sovint de gestor, amb la qual cosa està apostant, implícitament, per les nissagues d'administradors.²⁶⁹ Per

268 Sobre la pervivència d'aquesta forma d'educació informal de l'hereu en les famílies d'hisendats fins a èpoques ben recents vegeu Saguer, 2005b: 103-119.

269 *No puede apenas haber mejores administradores que los hijos de los que ejercen estos encargos, pues aprenden el oficio al lado de sus padres, y como se suele decir, maman con la leche el modo de administrar; i [...] los distintos sistemas y rumbos que cada uno [els diferents administradors] adopta para manejarla [la casa], perjudican tanto como á un enfermo la mudanza*

tot això també, no només en la teoria, sinó igualment en la pràctica, l'existència de dinasties d'administradors fou quelcom de comú tant en diferents zones de l'Estat, amb diverses especialitzacions i formes de contractació agrària, com a l'estranger.²⁷⁰

Ser fill de l'anterior administrador aportava un afegit de confiança al propietari en una matèria tan reservada i delicada com era gestionar sobre el territori un gran patrimoni agrari. Aquest valor podia ser invocat fins i tot molts anys després per un aspirant com el seu principal aval, entre les nombroses referències que aportava. Josep de Seguer Alabau, descendent de la nissaga dels Alabau que havien administrat el patrimoni fins a 1823, l'any 1877 oferí els seus serveis a Joaquim de Carles en una carta que mostra com el que en aquella època encara importava més en la recerca d'un nou administrador era el valor de la confiança:²⁷¹

Muy distinguido Señor mío: hace pocos días supe que el Sr. Devant apoderado de V. ha presentado la dimisión del cargo que ejerce, y si no se halla V. en compromiso para conferirlo a otra persona, y quisiere V. utilizar mis servicios, lo desempeñaría

continua de los médicos. Un administrador, un archivero, un apoderado ú otra clase de sugeto que maneje una casa y sirva para manejarla, no se forma tan pronto como un Intendente para gobernar una Provincia (Troche, 1996 [1835]: 175, 229-230).

270 A Navarra (Lana, 2002: 171-172), Salamanca (Serrano, 2002: 341-343), el sud valencià (Millán, 1999: 229-236), Catalunya (Garrabou, Planas i Saguer, 2002: 308), Castella (Carmona, 1995: 80), etc. A l'Anglaterra dels segles xvii i xviii, el propietari no solia canviar d'administrador si no era per una qüestió molt greu, ni l'administrador solia canviar de propietari, de manera que *It was common for a steward to spend the whole of his career with the same lord, or at least the same family* (Hainsworth, 1992: 24, 29); al segle xix, Richards assenyala que molts administradors no havien rebut cap educació formal en la matèria, que el millor aprenentatge s'aconseguia al costat d'un altre administrador i que *The most important source of talent was hereditary: there was an extraordinary number of sons and nephews of agents* (1981: 443).

271 Segons López i Robledo la confiança era el principal valor a l'hora de triar un administrador; entre els motius de confiança, un dels més importants era l'antiguitat, la reputació basada *en la tradición de una familia de administradores*. Un cop triat l'administrador, la seva permanència solia ser molt llarga, no només pel vincle de confiança establert sinó també per l'alt grau de dificultat (i de cost, que seria altíssim) per al propietari de controlar, en la pràctica fins a quin punt la confiança es mantenia o s'havia perdut (2004: 112-114).

*con muchísimo gusto, tanto por la honra que me cabería ocupándome a los servicios de V. como así bien por ser nieto del antiguo procurador de la casa de Carles, el difunto D. José Alabau. [...] Si necesita V. informarse de mi humilde persona, puede dirigirse en ésta a todas las personas de representación en general y particularmente a D. Salvador Negre y Vancells mi Señor principal: en ésa con D. Joaquín Artigas notario, D. Juan Bautista Ferrer abogado, D. Esteban Muxach, D. Alejandro Rovira, Ramón Burcet sombrerero, etc.*²⁷²

Tant els Alabau com els Devant, i també aquest aspirant, tenien un tret en comú: eren de Torroella de Montgrí —o com a mínim hi vivien—, municipi on es localitzava la part més important del patrimoni Carles. Probablement aquest fou un element fonamental a l'hora de triar els Alabau i els Devant com a administradors,²⁷³ ja que el coneixement del medi local (des de les característiques del medi físic fins al mercat, el context i el clima social, les coneixences personals, etc.) era quelcom de primordial per a la diversitat de funcions que tenia assignades l'administrador, que anaven des del control de les feines agrícoles fins a activitats com a mediador entre el propietari i aquest medi local.

Pel que fa als Alabau, Josep Alabau Planas, administrador del patrimoni entre 1794 i 1823 i fill de l'anterior administrador, Josep Alabau Vergoñós, era causídic i propietari de Torroella. Mentre durà el conreu directe de cinc masos del patrimoni, des de finals del segle XVIII fins a 1818, Josep Alabau tingué un paper rellevant en la gestió d'aquests actuant com a *majordom major*,²⁷⁴ organitzant les feines, pagant els jornals i preufets i passant comptes amb el

272 ADG.FCC, lligall en quart 16, 24-9-1877, carta de Josep de Seguer Alabau a Joaquim de Carles. Com s'ha comentat anteriorment, no consta que aquesta demanda fos atesa i sembla molt probable que l'hereu decidís portar l'administració directament.

273 Els vincles de tipus *patriolocal* (*procedencia de un mismo origen local*) són invocats per López i Robledo com a portadors de confiança (2004: 112); recordem que els Carles també eren originaris de Torroella de Montgrí.

274 Un rebut de 3.198 rals del desembre de 1800 figura signat per Josep Ramon de Carles a favor de *Dn Josep Alabau Maiordomo maior de la casa de Carles* (ADG.FCC, lligall en quart 5).

propietari. De 1808 a 1821 i de 1826 a 1828 o 1832, és a dir, entre 17 i 21 anys, fou masover del mas Ral de Torroella, propietat dels Carles. Durant aquests anys, doncs, combinà la feina d'administrador amb la de masover, tot i que no el podem assimilar clarament a la categoria de masover encarregat que defineixen Garrabou, Planas i Saguer,²⁷⁵ perquè Alabau consta fent abans d'administrador que de masover i, per tant, no es tractaria d'un masover al qual es van traspassar posteriorment feines de supervisió i d'administració. Pel que fa al contracte privat de parceria del mas Ral que signà l'any 1807, com a mínim en la lletra, no era diferent dels altres contractes signats pel propietari en aquella època ni consigna cap privilegi especial a favor de l'administrador.

Josep Devant Tapis i el seu fill Joan Devant Planas clarament obeeixen al model del masover encarregat, si bé molt probablement en una de les cristal·litzacions més elaborades i en un dels estrats econòmics més elevats. Els Devant foren una família de masovers amb una certa capacitat d'acumulació patrimonial i fins i tot de projecció política a l'Ajuntament de Torroella de Montgrí. Malgrat això, no es tractaria de notables locals —el seu nom no apareix, per exemple, en la llista electoral de 1836 que determinava qui podia votar en les eleccions de diputats a Corts—,²⁷⁶ sinó que haurien format part dels grups socials intermedis, en els estrats inferiors dels masovers petits propietaris amb un cert relleu local.²⁷⁷

275 Segons Garrabou, Planas i Saguer, aquest model —que hauria estat freqüent sobretot en els patrimonis menors— consisteix en la delegació de feines d'administració a un dels masovers del patrimoni que passa així a ser una mena de masover encarregat, fent feines de supervisió i control sobre els altres masovers i altres tasques pròpies d'un administrador (2002: 307-308). L'existència a Catalunya d'aquest model d'administració contrasta amb les prevencions demostrades, per exemple, pels grans propietaris anglesos de finals del XVII, que preferien no prendre *tenants* (pagesos arrendataris) com a administradors perquè temien que tinguessin uns interessos més lligats als dels pagesos que no pas als del patrimoni que administraven (Hainsworth, 1992: 24, 50, 63).

276 Datada el 14 de juliol de 1836, la llista incloïa les persones que pagaven una quota mínima de contribució de 404 rals (AMGi, IX, I).

277 Joan Devant Tapis, masover del mas Closa Pagesa i germà de l'administrador dels Carles, per exemple (vegeu la genealogia de l'apèndix v), aconseguí per al seu primogènit un notable patrimoni mitjançant la concertació d'un profitós casament doble d'ell mateix, en segones núpcies, i el seu hereu

Els germans Josep i Joan Devant Tapis entraren com a masovers del mas Closa Pagesa l'any 1826. Ja hem vist com Narcís de Carles explicava al seu germà a finals de 1828 que pensava portar l'administració personalment, *p[ue]s del modo q[u]e lo he arreglado con los masoberos me será mucho más fácil*. Un dels masovers que havien d'ajudar-lo en l'administració era Josep Devant Tapis, el qual apareix cobrant i pagant partides de Casa Carles des de 1828, passant-ne comptes amb el propietari. Narcís de Carles anà delegant progressivament la gestió en aquest masover, al qual assignà un sou com a administrador el 1831. A partir d'aquest moment Devant començà ja a portar una comptabilitat mínimament organitzada, que aniria polint i clarificant amb el temps. El 1836 Narcís li atorgà poders generals davant de notari, perquè la manca de salut li impedia fer-se càrrec de tots els afers del patrimoni i *convencido de la actividad, fidelidad e interés con que el Señor Devant propietario de Torroella de Montgrí le desempeña los cometidos que de algunos años a esta*

amb Maria Vidal (filla de Narcís Vidal, clavetaire de Torroella, i vídua de Pelegrí Colom, menestral de Llabià) i la seva filla gran. Hereu i pubilla foren declarats hereus universals pel seu pare i la seva mare respectivament en els capítols matrimonials dobles signats el 1848. La núvia aportà així al matrimoni els béns del seu difunt pare: 3 cases a Llabià (en les quals anaven inclosos 2 bous, 1 brau, 1 burra amb la seva cria, 2 porcs petits, 12 gallines, una carreta, un carriot i eines de pagès) i 16 peces de terra amb diferents usos (terra de sembradura, closa de dall, vinya i oliveres) situades a Llabià, Fontanilles i Ullastret, que sumaven en total 40,25 vessanes. Una de les peces (d'1,25 vessanes) es trobava empenyorada. Com a curiositat per a la història de la música popular empordanesa, entre els béns que foren de Pelegrí Colom hi figurava una bona col·lecció d'instruments musicals (un clarí, una cornamusa, un violí i un tible), de manera que aquest menestral de Llabià, contemporani de Pep Ventura i de Miquel Pardàs (el qual, nascut a Verges el 1817 i establert de molt jove a Torroella de Montgrí, fou autor del primer tractat sobre la sardana l'any 1850), hauria pogut formar part d'una de les primeres cobles de Torroella (AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 538, 13-6-1848, inventari i t. 539, 28-12-1848, capítols matrimonials dobles). Desconec si Joan Devant Tapis ja tenia béns propis en el moment d'efectuar-se aquest casament. Els consorts Joan Devant i Maria Vidal seguiren acumulant propietats (el 1850 Sisí i Joan Blanch, pare i fill, propietaris de la Pera, establiren a favor del matrimoni 9 vessanes a Llabià que formaven part del mas Blanch). Gràcies a la seva posició econòmica, Joan Devant Tapis, que mai deixà de ser masover, pogué llegar al seu segon fill una llegitima de 8.528 rals en el seu testament l'any 1859 (AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 540, 24-2-1850, establiment, i t. 522, 13-3-1859, testament).

*parte le ha hecho.*²⁷⁸ Josep Devant, a més, no devia ser un masover qualsevol, sinó algú especialment dotat per a l'organització, com demostra la seva correspondència amb el propietari i la comptabilitat que elaborà. La confiança entre Devant i Narcís de Carles podria fins i tot venir de més lluny, ja que es conserva una revisió dels comptes de l'any 1818 de l'anterior administrador, Josep Alabau, escrita amb la lletra de Josep Devant, que hi trobà alguns defectes,²⁷⁹ i un càlcul del producte que podia donar el patrimoni el mateix any, també amb lletra de Devant, segons el qual hauria hagut de donar molt més del que figurava en els comptes d'Alabau, que assenyalaven un dèficit per a la casa de 38.856 rals. Ambdós documents podrien haver estat encarregats per Narcís de Carles després del desastrós resultat de la collita de 1818²⁸⁰ o potser també després d'acabar-se el període de l'administració Alabau l'any 1823, ja que la família Alabau reclamà durant molt de temps alguns crèdits als Carles, concretament els *alcances* que defensaven tenir a favor seu en els comptes dels anys 1817 i 1818.²⁸¹

278 El motiu de fer aquest poder fou també consignar expressament que Devant pogués prendre diners a crèdit per compte del seu principal fins a un total de 368.600 rals posant com a garantia els seus béns vinculats, tal com havia autoritzat una Reial cèdula de 15-5-1827. Els poders generals a favor de Josep Devant foren ratificats l'abril de 1839 per Joaquima de Mendoza, com a usufructuària dels béns del seu difunt marit, i de nou per aquesta i el seu fill Joaquim de Carles l'any 1848 (AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 498, 14-2-1836, i Girona 1, t. 1209, 15-4-1839, poders, i ADG.FCC, lligall foli 6, 19-6-1848, poder).

279 La nota escrita amb lletra de Devant diu: *sobre la Data de 1818 se observa q[u]e son més los jornals de espolsar y aconduir la palla q[u]e als dels brasers per batrer las garvas y axó no pot ser axís, pues se trova en un mateix dia notat un subgete 2 vezadas [sic per vegades] diferenciant al apellido porque no se conega la maula. No dich més perquè en lo carrech ya suficiente per contradir los comptes dits* (ADG.FCC, lligall foli 44).

280 ADG.FCC, lligall foli 44.

281 Aquests desacords acabaren el juny de 1845 amb un conveni signat per Joaquim de Carles i Josep Devant, d'una part, i Joan Hospital i la seva muller Dolors Alabau, per l'altra, pel qual els últims cedien a Casa Carles *todos los alcances que pretendian y heran á favor de dichos Srs. en las cuentas de los pasados años de 1817 i 1818* a canvi que els Carles els perdonessin el que els devien per les pensions endarrerides de diversos subestabliments i un censal. També s'establia l'obligació de *entregar al Administrador Devant todos los documentos que se hallaban archibados en casa del Sr Alabau pertenecientes a la Casa de Carles* (ADG.FCC, lligall en quart 3).

Com ja s'ha apuntat anteriorment, un tret molt destacable del patrimoni Carles a partir d'aquest moment fou la forta imbricació que s'anà establint entre la família de l'administrador Devant i la major part de les masoveries que el propietari tenia a Torroella de Montgrí. Malgrat que alguns experts en l'administració de patrimonis desaconsellaven totalment arrendar finques als mateixos administradors —perquè els distreia de la seva feina d'administració o perquè donava peu a possibles fraus molt difícils de controlar pel propietari—,²⁸² l'administrador dels Carles explotà a fons aquesta via. Així, si el model del masover administrador fou comú a la Catalunya dels masos, i no devia ser rar que aquests pagesos administradors col·loquessin els seus fills en els masos del patrimoni que gestionaven,²⁸³ el que potser no fou tan freqüent és la magnitud amb què això succeí en el cas analitzat, on la família de l'administrador acabà portant la major part de les masoveries del patrimoni.

La genealogia dels Devant (vegeu l'apèndix v) permet apreciar clarament com, a l'altura de mitjan segle XIX, totes les masoveries dels masos que els Carles posseïen a Torroella de Montgrí, amb la sola excepció de la mitgeria del Pinell, ja eren portades per familiars de Josep Devant Tapis: el mateix administrador en portava dues (les del mas Puig i el mas Figueres); el seu germà, la de la Closa Pagesa; el seu primogènit heretà l'administració de Casa Carles i la masoveria del mas Puig; els seus gendres menaven el mas Ral i la Torre Bagura,

282 Troche ho desaconsellava perquè els distreia de la seva tasca principal i advertia que de vegades ho feien fraudulentament utilitzant testaferrós; Fernández i Sánchez posen diversos exemples de cases nobiliàries (com el marquès de Camarasa i el duc de Medinaceli) que prohibien expressament aquesta pràctica per evitar possibles fraus de l'administrador (1996 [1835]: 59, 195, 225).

283 Una de les persones que vam entrevistar per al projecte d'història oral sobre els masovers, ens explicà que el seu pare, fill d'un pastor de Belcaire, sabia molt de lletra (segons ell, en català) i havia fet ja d'encarregat a la Casa Nova de l'Escala i d'ajudant del mestre de Belcaire, quan va entrar de masover en un mas de Torroella de Montgrí l'any 1924. El propietari d'aquesta heretat, segurament perquè tenia més coneixements que la majoria de parcers del seu temps, el va nomenar procurador seu de manera que es convertí en un masover encarregat. Després de la guerra, en aquella masoveria s'hi va quedar el seu fill petit i ell, amb el seu segon fill, entrà en una altra masoveria del mateix propietari. En la primera masoveria, la família del masover encarregat s'hi va estar uns 40 anys (Bosch, 2011: 80).

i, finalment, el seu nebot gran heretà la masoveria de la Closa Pagesa del seu pare i el segon nebot, la del mas Ral que havia portat el marit de la seva cosina.

Crida l'atenció, especialment, l'habilitat amb què Josep Devant Tapis col·locà els seus gendres en masoveries dels Carles. El 1832 Salvador Agustí, un jove treballador de la terra fill d'un pagès de la mateixa vila, signà els capítols per casar-se amb Margarida Devant, aportant al matrimoni una llegítima apropiada per a entrar en una masoveria (5.330 rals i un parell de bous amb el seu jou, arada, carreta ferrada i guarniments) i el 1833 ja consta fent de masover al mas Ral. Àgata Devant es casà el 1835 amb un noi de Vulpellac d'extracció social més baixa, que només pogué aportar al matrimoni una llegítima de 2.132 rals; als capítols s'establí que aquests diners, junt amb 2.398 dels 3.198 rals del dot d'Àgata, havien de servir perquè *degan los mateixos veniders consortes comprar una o més fincas*, per mitjà de les quals *esperan fundar sa fortuna*, ben modesta, certament. Aviat, però, la parella pogué establir-se en una posició social més alta gràcies al pare de la núvia, que prengué la iniciativa d'ajudar els Carles a desempenyorar el mas Torre Bagura. D'aquesta manera el gendre de l'administrador, Joaquim Simon, pogué entrar com a masover d'aquest mas el mateix any 1837 en què Narcís de Carles, gràcies als diners que en part li havia deixat el mateix administrador (a través del seu germà), pogué recuperar el mas que havia venut a carta de gràcia el 1829.²⁸⁴

Aquest control de gairebé totes les finques de Torroella del propietari per part de la família de l'administrador devia ser una situació envejable per a aquest últim, que esdevenia així art i part en la gestió dels masos i del seu producte, assumint el doble paper de controlat i de principal controlador. Cal suposar que devia també facilitar-li la feina i reduir molt els costos d'exercir el seu control sobre uns masovers que eren els seus propis familiars directes. En aquesta

284 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 494, 18-9-1832, capítols matrimonials entre Salvador Agustí i Margarida Devant, i t. 497, 20-8-1835, capítols entre Joaquim Simon i Àgata Devant. Narcís de Carles pogué recuperar la Torre Bagura en bona mesura gràcies a un préstec sense interès que li feu Joan Devant Tapis, amb diners que realment procedien en part del seu germà administrador del patrimoni.

època hi hagué a Casa Carles una gran estabilitat dels masovers però, com hem vist anteriorment, això també s'observa en els masos que no eren portats per familiars de l'administrador.

Segons l'aplicació de la teoria de l'agència a l'administració de grans patrimonis que proposen López i Robledo, el fet que la família de l'administrador portés quasi tots els masos del patrimoni hauria pogut comportar una reducció de la renda percebuda pel propietari.²⁸⁵ Això, però, és impossible de calcular o de poder-ho demostrar a la pràctica. En la correspondència no hi ha rastres d'intercessions de l'administrador per aconseguir un tracte de favor per a un masover de la seva família ni consta que hi hagués mai cap problema amb el propietari per una qüestió d'aquest tipus, tot i que hem de ser conscients que no necessàriament n'hauria hagut de quedar rastre escrit.

L'anàlisi dels contractes de masoveria signats per l'administrador o els seus familiars tampoc no revela que s'hi consignés cap privilegi especial, com a mínim en la lletra, sinó que els pagaments, les obligacions i prohibicions que hi figuren són similars als dels altres contractes de la mateixa època de Casa Carles. En el contracte de la Closa Pagesa signat per Joan Devant Massonis el 1864, si bé no s'observa una rebaixa de la pressió del propietari sobre el masover, es recull el resultat d'una sèrie de negociacions que no figuren en altres contractes del patrimoni i que devien haver estat facilitades per la intermediació de l'administrador, que fou qui escriví de pròpia mà la còpia que es conserva d'aquest contracte privat: en cas d'haver-se de fer obres en les motes dels rius Ter i Daró, es pagarien fins a 480 rals per terceres parts (dos terços el propietari i un terç el masover) i l'arrendador, tot el que sobrepassés d'aquesta quantitat; com era habitual, Joaquim de Carles es reservava el dret de fer batre les garbes per les eugues que li semblés (si ell en tenia, amb les seves) pagant l'arrendatari el 5 % pel dret de cossura, però en aquest cas es permetia que l'arrendatari, si en tenia, ho pogués fer amb les seves eugues (tot i que el propietari no li pagaria el dret de cossura de la seva part, sinó que aniria tot a càrrec del masover); finalment, una anotació afegida posteriorment al peu del contracte explica que l'agrés en metàl·lic fou rebaixat de 640 a 500 rals a partir de l'any 1867, *per rahó de haver lo*

285 López i Robledo, 2004: 115-117.

*masover arre[n]cat una vona part de las closas que se encuantraven hermas lo dia que tingueu principi lo present arrendament.*²⁸⁶ De tota manera, aquests pactes no van representar en cap cas una disminució significativa de la renda del mas a canvi de res. La major facilitat per a negociar amb el propietari, essent parent de l'administrador, no va implicar, com a mínim per escrit, un tracte significatiu de favor per al masover. Pel que fa al mateix administrador, veurem més endavant com els privilegis que Joaquina de Mendoza li concedí, a part del seu sou, en els pactes d'administració que signaren l'any 1839 es limitaren a perdonar-li la carretada de palla que havia de lliurar cada any com a masover i a concedir-li una certa quantitat d'ordi perquè pogués mantenir l'animal amb què havia de recórrer el patrimoni per a controlar-lo.

La major part dels avantatges de ser parent de l'administrador, però, devien estar relacionats no tant amb les clàusules escrites dels contractes com amb la pràctica diària de la relació entre administrador i masover; una relació que devia ser molt diferent, o com a mínim revestir unes peculiaritats especials, quan es donava entre familiars. ¿L'administrador controlava sempre, i amb el mateix rigor que amb els altres masovers, la partió de les garbes quan la feien els seus parents? ¿Fins a quin punt estava disposat a pressionar el seu cunyat o el seu cosí en benefici del propietari? ¿Li era igual de fàcil, o de difícil, plantejar-se el comiat del masover? ¿Era més fàcil per a l'administrador entendre's amb masovers parents que amb masovers que no ho fossin? ¿Beneficiava això la *pau social* en el si del patrimoni? Si era així, ¿amb quin cost econòmic per al propietari? Ens podem plantejar aquestes i moltes altres preguntes que difícilment trobaran una resposta a través de la documentació escrita. Les reticències, que hem vist que plantejaven tractadistes com Troche i alguns nobles, sobre el fet de donar terres en arrendament als mateixos administradors semblen indicar que les possibilitats de frau eren ben reals, però conèixer-ne el grau o la freqüència és molt difícil. Caldria considerar, a més, que els patrimonis d'hisendats com els Carles no eren tan extensos ni estaven tan allunyats dels llocs de residència dels propietaris com els de l'alta aristocràcia espanyola,

286 ADG.FCC, lligall foli 6, 1-5-1864, contracte privat.

de manera que les possibilitats de control per part dels propietaris eren més grans i les ocasions de frau per part dels administradors, menors. Finalment, podem pensar que, al marge dels possibles beneficis econòmics directament lligats a l'explotació del mas, el fet de ser un masover parent de l'administrador donava també un accés privilegiat a la xarxa paternalista que articulava el propietari i de la qual l'administrador era un dels principals beneficiaris, alhora que transmissors.

Saber si el masover administrador Devant va poder prosperar econòmicament i socialment ens pot donar alguna pista sobre els suposats avantatges de la seva condició. Les dades assenyalen que el punt de partida del matrimoni Devant era força modest: el dot que les filles de Josep Devant Tapis van aportar al seu matrimoni l'any 1832 i 1835, respectivament, fou de només 300 lliures (3.198 rals), una caixa i vestits (i un llit de peu de gall, la primera); les lligítimes aportades pels seus marits eren les pròpies dels fills de masovers o de petits propietaris (vegeu l'arbre genealògic de l'apèndix v). L'hereu, com era habitual, es casà amb una noia d'una posició social lleugerament més alta que els seus cunyats, una pubilla filla d'uns petits propietaris de Torroella, que en el moment dels capítols matrimonials fou nomenada hereva pels seus pares del següent: una casa al carrer Major de Torroella; un olivar de 5 vessanes sota la muntanya del Montgrí; una vinya de 2 vessanes a la mateixa muntanya; 5 peces de terra a les deveses de Torroella (de les quals no consta l'extensió), i alguns mobles i elements de parament de la llar; finalment, 2 bous, 2 braus, 1 burra i 1 carreta amb rascle, arada i guarniments, valorats en 2.500 rals, se'ls quedà el pare del nuvi per liquidar la mateixa quantitat que els progenitors de la núvia devien a l'Ajuntament de Torroella per anualitats endarrerides dels censos de les peces de les deveses (d'una de les quals es devien 24 anualitats! I de les altres, una mitjana de 9).²⁸⁷

Els béns que Josep Devant Tapis posseïa en el moment de la seva mort, el 1854, després de vint-i-tres anys de fer de masover i administrador dels Carles, foren inventariats l'any 1863 pel seu hereu

287 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 496, 5-4-1834, capítols matrimonials, i 15-5-1834, inventari.

universal, Joan Devant Planas, també masover i administrador de Casa Carles, per tal de poder inscriure'ls al Registre de la Propietat: una casa al carrer Orient de Torroella de Montgrí (que havien estat dues casetes, comprades el 1832 i 1846) valorada en 42.640 rals; una peça de terra cultiva de 14,5 vessanes a Torroella (comprada el 1839), valorada en 30.935 rals; una vinya de 3 vessanes a la muntanya de Torroella (que afrontava amb la muntanya comunal i no sabia per quin títol de propietat la posseïa el seu pare), valorada en 1.600 rals pel mal estat en què es trobava *a causa del oidium*; una peça de 4,13 vessanes a Ullà (comprada el 1846 per 6.396 rals al mateix Joaquim de Carles), d'un valor de 8.528 rals, i un olivar de 3 vessanes a Torroella (comprat el 1850 i 1851), valorat en 7.995 rals. Totes les propietats, llevat de la vinya de 3 vessanes, havien estat adquirides per Josep Devant quan ja era administrador dels Carles (a partir de 1831). Una compra fou producte de l'endeutament del mateix propietari, que li vengué una peça que tenia hipotecada als germans Fontanet: Devant utilitzà 5.130 dels 6.396 rals del preu de la compra per cancel·lar la hipoteca per compte del seu amo. L'extensió total de la terra acumulada per Devant no és gaire important, només 24,63 vessanes de qualitat diversa. El valor total del seu patrimoni és més notable: 91.697 rals, quasi la meitat dels quals correspon a la seva casa. Cal considerar, a més, que el diner esmerçat en les compres no fou tan important com el que valien aquells béns l'any 1863. En qualsevol cas, el 1863 aquells 91.697 rals haurien servit per comprar un mas, d'entre 30 i 100 vessanes segons la qualitat de la terra (vegeu, per exemple, les valoracions dels masos a mitjan segle XIX a l'apartat *El patrimoni Carles*, a l'inici d'aquest llibre). Els Devant, això no obstant, com altres masovers en aquella època i també al segle XX, van preferir no fer aquella opció, sinó seguir essent masovers d'un mas més important que el que haurien pogut comprar (el mas Puig de Torroella de Montgrí, del qual foren masovers, estava valorat el 1864 en 264.667 rals) i complementar els seus ingressos amb el producte de petites propietats que anaven acumulant.²⁸⁸ Es tracta, certament, d'una acumulació notable per a un masover de mitjan segle XIX, que probablement no s'explicaria sense el complement econòmic que li

288 L'opció d'algunes persones que, tenint un o més d'un mas en propietat, prefereixen fer de masovers d'una heretat més important ha arribat fins als nostres dies (Bosch, 2011: 63-66).

proporcionava la feina com a administrador del patrimoni Carles,²⁸⁹ però que, malgrat tot, no li hauria permès fer un salt qualitatiu en l'escala social: el seu fill va seguir essent masover i administrador dels Carles. Les possibilitats d'ascens social dels masovers encarregats, doncs, com demostren també altres exemples,²⁹⁰ eren força menors comparades amb les dels administradors més professionals dels grans patrimonis aristocràtics, que gestionaven un volum de capital molt més gran.

A més d'un cert grau de prosperitat econòmica, Josep Devant Tapis gaudí igualment d'un cert reconeixement social en el medi local de Torroella de Montgrí. L'any 1833 fou elegit regidor segon d'aquella vila i el 1836 regidor primer i també col·lector del delme de l'arròs per la Junta de Beneficència instal·lada a Verges per subvenir als problemes sanitaris que estava ocasionant la reintroducció d'aquell conreu a la zona del Baix Ter.²⁹¹ És bastant probable, i en el darrer cas gairebé segur, que ser l'administrador d'un dels propietaris més importants de la zona influís en aquells nomenaments. A més, l'administrador solia assistir en nom del propietari a les reunions que es convocaven a escala local per discutir aquelles qüestions que podien afectar-lo d'alguna forma. D'aquesta manera el relleu local de l'administrador, en aquest cas un simple masover en origen, era encimbellat pel poder i el prestigi social i econòmic del seu amo,²⁹² el qual, al seu torn, podia treure un interessant benefici del fet que el seu administrador estigués ben relacionat a nivell local i ben situat, com en aquest cas, en el mateix Ajuntament.

289 Un altre testimoni de l'ascens econòmic experimentat per Josep Devant Tapis és el fet que, en el seu testament, assignés a la seva muller el doble del violari que li havia consignat en el moment del seu casament i, a les seves filles, un augment de la llegítima de 3.198 rals a cadascuna, que també significava doblar el dot que els havia atorgat vint anys abans (AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 516, 17-9-1854, testament).

290 Els Vilà de Fornells de la Selva foren una nissaga de masovers encarregats de l'administració del patrimoni dels hisendats Goy-Negre i tampoc no sembla que això els permetés acumular béns de forma important, ni ascendir socialment (Garrabou, Planas i Sauer, 2002: 316).

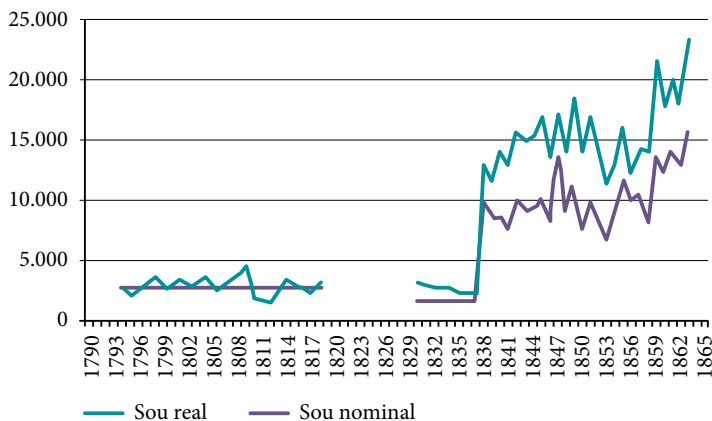
291 Congost i Gifre, 2001: 358.

292 Com assenyala Hainsworth, que remarca la barreja d'interès econòmic i immaterial que feia desitjable la feina d'administrador, *his own status in the region was enhanced by the status of his employer* (1992: 31).

El sou de l'administrador

El sou de l'administrador del patrimoni Puig-Carles va tendir a augmentar, tant en termes nominals com reals, des de mitjan segle XVIII fins a mitjan XIX; i va passar de ser una quantitat fixa en diner a establir-se una part proporcional sobre l'ingrés brut administrat a partir de 1838.²⁹³

Gràfic 6. Sou de l'administrador de Casa Carles (1794-1863), en rals

FONTS. ADG.FCC, lligalls foli 19 i 44 i lligall en quart 3. S'ha deflactat el sou nominal a partir de la sèrie de preus del blat de la mercurial de Girona elaborada per Congost, Garrabou, Ros i Saguer.

El procurador del patrimoni Puig cobrava 746,2 rals l'any 1765;²⁹⁴ mentre que Josep Alabau en cobrava 1.066 per fer la mateixa feina el 1784. Als anys noranta del segle XVIII, Josep Alabau cobrava una quantitat fixa per administrar el patrimoni Carles (1.599 rals) i el Puig (1.066 rals), dels quals portà una comptabilitat per separat

293 Aquesta evolució també s'observa en l'administració d'altres patrimonis: l'administrador de la Casa de Gor, a Salamanca, passà de cobrar 550 ptes. anuals a cobrar el 10 % dels ingressos de la seva administració des de 1863, quantitat que es rebaixà al 8 % el 1892 en el context de la crisi agrària finisecular (Serrano, 2002: 334).

294 Gifre, 1987: 242-243.

fins a 1810, quan ambdós quedaren ja units en mans d'un únic hereu, Narcís de Carles. A partir de 1810 Alabau unificà ambdues comptabilitats en una de sola, però seguí cobrant 1.599 i 1.066 rals per la gestió de cada patrimoni. A més d'aquesta quantitat en diner, Alabau cobrava cada any 12 quarteres de forment i el menjar necessari per a la seva muntura, en la línia de les percepcions mixtes, que combinaven una part en metàl·lic i una altra en espècie, típiques de molts administradors.²⁹⁵ Aquest sistema de remuneració es mantingué a Casa Carles com a mínim fins a 1818. L'any 1831, com ja sabem, Narcís de Carles assignà un sou al seu masover Josep Devant Tapis per les feines d'administració que li havia encarregat:

Con esta f[ech]a — anotà al seu quadern d'entradas el 26 de gener de 1831— he convenido con Jose Devant y Tapis Colono q[u]e es de mi heredad llamada mas Puig, q[u]e en razón del encargo le tengo hecho de vigilar mis propiedades y de si los colonos cumplen los pactos tienen impuestos en las esc[ritu]ras de arrendam[ien]to, como y también de todo cuanto es relativo a mi patrimonio y pueda convenirme: con objeto de gratificar y pagarle de sus trabajos le prometo pagar anualmente ciento cincuenta libras bar[celonesa]s [1.599 rals] y dejarle sembrar en tierra de retorno cuatro vesanas de avena francas de pagarme tercio; de todo lo cual le he firmado obligación.²⁹⁶

Aquesta remuneració, també mixta en diner i en espècie (sovint, a més, cobrava en realitat part dels 1.599 rals amb productes del patrimoni com vi, civada, faves, ordi, blat de coure o mestall), representava una rebaixa en termes nominals respecte del que havia cobrat anteriorment Josep Alabau, cosa que sembla confirmar la hipòtesi de Garrabou, Planas i Saguer que sovint darrere de l'opció per un masover encarregat hi havia també una estratègia d'abaratir costos d'administració.²⁹⁷ En termes reals, però, no és clar que l'administrador hi perdés. L'any 1839 la vídua de Narcís de Carles i Josep Devant signaren uns pactes privats d'administració

²⁹⁵ Garrabou, Planas i Saguer, 2002: 312-314.

²⁹⁶ ADG.FCC, lligall foli 19.

²⁹⁷ Garrabou, Planas i Saguer, 2002: 307-308, 312-314.

que introduïren un nou sistema de retribució, que fou el que més s'universalitzà a tot l'Estat al llarg del segle XIX: el pagament proporcional a la renda administrada del patrimoni, essent el més freqüent establir una taxa del 10 % com en el patrimoni Carles.²⁹⁸ Froilán Troche, que considerava important retribuir l'administrador amb una *dotación decente* (que ell entenia com *lo necesario y algo mas para vivir*) per tal d'evitar les temptacions de frau o que hagués de dedicar-se a altres feines, recomanava assignar-li una part proporcional de la renda cobrada, ja que *los administradores deben sufrir del tiempo como sus principales i por ningun otro método se identifican mas sus intereses con los de la casa*. Segons Troche, aquest sistema de retribució incentivava no només a cobrar bé les rendes del patrimoni sinó també a recuperar-ne d'oblividades.²⁹⁹

El pacte acordat entre Joaquina de Mendoza i Josep Devant establí que l'administrador cobraria el 10 % *de todo lo que reditúe el patrimonio*; la meitat havia de servir-li per a la seva retribució i la resta per atendre una sèrie de pagaments que ara assumia Devant en lloc del propietari: les despeses per viatges (menys quan anés a Girona, que anirien a càrrec dels Carles), correu, canvi de diner, enviament de productes a la casa de Girona del propietari (el qual pagaria els drets de portes) i el sou dels dos majordoms que havia de posar, un a la casa de Torroella anomenada el *Castell de Carles* i l'altre a la de Palafrugell, *para la conservación y vigilancia de las mismas y de los bosques*.³⁰⁰ Per mantenir la seva muntura, Devant

298 Garrabou, Planas i Saguer, 2002: 312-314.

299 Troche no advocava, però, per assignar a l'administrador un 10 % de la renda cobrada, sinó percentatges més modestos (i més elevats per recaptar rendes en espècie que en diner). A això afegia la necessitat d'assignar-li també una casa amb horta i, si podia ser, amb molí, llenya per al seu consum i prat suficient per mantenir un cavall i una vaca de llet; però no més terra perquè no es distraqués gaire temps de la feina d'administració (Troche, 1996 [1835]: 179-181). Davant la impossibilitat de controlar de manera absoluta els administradors, Carmona situa la retribució proporcional al producte brut administrat com un dels incentius arbitrats pels grans propietaris per evitar els fraus i aconseguir la col·laboració dels seus agents locals en procurar la maximització de la renda del patrimoni (1995: 80).

300 Aquests dos majordoms tindrien dret a conrear i quedar-se el producte de les hortes de dites cases; però el propietari deixaria de donar les 6 quarteres de blat i 8 botes de vi que fins llavors donava al majordom de Torroella i recuperava els dos camps que havia cedit al de Palafrugell.

podria quedar-se el gra resultant del terç de sis vessanes d'ordi i deixar d'entregar la carretada de palla que havia de lliurar cada any com a masover. Segons els càlculs que es van fer en aquells moments, l'acord signat havia de representar una despesa total d'administració d'uns 6.396 rals.³⁰¹ La realitat, però, com mostra el gràfic que hem vist, s'encarregà de demostrar que els càlculs eren erronis i que, des que s'implantà aquell sistema —ja des dels comptes de 1838—, el que havia de cobrar l'administrador superà gairebé sempre àmpliament aquella quantitat, mostrant a més una tendència a anar augmentant, tant en termes nominals com reals. Clarament, qui sortí guanyant amb aquell canvi fou Devant.

L'administrador podia també treure profit d'un cert avantatge financer: ell era qui cobrava les rendes i després enviava diners al propietari i pagava els càrrecs del patrimoni. Això li permetia retenir en les seves mans, durant un cert temps, determinades quantitats de diner que podia fer servir en benefici propi. Però en un patrimoni endeutat com el dels Carles, el balanç final dels comptes solia ser sempre negatiu a favor de l'administrador.³⁰² Com revela la comptabilitat de Casa Carles, entre 1831 i 1863 el saldo dels comptes només resultà a favor del propietari tres anys (1847, 1855 i 1856). No només això, sinó que en 24 dels 33 anys de la sèrie,³⁰³ el saldo negatiu a favor de l'administrador superà el valor del seu sou fix o, quan cobrà el 10 %, del seu sou més les despeses que li havien comportat les feines d'administració. Si qualsevol administració ja implicava que el procurador havia de tenir una certa capacitat financera,³⁰⁴ en el cas d'un patrimoni endeutat això era encara més important

301 ADG.FCC, lligall en quart 26, 18-12-1839, contracte privat d'administració.

302 Pere Pascual cita un altre cas semblant: Albert Combelles, notari i administrador general del marquesat de Villafranca y de los Vélez a Catalunya, quan va morir l'any 1834 acreditava 3.521,46 ptes. *que provenien, en gran part, dels avançaments que havia efectuat en l'exercici d'administrador del patrimoni que el duc de Medinasidonia tenia a Catalunya* (2000: I, 96).

303 En la comptabilitat del període de 1831 a 1863, això passà en els comptes dels anys: 1831, 1832, 1833, 1834, 1838, 1839, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845, 1849, 1850, 1851, 1853, 1854, 1857, 1858, 1859, 1860, 1861, 1862 i 1863.

304 Jesús Millán ha remarcat que l'administració d'un patrimoni agrari obligava a tenir diners per efectuar despeses intrínseques a la mateixa feina, però també *a fin de salvar momentos de fluctuación de las rentas de los dueños*. També atorgava, però, la possibilitat de gestionar importants sumes de diner

i més difícil d'assumir per un simple masover, per molt ben situat que estigués, malgrat que, com era habitual a Catalunya, els Carles no demanaren als seus administradors dipositar cap fiança per poder dur a terme la seva feina, com sí que passava en altres zones de l'Estat i com recomanava Troche.³⁰⁵ En el cas que tractem, és obvi que Devant havia d'avançar diners personalment i corria el perill de veure's embolicat en l'espiral d'endeutament del patrimoni que administrava, com així va ser.

En els comptes de 1839 el saldo negatiu a favor de l'administrador ja era de més de 32.000 rals *a favor mío, por los dineros q[u]e yo e buscado y me [me he] obligado a satisfacer a los sugetos q[u]e me les han prestado*, cosa que ens indica que Devant havia hagut de demanar diners personalment a causa de l'endeutament del seu amo. El mateix passà els quatre anys següents: hagué de recórrer a *algunos amigos* perquè li deixessin diners, i Joaquina de Mendoza, en la revisió dels comptes, simplement consignava que la quantitat deguda li seria abonada en els comptes de l'any següent (en què era anotada dins les despeses, en la *data*). El deute a favor de l'administrador, però, anava creixent any rere any. El 1844, l'administrador, a qui ja es devien 42.137 rals, va buscar fonts de finançament amb interessos, que hauria de pagar el propietari. Així anotà com aquell saldo negatiu:

queda a favor del Procurador por el dinero que me han prestado los Srs Joaquin Quintana y Güell de Gerona, lo Sr Ildefonso Casellas, de Torroella, y tres otros sugetos de dicha villa que no quieren sea sabido. [...] y la casa de Carles deve satisfacer el seis por ciento de dichas cantidades todo el tiempo que adeuda el dinero.

El mateix sistema va fer servir en els comptes de 1845, quedant a favor seu 22.990 rals, que li havien deixat Francisco Puig Fonclara de Begur y *dos otros sugetos de esta villa*, havent de pagar, els Carles, el

que podien ser utilitzades en benefici del mateix administrador, com en el cas dels Díe, administradors dels comtes de Pinohermoso (1999: 230-236).

305 Garrabou, Planas i Saguer, 2002: 311; López i Robledo, 2004: 113-114; Carmona, 1995: 81. Troche recomanava que se li fes dipositar, abans de començar, un aval amb béns propis equivalent, com a mínim, a l'import d'un any de la renda que hauria d'administrar (1996 [1835]: 182).

6 % d'interès. Joaquina de Mendoza i Joaquim de Carles liquidaren aquesta quantitat amb l'administrador el març de 1847, mitjançant la creació de dos deutoris al 6 % d'interès (un de 15.990 rals a favor del mateix Francisco Puig i un de 5.330 rals a favor d'*otro sugeto* que es manté en l'anonimat). L'administrador pogué tornar així el capital que li havien deixat a ell i quedà lliure del deute que havia contret a causa dels problemes de liquiditat del seu amo. Des del punt de vista del propietari, l'operació permet apreciar com el balanç deficitari del patrimoni s'anava acumulant en una espiral d'endeutament pernicioso per a la casa.

Mitjançant aquells deutoris els Carles aconseguiren que el saldo a favor de l'administrador en els comptes de 1846 fos de només 3.563 rals i que el de 1847 fos lleugerament a favor del propietari; però el 1848 ja tornà a ser a favor del procurador (6.849 rals), que demanà de nou diners a *algunos sugetos amigos míos* per satisfer els càrrecs del patrimoni, havent de pagar, els Carles, el 6 % d'interès. Pere Colomer, procurador del patrimoni Ferrer, però, li pagà immediatament 2.000 rals per ordre de Joaquim de Carles, el qual aquell mateix any s'havia casat amb la pubilla Ferrer. Veiem així com funcionà, ja des dels primers moments, l'estratègia matrimonial per salvar el patrimoni Carles, proporcionant una injecció de liquiditat des del patrimoni sanejat cap al que es trobava pràcticament en fallida. Però entre 1849 i 1863 continuà el mateix problema i el mateix sistema per solucionar-lo amb la sola excepció dels anys 1855 i 1856. Els interessos dels diners demanats pel procurador apareixien anotats en els comptes de l'any següent junt amb els dels préstecs que demanava el mateix propietari.

L'any 1863, quan el que es devia a l'administrador pel dèficit dels comptes de l'any anterior ja sumava 90.325 rals, els crèdits demanats pel mateix administrador, els interessos dels quals havien de pagar els Carles, ja eren com a mínim cinc, per un valor total de 39.119 rals.³⁰⁶ Un dels creditors, Modest Devant, devia ser algú de la

306 Els creditors d'aquests préstecs eren: Salvador Artigas Sadirach (havia prestat 5.000 rals); Salvador Marquès, propietari de Torroella de Montgrí (10.667); Pere Buxó, propietari de Torroella (3.198); Martí Paradís, hisendat de l'Escala (15.990), i Modest Devant, de Girona (4.264). Tots eren al 6 % d'interès, menys el de Paradís (al 5 %). ADG.FCC, lligall en quart 3, llibreta de comptes de l'any 1863.

mateixa família de l'administrador, el qual oferia, d'aquesta manera, oportunitats de negoci creditici a parents seus. Respecte al fet de saber si l'administrador aprofità en benefici propi aquestes oportunitats de crèdit, no hi ha constància que obertament fes cap préstec als Carles —com sí que consta en el cas de l'anterior procurador Alabau—,³⁰⁷ tot i que com a mínim estigué darrere de l'operació de préstec (malgrat que sense interès) que feu Joan Devant Tapis a Narcís de Carles l'any 1837 per poder desempenyorar la Torre Bagura.

Les dificultats financeres dels Carles tingueren algunes repercussions negatives en el patrimoni de l'administrador, provocant la hipoteca d'alguns dels seus béns. Joan Devant Planas, a l'altura de 1863, tenia dues de les propietats que havia heretat del seu pare (la peça de 14,5 vessanes i la casa de Torroella) hipotecades per causa de dos deutoris que, segons tots els indicis, formaven part dels cinc de què pagaven interessos els Carles en els comptes del mateix any.³⁰⁸

Devant, a més, també s'instituí fermança d'alguns deutoris demanats directament pel propietari, hipotecant si calia algun dels seus béns.³⁰⁹ Tenir un administrador amb una certa solvència patrimonial pròpia, per tant, podia constituir un avantatge important per al propietari en cas de necessitat.³¹⁰ La relació paternalista de

307 Martí de Carles signà un vall l'11-1-1791 reconeixent que Josep Alabau Planas li havia deixat 3.198 rals *graciosament*, compromentent-se a retornar-los quan li ho demanés (ADG.FCC, lligall foli 44).

308 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 521, 22-8-1858, deutor de 17.600 rals a favor de Martí Paradís (al peu del document hi consta que fou cancel·lat el 17-11-1868) i t. 522, 15-2-1859, deutor de 10.667 rals a favor de Salvador Marquès (s'instituí fermança el cunyat de Devant, Joaquim Simon, masover de la Torre Bagura dels Carles).

309 Joan Devant s'instituí fermança el 1859 del deutor de 8.533 rals al 6 % d'interès per un any creat per Joaquim de Carles a favor de Francisco Iglesias Planas, propietari de Torroella, sense que hagués, però, d'hipotecar especialment cap dels seus béns; i també el 1860 en el deutor a un any de 7.995 rals al 6 % signat pel mateix Joaquim de Carles a favor de Salvador Marquès, posant com a hipoteca les 4,5 vessanes d'olivar a Ullà que havia comprat a Pere Buxó el 30-3-1857 (AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 522, 20-1-1859, i t. 523, 15-5-1860, deutoris).

310 Com explica Robledo, les grans cases nobiliàries espanyoles buscaven administradors amb una important solvència financera personal com una forma d'assegurar-se que podrien avançar els pagaments del patrimoni si aquest no disposava de prou liquiditat; això, però, situava els nobles en una perillosa situació de dependència respecte dels seus teòrics subordinats.

dependència de l'administrador ja estava creada i, probablement, aquest es veia empès a donar un cop de mà al seu amo quan ho necessitava per causa d'unes dificultats financeres en la resolució de les quals ell mateix estava implicat (tot i que tampoc no mancaren administradors que van saber treure profit de la situació de debilitat del propietari). En el cas dels Devant, potser hi influí també la voluntat de conservar les masoveries del patrimoni Carles que portaven els diversos membres de la família.

Les funcions de l'administrador

Els poders generals que atorgava el propietari davant de notari descrivien de manera genèrica, i sovint gairebé estereotipada, quines eren les funcions o atribucions que tindria l'administrador. Així, segons el poder que Joaquim i Joaquim de Carles signaren a favor de Josep Devant el 1848, similar a tants altres poders de l'època, aquestes atribucions consistien a: regir i governar els béns dels atorgants *con entera, libre y general administraci6n*, amb la facultat d'acotar-los posant fites per assenyalar-ne els límits; cobrar qualsevol renda del patrimoni, tant en diner com en espècie; demanar, revisar i impugnar qualssevol comptes als quals tinguessin dret els atorgants; arrendar o concedir a parceria les heretats podent donar comiat i canviar els arrendataris i masovers; establir terres en emfiteusi *perpetuamente, por término determinado o durante las primeras cepas*, però sempre una vegada *obtenida venia* del propietari; fer capbrevar als emfiteutes qualsevol finca que posseïssin en domini directe dels atorgants; transigir i concordar sobre qualsevol qüestió podent celebrar judicis de conciliació i verbals davant de qualsevol alcalde constitucional i jutge de primera instància i, en cas de no haver-hi acord, comparèixer davant qualsevol tribunal o audiència per iniciar, continuar o finalitzar plets, i, finalment, assistir a totes les *juntas y convocatorias en las que tengan los SS. otorgantes interés*

Segons Robledo, la funció financera i prestadora dels administradors dels grans patrimonis nobiliaris fou especialment rellevant en el context de la crisi de l'Antic Règim, quan s'estava desarticulant el vell model creditici (en particular, la funció prestadora de les institucions eclesiàstiques), sense que s'hagués desenvolupat encara el sistema bancari modern (2013: 8-11, 13-14).

*y en ellas dar su voto y parecer.*³¹¹ La correspondència entre propietari i administrador permet veure com es materialitzaven en la pràctica aquestes funcions en el cas del patrimoni Carles.

a) *Recaptador de rendes del propietari: control del procés de producció, dels pactes de conreu, de la collita, del repartiment del producte de les masoveries i recaptació dels censos.*

Una de les primeres i més antigues feines de l'administrador tenia a veure amb la funció de cobrador de rendes per compte d'un propietari absentista que vivia més o menys lluny de les seves finques. En les parceries calia controlar amb anterioritat el procés de producció i la collita. Ja abans de la recol·lecció, el propietari solia demanar informació a l'administrador sobre el temps, com anaven les feines i com es presentava la propera collita. Era una forma de començar a preveure si les rendes d'aquell any serien bones o no.

El cobrament de la renda requeria una perícia especial, no només tècnica sinó també des d'un punt de vista social. Pel que fa als productes en espècie que pagaven els masovers i els subemfiteutes, era molt important el control de la quantitat i la qualitat d'allò recaptat, a fi de maximitzar la renda del propietari. Recordem que en la majoria de contractes del patrimoni Carles, que produïa sobretot cereals, hi figurava l'obligació del masover de separar les garbes de l'amo de les seves en presència del propietari o d'algú en nom seu, que solia ser l'administrador. El 24 de juny de 1838 Narcís de Carles donà les instruccions següents a Devant sobre la importància de ser curós en aquesta tasca:

*Amigo Devant: Es necesario que tengas mucho cuidado al hacer la partición de las gavillas (vulgo garbas) para que sean iguales por ambas partes, tomando todas aquellas precauciones que creas necesarias para no sufrir más perjuicios. Ya sabes que no en todos los campos son igualmente buenos los frutos y aún en uno mismo de un lado muchas veces es bueno y del otro no. En esta parte confío en tu celo y vigilancia.*³¹²

311 ADG.FCC, lligall foli 6.

312 ADG.FCC, lligall en quart 8.

També li donà instruccions sobre altres productes recaptats i en algun cas arribà, fins i tot, a demanar que li n'enviessin una mostra per decidir si els acceptava o no.³¹³

El propietari vigilava el ritme de la cobrança, tot i que si es retardava no podia fer més que pressionar els procuradors. Josep M. de Carles, a finals de setembre de 1826, avisà el seu germà hereu de l'apatia del procurador de Palafrugell; Narcís li respongué:

Siento lo que me dices en la tuya y calculo la q[u]e te habrá fastidiado encontrar la cobranza en el estado que me dices; al Sr Antonio harás bien en reconvenirle por su apatía, pues para obrar así no había necesidad de pro[curado]r en ésa.³¹⁴

Sembla que Antoni Frigola no era gaire eficient en la seva comesa. El 30 de juliol de 1831 Narcís de Carles li ordenà suspendre el cobrament dels censos de Palafrugell a l'espera que li enviés els comptes fets de la manera que havia demanat. El 28 d'agost Frigola encara no havia complert l'encàrrec, cosa que estava perjudicant perillosament, li escrigué Narcís, el cobrament de les rendes de la casa:

Este retardo tiene paralizado conforme avisé a V. el cobro de censos en ésa, y de consig[uien]te puede V. conocer el perjuicio q[u]e se sigue no solam[en]te a mí, sí q[u]e también a los q[u]e deben afrontar los pagos, p[ue]s en general les es mucho más fácil verificarlo luego de la cosecha q[u]e más tarde.³¹⁵

L'hereu coneixia la precarietat econòmica que patien de forma estructural la majoria dels seus subemfiteutes i sabia que, si el cobrament es retardava gaire més enllà de l'estiu, podia costar molt d'efectuar i llavors s'acumularien els endarreriments.

313 El 6 d'abril de 1836, referint-se a un cens d'oli que havia vençut un mes abans, indicà a l'administrador *que el aceyte ha de ser de buen gusto y claro y que por las dificultades que han ocurrido otros años si era posible que me embiase prueba y luego le diría lo que me conviniese* (ADG.FCC, lligall foli 19).

314 ADG.FCC, llibre 56, carta de 24-9-1826.

315 ADG.FCC, llibre 56.

Com remarca Richards, en la recaptació de les rendes era molt important calcular bé el grau de rigor que calia aplicar amb els morosos.³¹⁶ La capacitat de pressió sobre aquests —si es pressionaven massa podien marxar i això no sempre convenia— variava molt segons les condicions del mercat de treball —si hi havia manca de masovers i subemfiteutes, o bé a la inversa—,³¹⁷ i també segons el context polític i social del moment.³¹⁸ En el marc de la *fam de terres* de la primera meitat del segle XIX, la pressió sobre els morosos podia arribar a ser alta; tenia, però, com a contrapunt la imatge paternalista que ja hem vist que al propietari li interessava conservar, no només per mantenir els bons treballadors de la terra sinó també —i potser sobretot— la legitimitat de la seva renda en un context social profundament convulsionat, en què fàcilment es qüestionaven els drets de propietat. Dintre d'aquesta ambivalència entre paternalisme i pressió, en els comptes del patrimoni del període 1838-1863 són constants els endarreriments permesos d'algunes anualitats dels censos que pagaven els subemfiteutes, si bé, sobretot a partir de 1847 (coincidint amb una crisi de subsistències), augmentà molt la pressió del propietari perquè paguessin i, finalment, es portaren a terme alguns desnonaments. En aquest procés hi intervingué directament l'administrador, que des de 1845 fins a 1855 anotà en les llibretes de comptes les *pietas que e mandado dejarles a los sugetos que no quieren satisfacer los censos que tenían obligación* a la muntanya de Sant Sebastià de Palafrugell, per rabasses mortes per a plantar vinya que els Carles havien atorgat entre els anys 1796 i 1803. Aquestes peces recuperades per al patrimoni, com deia l'administrador, l'any 1855 ja sumaven 37. Anava anotant també les despeses d'efectuar

316 Richards, 1981: 442.

317 Hainsworth comenta les dificultats per pressionar els morosos a l'Anglaterra de finals del segle XVII, en un context de caiguda de les rendes i d'escassetat de *tenants*. El consentiment del propietari en els endarreriments a fi de conservar els bons colons podia ser aprofitat per aquests com una estratègia en benefici propi (1992: 54-74).

318 Durant l'aixecament federal de l'octubre de 1869 a la Bisbal d'Empordà, l'administrador del marquès de Benavent li deia per carta: *Más tarde remitiré a V. la lista de morosos, pues ya se hará V. cargo que con semejantes acontecimientos no es posible trabajar, a pesar de que es muy mala la época que atravesamos, para instar reclamación la menor contra nadie* (Riquer, 1999: 1218).

un canvi d'especialització en les mateixes, fent-hi plantar glans per convertir-les en sureres, i el 1856 també pins,³¹⁹ tot obeint a l'estímul que la indústria surera gironina en expansió, que tenia com a principal centre Palafrugell, representà per als propietaris de la zona.³²⁰ Com altres grans propietaris, sembla que els Carles van preferir explotar directament les suredes que no pas arrendar-les.³²¹ La plantació de suros era, però, una inversió a llarg termini,³²² de manera que els seus beneficis no apareixen encara en la sèrie comptable analitzada.

b) *Venedor de la renda en espècie.*

Un altre moment crucial per a maximitzar la renda del propietari era la venda de la producció recaptada. Santiago López i Ricardo Robledo han remarcat les possibilitats d'enriquiment que es

319 En els comptes de 1856 hi apareixen pagats el gener de 1857 a Francesc Salvatella 54,35 rals *por dos cuartanes de bellotas de corcho y 9 picotines piñones*, i 278 rals *por una cuenta de jornales de cabar en los corchos y sembrar los piñones, en la montaña de S. Sebastián* (ADG.FCC, lligall en quart 3).

320 L'aparició de la indústria surotapera gironina al segle XVIII comportà una revalorització de les suredes, que tendiren a expandir-se en detriment d'altres tipus de bosc i fins i tot de conreus, especialment la vinya i l'olivera. El preu de les vendes i els arrendaments d'escorça de suro estaven en expansió des del darrer terç del segle XVIII. Segons dades de Medir i Martínez Quintanilla, la producció catalana de suro va créixer de 45.000 quintars l'any 1829 a 100.000 el 1855 (i segons Barbaza, el nombre d'obres del suro a Palafrugell entre 1824 i 1842 passà de 112 a 304); però a partir dels anys trenta del segle XIX la demanda de la indústria gironina ja superava la producció de suro autòctona. L'estímul a les plantacions de suro degué ser molt important en aquesta època, especialment en les zones més properes als nuclis productors de taps. Barbaza identifica substitucions de vinyes velles per suros al municipi de Mont-ras, veí de Palafrugell, entre 1819 i 1861, que haurien començat, amb tota probabilitat, ja abans de la crisi de l'oïdi, declarada als anys cinquanta d'aquell segle; es tracta d'un cas molt proper, geogràficament i cronològicament, a les plantacions de suros efectuades pels Carles a la muntanya de Sant Sebastià. El procés de substitució de vinyes per suros s'accelerà a partir dels anys vuitanta del segle XIX, arran de la crisi de la fil·loxera (Barbaza, 1966: 73-74, 376, 465, 471, i Alvarado, 2002: 51-52, 56, 61, 65-68).

321 Alvarado detecta com els propietaris importants de suredes de l'Alt Empordà prefereixen explotar-les directament i vendre també directament el suro a comerciants i negociants, que no pas arrendar-les (2002: 60-65; 2004: 81-84).

322 Les plantacions de suro no són productives fins al cap de 30 o 40 anys, *gairebé es pot dir que el pare fa la plantació perquè en tregui profit el fill* (Alvarado, 2004: 77).

derivaven, per a l'administrador, del seu control de la informació sobre els preus locals de venda i, des del punt de vista del propietari, la possible pèrdua de renda que podia derivar-se d'haver cedit el control d'aquesta informació al procurador.³²³ Aquest model, però, es refereix a patrimonis aristocràtics molt extensos i dispersos, que no es corresponen amb la idiosincràsia dels patrimonis que posseïen la majoria d'hisendats gironins, en què la proximitat de la residència del propietari era molt més gran, les seves visites a les finques, més habituals i, per tant, el seu coneixement del medi local, més directe i les seves possibilitats de controlar l'administrador, més grans. En el patrimoni Carles, doncs, les oportunitats d'enriquiment il·lícit de l'administrador per aquesta via devien ser bastant reduïdes. Els hisendats gironins, a més, solien mantenir una actitud més vigilant sobre el procés de venda de la producció.³²⁴ Era freqüent que sol·licitessin informació sobre els preus a l'administrador i donessin ordres directes sobre el moment d'efectuar les vendes (*no venda arroz pues sube el precio*, ordenava Narcís de Carles el 30 de gener de 1831 a Josep Devant). L'administrador havia de tenir un coneixement exhaustiu i actualitzat dia a dia dels preus en el mercat local. Un administrador que visqués sobre el territori i fos ell també venedor de gra, com Josep Devant, resultava de la màxima utilitat per al propietari. Així informava dels preus a Torroella a Narcís de Carles el 26 de juliol de 1838:

Los grans tenen lo preu de 17 passetas al forment, 6 p[essete]s 2 [rals] lo ordi, axís lo e venut de meu [...] lo dia 24 se comensá a vendre en esta vila una carretada de forment a 18 p[essete]s y comunament ja sen pagan 17 p[essete]s 2 r[als] pues a mi me las han ofertas. Conto dins pochos dias será a 18 p[essete]s lo preu comú.

Pocs dies més tard, el 13 d'agost, li escrivia que *los grans se aumentan, lo forment es a 18 ps 2 rs y a 19 ps si és bo, lo ordi és a 7 ps, la sibada a 6 ps 2 rs.*, i, referint-se als subemfiteutes que volien pagar

323 López i Robledo, 2004: 110-111.

324 Garrabou, Planas i Sagner assenyalen com molts propietaris catalans *exigían constante información sobre precios y cantidades negociadas, además de su autorización para proceder a la venta* (2002: 310). El mateix passava a València en el cas dels Calatayud (Calatayud, Millán i Romeo, 2000: 89).

en diner els censos fixats en espècie als contractes: *rebo als sensus a 20 ps y si no q[u]e portian forment.*³²⁵ Observem el grau d'autonomia que tenia, malgrat tot, l'administrador i com a l'estiu ja calculava poder especular a la tardor i a l'hivern amb el producte a favor del propietari, per això exigia per avançat als pagesos un preu més alt pel blat del que en aquells moments es pagava al mercat.

Segons la informació sobre els preus que anaven enviant l'administrador i els procuradors, el propietari decidia el moment de vendre. Així, Narcís ordenava al seu procurador a Palafrugell el 13 de març de 1837:

*En vista de cuanto V. me dice en sus dos últimas pasará V. a vender el trigo que hay en mi casa, y junto su importe con las ecsistencias que V. me dice tiene en su poder podrá girármelo a ésta. Deseo saber el precio del vino antes de disponer se venda.*³²⁶

c) Elaboració i presentació dels comptes.

Inicialment Narcís de Carles no es preocupà gaire sobre com havien de ser els comptes que havien d'elaborar i presentar-li cada any els seus procuradors. En les seves pròpies llibretes d'*entradas i pagos*, que van de 1829 a 1831, prengué les anotacions cronològicament, segons s'anaven presentant, sense cap ordre per conceptes i sense fer-hi constar tampoc cap suma del total ingressat o gastat. Aquesta actitud s'observa en la correspondència amb el seu procurador a Palafrugell. El juliol de 1831 Narcís li va escriure queixant-se pel retard en la presentació dels comptes, tot i que no li n'havia donat cap model ni li preocupava gaire com fossin, mentre continguessin una relació clara i completa de totes les entrades i sortides, tant en espècie com en diner.³²⁷ Finalment els va rebre el 28 d'agost, però llavors s'adonà que no s'ajustaven al que esperava:

325 ADG.FCC, lligall en quart 26.

326 ADG.FCC, lligall foli 19.

327 *Cuando creí me remitiría V. las cuentas ya formadas p[ar]a su ecsamen no ha podido menos de estrañarme el ver q[u]e me remite V. un modelo de como debe formarlas p[o]r si lo apruebo, lo q[u]e manifiesta no se ha ocupado V. de ello, sin embargo de habérselo encargado y haber discurrido más de tres semanas. Me es indiferente el modo de formarlas, mientras comprendan*

En lugar de las cuentas formales [que] tenía a V. pedidas, tan sólo me ha remitido V. una relación del cobro de censos, sin hacer mención alguna de lo demás cobrado de los frutos de Llafranch, vino vendido etc. de modo q[u]e p[o]r ser una cosa informal nada puedo decir a V. de si lo encuentro o no arreglado; p[ue]s p[ar]a ello me es preciso el reunir el total de cargo y data, conforme hace más de dos meses pedí a V.³²⁸

L'actitud del procurador de Palafrugell mostra els inconvenients de la manca de professionalització d'un *ofici* que era sovint encomanat a *amateurs* sense pràctica específica, tal com es queixaven els administradors més *professionals*. En qualsevol cas, el propietari tampoc no va saber suplir aquestes carències donant al seu procurador un model de com volia els comptes.

Més endavant, la comptabilitat que elaborà el masover administrador Devant des de l'any 1831 amb dues llistes d'anotacions, de *cargo* i *data*, ordenades només cronològicament, però ja amb la suma total i el saldo final entre les dues partides, s'anà perfeccionant fins a constituir, a partir de 1839, la sèrie comptable amb el *cargo* i la *data* ordenats per conceptes que s'analitzarà més endavant.

A més de ser útil per conèixer l'estat de les rendes del patrimoni, la revisió dels comptes servia també per controlar indirectament la feina de l'administrador.³²⁹ Ja hem vist que Narcís de Carles va fer revisar a Josep Devant els comptes de l'any 1818 del procurador Alabau, en els quals Devant trobà alguns defectes. Els comptes elaborats pels Devant entre 1831 i 1863 eren revisats i aprovats cada any pel propietari, que se'n quedava una còpia junt amb els rebuts i els comprovants originals.

todo lo cobrado desde q[u]e V. cuida de ello y fue nombrado pro[curado]r, debiendo abrazar todo lo correspond[ien]te a las entradas q[u]e ha habido desde aquella época en un estado: y p[ar]a el descargo en otro, todo lo q[u]e V. haya pagado u entregado bien sea en dinero u bien en grano. Advirtiendo q[u]e en las entradas o cobro de censos deberá V. espresar lo q[u]e haya sido en grano u lo q[u]e en dinero. Con estos datos podrá V. pasar a la formación de los espresados estados sin más retardo p[o]r convenirme su presentación (ADG.FCC, llibre 56).

328 ADG.FCC, llibre 56.

329 Tot i que, segons Carmona, en els grans patrimonis aristocràtics, la possibilitat de control dels agents locals per aquesta via era més aparent que real (1995: 79-80).

d) *Intermediari per a la recerca de masovers, subemfiteutes, compradors de terres, diner a crèdit, etc.*

Una part important de la funció de l'administrador tenia a veure amb la tasca de negociació com a intermediari entre el propietari i aquelles persones d'un entorn més proper o més llunyà que oferissin quelcom de necessari per al patrimoni, ja fos força de treball susceptible de convertir-se en renda (subemfiteutes, masovers i arrendataris de parcel·les) o bé diner per deixar a crèdit o per comprar alguna peça o heretat en els moments de dificultats financeres. Aquesta feina de negociació requeria conèixer les característiques locals i regionals del mercat del treball, del diner i de la terra, així com mobilitzar tant les coneixences del propietari com les seves pròpies. Era, però, una tasca de negociació que, en patrimonis com el dels Carles, no solia arribar fins al final del procés negociador, sinó que es limitava als estadis inicials (recerca i/o primers contactes amb la persona interessada), després dels quals l'administrador mantenia un contacte freqüent (en persona o per carta) amb el propietari, que anava fent contraofertes i tenia sempre l'última paraula (a l'arxiu de Casa Carles s'hi conserven contractes privats de masoveria escrits per l'administrador, però també pel mateix propietari). Així, el 20 de desembre de 1827, Narcís de Carles, des de Torroella, escrivia al seu procurador de Palafrugell el següent:

para aclarar los asuntos míos de ésa, convendría tuviese V. la bondad de pasar mañana o pasado mañana y lo dejaríamos todo arreglado [...] Si alguno de los sugetos q[u]e pretenden las piezas q[u]e V. me indica en la suya de 13 quiere venir con V. al mismo t[iem]po trataríamos del ajuste y si nos conveniamos se firmaría la escritura [de subestabliment]; y como V. sabe quiénes son puede avisarles, p[ue]s lo mejor es cuanto antes p[or] si no nos arreglamos con éstos pueden presentarse otros. Estimaré q[u]e traiga V. una nota de las proposiciones que hacen p[or] cada una de las piezas; es decir la entrada y clase de censo q[u]e quieren pagar.³³⁰

En tot el procés, les possibilitats d'enriquiment il·lícit no estaven exemptes (Narcís va acusar el notari de Torroella d'haver negociat uns subestabliments en contra dels seus interessos), si bé no devien ser tan àmplies com en els patrimonis més extensos de la gran aristocràcia espanyola (no consta, per exemple, que l'administrador dels Carles es dediqués a fer de prestador amb els diners de la seva administració). Recordem, però, com Devant aprofità la informació privilegiada i la influència que tenia sobre el propietari com a administrador per a col·locar membres de la seva pròpia família en gairebé tots els masos del patrimoni situats a Torroella.

e) *Intermediari en la signatura de convenis.*

Com hem vist, els poders generals atorgaven a l'administrador potestat per a concordar en nom del propietari i, fins i tot, per a iniciar la via judicial si l'acord no era possible. Durant el període de dificultats financeres del patrimoni, l'administrador jugà un paper important com a mitjancer en els convenis que van fer-se amb els creditors. El 1838, per exemple, Josep Devant i el notari Bataller de Torroella van fer de mediadors entre Narcís de Carles i els comerciants de Torroella de Montgrí, Rafael Comas i Rafael Comas Busquets (pare i fill), per arreglar un conveni que regulés com havien de deixar el mas Torre Bagura, que havien comprat a carta de gràcia, després que Narcís l'hagués recuperat. Aquest cas pot il·lustrar el tipus de tensions que havia de suportar a nivell local l'administrador:

lo dia 24 [de juliol de 1838] bas firmá lo conveni de Comas en la forma q[u]e V. enviá, pues los Comas des del dia 2 de actual no me han parlat aguardant q[u]e jo los anás al darrera per fer lo q[u]e volian. Pero jo e fet al contrari, pues vigilat q[u]e no tocasen las garvas e passat per als camps miranme las garvas [...] tenia determinat fer pasar al canador a medirlas per aviluar los grans q[u]e podrian resultar de ditas garveras, pues beyent Comas la mi[a] rectitut y activitat, y q[u]e anava asegurar las pretencions, se a abergoñit pues no a tingut valor per parlarme, pues lo Sr. Bataller [notari de Torroella] se me a presentat dienme q[u]e Comas li avia encarregat, si volia fer lo conveni q[u]e fes lo de mia satisfacio. Jo e contestat a Bataller q[u]e jo volia q[u]e se fes la escriptura igual a la nota q[u]e V. enviá y q[u]e quedasen

*satisfetas totas las pretencions q[u]e ells tenen [...] pues així se a afectuat, hem firmat la escriptura jo y ells sens veurenos, ni parlarnos.*³³¹

Es tracta de la mena de tensions quotidianes de baixa intensitat que devia suportar sovint l'administrador en el desenvolupament habitual de la seva feina; res comparable, com veurem més endavant, amb els conflictes molt més greus que va haver d'encarar alguna vegada en la tasca com a intermediari entre el propietari absentista i el medi local.

f) *Defensor dels drets de propietat i vigilància policial dels béns de l'amo.*

El propietari encomanava a l'administrador i als masovers la vigilància policial dels seus béns. En el cas d'un administrador masover, com Devant, aquesta funció derivava, en bona mesura, de les feines que tenia ja assignades com a masover.³³² En el patrimoni Carles també hi havia els majordoms de Torroella i Palafrugell per ajudar sobretot en la vigilància dels aprofitaments dels boscos i, a partir de mitjan segle XIX, els guardaboscors de Viladasens i Navata. Es tractava de fer publicar els bans que declaraven tancades les propietats de l'amo i d'exigir-ne el compliment als veïns, denunciant els contraventors, i també de controlar els límits de les finques, especialment allà on aquests límits eren més discutits, com als terrenys coneguts com *el Golf* i *la Fonallera* del mas Pinell de Torroella.³³³

Els comptes donen testimoni d'aquesta feina de l'administrador, que ordenava pregonar els bans (i fer-ho constar davant de notari), posar fites i mesurar propietats: el 1832, per exemple, pagà 52 rals per 4 termes per posar a la Heretat dels Rechs, 2 per divisió de la Jasa de Matas y altres 2 per divisió de la Torra Forsosa, lo treball del

331 ADG.FCC, lligall en quart 26, 26-7-1838, carta de Josep Devant a Narcís de Carles.

332 Segons la interpretació que han fet d'aquesta qüestió Garrabou, Planas i Saguer (2002: 307-308, 310).

333 Vegeu amb més detall la resistència veïnal que envoltà, en aquests territoris, la privatització absoluta dels usos del sòl imposada pels Carles a través, primer, de la promulgació de bans i, després, de les mesures que permetia la legislació liberal relativa als tancaments de terres i vedats de cacera a Bosch, en premsa: apartat 3.4.

canador y fer la relació en la cúria del Sr Joseph Bataller. El 1840 Josep Devant actuà com a apoderat de Narcís de Carles en el conveni que es va fer amb els representants de diversos propietaris de peces de terra del terreny dit *Novaries* (que havia estat repartit entre 206 veïns de Torroella l'any 1833) per determinar la divisió entre aquell terreny i el Golf i la Fonallera del mas Pinell; Devant assistí a l'acte de termenar³³⁴ i, per si de cas no n'hi havia prou amb les fites, l'any 1841 pagà 64,5 jornals *por hacer una sequia por serrar la Fonallera*. Respecte a la feina de persecució dels contraventors als bans, l'agost de 1843 instà un judici de conciliació davant l'alcalde de Regencós amb Vicens Bruguera, a qui acusava d'haver anat amb dos companys a la Fonallera a collir joncs *sens permís del verdader dueño* i, en la partida d'ingressos de l'any 1845, anotà: *En Palafrugell. Por una multa que e hecho pagar lo dia 23 julio a Nicolás Mer de dicha villa, por haver cortado leña en la Montaña. Fue condenado en juicio a pagar los gastos y 6 p[esetas]*. Als anys seixanta i setanta defensà el vedat de la Fonallera instant judicis de faltes contra els veïns que hi anaven a caçar sense permís, com el masover del mas Pla, tot considerant que *si a este hombre no se le dice nada es en vano de ser dueño de una propiedad* i que *todo el mundo tiene que respetar la propiedad ajena, porque el Gobierno la respeta*.

Assegurar els drets de propietat era una forma d'assegurar la base de la renda del propietari. Si això sempre havia estat important, encara devia ser-ho més en aquell segle en què es qüestionaren de dalt a baix, per un grup social o un altre, tots els drets de propietat instituits fins llavors per llei o per costum (que també tenia força de llei). Només alguns drets serien reconeguts en el futur pel nou ordenament jurídic liberal i, si les lleis es feien a Madrid, la lluita pels drets de propietat tenia lloc a escala local, en cada poble i en cada racó de l'Estat. López i Robledo han atribuït un paper decisiu als administradors en la defensa dels drets de propietat de la gran aristocràcia espanyola i la seva adaptació al nou ordre liberal. Segons aquests autors, aquest paper decisiu l'haurien pogut exercir gràcies al control directe que tenien de la informació sobre l'existència o no de títols per justificar determinats drets de propietat dels seus amos

334 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 488, 10-10-1840, conveni.

i l'ús que haurien fet d'aquesta informació.³³⁵ Perquè el control de la informació era crucial en el dia a dia de la lluita per a la defensa de determinats drets de propietat en aquells temps tan convulsos, Froilán Troche, que es dirigia, recordem-ho, als nobles posseïdors de patrimonis molt extensos i dispersos, amb una gran importància de les rendes derivades de la senyoria directa i jurisdiccional —que semblaven més amenaçades al segle XIX que les rendes derivades del domini útil (de les quals vivien en canvi principalment els hisendats gironins)—, recomanava als seus lectors que vigilessin quina informació donaven a llurs administradors per evitar, sens dubte, que es produïssin perilloses fugues d'informació a nivell local que poguessin donar facilitats als pagesos per a qüestionar les rendes que els exigien.³³⁶ Aquest consell concorda, per exemple, amb

335 López i Robledo, 2004: 107-108. Sobre l'ús de la informació per a la defensa i la legitimació dels drets de propietat vegeu també el llibre col·lectiu dirigit per Rosa Congost, 2008.

336 Troche dedica un subepígraf a tractar sobre la *Diferencia entre el libro cobrador que se da á los Administradores y el que tiene el dueño en su poder*, en què afirmava que: *Las sublevaciones de los colonos en varios paises, la resistencia que hicieron á pagar las rentas, los pleitos que sobre esto movieron á los hacendados desde el año de once, y otras causas bien conocidas de todos, dieron márgen á que se adopten todas las precauciones y medidas necesarias para la seguridad de las rentas, entre ellas [...] la de que el libro cobrador de las administraciones no sea tan estenso como el que debe obrar en el archivo ó secretaría del dueño: el del administrador no debe contener mas que los nombres de los actuales pagadores, y el número de ferrados, mas especies y dinero con que contribuyen, pero no la razon ni los bienes por que lo hacen: y esto solo debe manifestarse á los labradores en juicio cuando un pleito obligue al dueño á presentarlos [...] si su oposicion es demandando al dueño, este sabrá hacer uso de los documentos que le convengan: tampoco no se puede tener la confianza necesaria de todos los administradores para encargarles un [libro] cobrador como el del dueño.* Troche també donava consells als nobles per recuperar rendes perdudes, per a la qual cosa era essencial l'ordenació del propi arxiu. La demanda per part dels nobles d'un mètode per organitzar els arxius (a la qual obeeix el llibre de Troche, segons declara en la introducció) no és cap casualitat que es produís en aquells moments de caiguda de les rendes senyoriales i consegüent reacció de la noblesa (que ja venia del segle XVIII). Quant a l'estratègia a seguir en els plets que caldria iniciar per recuperar les rendes perdudes, utilitzant un símil militar (molt significatiu de la mena d'enfrontament que preveia), recomanava també dosificar la informació que s'anava aportant, reservant *para el estado de prueba ú ocasion oportuna los [documentos] que como una division de reserva deban estar prontos á arrojarse sobre el enemigo, si este arrolla el primer cuerpo de exercito, pende del general que lo manda y que ha formado el plan de campaña, que es el abogado* (1996 [1835]: 146-162, 189-190).

l'actitud del marquès de Benavent que, als anys trenta del segle XIX, no deixava accedir ningú a l'arxiu que guardava a la seva casa de Barcelona sense la seva presència.³³⁷

No s'observen aquestes prevencions per part dels Carles en la informació que donaven als administradors, potser perquè la major proximitat a les terres els permetia controlar-los molt més; tot i que potser també perquè els hisendats gironins no sentien tan amenaçades les rendes com els grans aristòcrates. Hem vist com l'administrador dels Carles va jugar un paper determinant en el desnonament dels subemfiteutes de la muntanya de Sant Sebastià que no pagaven els censos; ho va fer perquè controlava directament la informació per a poder efectuar-ho. També va tenir un rol crucial en la defensa dels drets de propietat de l'amo que calia exercir diàriament a escala local. Exigir el respecte pels bans i els vedats era una manera de consolidar uns drets que els propietaris havien aconseguit imposar unilateralment en contra dels drets col·lectius dels veïns i que calia defensar sovint perquè els veïns els qüestionaven i no els respectaven. En el context de *fam de terres* i de qüestionament de tot l'ordenament social i polític que va tenir lloc al segle XIX, els administradors, junt amb els majordoms i els guardaboscors, foren els principals agents per imposar i consolidar sobre el terreny els drets de propietat dels hisendats, alguns aconseguits no feia pas gaire temps, com el dret de quedar-se en exclusiva, privadament, tots els fruits de la terra. A més de la pressió política exercida directament pels hisendats, la defensa tossuda dels drets de propietat que van portar a terme els seus agents sobre el territori no degué jugar un paper menor perquè aquests drets fossin finalment reconeguts per llei amb caràcter general.

g) *Intermediari entre el propietari i el medi local.*

L'administrador tenia un rol determinant com a intermediari i mediador entre el propietari absentista i el medi local del qual aquest obtenia les rendes. El paper de l'administrador com a informant local del propietari era de la major importància, no només per a la gran aristocràcia sinó també per als hisendats, malgrat que visquessin més a prop de les seves possessions. El fet que l'administrador tingués

337 Riquer, 1999: 979-980.

algun càrrec en els òrgans de poder local —com Devant, que fou elegit regidor de Torroella el 1833 i a finals de 1836—, podia ampliar encara més les seves possibilitats, i la seva utilitat, com a informador del propietari.

La posició de l'administrador era la de representant i mitjancer del propietari davant de les autoritats locals o quan es convocaven reunions per tractar qualsevol tema que pogués afectar els seus interessos. De vegades el propietari podia fins i tot atorgar-li poders específics per assistir, en nom seu, a determinades reunions: el desembre de 1829 Narcís de Carles feu un poder a Josep Devant perquè pogués assistir a la reunió convocada a Serra de tots els *dueños de propiedades* a fi de buscar solucions per evitar les inundacions del riu Daró, podent comprometre's pel seu amo a contribuir *en la parte que equitativa y proporcionalm[en]te le compete* en les obres que s'acordés efectuar.³³⁸

En cas de conflicte d'interessos, el fet que l'administrador fos qui representés físicament l'oposició del propietari a determinades pretensions de les autoritats o dels veïns dels pobles el situava en una posició força difícil.³³⁹ Així, acollint-se probablement als privilegis del propietari com a noble en qüestions de tributació militar, l'administrador dels Carles s'oposà el 1818 al pagament de quotes per al reemplaçament de l'exèrcit que ordenaven els pobles, havent d'atenir-se a les conseqüències de tal oposició:

En quanto al pago de reemplazo [a Torroella de Montgrí] dije no quería pagar, ni pagaría, porque V no debe ni quiere; y me contextaron que tampoco sacarían la discreción o apremio asta

338 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 491, 17-12-1829, poder. Això no significa que el propietari no assistís mai personalment a les reunions locals; el maig de 1854, per exemple, Joaquim de Carles es desplaçà a Torroella per assistir a una junta sobre el riu Daró.

339 Troche es referí a *cuantos enemigos temibles se grangea* [l'administrador] *por servir á su amo*. Descartava els eclesiàstics com a administradors, entre altres coses perquè *sus oídos no pueden escuchar sin alterarse las palabrotas indecentes y la desvergüenza con que los labradores y gentes de otras clases importunan á un administrador, siempre rodeado de gentes y en medio de ruido, desaveniencias, disputas, etc.* (1996 [1835]: 176, 227-228). Sobre el paper difícil de l'administrador com a intermediari entre el propietari i els pagesos, vegeu també Hainsworth, 1992: 48-74.

haver pagado, como en efecto aún los tengo acá, y me temo mucho que mañana no me embíen de Pals otros, porque aier me lo pidieron con amenaza: y los de Gualta? no se olvidarán, pues aier noche hicieron el pregón de pago de soldados.

L'administrador estava a més rebent les pressions dels mossos de les heretats que els Carles conreaven directament, perquè el retard en el cobrament dels sous, per causa de les dificultats financeres del patrimoni, els estava posant en una situació difícil: *Me he quedado sin un cuarto, y los mozos de la heredades quieren cobrar para cumplir el pago de reemplazo q[u]e les han aseñalado dentro 24 horas; todo va mui duro.*³⁴⁰

En les reunions locals, la posició de l'administrador podia ser complicada si la qüestió era candent i s'acabaven fent demandes econòmiques als propietaris. El 30 de desembre de 1817, Josep Alabau, en un context de males collites per la manca de pluja, informava Narcís de Carles sobre la seva delicada participació en una junta que havia tingut lloc a Torroella de Montgrí:

No puedo menos de noticiar a V. como después de la junta que se tubo sobre riego y que Pagés se puso a perorar por el pueblo como V. sabe, el Sr de Miró se tomó a su cargo el salir de la empresa discurriendo medios y buscar arbitrios por con prontitud realizarlo: En efecto antes de aier tubo junta previniendo a cada uno en particular no faltasen, y luego de unidos sacando una lista dixo: el Pueblo quiere, y así Casa Pla debe pagar 1800, Casa Carles lo mismo, Quintana por supuesto 1000; Miró 600 etc. bolviendo a repetir pueblo y más pueblo: Quintana se opuso, pero dixo si el pueblo quiere inclino la cabeza y dixo sedo: Pla dixo no tenía una pesseta ny de dónde sacarla y bolviendo a machacar dirigido a mí, le dije el estado en que nos hallamos y que era imposible el poderlo realizar y que por lo mismo y en prueba de que se deseaba y se conosía la utilidad que había de resultar se habían ofrecido los seis picotines de trigo para la maniobra y agua, bolvió a

340 ADG.FCC, lligall en quart 6, 23-4-1818, carta de Josep Alabau a Narcís de Carles.

*apretar y yo incomodado, me excedí un poco aunque no fuera del caso, y le dixé que en el entretanto se sedería el crédito que se tenía contra de él: la cosa paró así y se aguarda la respuesta del Marques de Ciutadilla que dijo aier Xiquet de Verges la tendría por toda esta semana.*³⁴¹

Per al propietari absentista que vivia a ciutat, l'administrador podia ser una font molt valuosa d'informació sobre fets polítics o revoltes que tinguessin lloc en els municipis on tenia propietats.³⁴² Quan la conflictivitat afectava el seu patrimoni, la informació que proporcionava l'administrador permetia al propietari reaccionar i prendre mesures de defensa dels seus interessos, mobilitzant, si calia, les seves influències prop de les autoritats superiors. En aquests conflictes l'administrador també podia exercir una important funció, difícil i compromesa, com a mediador entre el propietari i el medi local. L'administrador dels Carles jugà un paper destacat com a informador i mediador en diversos episodis de conflictivitat local que afectaren directament els interessos del propietari.

En el Trienni Liberal, durant l'ocupació de terres, del Comú i de diversos particulars, que es produí en diversos pobles de l'Empordà per causa de les expectatives (aviat frustrades) que creà el decret sobre el repartiment de terrenys *realengos* i *baldíos*, la posició de l'administrador de Narcís de Carles, un dels propietaris més afectats, va ser molt delicada. Josep Alabau era un dels que anava informant Narcís de Carles per carta sobre els fets que se succeïen, els quals van acabar derivant en una revolta social amb enfrontaments oberts i insults contra els propietaris i les autoritats civils i religioses.³⁴³ L'administrador dels Carles no s'identificà en absolut amb els revoltats, sinó amb els interessos dels grans propietaris (de fet, ell també era propietari, si bé no resultà afectat directament per les ocupacions). Fins i tot intentà desactivar la revolta realitzant algunes gestions de mediació pel seu compte: el 27 d'agost de 1821 explicà a

341 ADG.FCC, lligall en quart 6.

342 El marquès de Benavent, per exemple, rebé informació sobre l'aixecament federal de 1869 a la Bisbal d'Empordà a través d'una carta del seu administrador (Riquer, 1999: 1215-1218).

343 Sobre les ocupacions del Trienni a l'Empordà vegeu Bosch, 1996.

Narcís que els revoltats tenien *proiectado fijar los mojones en el día de oy, pero por aora no se hará nada con motivo de haver hablado yo al primo del Queco Pujol [al qual considerava el primer alborotador] y se ha detenido con su influxo, y va a desempresionarle de su empresa y mala pretensión, debiendo temer las resultas. Alabau* acabava la carta demanant mà dura: *Si no se castiga con mano fuerte a los de Ullá [on havien començat les ocupacions], es muy temible en este fondo de Ampurdán una fuerte rebolesión y crea V. que no todo se dirige a tierras.*³⁴⁴ Les cartes que Narcís de Carles anava rebent a Girona foren crucials perquè pogués anar informant el procurador que els principals hisendats de Torroella de Montgrí havien nomenat a Barcelona perquè defensés els seus interessos davant de les autoritats superiors, les quals acabaren enviant la tropa per sufocar la revolta.

Més endavant, durant la conflictivitat generada per les malalties que provocà la reintroducció del conreu de l'arròs al Baix Empordà els anys 1836 i 1837, l'administrador dels Carles exercí un paper determinant com a intermediari entre el propietari —que en ser un dels principals beneficiaris d'aquell cultiu era membre de la Junta Superior de Arrozales del Ampurdán creada el 1835 (de la qual fou president com a mínim el 1835 i el 1836)— per una banda, i la Junta de Beneficència instal·lada el 1836 a Verges, i després a Torroella de Montgrí, per atendre les necessitats dels malalts i l'ambient social que es vivia a Torroella, per l'altra. Josep Devant, que fou nomenat, al seu torn, col·lector del delme de l'arròs per la Junta de Beneficència, informà puntualment Narcís de Carles per carta de l'estat sanitari de la zona, de les reunions de veïns que tenien lloc per tractar sobre el problema i del clima de crispació, procliu a l'esclat d'una revolta social, que es vivia en aquell territori. La informació de l'administrador fou clau perquè el propietari, sense moure's de Girona, es formés una imatge prou realista de la gravetat de la situació i decidís, des del primer moment i a diferència d'altres propietaris, no resistir-se al pagament de les contribucions extraordinàries que, per tal d'assistir els malalts, imposà l'autoritat provincial (donatius i delme sobre l'arròs; malgrat que acabà reclamant que els primers li fossin descomptats del segon). D'igual manera, Narcís de Carles

344 ADG.FCC, lligall en quart 7, 27-8-1821, carta de Josep Alabau, des de Torroella, a Narcís de Carles, a Girona.

tampoc no s'oposà, sinó que es mostrà partidari, de la prohibició d'aquest conreu al Baix Empordà, cosa que acabà fent-se per reial ordre el 1838.³⁴⁵

El paper de mitjancer de l'administrador podia abastar fins i tot el terreny polític. Com han assenyalat diversos autors,³⁴⁶ l'administrador era una peça clau en l'articulació, a nivell local, d'una extensa xarxa clientelar que actuava com a corretja de transmissió dels favors del propietari. Es tractava d'un joc derivat del paternalisme tradicional de les classes dirigents que serví, més endavant, per vehicular també el caciquisme electoral, tot mobilitzant els electors a favor del candidat del propietari.³⁴⁷ Alguns administradors ocuparen a més càrrecs polítics en l'àmbit local o provincial —de vegades obtinguts mitjançant la influència del seu amo—, cosa que podia beneficiar també el propietari en la defensa dels seus interessos. En el cas dels Carles, a la primera meitat del segle XIX, no hi ha testimonis escrits de comportaments d'aquest tipus per part de l'administrador, que recordem que va exercir de regidor de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí i de col·lector del delme de l'arròs, si bé això no vol dir que no se n'haguessin produït en la pràctica.

345 Congost i Gifre, 2001: 358-364.

346 Pérez Picazo, 1991: 48-49; Serrano, 2002: 343-346; López i Robledo, 2004: 120-121, i Atienza, 1987: 363-364. Per al cas anglès, Hainsworth (1992: 31-32) comenta com el paper de l'administrador com a representant a escala local del propietari li atorgava prestigi i el convertia en una anella del patronatge que podia exercir el seu amo (*in a great age of patronage he was recognised as a conduit to a potential fountain of patronage*); això li podia reportar a més alguna propina dels aspirants a obtenir algun favor; Richards remarca l'ús dels administradors per mobilitzar el vot dels *tenants* a favor del candidat del propietari (1981: 445-446).

347 El 30 de juny de 1851, en el seu discurs a les Corts per tal que s'anul·lés l'acta electoral del districte de la Bisbal d'Empordà amb l'argument que el governador civil de Girona, Fernando Balboa, havia utilitzat mitjans il·lícits per afavorir el seu candidat i parent, el moderat Juan Balboa, que havia vençut per només quatre vots al progressista Ramon de Cabrera, Aniceto Puig i Descals denuncià que el mateix governador, en el districte de Figueres, *buscó tambien el auxilio de un administrador de uno de los títulos más opulentos que hay en esta corte. El administrador le dió cumplido, y sobornó á algunos electores enfiteutas, ofreciéndose en cambio de votos rebaja en censos y laudemios* (*Diarios de sesiones de las Cortes*, sessió de 21-6-1851, p. 578). L'administrador també fou una peça clau per al control polític del municipi de Salt per part del marquès de Camps a finals del segle XIX i les primeres dècades del XX (Pons i Adroer, 1988: 85).

La relació entre el propietari i l'administrador

El mitjà bàsic a través del qual el propietari absentista i l'administrador es comunicaven al segle XIX era per correspondència; tot i que també es veien personalment de tant en tant, especialment quan el rendista es desplaçava als principals nuclis de les seves propietats. Froilán Troche dedicà el darrer paràgraf del seu tractat sobre la gestió de grans patrimonis a recomanar als propietaris que conservessin, i ben ordenada, la correspondència d'administració, perquè contenia la història mateixa de la casa.³⁴⁸ Gràcies a les cartes que conservaren abundantament, segurament pel motiu indicat per Troche, els hereus de la família Carles al seu arxiu, igual com feren molts altres rendistes agraris,³⁴⁹ hem pogut veure amb detall les principals feines de l'administrador, perquè la correspondència era un mitjà essencial d'informació, control i participació del propietari en la gestió del seu patrimoni, alhora que era un mecanisme de control indirecte de l'administrador.³⁵⁰ Les cartes permeten així analitzar també altres aspectes interessants, com és el caràcter mateix de la relació que s'establia entre el propietari i el seu administrador. El que es desprèn de la correspondència és que es tractava d'una relació articulada a partir de tres conceptes bàsics estretament interrelacionats: confiança, subordinació i paternalisme.

Ja hem vist com la recerca de l'administrador depenia en primer lloc de la confiança i com això és una de les raons que expliquen la freqüència amb què es donaren històricament les nissagues d'administradors. Es tractava, doncs, d'una relació basada en aquest valor, abans que en cap altra cosa, i la permanència de pares a fills al

348 *La conservacion de esta correspondencia que algunos desprecian bajo el pretexto de lo que ocupa, es interesantisima: por ella se sabe con facilidad estando á si ordenada el curso que tuvieron los pleitos antiguos, los administradores que hubo en cada tiempo, de cuales, lo mismo que de que poseedor es tal ó tal obra; la historia en fin de la casa, familia é intereses y la política que cada uno adoptó* (Troche, 1996 [1835]: 235).

349 Els arxius patrimonials de les comarques gironines solen contenir correspondència, tant familiar com d'administració, si bé no sempre és fàcil destriar aquestes dues tipologies epistolars en un grup social en què família i patrimoni apareixen com elements indissociables (Gifre, Matas i Soler, 2002: 95-96).

350 La correspondència com un sistema de control dels administradors a Carmona, 1995: 79.

servei del mateix propietari es considerava que el feia incrementar. La confiança feia que Narcís de Carles es dirigís a Josep Devant com a *Amigo Devant*, en la carta que li va escriure el 1838 donant-li consells sobre la partició de les garbes. Però això no ens ha d'enganyar; no era pas una relació de confiança com la que l'hisendat hauria pogut tenir amb una persona de la seva mateixa categoria social, un parent, per exemple, sinó que es tractava d'una relació marcada sempre per la submissió de l'administrador al seu *amo*. Aquesta subordinació es fa patent en la fórmula amb què Josep Alabau s'acomiadava de Narcís de Carles el novembre de 1816: *Soy de V. el invariable fiel y verdad[er]o Am[ig]o afect[isi]mo S.S. Q.S.M.B.* Alabau li explicava en aquesta carta les gestions que havia fet per trobar diners en préstec (sembla fins i tot deduir-se que li havia avançat diners personalment) i, en un acte de submissió absoluta (potser retòric, però en tot cas significatiu de la mena de relació que tenien), davant la situació de col·lapse financer del patrimoni, li deia: *Alienar yo la propiedad de V., eso no, lo mío sí gustoso, asta la última gota, como lo habrá V. conosido.*³⁵¹ Froilán Troche, malgrat que havia fet aquesta feina personalment, considerava l'administrador com un criat i pensava que el propietari tenia dret, fins i tot, a controlar la seva vida privada.³⁵² Aquesta subordinació no significava per a ell un element menor, quelcom simplement derivat, de manera natural, de la relació que mantenia el propietari amb un seu dependent, sinó que formava part intrínseca i necessària d'una bona administració: el propietari només podia ser l'autèntic amo de la seva hisenda si conservava en tot moment la posició de domini sobre els seus dependents, entre ells l'administrador; si la relació s'invertia, si es convertia, posem per cas, en deutor de l'administrador per causa

351 ADG.FCC, lligall en quart 6, 1-11-1816, carta de Josep Alabau a Narcís de Carles.

352 Segons ell, una de les raons per no triar eclesiàstics com a administradors era que els propietaris *no pueden mandarlos como á criados segun lo verifican con los administradores*. Quan el propietari estigués de visita per controlar les propietats i els administradors, *sus investigaciones deben descender a la observancia y al conocimiento del método de vida del administrador, y de como rige su casa y vive la familia que tiene en ella, aunque el gasto ni los criados corran por cuenta del amo y amonestar al administrador á que enmiende lo que no vaya bien, porque si este no se maneja bien y no guarda método en dirigir su casa y familia, menos podrá gobernar con acierto los intereses del dueño* (Troche, 1996 [1835]: 177, 221).

dels deutes, es trobaria en una situació molt perillosa, subjecte a la voluntat i els interessos d'aquell, i potser fins i tot abocat a la ruïna. Per això desaconsellava totalment deure diners durant gaire temps a l'administrador per causa d'un balanç negatiu dels comptes a favor seu, pel perill que s'invertís la posició de domini que el propietari havia de mantenir en tot moment.³⁵³

La relació de subordinació entre el propietari i l'administrador estava tenyida de paternalisme. De manera similar als masovers, també en el cas dels administradors les nissagues familiars al servei del mateix propietari devien afavorir encara més aquest tipus de tracte protector i clientelar que va idealitzar el mite pairalista. En virtut d'aquesta especial relació, la retòrica podia fer que l'administrador acabés les cartes amb frases tan edulcorades com aquesta:

*Dezeo logre V. los días de su S[an]to Patrón con algún alivio, que si a todo sacrificio mío se lo podía proporcionar a V. lo aría gustoso como V. sabe, la familia me lo encarga y saluda a V. y mi Sra Dna Joaquina con af[ec]to.*³⁵⁴

Com han assenyalat Garrabou, Planas i Saguer, ser administrador d'un gran propietari no només representava el benefici econòmic d'un sou, sinó també altres profits col·laterals, com ara prestigi social i la possibilitat d'obtenir determinats favors o intercessions del propietari per a si mateix o els familiars més propers.³⁵⁵ Aquests favors servien alhora per estrènyer encara més els llaços de fidelitat de l'administrador.

353 *Deben tener gran cuidado los hacendados en que sus administradores no le [sic] alcancen, y cuando suceda es preciso pagarles al momento aunque se saque de otra parte, y sino hubiere recurso, señalarle tanto número de ferrados u otra renta conviniendo el precio, para que al vencimiento de la primera cosecha lo perciban. Las casas que deben a los administradores son perdidas, y así vemos a muchos que son manejados por sus mayordomos como unos arlequines* (1996 [1835]: 218). Segurament Troche hauria trobat negativament modèlica la trajectòria de la gestió de la Casa d'Osuna que, a la segona meitat del XIX, com ha explicat Atienza, acabà en mans dels seus prestadors (ja que sovint apoderats i creditors de la casa eren les mateixes persones) i en la liquidació final del patrimoni a finals d'aquell segle (1987: 368, nota 51).

354 ADG.FCC, lligall en quart 6, carta de Josep Alabau a Narcís de Carles de 28-10-1818.

355 Garrabou, Planas i Saguer, 2002: 313-314.

Un bon exemple de les relacions paternalistes a què m'estic referint el constitueix la correspondència que Joaquim de Carles de Mendoza mantingué amb un fill del seu administrador que va emigrar a Amèrica. En la carta que Josep Devant Riera va escriure als 22 anys des de l'Havana, el setembre de 1858 (reproduïda a l'apèndix v), li dedica lloances, comenta les recomanacions morals que li ha fet atorgant-se les funcions d'un pare, dona testimoni de com ell i altres fills de procuradors d'hisendats gironins van a provar fortuna a Amèrica (on, com en el seu cas, que treballa portant els comptes d'una botiga, ser fills d'administradors els pot facilitar trobar feina) i parla del problema de les expectatives —no sempre complertes— dels joves emigrants a la recerca de fortuna i d'aconseguir un ascens social. La lletra permet també observar com el noi es troba connectat amb una xarxa³⁵⁶ interclassista de catalans, mitjançant la qual no es troba tan desvalgut a l'Havana, ha trobat feina i és localitzable des de Girona (el propietari de la botiga, Jaume Corretger; els senyors de casa Pla que li han portat la carta de Joaquim de Carles, i l'altre dependent de la botiga, fill del procurador dels Manresa, nobles hisendats de Girona).

Tots els administradors dels Carles van jugar un paper crucial per al patrimoni. Durant la Guerra del Francès i després, en el període de dificultats financeres, la figura de Josep Alabau Planas fou determinant per a la casa, fins que deixà l'administració el 1823. Es prestà a signar el contracte i l'època de 1810 pels quals teòricament eren cedits al terç de fruits els masos que, en realitat, seguiren en explotació directa; una estratègia que va permetre salvar bona part del producte d'aquestes heretats de l'embargament que imposaren els francesos.³⁵⁷ Durant la guerra, la seva administració mentre l'oncle i l'hereu estaven ocupats en campanyes militars, i el segon estigué presoner a França, degué ser de vital importància per a la

356 Sobre emigrar amb xarxa vegeu César Yáñez, 1996.

357 Com a mínim en un altre cas l'administrador jugà també un paper crucial en la defensa dels interessos d'un gran patrimoni durant aquell conflicte armat: l'administrador del marquès de Benavent aconseguí ser nomenat segrestador i administrador general dels béns del marquès per la Junta Superior del Principat; si bé, finalment, no pogué salvar les rendes per a aquest, ja que foren assignades a la mare del noble, que mantenia un plet amb el seu fill per causa de la seva pensió alimentària (Riquer, 1999: 906-909).

conservació del patrimoni en uns moments tan crítics. A més, mentre durà, des de finals del segle XVIII fins a 1818, el conreu directe de cinc masos, actuà de manera decisiva en la gestió d'aquests, fent de majordom major. Després de la guerra, durant el període de dificultats financeres de la casa, una de les feines a les quals dedicà més temps fou la de donar llargues amb habilitat als creditors³⁵⁸ i buscar diners en préstec o bé compradors, quan els deutes obligaren a vendre algun immoble. Aquestes gestions, si hem de creure la correspondència, l'administrador les feia amb un cert grau d'autonomia, tot i que informant-ne el propietari i identificant-se sempre amb els interessos d'aquest. Valgui d'exemple la carta que envià a Narcís de Carles l'11 de març de 1818:

Asta antes de aier estaba con Cist Rexach tratando de la venta del campo que dixé a V. con mi última, y no pudimos acordar, pues que los tenedores de dinero en el día son los oprimidores de los que necesitan, y tubo el valor de atascarse a no querer dar más que cien libras [1.066 rals] por vessana a venta perpetua y sinco sueldos de censo annual, oferta irritante, a que no quise condesender, y sería para V un perjuicio y para mi un público descrédito como V. lo conose.³⁵⁹ Yo no dexo piedra para remover y mi imaginación no para. [...] [Vol fer una gestió a través d'un conegut] por si tal vez hallaría por la parte de Francia una partida a cambio que según me han informado se hace este comercio por allí [...] [Francisco Terrades] asta la hora de entregar el dinero todo ha sido bueno, pero luego me ha salido de q[u]e su muger quiere una quartera de trigo por cada onza asta el próximo agosto. No he querido condesender y solamente le he tomado 800 reales [en préstec] que remito

358 Per exemple: *Oy ha venido el hermano de Bataller para saber cómo estaba la cosa, y le he dicho que se procuraba por todas partes para realizar el pago [...] eso no obstante no dejó Dn Pedro de escribir a Rafael que yo hacía como el reloj de sol, que apuntaba mucho y daba poco* (ADG.FCC, lligall en quart 6, 30-11-1817, carta de Josep Alabau a Narcís de Carles).

359 Que era efectivament una mala oferta es demostrà un mes després, quan Alabau trobà un comprador que oferia 3.198 rals per comprar la peça (d'un tres vessanes i mitja) a carta de gràcia i no perpètuament com pretenia Reixach (AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 454, 6-6-1818, venda a carta de gràcia).

*a V. por Mascaró y sobre lo restante determinará V. lo de su agrado y lo podrán hablar con el mismo Terrades.*³⁶⁰

En totes les gestions efectuades per l'administrador durant aquest període, la confiança entre Alabau i els Carles sembla haver estat total; com també sembla haver-ho estat abans de la guerra pel to i el contingut de les cartes que s'enviaven. Una altra cosa és que les seves gestions permetessin reflotar financerament el patrimoni, cosa que no succéí. De totes maneres, es fa difícil imputar aquest fet a una mala administració, tenint en compte la conjuntura econòmica tan difícil que es va viure a tot Catalunya durant la Guerra del Francès i els anys vint del segle XIX.

També gaudi d'una confiança total del propietari l'administrador masover Josep Devant Tapis. Hem pogut veure com aquesta relació de confiança s'anà establint fins a fer-se gairebé absoluta. En un poder de l'any 1836, Narcís de Carles li donà, per exemple, total llibertat per a signar escriptures de préstec, per un valor molt alt, que havien de servir per recuperar masos venuts a carta de gràcia, i tenim altres mostres —durant les ocupacions del Trienni o la reintroducció del conreu de l'arròs— de com la preocupació pel benestar i els interessos mutus entre propietari i administrador semblen haver estat molt grans. La vídua de Narcís, usufructuària d'un patrimoni fortament endeutat, diposità també la seva confiança absoluta en Josep Devant des del primer moment.³⁶¹

360 ADG.FCC, lligall en quart 6.

361 En els poders que li atorgà l'any 1839 després de la mort del seu marit, feu consignar que: *siéndole como le es imposible a ella [...] el poder cuydar y administrar con tino por si sola un tan crecido patrimonio, y estando cierta que valiéndose para ello de una persona de toda confianza, podrá con el decurso del tiempo, y con su ayuda y una sabia economía, relevarlo en gran parte de las muchas cargas y obligaciones a que actualmente está afecto; y bien persuadida [...] de que de ninguna otra persona se puede valer mejor para ello que de la del Señor José Devant, propietario de la villa de Torroella de Montgrí (a quien ya el referido Noble Señor Dn Narciso de Carles O'Doile, su difunto marido, por igual confianza que le había merecido, y convencido de la actividad, fidelidad e interés con que dicho Señor Devant le había desempeñado y desempeñaba sus cometidos, le tenía ya conferidos amplísimos poderes con escritura pública [...])* (AHG, Notarial, Girona 1, t. 1209, 15-4-1839, poder).

L'etapa de l'administració Devant representà una millora en la gestió de Casa Carles respecte al període anterior d'administració directa per part de membres de la mateixa família. Josep Devant renegocià bona part del deute, feu convenis amb els creditors, tingué la iniciativa de recuperar la Torre Bagura, desnonà els rabassers morosos de la muntanya de Sant Sebastià de Palafrugell per a plantar-hi suros, s'ocupà de defensar sobre el terreny els drets de propietat dels Carles (alguns recentment aconseguits i, per tant, importants de consolidar i difícils de defensar) i implementà una comptabilitat organitzada del patrimoni, si bé durant la seva administració no es van poder superar del tot les dificultats econòmiques (es van vendre perpètuament algunes peces de terra i el mas Garriga a carta de gràcia). En aquest període, els masos del patrimoni situats a Torroella foren portats tots per masovers de la seva família; a canvi, el seu fill, també administrador dels Carles, hagué d'hipotecar béns de la seva propietat per causa dels deutes del propietari. Joan Devant Planas, a més dels aspectes pels quals fou imprescindible el seu pare, també jugà un paper rellevant en la gestió de la mitgeria del Pinell, quan aquest mas fou recuperat per al patrimoni Carles a mitjan segle XIX.

Si la base de la relació amb l'administrador era la confiança, el contrapunt, la desconfiança, era el que podia obrir una fractura més gran entre ambdós. El tractat de Troche y Zúñiga és, en realitat, en bona part, un tractat de la desconfiança del propietari envers els pagesos i els mateixos administradors.³⁶² Probablement per això, Troche es veié obligat a trencar una llança a favor dels administradors en les darreres planes del seu llibre, explicant els sacrificis de tot tipus que havien de fer per l'amo. En el cas dels Carles, fou la funció de mediació amb altres persones del medi local la que obrí clivelles de desconfiança, en alguna ocasió, amb el propietari.

362 Com hem anat veient, la major part de les recomanacions que fa Troche als propietaris (sobre qui triar com a administrador, com fer els poders, com revisar els comptes, quins documents donar-los, com acomiadar-los, etc.) són en realitat prevencions per evitar que els administradors puguin cometre algun frau en perjudici del seu amo.

Ja s'ha comentat que l'any 1819 el notari de Torroella de Montgrí Rafael Prats realitzà diverses gestions, com buscar arrendataris i subemfiteutes, per encàrrec de Narcís de Carles. El seu paper com a mediador amb les persones que hi estaven interessades acabà, però, essent qüestionat pel propietari, el qual, uns anys més tard, en el plet que l'enfrontà amb els germans Reixach per causa de l'arrendament a preu acotat de vuit masos signat el 1819, l'acusà de ser:

poco legal y muy contrario a los intereses del Sor de Carles [...] la mala fe del es[criba]no Prats [era escrivà de la cúria de Torroella, a més de notari de la vila] y mancomunación con los herm[ano]s Rexachs quedará probada mediante decir q[u]e ciertos establecimientos q[u]e hizo Dn Narciso de Carles a favor de los herm[ano]s Rexachs por una medida conocida por el nombre de Mayal de aceyte por cada vesana de olivar, antes de verificarse el contrato hubo sugeto de la villa de Torroella de Montgrí q[u]e ofreció el doble al es[criba]no Prats para que lo hiciese entender al Sor de Carles, lo que no cumplió. Prueba la mancomunación el q[u]e los herm[ano]s Rexachs no tienen asunto de agricultura en q[u]e no entre el citado Prats.³⁶³

Segons Narcís, doncs, les aliances que a nivell local tenia el notari havien passat per davant dels interessos de Casa Carles. Aquesta era precisament la mena de por que tenia Troche respecte dels escrivans i qualsevol administrador que fos del mateix territori que administrava:

los escribanos no son ni pueden ser buenos administradores por que no pueden egercer su oficio y gastar el tiempo en la cúria sin faltar al desempeño de la administracion; si a la cualidad de escribano reune la circunstancia de ser del pais, mucho peor; y sean de la clase que quieran apenas entre cien se encuentra uno bueno, siendo del pais el que la administra, por las consideraciones que se vé obligado a tener por sus intereses y los de su familia, enlazados por el pueblo y todo lo mas que el lector no ignora.³⁶⁴

363 ADG.FCC, lligall foli 16

364 Troche, 1996 [1835]: 174.

Per altra banda, en cas de ser certa l'acusació de Narcís de Carles sobre els subestabliments dels olivars, es tractaria d'un cas típic de pèrdua de renda per causa d'haver delegat el control de la informació sobre el preu de la terra, un dels elements més rellevants per a gestionar el patrimoni, com assenyalen López i Robledo quan es refereixen als costos d'informació que havien de suportar els grans propietaris amb administradors.³⁶⁵

El plet amb els Reixach també provocà una crisi de pèrdua de confiança amb Alabau, que probablement ocasionà el final de la seva administració de Casa Carles. En un esborrany d'un document que havia de servir per defensar l'hereu en aquell plet, hi llegim que:

el patrimonio q[u]e tienen arrendado los herm[ano]s Rexachs según las cuentas del procurador de la Casa de Carles y actualmente de los mismos Rexachs, sujeto q[u]e ha tenido la debilidad de olvidarse de la cosecha de verano y otros artículos esenciales y de mucha producción, han llegado a ascender a 15.000 ll. [159.900 rals] por un año pudiéndose graduar a lo menos por quinquenios a 10.000 ll [106.600 rals].³⁶⁶

Se l'acusava, per tant, d'haver declarat més en benefici dels Reixach que de Casa Carles sobre la producció dels masos i d'haver-se passat a l'altre bàndol. Era una acusació greu contra un administrador i la fidelitat que devia al propietari. El març de 1823, Narcís de Carles va revocar els poders que tenia atorgats al seu oncle Josep Ramon com a administrador general a petició d'ell mateix per algun desacord que havien tingut, però també els revocà a Alabau, segons explicà en una carta, per no donar peu a rumors de desavinences en el si de la família si revocava només els poders a l'oncle.³⁶⁷ El novembre de 1824 Narcís atorgà de nou poders generals a Josep Ramon,³⁶⁸ el qual,

365 López i Robledo, 2004: 110-112.

366 ADG.FCC, lligall foli 16.

367 ADG.FCC, llibre 56, cartes de 22-3-1823.

368 Narcís justificà el nou poder a l'oncle per la crítica situació financera del patrimoni —por las repetidas y continuas instancias judiciales y estrajudiciales de los acrehedores, hasta havérsele provehido varias egecuciones contra sus bienes— i la manca de salut que li impedia ocupar-se degudament de l'administració. En

el maig de 1825, tot i haver ocorregut aquella crisi de confiança pel cas Reixach, signà un nou poder a Alabau nomenant-lo procurador.³⁶⁹ De totes maneres, al copiador de Narcís (que arriba fins a l'any 1831) no hi ha cartes a Alabau a partir del març de 1823 i també consta que, com a mínim des de 1833, el masover del mas Ral ja no era Josep Alabau sinó Salvador Agustí, gendre de l'administrador següent, Josep Devant Tapis.

Recordem de totes maneres, com ja s'ha anat assenyalant, que la major proximitat respecte de les seves propietats és un factor determinant que implicaria unes possibilitats de frau molt menors dels administradors i procuradors dels hisendats gironins, ennoblits o no, en comparació amb els de la gran aristocràcia, que disposarien d'un control més absolut, i difícil d'aconseguir per part del propietari, de la informació sobre els preus rellevants a nivell local i comarcal per a gestionar el patrimoni —el preu de la terra, del diner, de la mà d'obra i dels productes agraris—, tal com han indicat López i Robledo.³⁷⁰ En el cas dels hisendats, la menor escala i dispersió geogràfica del patrimoni, junt amb la residència més propera de l'amo, implicarien menys possibilitats de l'administrador per enriquir-se aprofitant-se del control de la informació sobre un medi local al qual el propietari tenia més fàcil accés, ja fos per via

aquest poder, renunciava a fer cap gestió pel seu compte sense el permís previ de l'oncle —els poders del qual durarien mentre no se sanegés el patrimoni— i s'hi disposava que rebria una assignació de 21.320 rals anuals (ADG.FCC, lligall foli 20, 11-11-1824, nomenament d'administrador general).

369 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 459, 24-5-1825, poder.

370 *Cuando la explotación se hace de forma indirecta, la información sobre estos precios queda en manos del administrador, creándose la asimetría de información a favor de éste, lo que posibilitaba un tejido de oportunidades para la consecución de beneficios no contemplados en el contrato terrateniente-administrador* (2004: 110). També en el cas de la gran aristocràcia espanyola, Juan Carmona ha remarcat les possibilitats que tenien els administradors d'abusar del monopoli de la informació local, un monopoli que hauria limitat de forma notable la introducció de canvis en aquests patrimonis, dificultant-ne l'adaptació a les noves circumstàncies, sobretot arran de la crisi agrària de finals del segle XIX (1995: 76, 79, 81-85).

directa, a través de les seves visites, o indirecta, a través d'altres possibles informants.³⁷¹

371 Disposar d'informants de confiança sobre el terreny diferents de l'administrador constituïa un element fonamental per controlar els possibles abusos d'aquest. En això, la xarxa de les relacions familiars estesa pel territori podia esdevenir crucial i tenir així una utilitat fins i tot mesurable en termes econòmics. Aquest fou el cas de Josep de Fonsdeviela (III marquès de la Torre) que, des de Girona i Medinyà, escriví al seu cunyat Carles de Sentmenat (VII marquès de Castelldosrius) quan aquest assumí l'administració del seu patrimoni l'any 1846, avisant-lo dels múltiples fraus que havia comès el seu procurador, tots els quals tenien a veure amb el control de la informació sobre els preus rellevants i la delegació de les funcions de negociació per part del propietari en el seu agent: *Girbal* [Ramon Girbal, procurador del marquès de Castelldosrius a les terres gironines] *so pretesto de estar ocupado con la quinta no ha venido pero me ha echo venir a su compinche de negocios y enredos que es un tal Sendra del pueblo de Estañol; todos mis esfuerzos y preguntas eran burladas por su astucia pues todo su empeño consistía en ocultarme la verdad, pero cuando me ha visto resuelto a pasar en persona a Quart a empezado a cantar y su resultado es el siguiente. Dicha eredad es muy muy grande, el colono ha escogido todas las tierras mejores, con las cuales todavía tiene demasiadas, y las inferiores son las que te quieren hacer asensar y las an estimado al modico precio de 112 ll. [1.194 rals] la vesana [...] por lo que resultan dos perjuicios: 1º que a la tierra no le han dado el valor que tiene y 2º que tú te quedarás sin tierras y sin dinero. En este momento tengo 2 amigos míos que conocen mucho dicho terreno y son muy inteligentes y me dan por consejo lo siguiente [...] no hacer ningún establecimiento de dichas tierras y de esta eredad tan y tan grande acer 2, partiendo a partes iguales las tierras buenas, medianas y inferiores, así tu eredad te valdrá el doble, no te despondrás de las tierras y aumentas tu patrimonio de una finca más [...] Con reserva: Para tu gobierno te aviso que acabo de saber con toda certeza una picardia del Sr Ramón y hes que cuando Perico [el VI marquès de Castelldosrius] resolvió acer el corte del bosque, él y el que a venido a verme en su nombre icieron salir para comprador a un ombre de paga [per paja], icieron la venda tan baja que ellos lo pagaron con sólo lo que sacaron del carbón de encina; después vendieron el pinar y la brolla a Jayme Serrador, éste sacó los maderos de pino y se lo volvió a vender a D. Juan Comptelacur, a Paxacas, comerciante francés y éste aún ganó 600 duros [...] alerta pues que a ti no te aga otra felonía como la dicha. En tu lugar sólo le daría poderes para pagar, cobrar y firmar por razón de señoría, para Inglés y la Sellera. L'endemà li envià una altra carta, des del seu castell de Medinyà, afegint encara que: *tengo en este castillo a José Xibert, colono del manso Torre Call de Vilademuls; estoy tomándole noticia de todo [...] y el S. Ramón Girbal lo tiene tan descuydado que ni aún no le abia echo saber que Perico ha muerto y tú eres su amo [...] te repito que todo este patrimonio puede producirte el doble de lo que producía a Perico [...] este mismo colono acaba de manifestarme que los últimos establecimientos que el Sr Ramon ha echo en Vilademuls los hizo de un terreno que quitó de la eredad, que han valido mucho pero que a Perico sólo le valió a razón de 11 duros y medio de entrada por vesana y una peseta de censo anual, con las lágrimas en los ojos me pide la reserva que se**

5.2. EL PROPIETARI ABSENTISTA I L'ADMINISTRACIÓ

Respecte a la gestió del seu patrimoni, els hereus de la família Carles, malgrat que els puguem qualificar de propietaris rendistes i absentistes, perquè es mantenien amb la renda que els proporcionaven els béns i havien traslladat la seva residència a Girona ja al segle XVIII, no van mostrar una actitud *absentista* ni exclusivament rendista, és a dir, només interessada a rebre puntualment uns ingressos despreocupant-se dels afers d'administració de les seves propietats. La correspondència particular i les comptabilitats privades han estat les fonts bàsiques que han permès, en els darrers anys, qüestionar i matisar profundament la vella imatge tradicional dels grans propietaris agraris (nobles o no) com uns subjectes passius, i retardataris, en la gestió dels patrimonis, preocupats només per percebre la renda en els seus llunyans domicilis urbans, per anar als balls i de cacera. La història rural tendeix, en canvi, avui dia a presentar-los com uns subjectes agents que participaven activament en les decisions que afectaven la gestió del seu patrimoni, vigilant (tot i que no sempre amb èxit)³⁷² els administradors i els afers d'administració. El cas dels Carles confirma aquesta nova visió del rendista agrari. Malgrat que la forma de gestió no sempre fou reeixida, hem vist com els hereus Carles mostraren —directament o bé a través de parents propers— una actitud vigilant respecte a l'administració concreta dels seus béns, i això ho feren tant els homes com les dones, ja fos en qualitat de propietàries (Marianna de Puig)

la he prometido y a más dice no nos degemos engañar por el Sr. Ramon [el masover prenia així revenja contra l'administrador per haver-li pres unes terres bones del mas i mirava d'estar bé amb el nou propietari] [...] para que conozcas que clase de procuradores tienes, te digo bajo la responsabilidad de mi conciencia y honor que el aceyte en Figueras estaba a 12 pesetas, y no a 10 como te escribì la Sra Rosalía, y ayer estaba a 12 y 3 r.v. y se calcula que llegará a 15, pero yo obraré del modo que crea más mejor a tus intereses [...] (Arxiu Nacional de Catalunya, arxiu dels marquesos de Casteldosrios, caixa 113, 1242.25.25, carta 7, de 21-11-1846, i carta 8, de 22-11-1846).

372 Ignacio Atienza explica, per exemple, com en assabentar-se que els administradors estaven venent el gra per sota del preu estipulat, el duc d'Osuna volgué exigir-los —tot i que sembla que sense èxit— la presentació de comptabilitats mensuals en lloc de trimestrals o anuals com fins llavors. Això mostra la implicació del duc —ni que fos llunyana— en l'administració del seu patrimoni, cosa que feia sobretot per mitjà de la correspondència (1987: 321-322).

o com a usufructuàries arran de la mort de llurs marits (Maria del Pilar O'Doyle i Joaquina de Mendoza).³⁷³

Narcís de Carles, en una carta enviada a Antoni Rexach l'any 1822, li expressà la seva màxima d'aquesta manera: [...] *conozco bien q[u]e es necesario antes que todo cuydar uno de sus intereses, teniendo s[iem]pre presente esta máxima para no sufrir perjuicios.*³⁷⁴ Els seus interessos eren, abans que res, la base material de la seva renda i l'administració del seu patrimoni. Hem vist diversos exemples de com s'ocupava de prop i personalment dels afers d'administració. La correspondència i la comptabilitat donen compte de les seves visites freqüents al patrimoni per vigilar les propietats i l'administrador, tal com recomanaven Fages de Romà o Froilán Troche. Així, per exemple, als comptes de 1818, Alabau anotà haver pagat 2.280 rals *per lo gasto se ha fet per Dn Narcís ab todas las vegadas ha vingut en ésta, y ab distintas temporadas desde 6 juny 1818 fins lo die present.*³⁷⁵ Mentre portaren l'administració el seu oncle i el seu germà, eren ells els que es desplaçaven per controlar el patrimoni *in situ*; però quan deixaren aquesta tasca i Narcís l'anà delegant en un masover encarregat, a partir de 1828, les seves visites a les propietats es tornaren a intensificar: l'any 1830, per exemple, va escriure cartes des de Torroella de Montgrí els mesos d'abril, juny, juliol, agost, setembre i octubre, i, el 1831, des de Torroella, l'abril, juny i juliol, i des de Palafrugell, el mes de juny (aquell juny el passà tot sencer entre Palafrugell i Torroella).³⁷⁶ Els comptes també donen testimoni de les visites freqüents al patrimoni que realitzà, any rere any, el seu fill i següent hereu, Joaquim de Carles de Mendoza. A aquest li agrada

373 De totes tres es conserva correspondència amb l'administrador. Valguin d'exemple les instruccions que Marianna de Puig donà a Josep Alabau en una carta que degué dictar quan tenia 70 anys (perquè la lletra no es correspon amb la seva tremolosa signatura), el 3 d'agost de 1800: *Amigo Po: Tinch rebuda la tua, junt la partida me insinuas. Ara falta que immediatam[en]t de haverse batut tot me facias una total relació del blat y haurà agut y axí mateix del de sembrar, y del bell [...] en quant al blat bell digasmo a part a mi, per fer jo mos càlculs* (ADG.FCC, lligall en quart 4).

374 ADG.FCC, llibre 56, carta de 10-10-1822.

375 ADG.FCC, lligall foli 44.

376 ADG.FCC, llibre 56 i lligall foli 19.

fer visites sorpresa, tal com també recomanava Froilán Troche,³⁷⁷ tot i que Joaquim sí que ho comunicava al seu administrador, com veiem en aquesta carta de febrer de 1853, en la qual mostra el seu interès per controlar directament una plantació d'arbres:

*pienso bajar a ésa el lunes, por lo tanto procure V. tener los árboles que se han de plantar en la Closa Pagesa que los haremos plantar mientras esté yo en ésa, no debe V. decir a nadie que yo bajo, pues ya sabe V. no me gusta que nadie lo sepa.*³⁷⁸

Les anotacions de les despeses dels desplaçaments mostren, per altra banda, com aquestes estades eren també aprofitades pel propietari per a practicar la caritat a les parròquies en què tenia propietats, reforçant d'aquesta manera la seva funció de patronatge social, la seva imatge com a protector i benefactor de la comunitat en els mateixos municipis d'on extreia la mà d'obra i la seva renda.

Les preocupacions que es trasllueixen de la correspondència de Narcís de Carles en el camp de la gestió són que el patrimoni produeixi el màxim de renda, la defensa dels seus drets de propietat sempre que creu que són atacats i l'oposició a les contribucions que considera arbitràries o abusives,³⁷⁹ coses, aquestes darreres, que

377 Troche recomanava fer visites sorpresa al patrimoni per controlar l'administrador: *se deben hacer otros viajes extraordinarios de que no tengan conocimiento los administradores: estos deben hallarse con su amo cuando menos lo piensen, y solo el recelo de que sin saberlo llega á casa, es suficiente para que vivan con cuidado, trabajen, no se abandonen, no descuiden los negocios y tengan todo en buen orden* (1996 [1835]: 220-221).

378 ADG.FCC, lligall en quart 12, 25-2-1853, carta de Joaquim de Carles de Mendoza a l'administrador Devant.

379 Diverses cartes testimonien una actitud defensiva i corporativa, de classe, dels grans propietaris rurals contra el que consideren un excés de càrrega contributiva sobre la propietat rústica per part dels ajuntaments. Així, el novembre de 1818, Josep de Pastors, en nom seu i de Francesc de Perramon, ambdós hisendats, escriví a Narcís de Carles convidant-lo a fer un front comú dels propietaris de terres de l'Escala: *Siendo V. uno de los propietarios que posehen tierras en el término de la Escala estará V. enterado de lo mucho que nos ha exigido el ayuntamiento de aquel pueblo en este último tercio de catastro, que parece han cargado solamente al territorial sin contar casi con la industria y comercio, por lo que se hace preciso que nos reunamos todos los propietarios p[ar]a acudir a la Junta de partido, y a la de Provincia si es menester, a fin de que nos carguen con arreglo a las órdenes de la superioridad*

també estan íntimament relacionades amb l'interès que el patrimoni produeixi el màxim i sigui sostret del mínim. Al seu copiadore de cartes (datades entre 1820 i 1831) no hi apareix, però, cap inquietud per l'ús de nous aparells ni noves tècniques agrícoles, tot i que hem de recordar que els contractes de la primera meitat del segle XIX (alguns escrits per ell mateix) sí que mostraven un interès per potenciar nous conreus, especialment la vinya i l'olivera. Així mateix, quan tornà a autoritzar-se el conreu de l'arròs al Baix Empordà l'any 1835, Narcís de Carles s'implicà en el control de les feines que calia realitzar en part de les seves terres de Torroella i l'Escala, com mostra la carta següent a Devant:

con conocim[ien]to y permiso de la Junta de distrito [que controlava els llocs on es podia sembrar arròs] puede verificar la siembra [...] que no olvide lo que le encargaba del Rechs y de estar a la mira si algún campo es inundado por las acequias etc. que el sábado le embiaré arroz de secano para que lo haga y que en el interin prepare el terreno como si fuera p[ar]a siembra de cáñamo.³⁸⁰

Per matisar l'aplicació pràctica de la màxima de Narcís de Carles que he citat abans, recordem que les malalties provocades pel conreu de l'arròs a l'Empordà no van començar a ser evidents fins al juliol de 1836 i que en aquesta qüestió es mostrà, en part gràcies a les informacions que li va proporcionar el seu administrador, com un propietari amb sensibilitat pels interessos del bé general i no només pels seus beneficis econòmics individuals.³⁸¹ Pel que fa al control i a

y, haciendo rendir cuentas a aquel ayuntamiento, nos rebajen de lo que hayamos pagado de más en los plazos ya vencidos (ADG.FCC, lligall en quart 6, carta de 18-11-1818). En la mateixa línia, el juliol de 1830, Narcís de Carles protestà contra *la arbitrariedad del reparto* que s'havia fet a Torroella de Montgrí per sufragar unes obres al Ter: *No es posible q[u]e los propietarios podamos acudir a las obligaciones q[u]e pesan sobre nosotros si a más de aquéllas a q[u]e estamos verdaderam[en]te obligados, quedamos espuestos a tener q[u]e acudir a todas las q[u]e nos cargue la arbitrariedad bien sea de algunos ayuntam[ien]tos o bien de comisiones particulares* (ADG.FCC, llibre 56, 16-7-1830, carta de Narcís a Josep Ramon de Carles).

380 ADG.FCC, lligall foli 19, carta de 25-5-1836.

381 Congost i Gifre, 2001: 351-364.

l'interès per la gestió dels seus béns, hem vist com Narcís de Carles mantingué un contacte constant, per correspondència, amb totes les persones que l'ajudaren a gestionar el seu patrimoni, el qual fins i tot intentà administrar directament durant un curt període, fins que delegà aquesta funció en un masover encarregat en qui diposità tota la seva confiança. Malgrat tenir administradors i procuradors, el propietari mantenia un tracte directe amb alguns masovers i era qui prenia l'última decisió sobre les clàusules dels contractes o dels convenis, vigilava possibles fraus (fent revisar, per exemple, la comptabilitat de l'any 1818) i donava instruccions al procurador de Palafrugell sobre com presentar els comptes (si bé inicialment de manera confusa). Narcís de Carles morí, però, deixant un patrimoni encara fortament endeutat.

Després de la seva mort i fins als anys seixanta del segle XIX, període fins al qual he resseguit amb detall l'evolució del patrimoni, la seva vídua i el seu hereu, gràcies a la col·laboració estreta amb l'administrador, emprengueren la renegociació de molts deutes de la casa, milloraren en ordre i claredat la comptabilitat, desnonaren els rabassers morosos de la muntanya de Sant Sebastià de Palafrugell per reorientar-ne l'especialització cap a un nou producte industrial que estava en auge (el suro), recuperaren el mas Pinell que havia estat venut a carta de gràcia i s'implicaren directament en la seva explotació a través de la fórmula del contracte de mitgeria. L'entroncament matrimonial amb un patrimoni rural sanejat, el patrimoni Ferrer, ajudà a millorar la situació financera de Casa Carles i cap a finals de la dècada de 1870 sembla que s'inicià un nou període d'administració directa per part de l'hereu.

De la mateixa manera que van defensar que la permanència de la masoveria en el camp català contemporani no era quelcom de retardatari, sinó perfectament compatible i racional des d'un punt de vista de la lògica capitalista,³⁸² Garrabou, Planas i Saguer han defensat també que el fet que el propietari absentista disposés d'un administrador no és quelcom d'indicatiu d'una mentalitat rendista i passiva o d'endarreriment agrari, sinó que s'ha d'entendre com un

382 Garrabou, Planas i Saguer, 2001a.

indici, precisament, de bona gestió.³⁸³ El cas del patrimoni Carles confirma plenament aquesta interpretació. Tal com hem vist, l'època de l'administració Devant representà una clara millora en la gestió respecte del període precedent d'administració directa per part de familiars del propietari o del mateix hereu, tot i que no se seguiren algunes de les principals recomanacions que donava Troche per a la bona gestió dels grans patrimonis (se cediren moltes masoveries al procurador i els seus parents i es va mantenir durant molts anys el balanç de la comptabilitat a favor de l'administrador), amb la qual cosa els Carles es posaren molt més a les mans de Devant del que Troche els hauria aconsellat mai. Cal considerar, per altra banda, que l'administrador informava de tot el propietari, el qual acabava prenent les decisions últimes que afectaven els seus béns i que darrere d'algunes mesures que s'aplicaren potser hi havia la iniciativa de l'hereu. En realitat, com a mínim en el període de l'administració Devant, sembla com si propietari i administrador formessin de fet un equip indissoluble, en el qual es fa molt difícil esbrinar qui tenia les iniciatives i quin dels dos era més imprescindible per a la bona gestió del patrimoni.

Finalment, una darrera implicació molt rellevant que hauria tingut l'existència dels administradors es refereix als àmbits de la vida política i associativa. Com han assenyalat diversos autors, l'eficàcia dels administradors en la seva tasca i la seva lleialtat i identificació amb els interessos dels propietaris foren determinants perquè la classe propietària pogués mantenir el seu poder econòmic, portar una folgada vida d'oci i dedicar-se a exercir un lideratge en els terrenys social i polític.³⁸⁴ El cas dels Carles corrobora aquesta idea: a la primera meitat del segle XIX, l'opció final (després d'haver assajat i comprovat els inconvenients de l'explotació directa i de l'arrendament a preu acotat) per la fórmula del conreu indirecte, mitjançant la masoveria, combinada amb la presència d'un administrador eficaç i

383 Segons aquests autors: *En conclusión, pues, cabe entender la existencia de agentes administrativos que actuaban en representación de los terratenientes catalanes como una exigencia para una correcta gestión patrimonial, ya que de hecho ampliaba la capacidad de intervención y control del propietario sobre los procesos de producción agrarios* (Garrabou, Planas i Saguer, 2002: 316-319).

384 Richards, 1981: 454 i Hainsworth, 1992: 5.

de confiança sobre el territori haurien permès als hereus de la família anar cobrant les rendes i seguir informats dels problemes locals sense haver de dedicar tot el seu temps a aquests afers; això, sens dubte, els hauria facilitat molt poder dedicar-se a la vida política i social, exercint càrrecs a nivell municipal i provincial, i liderant o participant en tota mena d'entitats econòmiques, benèfiques i culturals.³⁸⁵

385 Vegeu Bosch, en premsa: capítols 2 i 5.

6. LA COMPTABILITAT DEL PATRIMONI (1832-1863)

Tal com ja s'ha comentat, les comptabilitats privades han estat fonamentals a l'hora de revisar el paradigma tradicional sobre els rendistes agraris. Els estudis empírics sobre la gestió de grans patrimonis al segle XIX que s'han anat realitzant en els darrers anys³⁸⁶ tendeixen actualment a presentar-los com uns subjectes agents que participaren activament, tot i que no sempre amb èxit, en la presa de les decisions que afectaven l'administració dels seus béns. En aquest apartat s'analitzarà la gestió del patrimoni a partir de la comptabilitat que, per al període 1831-1863, elaboraren, successivament, Josep Devant Tapis i després de la seva mort (l'any 1854) el seu fill Joan Devant Planas, com a masovers administradors dels Carles.³⁸⁷

Ja hem vist que Narcís de Carles inicialment es preocupà més aviat poc sobre la forma com havien de ser portats els comptes del patrimoni; amb una relació clara i completa de les entrades i sortides, però ni tan sols ordenades per conceptes, en tenia prou. La seva no era una actitud estranya en el context de l'època, ja que, com han explicat Pere Gifre, Josep Matas i Santi Soler, en els fons patrimonials gironins no solen aparèixer comptabilitats mínimament organitzades fins cap a mitjan segle XIX, quan la seva importància va ser posada

386 Sense ànims d'exhaustivitat: Pérez Picazo, 1991; Garrabou, Saguer i Sala, 1993; Carmona, 1995; Sabio, 1997; Calatayud, Millán i Romeo, 2000, 2002; Garrabou, Planas i Saguer, 2001a; Planas i Saguer, 2005, i els treballs ja citats de Lana, Serrano, Garrabou, Planas i Saguer dintre de Casado i Robledo, 2002. Sobre les possibilitats de les comptabilitats agràries com a font per a la història, vegeu també Saguer, Jover i Benito, 2013.

387 ADG.FCC, lligall en quart 3 (llibretes de comptes 1831-1863) i lligalls en quart 8, 9, 11, 12, 13, 14 i 15, amb rebuts i correspondència del mateix període.

en relleu pels defensors de la *nova agricultura*.³⁸⁸ Malgrat que en el seu tractat, editat el 1828 i reeditat el 1835, Troche insistia igualment en la importància de portar una bona comptabilitat del patrimoni i n'explicava un model,³⁸⁹ de fet, com assenyalen Jordi Planas i Enric Sagner, ni tan sols a la segona meitat del XIX, i encara menys a les primeres dècades del XX, no estava gaire estès a Catalunya el costum d'elaborar comptabilitats agràries, ni en les petites explotacions ni en els grans patrimonis, existint, a més, una absoluta impermeabilitat per part dels que elaboraven els comptes a utilitzar el sistema de doble entrada que recomanaven els agrònoms i els economistes agraris.³⁹⁰

La comptabilitat que elaborà Josep Devant a partir de l'any 1831 contenia dues llistes d'anotacions, de *cargo* i *data*, ordenades només cronològicament, però ja amb la suma total i el saldo final entre les dues partides. Aquesta comptabilitat s'anà perfeccionant i clarificant fins a constituir, a partir de 1839, una sèrie comptable molt similar al model proposat per Troche, amb el *cargo* i la *data* ordenats per conceptes. Així, les llibretes, que foren elaborades per anys naturals,³⁹¹ s'iniciaven amb una taula que comprenia la relació de tota la producció en espècie que l'administrador havia recaptat del patrimoni, ordenada per unitats d'ingrés (és a dir, per masos, peces de terra arrendades amb el pagament en espècie, drets de batuda, delme i censos) i el tipus de producte (blat, mestall, ordi, civada, arròs, llegums —sobretot faves i veces—, blat de moro i mill, mongetes, cigrons, llana, xais, porcs, capons, vi, oli i cànem). Els totals ingressats dels diferents productes constituïen, al final de la taula, els *totales de cargo*, dels quals es restava, seguidament, el *vendido* i *invertido por la Casa* per obtenir els *totales de data* de cada producte. La diferència entre els *totales de cargo* i els de *data* figurava

388 Amb anterioritat, assenyalen aquests autors, casos com el llibre de comptes escrit a finals del XVIII per Anton Estanyol, pagès de Monells, en el qual *hi ha la separació entre el que cobra i el que paga, i les entrades es fan per conceptes* són bastant excepcionals (Gifre, Matas i Soler, 2002: 90-91).

389 Troche, 1996 [1835]: 205-210.

390 Planas i Sagner, 2005.

391 En els pocs anys en què, de forma excepcional, les llibretes no anaven de l'1 de gener al 31 de desembre (1831, 1832, 1838, 1839 i 1863), he refet els comptes per adaptar-los als anys naturals com la resta de la sèrie. Aquesta operació m'ha portat a desestimar les dades de l'any 1831, perquè són massa incompletes.

al final de la taula com a *déficit de medidas*. Seguia a continuació la relació dels censos percebuts i deguts per cada subemfiteuta, els de Torroella de Montgrí separats dels de Palafrugell, amb els totals corresponents. Després hi figurava una *Nota de las fechas que se han llevado los granos y demas frutos en Gerona por la manutencion de la Casa en el corriente año* i una relació de les contribucions que havia pagat l'administrador, desglossant el que corresponia pagar als Carles i el que havien de satisfer els masovers i arrendataris. A continuació s'iniciava pròpiament la sèrie de *cargo*, que començava amb l'*alcance* dels comptes de l'any anterior, si havia resultat a favor del propietari. Seguia una relació, ordenada per tipus de producte, de la producció en espècie venuda i entregada per l'administrador als Carles o a altres particulars, amb l'anotació, per ordre cronològic, dels detalls de cada operació (data, persona, quantitat i preu). En el càrrec no només hi consten les vendes dels productes recaptats sinó també els lliuraments al propietari de part d'aquesta producció, que apareix valorada econòmicament. Malgrat que aquests lliuraments correspondrien al descàrrec (*data*), l'administrador els anotava simultàniament en un lloc i en l'altre perquè així integrava i quadrava les transferències de béns físics dins del mateix patrimoni. El *cargo* continuava amb l'anotació dels diners recaptats per altres conceptes, ordenats com segueix: agressos i contribucions que havien de pagar els colons; censos de capons i gallines; drets del forn de rajols del mas Ral, del forn de calç del mas Pinell i vendes de llenya i fusta; arrendaments de peces de terra i pensions de censos i censals, i arrendament de les cases de Girona. El *cargo* acabava amb un compte resum de tots els conceptes i la suma total. La sèrie de la *data* comprenia tot el que l'administrador havia entregat i pagat per compte de Casa Carles i s'organitzava en els conceptes següents: *alcance* de l'administrador, si l'any anterior havia resultat a favor seu; *manutención de la casa*; lletres i violaris; contribucions; pensions de censos, censals i deutes; obres, compres de bestiar i eines de conreu; despeses per escriptures i administració *y demas correspondientes por la conservacion del Patrimonio*. La *data* conclouia també amb un compte resum de tots els conceptes i la suma total. Els comptes acabaven amb un *resumen* general, en el qual es calculava el saldo entre els totals de *cargo* i *data*, amb l'*alcance* resultant a favor del propietari o bé de l'administrador; la declaració del procurador que aquells comptes eren vertaders, amb

la seva signatura, i, a sota, la declaració del propietari conforme els havia revisat i aprovat, amb la data en què ho havia realitzat.

El fet que aquesta sèrie comptable fos elaborada per l'administrador constitueix un indici més a afegir a l'afirmació de Planas i Sagner que l'existència de comptabilitats agràries s'ha de relacionar amb l'existència de bones pràctiques de gestió en el si dels patrimonis.³⁹² Per altra banda, el 1839 fou l'any que morí Narcís de Carles, de manera que la millora en la manera de portar els comptes coincidí amb el canvi de titular del patrimoni,³⁹³ tot i que no podem saber qui prengué la iniciativa, si fou el mateix administrador o bé, molt probablement, la vídua usufructuària (el següent hereu només tenia 17 anys).³⁹⁴

392 *It seems reasonable to associate the existence of accounting records with good estate management practice* (Planas i Sagner, 2005: 178).

393 Segons Planas i Sagner, un canvi del titular del patrimoni solia implicar canvis formals en la comptabilitat, una font que presenta tantes variants com propietaris hi havia, atès que *each landowner developed his own personal criteria* (2005: 175).

394 M'inclino a pensar que fou per iniciativa de Joaquina de Mendoza, tot i que sense descartar que un tercer pogués haver-la assessorat, perquè a partir de llavors revisà personalment els comptes i mantingué un contacte estret amb l'administrador. De fet, en els comptes de l'any 1838 (que arriben fins al març de 1839, mes en què morí Narcís de Carles, el qual segurament ja no arribà a revisar-los) ja s'havia produït un primer canvi significatiu: l'administrador, que fins llavors sempre havia redactat els comptes en català (igual com el seu antecessor, Alabau, a finals del segle XVIII i principis del XIX), passà a fer-ho en castellà. Si bé Narcís de Carles escrivia gairebé sempre en castellà a l'administrador, no fou fins a la seva mort, amb el canvi de titular del patrimoni, quan, coincidint amb un temps en què la diglòssia ja estava molt estesa entre les classes dominants i dirigents catalanes, es decidí posar punt i final a la tradició d'elaborar la comptabilitat en català. Narcís de Carles —ell mateix decididament diglòssic— havia mantingut l'elaboració dels comptes en català com una deferència cap al seu administrador i aquest els havia continuat així com un acte de tradicional respecte envers el propietari. Joan-Lluís Marfany ha identificat una relativa persistència del català en la relació entre els propietaris i llurs administradors (malgrat que aquests darrers eren perfectament capaços d'expressar-se per escrit en castellà), que ell atribueix a una *especial i ambivalent relació, de confiança i, alhora, condescendència paternalista, entre senyor i procurador*, i que a la primera meitat del segle XIX acostumà a trencar-se quan intervenia un canvi de generació per qualsevol de les dues bandes (2001: 347-353). Sobre la diglòssia practicada pels hisendats com un signe de classe, vegeu Bosch, en premsa: capítol 2.

La comptabilitat que s'analitzarà correspon, doncs, tipològicament, a una comptabilitat elaborada per l'administrador d'un gran propietari rendista. Això en defineix les característiques i limitacions, ja que a les llibretes el procurador hi anotava tot el que passava per les seves mans, és a dir, la renda que recaptava per compte del propietari —en els seus diversos orígens (la part principal procedia de les masoveries i els arrendaments i dels censos que pagaven els subemfiteutes) i formes (en diner i en espècie)— i totes les despeses a què estava obligat el propietari que, en aquella època, havia optat per l'explotació indirecta traspasant la major part dels costos als pagesos. Els comptes de Casa Carles, per tant, no són indicatius de la producció total del patrimoni: ni del seu volum, perquè el propietari només cobrava una part de fruits o una quantitat fixa en diner o en espècie, segons el tipus de contracte, i perquè de vegades —afortunadament sembla que poques— el masover entregava el producte directament a l'amo en lloc de fer-ho a l'administrador; ni de la seva composició, perquè les plantes que el pagès conreava o els animals que criava francs de pagament no apareixien als comptes. Tampoc no hi figuraven les despeses d'explotació de què s'havia de fer càrrec el parcer, l'arrendatari o el subemfiteuta. Els comptes que elaborarà l'administrador sí que són, en canvi, indicatius del volum, l'evolució i la composició de la renda que el gran propietari obtenia del seu patrimoni, de la forma com comercialitzava la seva part de l'excedent i de les pautes de consum de la renda. És des d'aquest punt de vista que seran aquí analitzats.

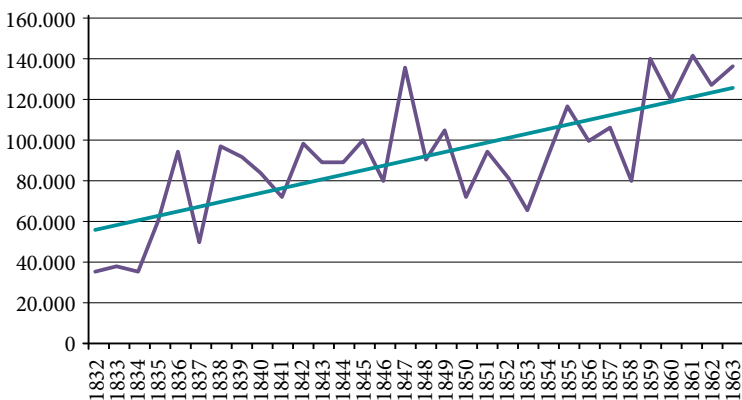
6.1. L'INGRÉS DEL PATRIMONI

Pel que fa a l'ingrés del patrimoni, primer en veurem l'evolució general durant el període 1832-1863 i, a continuació, n'analitzarem l'estructura. Dintre de les diverses fonts d'ingressos, es dedicarà una atenció especial a la venda de productes agraris i, molt especialment, a la comercialització del blat, ja que aquest cereal constituïa la principal base de la renda del patrimoni Carles.

6.1.1. L'evolució de l'ingrés brut del patrimoni (1832-1863)

Tal com mostra el gràfic següent, l'evolució de l'ingrés generat pel patrimoni Carles, tot i les seves marcades fluctuacions, dibuixa una tendència general a l'alça durant el període analitzat. Ambdues característiques segueixen el que observen Garrabou, Planas i Saguer en la seva anàlisi de diversos patrimonis agraris catalans de la mateixa època.³⁹⁵

Gràfic 7. Ingré brut del patrimoni Carles (1832-1863), en rals

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

Quant a la conjuntura, observem la forta davallada de 1837, ocasionada per la mala collita d'aquell any, i també l'impacte de la mala collita de 1853. En ambdós casos, però, l'ingrés es recupera sense problemes l'any següent. Val la pena observar igualment com el període de dificultats generals ocasionat per la crisi de subsistències de l'any 1847 —provocada per la mala collita de 1846, que va suposar l'escassetat de dos productes bàsics per a la dieta de la major part

395 Aquests autors (2001a: 97-99), després d'observar que les diverses sèries no dibuixen una línia de tendència clara en el període analitzat (1821-1945), sinó que *més aviat cal parlar d'ones i fluctuacions, almenys fins a la Primera Guerra Mundial*, identifiquen una fase expansiva en l'ingrés dels patrimonis entre 1840 i 1860 (*des de finals dels anys quaranta l'ingrés va créixer de forma generalitzada, en uns casos de forma modesta però en altres més gran*).

de la població: el blat i la patata—,³⁹⁶ no va representar, en canvi, un sotrac important per al patrimoni Carles, ans al contrari: si el 1846 l'ingrés en xifres absolutes caigué un 20 % per la mala collita, l'any 1847 compensà àmpliament aquella pèrdua amb una forta remuntada a causa, sobretot, d'una bona collita que fou venuda a uns preus que encara seguien a l'alça.³⁹⁷ Finalment, la tendència a l'alça de l'ingrés brut sembla més clara en els darrers anys de la sèrie, sens dubte per la incorporació de la producció de la mitgeria del mas Pinell, iniciada l'any 1857.

6.1.2. L'estructura de l'ingrés del patrimoni (1832-1863)

La font més important de l'ingrés del patrimoni Carles procedia de la part de collita recaptada (cereals, llegums, vi i oli). L'ingrés per aquest concepte supera durant tot el període el 75 % de l'ingrés total del patrimoni (llevat dels anys 1850, 1858 i 1861 que suposa el 74 % i l'any 1863, el 69 %).³⁹⁸

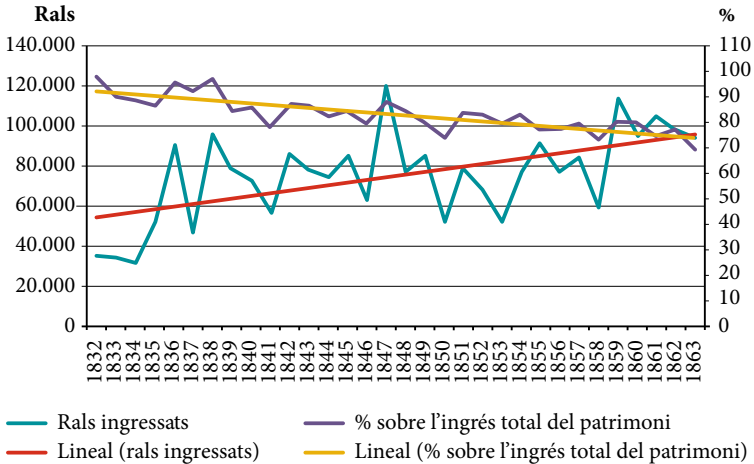
Malgrat la tendència a l'alça dels rals procedents de l'excedent agrari recaptat, la seva importància relativa tendí, però, a disminuir al llarg del període. Les línies de tendència dels valors absoluts i relatius s'acaben creuant l'any 1862, com a efecte, en bona mesura, de la incorporació a l'ingrés total del patrimoni del valor del bestiar recaptat en la mitgeria del mas Pinell a partir de 1857 i d'algunes vendes importants d'arbres que s'efectuaren a partir de mitjans dels anys cinquanta.

396 El 22 de febrer de 1847 l'Ajuntament de Girona informava que la crisi era important per l'escassetat de blat, però encara més de patata, que ja havia esdevingut un producte bàsic en la dieta dels pobres (AMGi, Manual d'acords de l'Ajuntament, sessió de 22-2-1847).

397 En els comptes de l'any 1847, per altra banda, hi figuren algunes entregues de blat per caritat: 4 quarteres entregades al rector de Serra i 2,25 a l'Hospital de Girona (ADG.FCC, lligall en quart 9).

398 El percentatge de l'import ingressat per productes agraris l'any 1863 es troba, de totes maneres, lleugerament infravalorat ja que el total ingressat en concepte de bestiar i llana del mas Pinell imputat a l'any 1863 correspon, de fet, a l'ingrés d'un any i mig (fins a finals de juny de 1864) perquè la font no permet desglossar el mig any que sobra.

Gràfic 8. Ingress procedent de la collita recaptada (1832-1863)

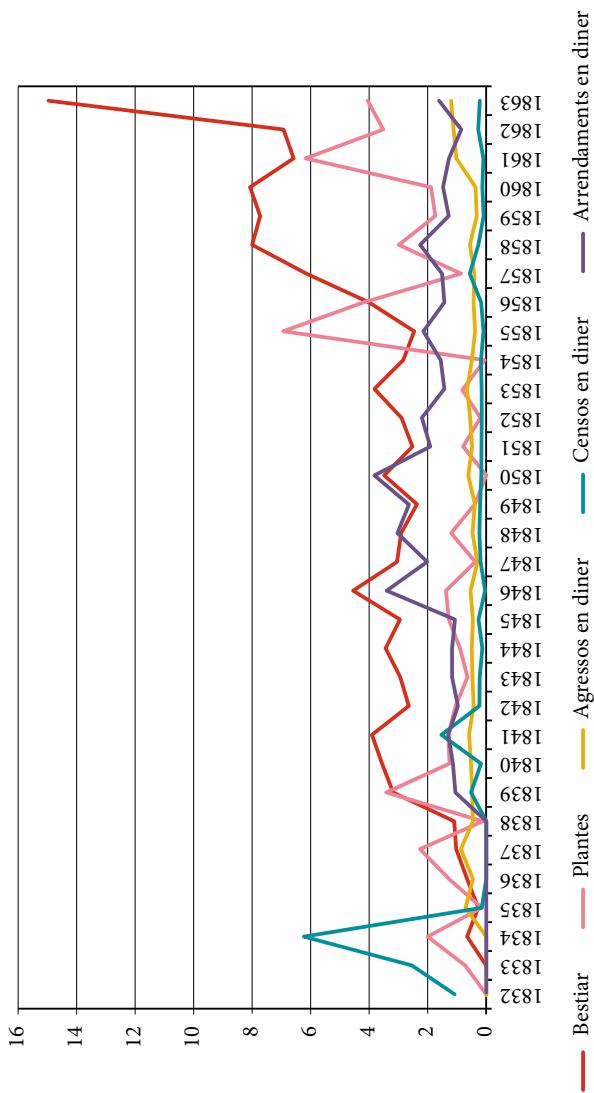

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

La resta de fonts d'ingressos del patrimoni (bestiar —xaïs, porcs, capons, vedells, cavalls, eugues i llana—; venda de plantes i productes forestals —palla, cànem, canyes, joncs, arbres, llenya, fusta i suro—; agressos en diner; censos en diner; arrendaments en metàl·lic d'explotacions agràries; drets del forn de calç i del forn de rajols; lloguers de les cases de Girona; pensions de censals i altres) representen valors molt més baixos, com es pot veure en els dos gràfics següents, respecte a l'import ingressat en concepte de productes agraris. Tenen només un valor relatiu significatiu els lloguers de les cases de Girona des de la dècada de 1840 i, tal com ja s'ha comentat, el bestiar a partir de l'inici de la mitgeria del Pinell l'any 1857 i les vendes d'arbres en alguns moments puntuals a partir de 1855.³⁹⁹ Passem a veure, en els subapartats següents, les diverses fonts d'ingressos amb més detall.

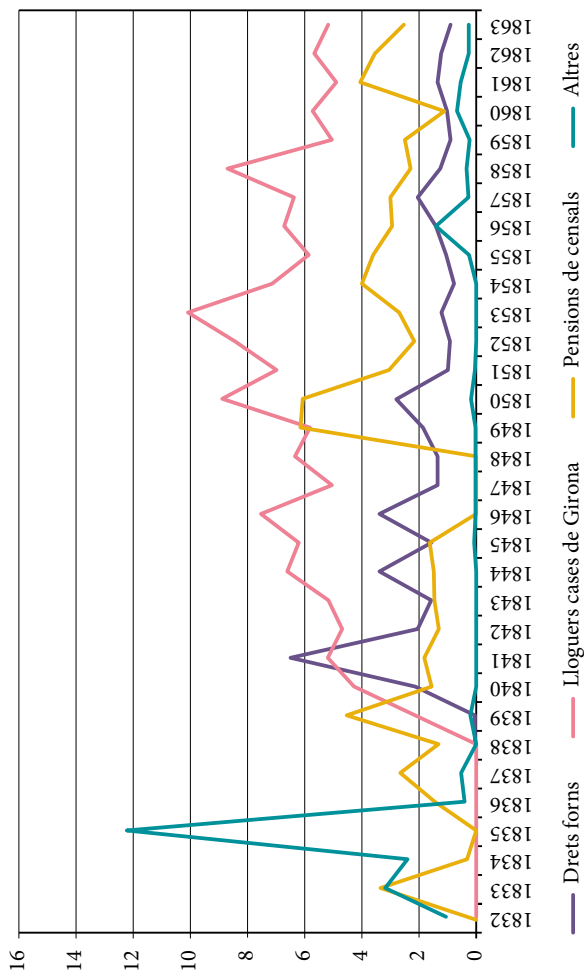
399 La punta que enregistren els censos en diner els anys 1833 i 1834 no és significativa sinó derivada de la font, ja que els Carles no cobraven tants censos en diner; es tracta de censos en espècie que van cobrar-se dels subemfiteutes en metàl·lic. Igualment, l'augment sobtat del concepte d'*altres* l'any 1835 correspon al que s'ingressà després de passar comptes amb els masovers dels masos Carles, Ral, Sunyer i Garriga dels endarreriments de grans i agressos pendents d'anys anteriors (1829-1834).

Gràfic 9. Ingressos del patrimoni Carles (1832-1863), en %

FONTS: ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

Gràfic 10. Ingressos del patrimoni Carles (1832-1863), en %

FONTS: ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

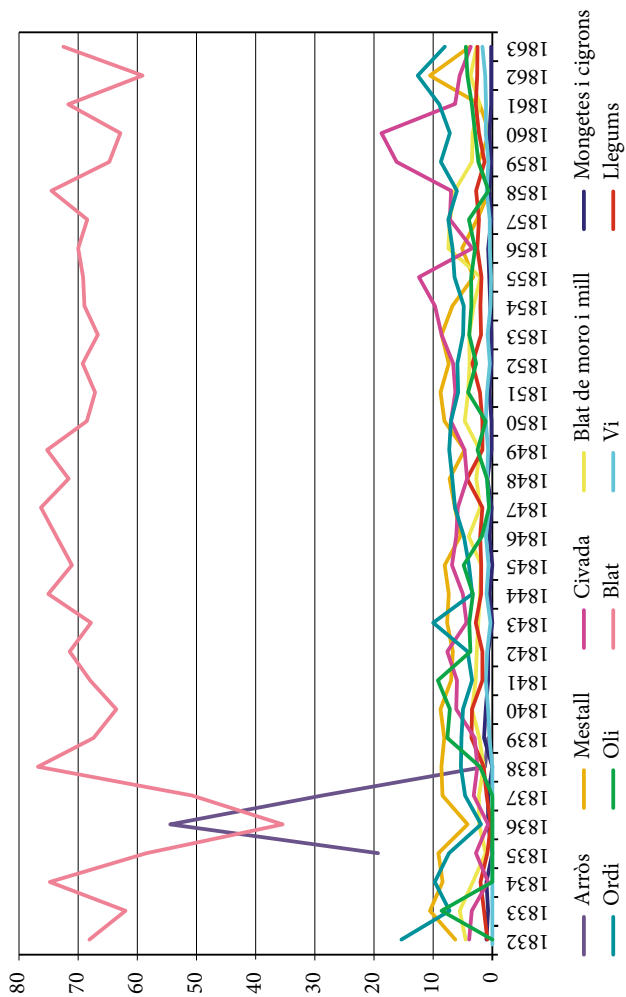
6.1.2.1. L'ingrés per venda de productes agraris

La base més important de la renda dels Carles procedia de l'excedent agrari recaptat per la via, bàsicament, de les parts de fruits que pagaven els masovers i dels censos en espècie que entregaven cada any els subemfiteutes. Dintre d'aquesta renda bàsicament agrària, destaca la predominança cerealícola del patrimoni i, més específicament, la gran especialització bladera. Com mostra el gràfic 11, llevat d'alguns moments puntuals, durant tot el període el blat oscil·là sempre entorn del 70 % del valor total dels productes agraris recaptats, quedant la resta de productes molt per darrere.

Només hi va haver un producte capaç de competir amb el blat i fer baixar de forma important el percentatge que aquest representava sobre el total: l'arròs, que proporcionà grans beneficis des que el 1835 en fou permès de nou el conreu a l'Empordà fins que fou novament prohibit l'any 1838. Els Carles van recaptar 512 quarteres d'arròs en la collita de l'any 1835 (procedents del mas Closa Pagesa de Torroella i Gualta, el camp Llopart de Fontanilles i la feixa Alagoda del mas Carles de Pals) i 1.289,5 quarteres en la de 1836 (del mas Closa Pagesa, el camp Llopart, el mas Vicens de l'Escala i Belcaire, el mas Pinell de Torroella i el producte recaptat pels drets de cossura). Les llibretes de comptes enregistren que el juny de 1836 hi havia un total de 372 vessanes sembrades d'arròs entre el camp Llopart i els masos Closa Pagesa i Vicens i que, a la Closa Pagesa, se cedí una part del conreu de l'arròs a una companyia (sense informar sobre qui la integrava), mentre que una altra part els Carles l'explotaren en conreu directe aprofitant el treball del masover i pagant jornals per algunes feines concretes.⁴⁰⁰ Per la seva banda, el mas Pinell seguia venut a carta de gràcia en aquells anys amb el pacte que els compradors havien de pagar una cinquena part dels fruits, de manera que l'arròs el pagaren també segons aquella proporció. No sembla que es fes cap altra collita d'arròs al patrimoni Carles després d'aquelles dues.

400 En els comptes de l'any 1835 referents a la Closa Pagesa, s'hi llegeix: *arròs sembrat per la companyia cunprès los Baleits paga de sinch dos, per la part Dominical à tocat 156 Q[quarteres] i lo arròs que tenia sembrat Dn Narcís à son compte pagat al quint al Masube per los treballs, 81 Q per Dn Narcís.*

Gràfic 11. Percentatge de cada producte respecte al valor total dels productes agraris recaptats (1832-1863)

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

Malgrat que els comptes segueixen enregistrant algunes vendes i entregues d'arròs per al consum de la casa de Carles durant els anys 1837, 1838 i 1839 (300, 27'7 i 11 quarteres respectivament), tot fa pensar que es tractava de romanents de les collites dels anys anteriors.⁴⁰¹ El valor de l'arròs recaptat en només dues collites ascendí a 75.104,49 rals, una quantitat respectable que justifica plenament el caràcter de conreu d'*especulació* que li atribuï Pierre Vilar i la intensitat de les pressions i les polèmiques a què donà lloc la permissió i la prohibició d'aquest conreu a l'Empordà del segle XIX.⁴⁰²

La part majoritària de l'ingrés agrari del patrimoni l'aportaren, així, els cereals de secà (mestall, ordi, civada i, molt especialment, blat) i l'arròs, quan pogué sembrar-se'n. Pel que fa a la resta de productes agraris, en parlar de la cessió de les heretats a masoveria ja hem vist que des de finals del segle XVIII, però sobretot a partir del segon quart del XIX, els Carles potenciaren una diversificació significativa dels productes que els reportaven renda mitjançant la incorporació en els contractes de l'obligació de pagar parts de fruits de faves, veces, tapissots, fesols, fesoles, llenties, pèsols i qualsevol altra grana o fruit que es collissin tant a l'hivern com a l'estiu, blat de moro, cigrons, cànem, alfals, mill, panís, melca, palla, llana i

401 A més del fet que les llibretes dels anys 1837, 1838 i 1839 no enregistren cap partida d'arròs entre els productes recaptats, cal considerar que el 1837 ja només apareixen despeses per blanquejar arròs (i no per cap altra de les feines relacionades amb el seu conreu) i que les 300 quarteres que es van vendre aquell any foren venudes entre els mesos de febrer i juliol i corresponien, per tant, a la collita de 1836 (ja que l'arròs se segava a l'octubre); a partir d'aquella data només se'n tornà a vendre entre el mes de novembre de 1838 i el gener de 1839, però es tracta de quantitats molt petites (18,3 quarteres en total). Per altra banda, l'any 1836 el patrimoni Carles ingressà 19,5 quarteres d'aquest cereal per drets de batuda i cap quantitat per aquest concepte en les collites dels anys següents. Tot sembla indicar, així, que no es produí cap altra collita d'arròs al patrimoni Carles després de la de 1836, contràriament al que suposaren Rosa Congost i Pere Gifre a partir d'una carta enviada a Narcís de Carles pel seu administrador el juliol de 1837 (2001: 362), o que si es sembrà arròs el 1837 no s'arribà a collir, i que, per tant, no hi hauria hagut cap contradicció amb la voluntat expressada pel propietari el gener de 1837 —que s'havia de prohibir el conreu d'aquest cereal a causa de les nombroses morts que havia provocat— perquè deixà efectivament de conrear-ne en el seu patrimoni.

402 Vilar, 1966: III, 308-316; Surroca, 1977, 1978, 1979; Gifre, 2000; Congost i Gifre, 2001.

llenya. A mitjan segle XIX s'hi afegiren encara parts del producte de vendre patates, alls, cebes, carbasses i altres hortalisses,⁴⁰³ i de vendre l'herba de les pastures sobrants. Així, els propietaris, a través dels contractes, miraren de treure profit del policonreu que els masovers —principalment per a l'autoconsum, però també per vendre al mercat— practicaven en els masos. Fins a quin punt, però, aquesta diversificació dels productes recaptats era una estratègia central o bé subsidiària del propietari com a rendista? Els productes diferents dels cereals estaven molt orientats al propi consum del propietari i la seva família, mentre que l'especialització cerealícola, i sobretot bladera, ho estava molt més cap a la venda. Dintre dels cereals, només la civada tenia un percentatge rellevant d'autoconsum (bona part es destinava a l'euga que el propietari tenia a Girona); també es consumia molt de blat dintre del patrimoni (una mitjana anual de 26,6 hectolitres entre 1837 i 1850; 36,6 entre 1851 i 1856 i 87,1 entre 1857 i 1863) però, en ser la producció de blat major, percentualment aquest autoconsum representava un valor més baix.⁴⁰⁴ Cal advertir també que l'autoconsum de cereals enregistrarà una alça general a partir de finals de 1856, quan s'inicià la mitgeria del mas Pinell (recordem que el propietari es feia càrrec de la meitat del gra per a la sembra i de la meitat del cost del manteniment del masover i del bestiar; despeses que no assumia en la resta de masoveries).

403 Aquests darrers productes són, però, especialment opacs en la comptabilitat del patrimoni. Entre 1840 i 1845, per exemple, a les llibretes hi figuren algunes partides de llenties i tomates entregades pel procurador a Casa Carles sense especificar-ne l'origen, i no hi són mencionades les patates, cosa que no vol dir que no se'n produïssin o cobressin. Així, en el rebut 28 de l'any 1840 (del qual a la llibreta de comptes només es fan constar el blat i la civada) Joaquima de Mendoza va escriure: *apreciado Devant he recibido por Juan cuatro cuarteras de trigo, dos de avena, un saco de patatas y la paja para los jergones*. El 1845, en un altre rebut, explica que el mosso li ha fet arribar un sac de patates (ADG.FCC, lligall en quart 9). Les poques referències a les patates que apareixen en les llibretes són sempre molt ambigües: a la de 1846 consten entregats, el 23 d'agost, *dos sacos de patatas y seis arrobas de lana de los colonos* per a la manutenció de la casa i a la de 1849, tres sacs de patates amb el mateix destí sense que se n'indiqui la procedència.

404 De fet, d'entre els cereals, el blat fou el producte més consumit dintre del mateix patrimoni els anys de 1837 a 1845, 1852, 1853, 1859, 1861, 1862 i 1863 (els anys en què el blat no fou el primer cereal consumit ho fou la civada).

Els productes diferents dels cereals (llegums, vi i oli) tenien un grau d'autoconsum molt elevat, que podia alguns anys fins i tot arribar al total produït en el cas de l'oli i del vi. Les faves i les veves servien per alimentar els coloms de Torroella i Girona (que també consumien blat de moro, civada i restes de blat). És només d'aquesta forma indirecta, i per alguns jornals pagats per adobar el colomar, com tenim coneixement que els Carles criaven coloms a la seva casa de Girona i de Torroella, sobretot per a l'autoconsum (per bé que en algun moment puntual se'n pogués vendre algun).⁴⁰⁵

En els anys que comprèn la sèrie analitzada, l'oli procedia de la renda únicament de tres masos que tenien part de les terres dedicades a aquest producte —el mas Garriga de Navata (menys entre 1847 i 1861, que estigué venut a carta de gràcia), el mas Puig de Fellines i, en molta menor mesura i només entre els anys 1839 i 1843 (després fou arrendat a preu acotat), el mas Gombau de Palafrugell—, més dos subemfiteutes de Torroella que pagaven el cens en oli (només un a partir de 1848, perquè l'altre l'any 1855 devia el cens dels darrers set anys i acabà renunciant al subestabliment). Els masovers dels masos Puig i Gombau pagaven el terç de l'oli i el del mas Garriga, dues cinquenes parts fins a 1862 i la meitat a partir d'aquella data. El vi procedia del mas Puig de Fellines, el mas Garriga de Navata, el mas Puig de Torroella (a partir de 1856) i dels censos de les rabasses mortes de Palafrugell (només fins a 1853, coincidint amb l'aparició de l'oïdi i amb el desnonament de molts subemfiteutes morosos de la muntanya de Sant Sebastià i el canvi d'especialització d'aquelles terres en favor del suro). Recordem que els masovers dels Carles pagaven el terç del vi i els rabassers, el quart. El propietari impulsà, durant la primera meitat del segle XIX, l'especialització de bona part de les terres dels masos de Fellines i Navata tant en la producció de vi com en la d'oli, a través de l'obligació imposada als parcers de realitzar-hi importants

405 En els comptes de 1836, hi figuren 10 ptes. ingressades per la venda de set parell de coloms. Passa el mateix amb les gallines que es criaven a les dues cases (i que consumien mill, civada i blat de moro), també opaques en la comptabilitat, llevat de les gallines i capons que es cobraven en concepte de renda (i que probablement eren, en part, les que després es criaven per a l'autoconsum de Casa Carles).

plantacions de ceps i d'oliveres.⁴⁰⁶ La imposició al masover del mas Garriga, en el contracte signat el 1862, de plantar 2.000 mallols o serments cada any que se li demanés obeïa clarament a l'estímul creat per l'alça del preu del vi que es va viure, a partir del segon quinquenni dels anys cinquanta, tant a Girona com a Figueres, arran de la restricció de l'oferta causada per la plaga de l'oïdi i la Guerra de Crimea. La recuperació de la quantitat de vi recaptada pels Carles —que havia anat decaient de forma ininterrompuda des de 1847 fins a 1855— a partir de 1856 va permetre dedicar més producció al mercat, si bé només aconseguí aproximar-se al 2 % del total ingressat per la producció agrària (gràfic 11). Tampoc l'oli, dintre del període analitzat, no representà percentatges significatius dintre de l'ingrés agrari del patrimoni, llevat d'alguns moments molt puntuals.

La comercialització de l'excedent agrari: el cas del blat

a) *L'origen del blat recaptat*

La part més important de la producció de blat recaptada pels Carles procedia dels masos, cedits tots a masoveria al terç de fruits, menys el mas Pinell que, a partir de 1857, fou cedit a mitgeria amb l'obligació del parcer de pagar dos terços dels grans d'aresta.⁴⁰⁷ En

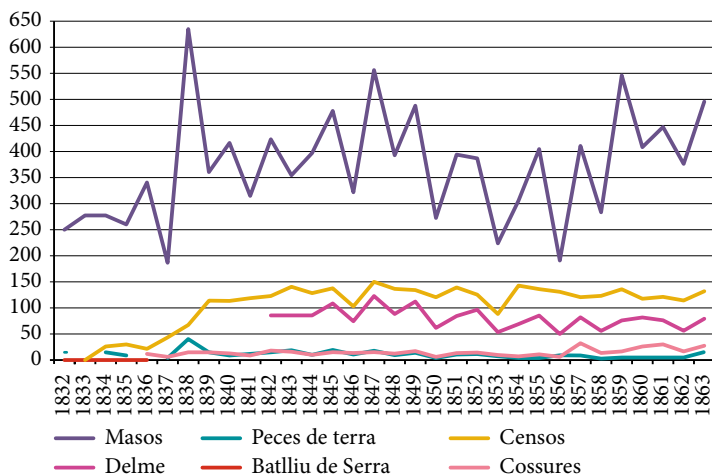
406 Al mas Puig de Fellines, en el contracte de 1816, s'obligava el masover a plantar 6 oliveres i 800 ceps o mallols cada any i, el 1830, 6 oliverons l'any i mitja vessana de vinya cada any que se li demanés. Al mas Garriga de Navata, en el contracte de 1832, s'establia l'obligació de plantar 12 oliverons i 2 bancs de ceps cada any i, en el signat el 1862, 8 oliveres cada any i 2.000 mallols o serments cada any que se li demanés.

407 Durant el període analitzat els masos que proporcionaren renda en forma de blat al patrimoni Carles foren: els masos Puig i Ral de Torroella de Montgrí; Torre Bagura de Torroella (venut a carta de gràcia entre 1829 i 1837); mas Figueres de Torroella (les seves terres foren repartides l'any 1851 entre els masos Puig, Ral i Torre Bagura); mas Closa Pagesa, de Torroella i Gualta; mas Pinell de Torroella (venut a carta de gràcia entre 1828 i 1855, en un conveni signat el 1836 els compradors es van comprometre a entregar a Casa Carles una cinquena part dels fruits de l'heretat); mas Vicens, amb terres a l'Escala i Bellcaire (venut perpètuament el desembre de 1855); mas Puig de Fellines; mas Sunyer, amb terres a Serra, Llabià i Sant Iscle, i mas Garriga de Navata (venut a carta de gràcia entre 1847 i 1861). Es tractava en tots els casos de masoveries que pagaven el terç dels grans d'aresta, menys el Pinell que, una

comparació, les peces de terra arrendades a canvi d'un pagament en espècie eren poques i representaven un ingrés de blat molt menor.⁴⁰⁸

Menció especial mereixen els censos procedents dels subestabliments de Torroella de Montgrí i de Palafrugell, perquè ja hem vist que els Carles havien pactat majoritàriament en una quantitat fixa de blat. A aquests s'hi van afegir, a partir de 1843, els censos del benefici de Sant Jaume de Verges. Cal advertir que entre 1832 i 1838 l'ingrés per aquest concepte apareix infravalorat al gràfic perquè manquen les dades dels censos de Palafrugell, segurament perquè no els recaptà el mateix procurador.

Gràfic 12. Origen del blat recaptat pel propietari (1832-1863), hl

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

vegada recuperat pels Carles, fou cedit a mitgeria l'any 1857 amb l'obligació del masover de pagar dos terços dels grans.

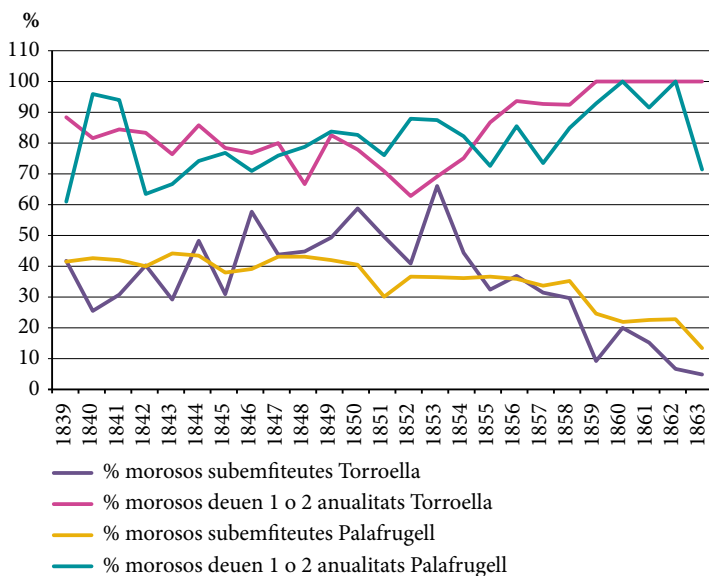
408 Es tractava del camp Llopart de Fontanilles i la feixa Alagoda de Gualta, arrendats al terç de fruits, i de les feixes del Comú de Pals (venudes perpètuament el 1860) i el camp Roure de Gualta (la revenda del qual els Carles van signar l'agost de 1845); desconec quina proporció de blat pagaven els arrendataris.

Com s'observa clarament, si obviem aquests primers anys, el fet que els censos de blat que cobraven els Carles fossin quantitats fixes comportava que la renda recaptada per aquest concepte, malgrat els problemes de morositat que van presentar alguns subemfiteutes, fos molt més regular que no pas la captació d'excedent vinculat directament a l'atzar de les collites, com el producte de les masoveries o del delme de les heretats, que eren proporcionals a la producció de cada any. Probablement aquest avantatge també facilitava poder utilitzar els censos com un recurs de reserva per aconseguir diners immediats en moments de dificultats econòmiques del patrimoni, venent-los per avançat encara que fos a costa de fer-ho a un preu baix, i, per tant, perdent renda, tal com feren a la segona meitat de la dècada de 1820. L'any 1839 els Carles utilitzaren igualment els censos com una forma de finançament, venent a Antoni Frigola, que havia estat procurador seu a Palafrugell, els censos que els devien els subemfiteutes d'aquella localitat, un total de 75 quarteres de blat i 218,6 rals, valorant la quartera a 64 rals, preu que es correspon amb el preu més baix de les vendes de blat efectuades per Casa Carles durant aquell any; mentre que els subemfiteutes que optaren per pagar el cens en diner en lloc d'entregar blat hagueren de pagar 80 rals per quartera el 1839 (igual que el 1837 i el 1838).⁴⁰⁹ Els Carles s'estalviaren d'aquesta manera la feina d'haver de reclamar aquells censos, cosa que devia resultar difícil, i s'asseguraven cobrar els censos endarrerits de Palafrugell encara que fos venent-los a un preu baix.

A partir de l'any 1839, l'administrador deixà constància del grau de morositat dels subemfiteutes que pagaven els censos a Torroella de Montgrí i a Palafrugell, enregistrant cada any en els comptes quins subemfiteutes devien censos i des de quan.

409 ADG.FCC, lligall en quart 3, llibreta de comptes de 1839.

Gràfic 13. Morositat dels subemfiteutes (1839-1863)

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

Com s'observa en el gràfic, a partir de mitjans de la dècada de 1850 disminuí tant el percentatge de subemfiteutes morosos sobre el total de subemfiteutes que pagaven censos als Carles, com el percentatge de subemfiteutes que devien més de dues anualitats del cens. Aquest descens de la morositat és més significatiu en el cas dels subemfiteutes de Torroella de Montgrí que no pas en els de Palafrugell, ja que el nombre dels primers es va mantenir més o menys estable durant tot el període, mentre que els segons anaren disminuint a partir de la crisi de subsistències de 1847 com a conseqüència dels desnonaments impulsats per l'administrador a la muntanya de Sant Sebastià a fi de recuperar per al patrimoni les parcel·les per tal de plantar-hi suros. El descens de la morositat dels censos de Palafrugell, doncs, obeí no pas a una millora real de la situació dels subemfiteutes, sinó a un augment de la pressió del propietari a través del seu procurador. Resulta, però, impossible saber fins a quin punt aquest argument també pot ser vàlid per explicar el descens de la morositat dels censos de Torroella.

En consonància amb la capacitat demostrada a la segona meitat del segle XVIII i principis del XIX d'apropiar-se, a través de les obligacions consignades en els contractes, d'alguns pagaments (redelmes, onzens, quinzens, vintens...) quan aquests ja havien deixat de satisfer-se a les universitats, els Carles incorporaren el pagament del delme als seus ingressos després que fos abolit durant la revolució liberal, malgrat que en els contractes no s'hagués pactat res en aquest sentit. Només en un sol contracte, significativament el primer que signaren després de l'abolició del delme (l'any 1857, per a la mitgeria del mas Pinell), apareix una referència explícita a aquesta qüestió, en què queda clar que el propietari ha tret benefici de l'abolició d'aquella sostracció feudal: el parcer s'havia de fer càrrec de totes les contribucions, pagant per aquest concepte cada any al propietari —que avançava el pagament al col·lector de Torroella de Montgrí—, 1.920 rals *tant quant no se paguia delme, y en el cas de que se tingues de fer com antiguament de pagarlo*, pagaria només 1.600 rals.

En la sèrie comptable no hi apareix cap referència al delme fins a 1837, justament l'any de la seva abolició, cosa que sembla confirmar la hipòtesi que la manca de referències explícites al seu pagament en els contractes de parceria es deu al fet que devia treure's del modolò abans de partir la collita entre el masover i el propietari.⁴¹⁰ Els anys 1837 i 1838, malgrat l'abolició, el Govern prorrogà de manera provisional el cobrament del delme, que fou administrat per unes juntes diocesanes.⁴¹¹ Narcís de Carles es mostrà del tot respectuós amb les ordres del Govern; el 25 d'agost de 1838 ordenà al seu administrador que:

tanto para el pago del diezmo como para todo lo demas, lo que debes hacer es no apartarte de lo que previenen las ordenes que

410 La mateixa hipòtesi sostenen Garrabou, Planas i Saguer, els quals observen que, en les comptabilitats que analitzen, el delme *era poc present com a càrrec comptable [...] Cal pensar que quan no era assumit íntegrament pels parcers, la detracció es resolvia abans de partir els fruits. Això explicaria l'absència de rastre en els llibres del propietari* (2001a: 151).

411 Puigvert, 2000: 206-207.

*sobre el particular se han comunicado; y en caso de que te se ecsija separandose de ellas, has que conste para tu resguardo.*⁴¹²

La referència que apareix en els comptes de 1837 és relativa a la contribució extraordinària de guerra que es pagà aquell any, a partir de la qual es descomptà la meitat del que ja s'havia pagat al Govern en concepte de delme.⁴¹³ L'any 1838 els Carles pagaren 765 rals pel terç del delme de Torroella de Montgrí (els seus masovers devien pagar els dos terços restants).⁴¹⁴ El 1840 el pagament fou substituït per un 4 % dels productes agrícoles i ramaders i, finalment, el 1841 es produí la definitiva abolicció del delme mitjançant la creació de la contribució del *culto y clero* que perdurà fins a la reforma tributària de Mon-Santillán de 1845.

Al final dels comptes de 1842, en una nota a part, l'administrador feu una *Cuenta de lo que è recibido de granos del cuatro por ciento de las Heredades del Patrimonio de Casa Carles* en les collites de 1840 i 1841, amb la qual cosa queda clar que aquells anys els Carles ja cobraren directament aquella part del delme dels seus masovers. Amb els diners obtinguts de la venda dels productes recaptats per aquell concepte (blat, mestall, ordi i civada), en total 7.006,5 rals, l'administrador pagà la contribució del 4 % de l'any 1840 i la del *culto y clero* dels anys 1841 i 1842 corresponents al patrimoni, 680 rals d'interessos d'un préstec, 1.496 rals d'un debitori, es cobrà 700,6 rals pels drets d'administració i encara quedaren 883,3 rals a favor de Joaquina de Mendoza!

A partir de la collita de 1842 les entrades de productes recaptats en concepte del delme extingit apareixen als comptes per primera vegada (i segueixen apareixent-hi des de llavors fins al final de la sèrie comptable, el 1863), sota l'epígraf de *Diesmo de las Heredades*, com

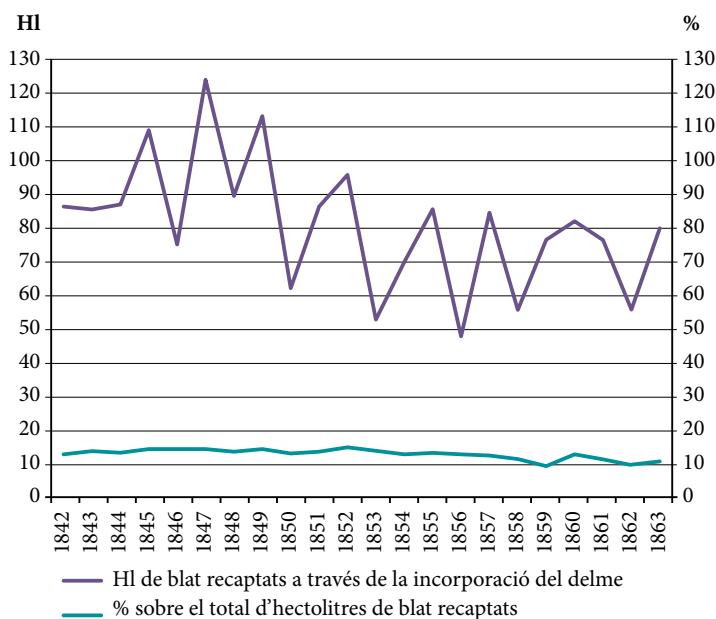
412 ADG.FCC, lligall en quart 8, 25-8-1838, carta a Josep Devant.

413 Es pagaren 145,3 rals per la contribució de guerra del mas Figueres *abonat al delme* i 1.025,1 rals que *a tocat a la Closa Pageda per la contribució extraordinària de guerra a mes del abono del delme*.

414 En un rebut datat el 17 d'octubre de 1838 consta que el procurador de Casa Carles pagà 2.256 rals per 282 vessanes de Torroella que havien de pagar delme de grans; cal suposar que la diferència entre aquesta quantitat i la que figura als comptes pel terç del delme, l'administrador dels Carles la va fer pagar després als masovers (ADG.FCC, lligall en quart 8).

un ítem més en el quadre resum inicial en què es detallava tota la producció recaptada del patrimoni. La *cuenta* del producte ingressat pel 4 % de les heretats en les collites de 1840 i 1841 permet, per altra banda, confirmar que la quantitat recaptada pels Carles en concepte de delme a partir de 1842 corresponia, efectivament, al 10 % de la producció bruta.⁴¹⁵ L'augment en renda bruta que representà per al patrimoni aquest ingrés el veiem reflectit en el gràfic següent.

Gràfic 14. Hl de blat recaptats per la incorporació del delme de les heretats

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

415 Així, per exemple, si pel 4 % de les collites de 1840 i 1841 es van ingressar 42 i 45 Q de blat, respectivament, resulta proporcional que, tenint en compte la variabilitat de les collites, pel delme calculat a una quota del 10 % els Carles ingressessin 120, 119, 120'5, 151 i 105 Q de blat els anys 1842, 1843, 1844, 1845 i 1846 (ADG.FCC, lligall en quart 3).

Malgrat el vaivé de les collites, percentualment aquesta font d'ingrés mostrà una gran estabilitat i representà sempre entre el 10 i el 15 % del total de blat recaptat pel patrimoni. Revertir el delme extingit en benefici propi representà, doncs, per als Carles un augment de renda gens negligible, i més tenint en compte que per aquest concepte ingressaren també quantitats variables de mestall, ordi, civada, llegums, blat de moro i mill.⁴¹⁶ És possible que el fet que els Carles es fessin càrrec de pagar la contribució del *culto y clero* corresponent als masos (que apareix carregada directament a les despeses del patrimoni entre 1843 i 1845) els servís de legitimació per cobrar el delme dels masovers, però el que cobraven a aquests últims per aquest concepte era molt superior a aquella contribució: entre 1843 i 1845 pagaren per *culto y clero* un total de 6.041,7 rals i ingressaren, en canvi, del delme de les heretats, comptant només el blat, un total de 282,4 hl equivalents, segons la mitjana del preu de venda del blat de Casa Carles durant aquells anys, a 23.800,7 rals.

Ja en els debats a les Corts, alguns defensors del manteniment del delme havien alertat que la seva supressió no beneficiaria els colons sinó els propietaris de la terra, a través d'un augment de la renda exigida;⁴¹⁷ de fet, això ja havia passat a França.⁴¹⁸ A Espanya es donaren diverses situacions: sembla que la supressió del delme no es traduí en un increment de la renda del propietari a les comarques valencianes,⁴¹⁹ però sí a Mallorca,⁴²⁰ i Esteban Canales cita el testimoni d'alguns diputats que, ja a la dècada de 1840, denunciaren que l'abolició d'aquell impost havia repercutit en un augment de la renda exigida als colons, si bé

416 L'any 1847, per exemple, a més de les 171,25 Q de blat, el patrimoni Carles ingressà en concepte de delme 22,5 Q de mestall, 39,83 Q d'ordi, 50,75 Q de civada i 7,38 Q de llegums.

417 Canales, 1985: 258-259, 262, 263.

418 A França els propietaris incorporaren l'antiga percepció del delme a la renda després de la seva abolició (Congost, 1990: 206).

419 Calatayud, Millán i Romeo, 2000: 92, 2002-2003: 58-59; Millán, 1996: 139.

420 A Mallorca el valor en metàl·lic del delme suprimit fou incorporat a l'*annua mercè* que es pagava pels arrendaments; en canvi, a diferència del que passà a la regió de Girona, *la majoria dels terratinents no aconseguiren imposar el pagament de les contribucions sobre la terra als seus arrendataris* (Suau, 1991: 154-158).

no concreta a quina zona de l'Estat es referien.⁴²¹ Quant al Principat, es desprèn del treball de Pere Pascual que a la Catalunya central el delme simplement deixà de pagar-se;⁴²² en alguns municipis de l'Alt i el Baix Penedès, en canvi, hi ha notícies que els propietaris s'apropriaren el delme suprimit de forma que els pagesos els el pagaren durant tot el segle XIX, de vegades fins i tot mitjançant la coacció armada de la Guàrdia Civil;⁴²³ igualment, a les terres de Lleida, Enric Vicedo ha assenyalat que l'abolició del delme repercutí en un augment de les parts de fruits del *terratge* que s'exigia als parcers.⁴²⁴ A la regió de Girona la institució de la masoveria degué facilitar l'apropiació del delme per part dels propietaris útils dels masos: el canal de sostracció i les formes de control podien ser els mateixos que ja es feien servir per cobrar les parts de fruits dels masovers. De totes maneres, aquestes condicions podien facilitar les coses, però calia disposar d'una capacitat real per apropiari-se, en la pràctica, del delme. Molts propietaris útils gironins van demostrar posseir aquest poder d'imposició sobre els seus colons, ja fos a través dels contractes⁴²⁵ o fins i tot, com hem vist en el cas dels Carles, sense que ni tan sols els fes falta aquesta formalitat.

Resulta molt significativa i alligadora la capacitat demostrada pels Carles de cobrar el delme dels seus masovers després que aquest fos abolit. Si ja abans de la revolució liberal les rendes decimals estaven en decadència⁴²⁶ per la resistència dels pagesos al seu pagament

421 Canales, 1985: 269.

422 Al patrimoni de Sanaüja de la família Combelles el propietari i els seus masovers (que abans en compartien el pagament) deixaren de pagar-lo sense que els Torelló-Combelles se l'apropriessin (Pascual, 2000: I, 87-88).

423 Aquesta qüestió arribà a provocar plets (López Estudillo, 2012).

424 Vicedo, 1991: 168-169.

425 En els contractes de parceria de la regió de Girona de la dècada de 1830, era habitual incorporar una clàusula establint que si el delme era abolit s'hauria de pagar al propietari (Congost, 1990: 184). Segons Garrabou, Planas i Saguer, als anys quaranta del segle XIX continuaren apareixent, en molts contractes de masoveria de la mateixa zona, clàusules obligant a pagar el delme extingit al propietari; a mitjan segle XIX els masovers de Fornells de la Selva del patrimoni Negre pagaven el terç més el delme del blat i el mestall perquè *l'abolició del delme havia repercutit en una alça de la renda del propietari* (2001a: 128, 216).

426 Per això, com afirma Esteban Canales, *la definitiva supresión del diezmo (1841), obra de un Gobierno progressista, fue la tardía pero jurídicamente necesaria acta de defunción de un impuesto que en muchas partes ya había muerto por agotamiento* (1982: 187, 1985: 250-268).

—bàsicament, a part del pes econòmic, perquè les consideraven il·legítimes, per això la resistència al pagament s'accentuà durant la Guerra del Francès o el Trienni Liberal— i per les mancances en la capacitat dels delmadors per defensar en la pràctica aquest *seu* dret de propietat, els propietaris útils com els Carles sí que demostraren, en plena revolució liberal, tenir el poder *de facto* suficient per eixamplar el seu dret de propietat tot incorporant al seu domini útil de la terra⁴²⁷ les rendes decimals després que fossin abolides, malgrat que aquesta apropiació no estigués avalada per la llei. Per als masovers dels Carles, en tot cas, el delme potser fou *abolit* (legalment), però no pas *suprimit* (de la seva realitat quotidiana). Què degueren aprendre d'aquesta lliçó magistral sobre la teoria i la pràctica de la propietat els masovers que van haver de seguir pagant, com abans, el delme, encara que fos a unes altres mans?

La curta sèrie del batlliu de Serra de Daró que apareix en el gràfic 12 també està relacionada amb les rendes decimals. Aquest batlliu de sac havia ingressat en el patrimoni Carles a través del patrimoni Puig, juntament amb el mas Sunyer, al qual estava annex.⁴²⁸ El masover d'aquell mas tenia l'obligació d'efectuar la col·lecta:

replegar tot lo Batlliu de la part del delme del Capítol que especta al dit Señor [...] i aportar los fruits de aquell [...] tenint ben aconduhits dits fruyts tocants al dit Capítol, perque si se perden per sa omisió quedarà responsable à la esmena al mateix Capítol.

El fet que aquesta amenaça, que apareix en els contractes de parceria del mas signats el 1790 i el 1796, fos substituïda en el contracte de 1831

427 Rosa Congost ha remarcat la diferent capacitat real dels senyors directes i dels senyors útils per defensar els seus drets de propietat o, el que és el mateix, per cobrar les seves rendes en la fase final de l'Antic Règim. Mentre que els senyors útils, a través dels contractes agraris i d'altres mecanismes, disposaven del control de l'accés a la terra i del procés productiu, i per això haurien pogut mantenir, o fins i tot incrementar, les seves rendes, els senyors directes haurien anat perdent aquest control veient disminuir, progressivament, els seus ingressos. La revolució liberal, tot i que no eliminà els dominis directes laics i, per tant, no suprimí la divisió de dominis sobre una mateixa terra, significà el triomf definitiu de la *sagrada propietat* basada en el domini útil (1990: 138-149, 183-206; 2000 i 2007).

428 Gifre, 1987: 281.

per la recompensa que el masover podria quedar-se amb la meitat del que es recollís resulta un índex prou eloqüent que les resistències dels pagesos a pagar el delme devien ser ja molt grans en aquella data. El batlliu de sac de Serra, per tant, era una font d'ingressos ja molt devaluada en el període que s'està analitzant, si bé la renda que proporcionava no es limitava al blat, com mostra el gràfic, sinó que també reportava petites quantitats de mestall, ordi, civada, llegums, blat de moro i mill.⁴²⁹ Resulta molt il·lustratiu observar el fet interessant, i aparentment paradoxal, que els Carles, gràcies al fet de ser senyors útils dels masos, començaren a cobrar el delme dels seus masovers just quan les lleis liberals aboliren aquest antic impost feudal, mentre que a causa de la mateixa legislació liberal perderen la renda del batlliu de sac de Serra de Daró (l'any 1837 ja no ingressaren cap producte per aquest concepte). L'augment de renda que permeté l'apropiació del delme *suprimit* fou, però, molt superior a la pèrdua d'ingrés que significà la desaparició del batlliu. Clarament apostar per les reformes liberals als Carles els sortia a compte.

Finalment, la darrera font de captació de blat que veiem representada en el gràfic 12 correspon als drets de cossura o drets de batuda. Com ja hem vist anteriorment, al segle XIX en gairebé tots els contractes de masoveria dels masos del patrimoni Carles situats a Torroella de Montgrí, Pals, l'Escala i Serra de Daró, el parcer tenia l'obligació de batre les garbes amb les eugues de l'arrendador, pagant-li el 5 % pel dret de cossura. L'eugassada a la qual es referien els contractes era la que pasturava al mas Pinell, en *los pastos de él llamados la Fonollera y el Serrat que se cierran con llave*, segons un document de principis de la dècada de 1820.⁴³⁰ Amb l'arrendament a preu acotat signat el 1819 als germans Reixach, el contracte a parts de fruits atorgat l'any 1824 a favor d'Antoni Reixach i la venda a carta de gràcia efectuada el 1828 d'aquell mas, els Carles havien perdut la font d'ingressos extra que representaven els drets de batuda guanyats per l'eugassada del Pinell. L'any 1836 Narcís de Carles signà

429 L'any 1836, per exemple, el patrimoni ingressà del batlliu de Serra 2,88 Q de blat; 2 Q de mestall; 0,58 Q d'ordi i civada, i 0,29 Q de llegums.

430 Es tracta de l'esborrany, sense datar, d'un document fet per demostrar el perjudici que havia sofert Narcís de Carles en els contractes d'arrendament de vuit masos signats l'any 1819 a favor dels germans Reixach (ADG.FCC, lligall foli 16).

un conveni amb els consorts Almar per tal d'obtenir més ingressos d'aquella venda a carta de gràcia. Es pactà, entre d'altres coses, que tant Narcís com els Almar podrien tenir una eugassada al mas Pinell, quedant llurs productes per als seus respectius amos.⁴³¹ Joan Devant, fill de l'administrador i masover del patrimoni, fou qui s'ocupà de l'eugassada dels Carles, als quals pagava el *terç de las cosuras que guañan la eugasada que pastura a la Fonallera*.⁴³² A partir de 1857, aquesta quota d'ingrés augmentà fins als dos terços ja que, una vegada recuperat el mas Pinell, en el contracte de mitgeria per a la seva explotació, el propietari es reservà l'eugassada cedint al masover la tercera part de les cossures en virtut de la seva participació en les despeses de manteniment d'aquesta. Per això l'ingrés de blat per drets de batuda enregistra un augment a partir d'aquell any. Finalment, cal assenyalar que pels drets de cossura no s'ingressava només blat —si bé aquest era el producte més important— sinó també quantitats variables de mestall, ordi, civada, llegums i arròs.⁴³³

b) *La comercialització del blat*

No tot l'excedent de blat que era recaptat i no era consumit dintre del propi patrimoni (per la família del propietari més, a partir de finals de 1856, la meitat del gra per a la sembra i per al manteniment del parcer del mas Pinell) era estrictament comercialitzat. En la taula resum que iniciava la llibreta de comptes de cada any i que desglossava el *vendido* de l'*invertido por la Casa* de cada producte, l'administrador sumava, de fet, com a *vendido* el producte efectivament venut per vies comercials (en el mercat o bé directament a comerciants i a altres particulars) i el *rescatado* o *redimido* als subemfiteutes (és a dir, els censos en espècie que foren, però, abonats en metàl·lic). A l'hora d'analitzar les formes de comercialització dels Carles s'han tingut en compte, exclusivament, el primer tipus d'operacions. Abans, però, d'analitzar les vendes de blat del patrimoni, em detindré en aquest

431 AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 498, 9-3-1836.

432 ADG.FCC, lligall en quart 3, llibreta de comptes de 1837.

433 L'any 1836, per exemple, s'ingressaren per drets de cossura 16,25 Q de blat; 1,5 Q de mestall; 1,75 Q d'ordi, i 19,5 Q d'arròs.

fenomen dels censos en espècie que foren efectivament pagats en diner pels subemfiteutes ja que no es tracta de quelcom d'irrellevant.

Els censos *venuts* als subemfiteutes

Si bé a primera vista no es tractà de quantitats de blat que puguem considerar *venudes* estrictament parlant, les condicions que envoltaven el pagament en metàl·lic dels censos en espècie tampoc no es trobaven del tot al marge del mercat i poden assimilar-se d'alguna manera a autèntiques vendes. Segons les llibretes de comptes, molts subemfiteutes de Casa Carles que havien de pagar el cens en blat l'acabaren pagant, de fet, en metàl·lic. Les quantitats de blat en realitat abonades en diner per aquesta via foren respectables: en la collita de 1845, per exemple, un total de 95,6 hectolitres de blat, valorats en 8.458,9 rals, que foren pagats per 97 subemfiteutes de Torroella i Palafrugell.

A partir de la correspondència de Casa Carles es dedueix que eren els mateixos subemfiteutes els qui demanaven acollir-se a aquesta possibilitat; no hi ha constància que els Carles mai els hi obliguessin. En la pràctica aquesta solució equivalia de fet a una venda, per bé que l'administrador, quan anotava el destí de totes les quarteres de blat ingressades pel patrimoni, no feia constar aquestes operacions com a blat *vendido* sinó com a *rescatado* o *redimido*. Tal com mostren les cartes que s'han conservat, la commutació del cens en blat per una quantitat en metàl·lic estava subjecta a una negociació, vehiculada a través de l'administrador, entre el propietari i els subemfiteutes a fi de pactar el preu al qual s'abonaria la quartera de blat. Així, el 22 d'agost de 1819 l'administrador escrivia a Narcís de Carles des de Torroella de Montgrí que:

areglé la quartera de trigo de los censos de V. en Palafrugel á 15 pesetas y media, pues ninguno quiso alagarse á las 16 y en el dia en esta se pasa á quinse, y quando V. avise y sea de su gusto volveré allí á instar el cobro, en los terminos bien vistos á V.

Igualment, a mitjan agost de 1825, després d'una collita que no havia estat gaire bona, el procurador de Palafrugell, Antoni Frigola, informava Josep M. de Carles que *hay mucha morosidad en pagar y que el trigo siendo allí muy inferior le proponen muchos pagar en dinero pues en casi todo él hay trigo carbonado*. Josep M. li contestà que:

no admita V. una quartera sola en que haya un grano tan sola[men]te carbonado pues esta tala nos haria despreciar toda la partida [...] El trigo ha valido hoy aquí [Torroella de Montgrí] a 17 pesetas y 17 y ½ la quartera, bajo este supuesto ya ve V. que no me hace cuenta el tomar el precio que hay [sic per ahí] ofrecen p[ar]a tener luego que añadir de mi bolsillo una peseta ó seis reales por quartera, bajo este supuesto no tome V. dinero alguno á menos que no contasen el trigo á 17 pesetas la quartera en cuyo caso podrá V. recibirlo; si esto no les conviene pueden hacer como lo han verificado otros, venir aqui, comprarlo y entregarlo pues tambien lo recibiré à pesar de que se me sigue el perjuicio de pagar luego los portes: si ponen dificultades manifiesteles V. que quiero absolu[tamen]te tener cobrados todos los censos el 26 pues el 27 yo pasare a esa y no perdonaré à nadie, V. ya sabe no puedo hacerlo si quiero quedar como corresponde [es refereix als nombrosos deutes del patrimoni], advirtiéndoles que si el trigo no es de recivo no lo admitiré de suerte alguna.

A l'hora de pagar, però, Josep M. de Carles es comportava com els seus subemfiteutes i, a finals d'aquell mateix mes d'agost, el preu al qual convingué amb dos comerciants el valor del blat que els havia d'entregar per haver-los-el venut anticipadament el mes de maig mostra com la demanda de 17 pessetes per quartera als subemfiteutes de Palafrugell era abusiva:

Haviendo reflexionado en la noche pasada que tal vez los SS Boet y Busquets a quien yo vendi el trigo de los censos [de Palafrugell],⁴³⁴ querrian recibir dinero en su lugar y viendo por otra parte lo dificultoso que era recoger el grano à causa del mucho trigo carbonado que havia, resolvi [ir] al amanecer a Palamos y S. Feliu [...] à fin de ver à que precio estos SS querrian contarmelo y habiendo podido covenirnos a 6 ll. [equivalents a 16 ptes.] la quartera hemos quedado acordes en que el dia 15 seti[embr]e ó bien les dare las 100 quarteras ofrecidas ó, en caso

434 El 23 de maig de 1825 es van vendre, per 9.594 rals, a Narcís Boet (comerciant de Palamós) i Pere Busquets (comerciant de Sant Feliu de Guíxols), 200 Q de blat corresponents a les futures collites de 1825 i 1826.

que no, su valor contado a 6 ll. pudiendo sin embargo si me acomoda darles parte en grano y lo restante en dinero quedando esto á mi arbitrio habiendome decidido á hacer este trato el pensar que ahun quando yo no sacase de la quartera de trigo mas de 6 ll. siempre ganaria la diferencia de la medida corriente á la rasa con que en el dia devo venderlo, y lo que tomase en dinero solo lo recibiria á razon de 17 pesetas por quartera pues no dándome este precio les obligaria á darme grano segun está pactado [...] he escrito al Sor Antonio [Frigola] diciendole reciva dinero si le pagan á razon de 17 ps la quar[ter]a u sino que exija grano inmediat[ament]e.⁴³⁵

Els comerciants, doncs, foren més benèvolts amb Josep M. de Carles que no pas ell amb els seus subemfiteutes.⁴³⁶ Per fixar el preu al qual es commutarien els censos en blat, com veiem, el propietari, a principis d'agost, prenia com a referència el preu del blat al mercat i establia el seu preu per quartera per sobre d'aquest. Així, el 8 d'agost de 1836 Narcís de Carles ordenà a Josep Devant que *arregle el precio de los censos ecsigiendo una peseta mas por cuartera sobre el precio corriente en razon de tener que ser limpio, etc.*⁴³⁷ D'aquesta manera és natural que, en més de la meitat de les collites del període de 1835 a 1863, el preu al qual els subemfiteutes *compraren* el seu propi blat superés el preu més alt de qualsevol venda d'aquest cereal efectuada per Casa Carles.⁴³⁸

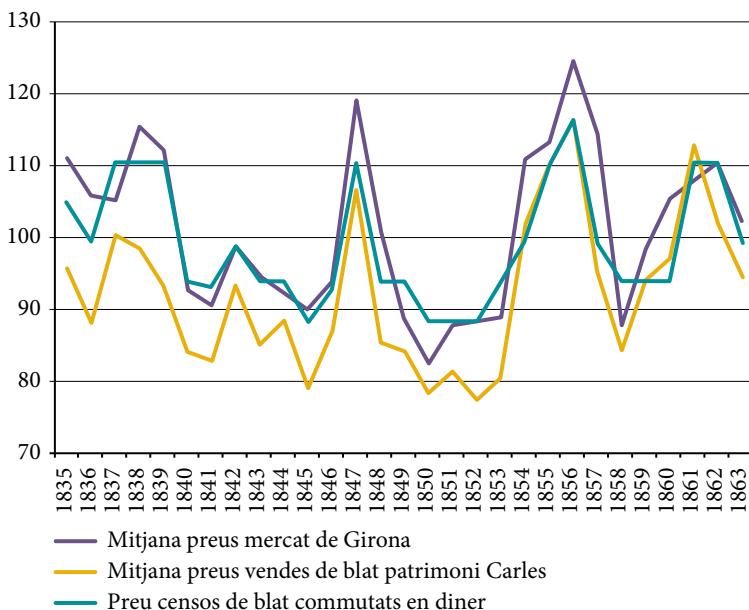
435 ADG.FCC, lligall en quart 7, plec *Administración del Sor Don José Mª de Carles*, f. 14-17, cartes de 16, 17 i 27-8-1825.

436 De les 100 quarteres de blat Josep M. n'acabà pagant entre 76 i 80 en gra i la resta en diner a 16 pessetes la quartera.

437 ADG.FCC, lligall foli 19, *Notas sobre correspondencia*, 1835-1837.

438 Els 11 anys (1836, 1838, 1846, 1851, 1854, 1855, 1856, 1858, 1859, 1860 i 1861) en què alguna operació de venda de blat realitzada pels Carles tingué un preu superior al que els subemfiteutes commutaren els censos en gra es tractà sempre de vendes efectuades a partir del mes d'octubre, menys l'any 1856 (en què ja des del juliol alguna venda de blat superà el preu pagat pels subemfiteutes) i el 1860 (en què això passà a partir del setembre).

Gràfic 15. Comparació entre els preus del blat del mercat de Girona (mitjana dels 12 mesos de l'any) i els preus de venda del blat i de commutació dels censos de blat del patrimoni Carles (1835-1863)

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes. Vegeu les dades del gràfic a l'apèndix VI (quadre 2).

L'any 1835, per exemple, mentre que cap de les operacions de venda de blat no superà les 18 pessetes per quartera, Narcís de Carles manà, tant al seu procurador de Palafrugell com al de Torroella de Montgrí, *que el cobro de censos lo haga en trigo ó á razon de 19 pesetas la cuartera en caso que quieran redimirlo, lo mismo lo corriente que lo atrasado.*⁴³⁹ Pel que fa a les anualitats endarrerides de censos, malgrat el que afirma aquesta carta, el més habitual fou cobrar-les segons el preu establert en cada any del deute: l'agost de 1836, Bartomeu Ribera pagà el cens que devia de l'any anterior a 19 pessetes la quartera i el de l'any en curs, a 18, segons el preu que es fixà el 1836 per pagar el cens de blat

439 ADG.FCC, lligall foli 19, 3 i 8-8-1835, cartes a Antoni Frigola i Josep Devant.

en metàl·lic.⁴⁴⁰ El resultat de tot plegat fou que els preus als quals els subemfiteutes commutaren els censos en blat superaren quasi tots els anys la mitjana dels preus de venda del blat de Casa Carles (de forma més accentuada fins a l'any 1853), i dotze anys també superaren la mitjana anual del preu del blat al mercat de Girona.

Resulta difícil d'interpretar per què molts subemfiteutes van acollir-se a la commutació del cens de blat en diner en unes condicions que, en principi, no semblen gaire avantatjoses. Vol dir que, malgrat tot, els sortia més a compte vendre el blat pel seu compte i pagar als Carles en metàl·lic? O és que potser no en produïen prou per al seu autoconsum i per a la sembra i donar-ne als Carles significava haver-ne de comprar a l'hivern a uns preus encara més alts? O pot ser, fins i tot, que alguns ja no produïssin blat i n'haguessin de comprar per força per pagar el cens (tot i que la cita reproduïda anteriorment, que parlava del blat *carbonado* de Palafrugell, indica que els subemfiteutes que, per aquesta raó, demanaven pagar en diner sí que conreaven blat)?

És clar que els Carles obtenien un doble benefici dels censos en espècie, ja que no només no es devaluaven sinó que fins i tot podien cobrar-los a un preu molt elevat. Segons l'esquema labrousià, en canvi, els subemfiteutes se situaven als antípodes dels grans propietaris i dels grans comerciants en la relació amb el mercat, com a *compradors* fins i tot del seu propi blat, forçats per la debilitat econòmica a acceptar les pitjors condicions, és a dir, el preu més alt de les vendes de blat que els imposava, a l'estiu, el propietari.

Les vendes de blat

Les llibretes de comptes de Casa Carles enregistren un total de 607 operacions de venda de blat corresponents a les collites de 1832 a

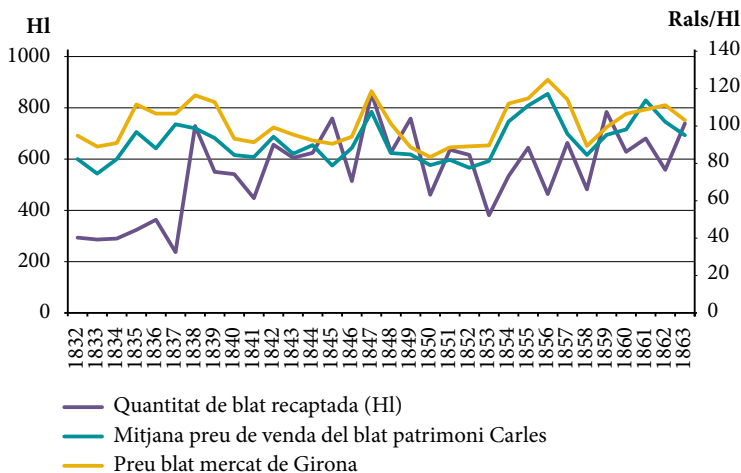
440 ADG.FCC, lligall en quart 3, llibreta de comptes de 1836. La pràctica d'obligar a pagar la renda en espècie a un preu molt elevat si es satisfieia en metàl·lic no fou exclusiva de Catalunya: per al cas gal·lec Xosé R. Veiga cita l'obligació de pagar en metàl·lic les pensions emfiteütiques endarrerides, capitalitzant les rendes en espècie no lliurades al preu més alt que hagués obtingut el cereal en la comercialització (2000: 306); a finals del XIX, Tomás Castellano imposava igualment als colons del seu patrimoni aragonès l'obligació de pagar la renda en blat i si, per acord entre les parts, alguns *satisficieran la pension en metalico debería ser superior al precio que al hacer el pago tuviese el expresado cereal* (Sabio, 1997: 492).

1863. A partir de la informació que proporcionen sobre cadascuna de les vendes (data, nom del comprador, ofici —no sempre—, quantitat venuda i preu) s'han calculat les mitjanes dels preus mensuals i anuals de venda ponderant els preus segons la quantitat venuda i el preu de cada operació. S'han eliminat les vendes de blat de qualitat *inferior* o procedent de *baleigs* i *púrquies* ja que, si bé acostumaven a ser de petites quantitats i no apareixen en tots els anys, se solien realitzar a un preu molt més baix i haurien distorsionat el càlcul dels preus mitjans de venda del patrimoni Carles.⁴⁴¹

La relació entre la quantitat d'excident recaptat —que, tot i que de forma imperfecta, guarda una certa relació amb el volum de la collita, atesa la importància que en el total recaptat hi tenien les parts de fruits pagades pels masovers— i les mitjanes anuals dels preus de venda del blat del patrimoni Carles resulta evident i segueix la mateixa lògica d'ordre invers que solien seguir, en aquella època, els preus generals del mercat, segons la qual, habitualment, quan la quantitat de gra disponible augmentava la mitjana del preu baixava, i al revés. Aquest moviment es percep especialment en el gràfic en els anys 1836-1837, 1845-1846, 1853 i 1856-1857; d'entre aquests, els anys que es caracteritzaren per l'alça dels preus (1837, 1846, 1853 i 1856) són prou coneguts com a períodes de dificultats per a amplis sectors de la població.

441 Concretament, les quantitats venudes de blat d'inferior qualitat foren, en hectolitres, les següents: 5,8 (octubre de 1836); 18,8 (agost de 1847); 15,2 (novembre de 1847); 3,6 (novembre de 1848); 11,6 (gener de 1850); 6,7 (gener de 1851); 1,2 (gener de 1852); 11 (març de 1853); 9,6 (novembre de 1853); 10,1 (desembre de 1855); 7,2 (octubre de 1856); 12,3 (gener de 1858), i 11 (novembre de 1862). Com s'observa, quan se'n va vendre més fou durant la crisi de subsistències de 1847. En tractar-se d'una època de dificultats, la diferència amb el preu mitjà de venda de Casa Carles del mes en qüestió no fou gaire gran (agost de 1847: preu mitjà, 109,53 rs/hl i preu del blat d'inferior qualitat, 99,54 rs/hl; novembre de 1847: preu mitjà, 110,60 rs/hl i preu del blat d'inferior qualitat, 105,07 rs/hl). Altres anys, en canvi, la distància del preu de venda del blat d'inferior qualitat fou molt més gran (novembre de 1848: preu mitjà, 83,12 rs/hl i preu del blat d'inferior qualitat, 66,36 rs/hl).

Gràfic 16. Quantitat de blat recaptada i mitjana anual del preu de venda del blat del patrimoni Carles (1832-1863)

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes. Entre 1832 i 1835 les dades de *blat recaptat* es refereixen només a la quantitat de gra venut.

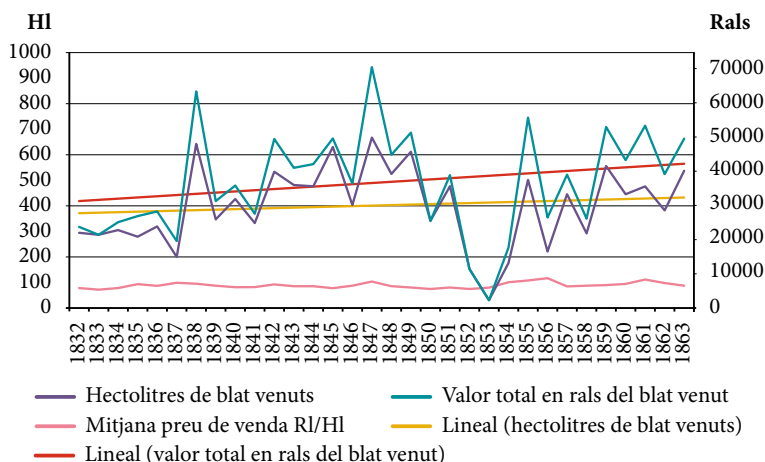
El mateix moviment s'observa si mirem la relació entre la part d'excident efectivament comercialitzada i les mitjanes dels preus de venda de Casa Carles. En aquest cas s'ha fet el càlcul per anys agrícoles (de juliol a juny) i no per anys naturals i s'ha afegit al gràfic 17 el valor total, en rals, del blat venut.

Com veiem, sol passar que quan la quantitat d'excident comercialitzat augmenta la mitjana del preu de venda baixa, i a la inversa. No es tracta, però, d'una relació estrictament mecànica, sinó que s'observen algunes excepcions, entre les quals crida especialment l'atenció l'any 1847. Observem també el fet interessant que en els anys de males collites i forta caiguda del producte recaptat la davallada de l'ingrés per venda de blat també és important i no es veu compensada sinó molt parcialment (i en algun cas gens, com l'any 1853),⁴⁴² per

442 L'any 1853 en el patrimoni Carles disminuï molt la quantitat de blat recaptat, i encara més la de blat venut, respecte de l'any anterior. Els comptes enregistren que molts subemfiteutes quedaren a deure censos i moltes quarteres de blat foren esmerçades *por la panaderia*.

l'augment dels preus.⁴⁴³ El patrimoni Carles no sembla així treure tant el major benefici dels moments en què hi ha més mancança de producte en el mercat com dels anys immediatament posteriors, quan la collita ha estat molt més bona —i, per tant, la quantitat d'excident recaptat i comercialitzat és molt més alta— i els preus encara es mantenen elevats (fixem-nos en les grans remuntades de l'ingrés per venda de blat dels anys 1838, 1855 i, sobretot, 1847). Finalment, el fet que les línies de tendència de les quantitats de blat venudes i del seu valor se separin és un indicatiu, com veurem més endavant, que des de mitjan segle es tendí a comercialitzar millor aquest cereal traient-ne un major benefici.

Gràfic 17. Quantitat i valor del blat venut, 1832-1863 (per collites, de juliol a juny)

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes. Vegeu les dades del gràfic a l'apèndix VI (quadre 1).

443 Pere Pascual, en l'anàlisi sobre la comercialització del segolós en el patrimoni de Sanaüja a mitjan segle XIX, observa igualment com les males collites provoquen una davallada important de l'ingrés del propietari per venda de productes agraris perquè l'alça dels preus no pot compensar del tot la gran reducció de l'excident recaptat (2000: II, 140-142, 169-172). Aquestes evidències semblen confirmar, doncs, l'opinió de Narcís de Carles quan, l'any 1819, identificava les pèssimes collites amb el tipus de cicle agrícola que clarament el perjudicava.

Com és prou sabut, les crisis de subsistències les provocaven les males collites, però les agreujaven la fiscalitat sobre els productes alimentaris i la capacitat de determinats sectors socials de treure profit de l'alça dels preus en els mercats. Durant la crisi de subsistències de 1847 sovintejaren les acusacions contra els acaparadors, fins i tot per part de les autoritats. El febrer d'aquell any, l'Ajuntament de Girona informava el Govern que la darrera collita:

ha sido muy mala en razón de la sequía que durante la primavera y verano experimentó el país, no bastando à satisfacer cumplidamente las necesidades de la provincia, en tanto que las patatas que es el alimento del pobre escaséan notablemente y se venden à doce mrs. la libra, cuando en el año pasado se compraban à cuatro mrs. Respecto à las subsistencias de primera necesidad se calcula que bastará unicam[en]te para llenar las atenciones ó el consumo por el término de dos meses [...] la escasez es general.⁴⁴⁴

El mes de març, el cap superior polític, per tal de pal·liar els efectes de *la escasez de granos por resultado de la pésima cosecha, cuyo mal aumenta à causa de que algunos propietarios insensibles à la calamidad pública retienen sus granos procedentes de cosechas anteriores y los monopolistas aprovechando la ocasion comercian à costa de la clase proletaria*, disposà algunes mesures com ara la prohibició que es pogués comprar grans a l'engròs als mercats de la ciutat abans de les 12 del migdia.⁴⁴⁵ ¿Tenien capacitat els Carles, grans propietaris i captadors d'excedent agrari, sobretot de cereals, per treure profit de crisis semblants, així com del moviment estacional dels preus dels grans en el mercat? Com és conegut, els preus mínims del blat es donaven a l'estiu, just després de la collita, i anaven augmentant en els mesos següents a mesura que aquella quedava més llunyana; si la collita havia estat dolenta i/o la propera s'endevinava desfavorable, en la segona meitat de l'any

444 AMGi, Manual d'acords de l'Ajuntament, sessió de 22-2-1847.

445 L'Ajuntament de Girona publicà, en conseqüència, un edicte anunciant que fins a les 12 només es podria comprar gra per al consum, no podent adquirir cada veí més de mitja quartera (AMGi, Manual d'acords de l'Ajuntament, sessió de 11-3-1847).

agrícola els preus s'enfilaven encara més.⁴⁴⁶ La capacitat de reservar una part de l'excedent per a vendre'l en els mesos de preus més alts possibilitava un increment important del benefici; però això era quelcom que no estava, ni de bon tros, a l'abast de tots els sectors relacionats amb el món agrari.

L'anàlisi de l'estacionalitat de les vendes del patrimoni mostra que, efectivament, els Carles no es veien obligats a vendre tot el gra a l'estiu, en els mesos de preus més baixos, com els petits pagesos amb una base econòmica més precària. De totes maneres, la gran dependència, en l'estructura del seu ingrés, de la venda del producte agrari recaptat i l'elevada despesa familiar que practicaven condicionaven que els Carles, com molts altres hisendats, no disposessin de gaire liquiditat, per la qual cosa tampoc no podien prescindir de vendre una part important del blat en els mesos immediats a la collita per tal d'atendre molts pagaments que havien anat ajornant a l'hivern i a la primavera. Els Carles, doncs, si bé tenien un cert marge de maniobra per treure benefici del moviment estacional dels preus i de les crisis provocades per la manca de producte, no podien guardar la major part de l'excedent per vendre'l durant els mesos de preus més alts, per la qual cosa, estrictament parlant, no poden ser qualificats d'*especuladors*, tal com Pere Gifre argumentà en l'anàlisi de les vendes de gra del patrimoni Puig al segle XVIII.⁴⁴⁷

La solvència financera del patrimoni determinava el marge de maniobra del gran propietari rendista, de manera que no sempre que els preus eren alts se'n podia aprofitar. En el cas dels Carles, l'elasticitat d'aquest marge de maniobra és ben visible i oscil·là, a la primera meitat del segle XIX, des de les grans dificultats financeres de la dècada dels anys vint, que obligaren a vendre el blat dels censos anticipadament, fins al període posterior al casament de l'hereu, l'any 1848, amb la pubilla d'un patrimoni sense problemes d'endeutament.

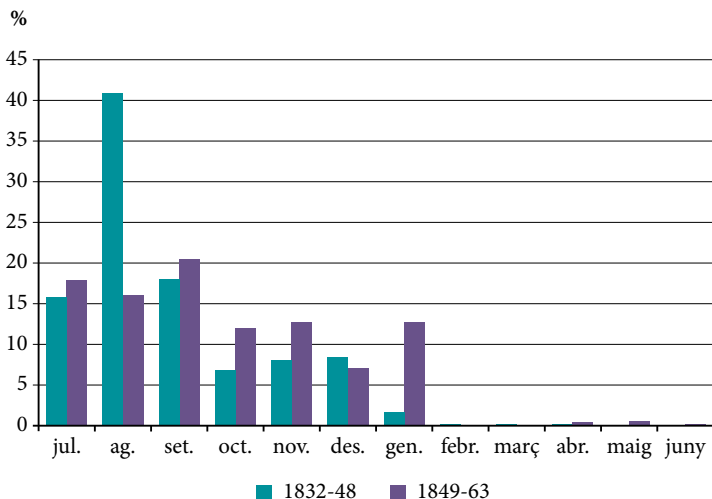
Durant el primer període (1832-1848) més de la meitat del blat comercialitzat fou venut durant els mesos de juliol i, sobretot, d'agost. Les vendes de blat entre 1849 i 1863, en canvi, foren molt més escalonades, la qual cosa denota una menor dependència de la

446 Sabio, 1989: 185.

447 Gifre, 1987: 284-289.

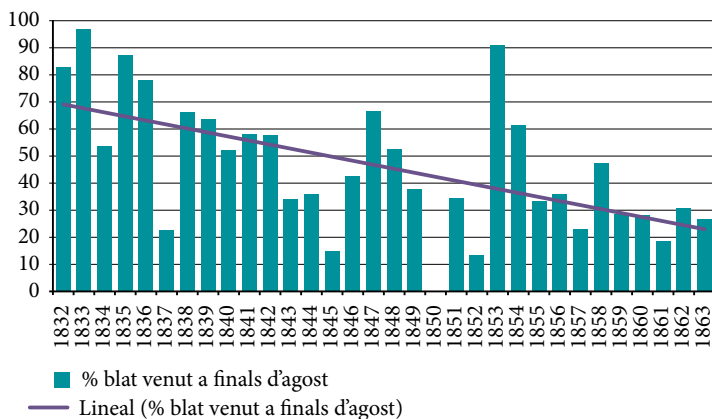
necessitat d'obtenir molt diner efectiu a l'estiu i, en conseqüència, una major capacitat de reservar una part de l'excedent per a vendre'l més endavant.

Gràfic 18. Estacionalitat de les vendes, % blat venut (1832-1863)

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

Gràfic 19. Percentatge del blat comercialitzat ja venut a finals d'agost

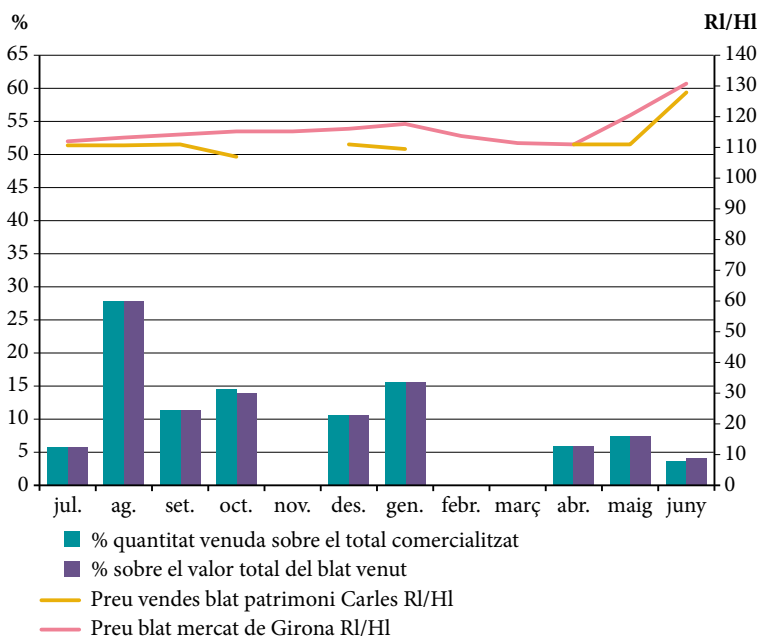

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

Això, com és lògic, va tenir la seva repercussió en el fet que, en general, durant el segon període es tendís a comercialitzar millor l'excendent recaptat traient-ne un major benefici, tal com observàvem en el gràfic 17. Fixem-nos, de totes maneres, en el gràfic 18, com, fins i tot en aquest segon període, les quantitats de blat venudes més enllà del mes de gener foren pràcticament insignificants.

Malgrat que, per tant, no puguem qualificar els Carles pròpiament com uns especuladors, significativament l'any que les vendes s'escalonaren més fou el 1855 aprofitant els preus alts del blat com a conseqüència de la Guerra de Crimea (1853-1856). La major solvència financera del patrimoni repercutia, així doncs, en una capacitat més gran per treure profit de les crisis conjunturals.

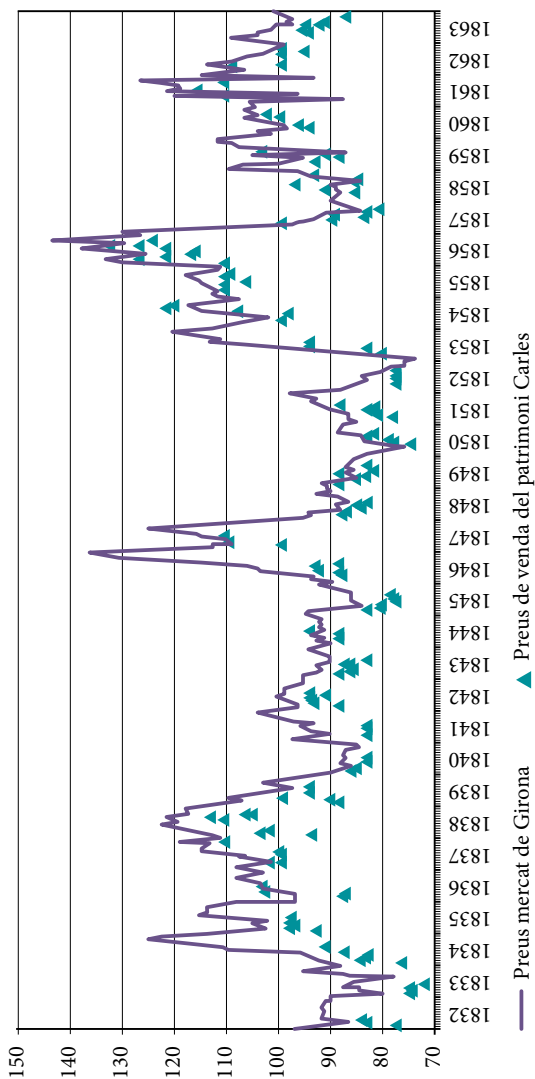
Gràfic 20. Estacionalitat de les vendes de blat (1855)

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

La comparació entre les mitjanes dels preus mensuals de les vendes de blat del patrimoni Carles i les del mercat de Girona reflecteix els mateixos fenòmens que s'acaben d'indicar.

Gràfic 21. Estacionalitat de les vendes de blat de Casa Carles (1832-1863). Mitjanes dels preus mensuals de venda dels Carles comparades amb les del mercat de Girona (rs/hl)

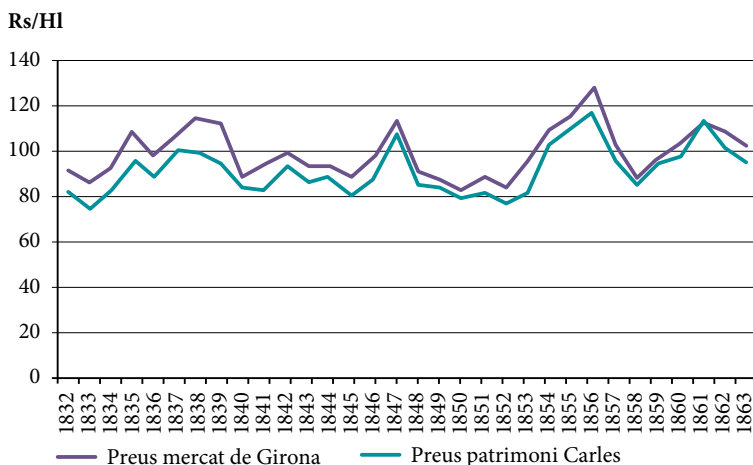

FONTS: ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

En efecte, les mitjanes dels preus mensuals als quals els Carles vengueren el blat segueixen força de prop el moviment dels preus del mercat de Girona situant-se, en general, lleugerament per sota, cosa que podria explicar-se, en part, per l'encariment dels preus de Girona a causa dels impostos del mercat i el marge dels intermediaris. Observem, de totes maneres, com des de mitjan segle, i sobretot a partir de mitjans de la dècada de 1850, disminueix la distància entre els preus de venda dels Carles i els del mercat de Girona i com el patrimoni està en major disposició per seguir les puntes més alcistes de la sèrie, fins i tot superant-les en algun moment, com el desembre de 1854 o el gener de 1855. La millora de la situació financera de Casa Carles va tenir en tot això un paper clau.

La comparació entre els preus anuals de venda del blat del patrimoni Carles i els del mercat de Girona —calculant les mitjanes d'aquest últim comptabilitzant només els mesos en què els Carles van efectuar vendes de blat a fi de poder comparar dues sèries el més equivalents possible— mostra també una gran correspondència (vegeu la mateixa comparació a partir de les mitjanes del mercat de Girona calculades tenint en compte els dotze mesos de l'any en el gràfic 15).

Gràfic 22. Preus anuals de venda del blat del patrimoni Carles i del mercat de Girona (mitjanes comptant només els mesos en què els Carles van vendre blat), 1832-1863

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes. Vegeu les dades del gràfic a l'apèndix VI (quadre 2).

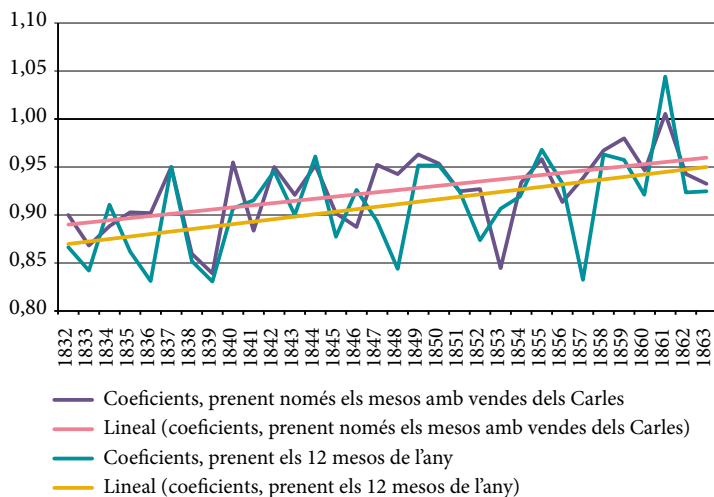
Altra vegada observem com a partir de mitjan segle la correspondència i la proximitat entre les dues sèries s'accentua notablement. Cal tenir en compte, per tant, que malgrat que la posició estructural de partida dels grans propietaris rendistes en relació amb el mercat de productes agraris era de superioritat respecte als altres sectors pagesos, la situació financera que travessava cada patrimoni determinava, en cadascun d'ells, un marge d'elasticitat més o menys ample i més o menys llarg en el temps que en condicionava la capacitat real de treure el màxim benefici de l'excedent recaptat.

L'advertència que cal necessàriament extreure d'aquest fet és que les sèries de preus construïdes a partir de patrimonis concrets no poden ser preses com a indicatives del moviment general dels preus si no és amb molta prudència i coneixent, en qualsevol cas, quina era la solvència financera del patrimoni en qüestió en aquells moments. Això complica l'anàlisi dels preus feta a partir de comptabilitats privades, però la microhistòria o l'anàlisi d'un cas concret permet afinar, per contra, en l'anàlisi interna dels grups socials i llurs relacions entre ells, en el seu poder real de negociació segons múltiples factors, tal com hem vist en les *vendes de blat* efectuades als subemfiteutes o com veurem a continuació en el cas dels compradors del blat comercialitzat pels Carles.

Finalment, pel que fa a la relació entre els preus del mercat i els preus d'un patrimoni concret resulta interessant calcular el coeficient de transformació dels preus generals en preus particulars segons el model proposat per Domingo Gallego.⁴⁴⁸

448 Segons Domingo Gallego *cada unidad de decisión, observará los precios generales con un grado de distorsión distinto pues, para ella, los precios relevantes son los precios particulares a los que efectivamente han logrado realizar sus operaciones. El cociente entre el precio particular de venta o de compra al que actúa cada participante en el mercado y el precio general de la mercancía correspondiente, lo considero un buen indicador de estas distorsiones entre precios generales y particulares. Denominaré a este cociente coeficiente de transformación del precio general de una mercancía en el precio particular al que compra o vende cada unidad de decisión* (1992: 7-31).

Gràfic 23. Coeficients de transformació dels preus generals en preus particulars del patrimoni Carles (1832-1863)

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes. Vegeu les dades del gràfic a l'apèndix VI (quadre 2).

Crida l'atenció que tot i els problemes d'endeutament del patrimoni, que foren importants fins a mitjan segle, i el fet que els Carles venien el gra a Palafrugell i a Torroella de Montgrí, els coeficients siguin tan propers a la unitat (amb una tendència cap a una aproximació més gran a mesura que el patrimoni aconsegueix una major solvència econòmica). Aquestes dades semblen indicar que, malgrat tot, els problemes financers imposaven als Carles una distorsió només de grau menor respecte als preus generals i que el mercat de grans gironí estava ja força integrat en aquella època.

Els compradors del blat venut pels Carles

Froilán Troche, que aconsellava als grans propietaris cobrar la renda en gra i no en metàl·lic perquè així podien treure'n un benefici més gran mitjançant *la especulación de aprovecharse de los mercados y épocas en que toman valor los granos*, els recomanava també la venda al detall en llurs cases de camp com la millor forma de

comercialitzar els productes recaptats.⁴⁴⁹ Atès que només en 15 de les 607 operacions de venda de blat registrades a les llibretes de comptes hi figura explícitament que es vengués el gra a la plaça del mercat, hem de suposar que, durant el període analitzat, els administradors dels Carles van vendre el producte directament des dels graners del Castell de Carles de Torroella i la casa del propietari de Palafrugell, on segons els contractes els masovers havien d'entregar les parts de fruits. El consell de Troche era de pura lògica: la venda a la menuda sempre reportava més beneficis que la venda a l'engròs, tot i que era més laboriosa i costosa en termes de gestió.

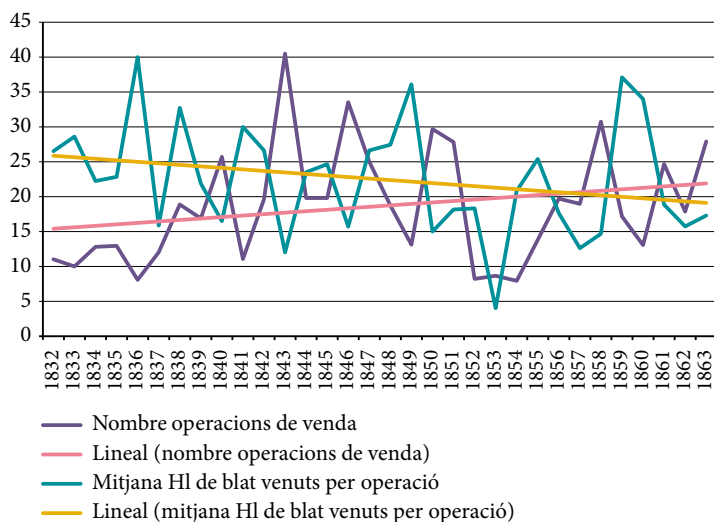
Els Carles sempre combinaren les vendes de gra a l'engròs amb les de petites quantitats de producte i no s'observa un canvi clar d'estratègia en aquest sentit comparable al que altres historiadors han identificat en altres patrimonis, si bé per a períodes una mica posteriors.⁴⁵⁰

De totes maneres, com mostra el gràfic 24, tot i que no es pot establir nítidament un moment a partir del qual hi hagués un canvi clar d'estratègia, sí que s'observa en el llarg termini una lleugera tendència a augmentar el nombre de transaccions i a disminuir, en conseqüència, la mitjana de gra venut per operació.

449 Troche, 1996 [1835]: 141-142, 190-191.

450 Segons Pere Pascual, a partir del darrer terç del segle XIX, en el patrimoni de Sanaüja s'imposà l'estratègia de vendre l'excedent per mitjà de comerciants que actuaven com a intermediaris per sobre *del sistema tradicional de comercialització dels grans —en petites quantitats, mitjançant un elevat nombre de transaccions anuals* (2000: II, 143-145). M. Teresa Pérez Picazo identifica en el patrimoni dels comtes del Valle de San Juan un canvi important cap a mitjan segle XIX, però sobretot a partir de la dècada de 1860, en la forma de vendre l'excedent recaptat: es passa de vendre directament als comerciants i pagesos quantitats variables de producte, a vendre en bloc tot el que s'ha recaptat a grans intermediaris especialitzats o corredors (1991: 72-73).

Gràfic 24. Nombre d'operacions de venda i mitjana d'hectolitres de blat venuts (1832-1863)

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

Significativament, les dues línies de tendència es creuen a mitjans de la dècada de 1850, que ja hem observat que fou un moment d'inflexió a partir del qual altres indicadors (la distància dels preus de venda respecte als del mercat de Girona) també assenyalen una millora en la situació financera del patrimoni. Tots aquests fenòmens estan interrelacionats: la major solvència econòmica (gràcies, en bona part, a l'enllaç matrimonial de l'hereu l'any 1848 i al fet de reduir el llast de l'endeutament mitjançant la venda perpètua del mas Vicens de l'Escala l'any 1855) hauria permès als Carles comercialitzar el gra en millors condicions, això és, dependre menys dels grans compradors a l'engròs i poder allargar la periodització temporal de les vendes, amb la qual cosa els preus als quals efectuaven les transaccions haurien estat més alts —aproximant-se també més als del mercat de Girona—, aconseguint així un benefici més gran del producte recaptat; tot plegat hauria redundat en un increment de la solvència del patrimoni i sembla que la roda hauria seguit girant en aquest sentit positiu en els darrers anys de la sèrie.

Les 607 vendes de blat registrades entre 1832 i 1863 foren realitzades a 225 compradors, ja que molts d'ells van comprar gra diverses vegades.⁴⁵¹ He pogut identificar l'ofici de 71 (el 31,5 %) d'aquests compradors, els quals protagonitzaren 327 (el 53,9 %) de les operacions de compra, adquirint en conjunt 7.259 hl de blat (el 57,2 % del total venut). Sociològicament, entre els compradors de blat del patrimoni Carles resulten fàcilment identificables tres grups. Les dades els distingeixen clarament.

Quadre 19. Compradors de blat del patrimoni Carles (1832-1863)

	Nombre compradors (1)		Nombre operacions (2)		Hl blat comprats		Mitjana hl/(1)	Mitjana hl/(2)
GRUP 1 Comerciants Patrons	14	6,2 %	112	18,4 %	3.596	28,3 %	256,8	32,1
GRUP 2 Flequers Fideuers Semolers Moliners	30	13,3 %	140	23,1 %	3.308	26,1 %	110,3	23,6
GRUP 3 Consumidors: Petits pagesos Masovers Jornalers Prof. liberals Oficis, etc.	27	12,0 %	75	12,4 %	355	2,8 %	13,1	4,7
No identificats	154	68,5 %	280	46,1 %	5.425	42,8 %	35,2	19,4
Total	225	100 %	607	100 %	12.684	100 %		

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3.

En primer lloc, hi ha els comerciants, dintre dels quals també s'han inclòs els patrons de vaixell. En aquest grup, tan sols 14 persones protagonitzen gairebé el 20 % de les transaccions, adquirint més d'una

451 Es tracta d'una xifra aproximada atès que no totes les vendes identifiquen el nom del comprador.

quarta part de l'excedent de blat venut pels Carles. La seva mitjana d'hectolitres de blat per operació, i sobretot per individu, supera àmpliament la dels altres grups. Es tracta de grans compradors de gra que feien d'intermediaris entre els productors de cereals i altres comerciants més petits, o més llunyans, i també els consumidors finals. Alguns d'aquests comerciants combinaven el comerç amb altres activitats, com l'hisenda i comerciant Rafael Jordà Heras (1778-1843), hereu del patrimoni Jordà de Pont de Molins i primer major contribuent d'aquell poble l'any 1836 (amb una quota de contribució de 2.009 rals), el qual, entre 1832 i 1833, adquirí als Carles un total de 188 hl de blat. Rafael Jordà alternava la seva residència entre Pont de Molins (d'on fou alcalde liberal entre 1813-1814 i de 1821 a 1840) i Figueres i fou un actiu propietari que diversificà el radi d'acció de les inversions en múltiples negocis: la comercialització de la producció agropecuària de les seves terres, l'arrendament dels delmes de diverses poblacions de l'Empordà (fins a 1833), el subministrament de pa (entre 1808 i 1817) i carn (entre 1826 i 1828) a les tropes, un molí fariner que la seva família construï a principis del segle XIX i renovà a finals de la dècada de 1820, la mineria (registrà a nom seu dues mines de carbó a les Escaules, el 1834 i 1841, i una altra a Garriguella el 1842) i la fabricació d'aiguardent (instal·là una fàbrica a Figueres el 1835).⁴⁵² Els Jordà, per tant, no es dedicaven només a fer negoci comercialitzant la seva pròpia producció agrària, sinó també els excedents que obtenien per mitjà de l'arrendament del delme i del gra que compraven a altres pagesos i propietaris, com els Carles.

Aquests comerciants tenien connexions entre ells i de vegades feien negocis conjuntament. Els Jordà, per exemple, tingueren afers comuns amb els Rahola de Cadaqués.⁴⁵³ L'Antoni Rahola que l'any 1833 comprà 111 hl de blat del patrimoni Carles devia tractar-se d'Anton Rahola Batlle, membre de la branca dita *de la Riba* de la coneguda nissaga d'armadors, patrons i comerciants Rahola de Cadaqués, propietaris de diversos vaixells dedicats al tràfic marítim. Segons Gaietà i Josep Rahola, Anton Rahola Batlle assolí el títol de pilot a l'Estudi especial nàutic d'Arenys de Mar l'any 1833, figurà com a patró a la primera meitat del segle XIX i fou propietari, a mitjans

452 Campo, 2000: 118-210.

453 L'any 1853 la societat Jordà Hermanos posseïa l'octava part del berganti goleta *El Temible* capitanejat per Antoni Rahola (Campo, 2000: 118-210).

d'aquell segle, d'una pollacra goleta de 80 tones, anomenada *Temible*, que havia estat construïda a Sant Feliu de Guíxols l'any 1840 i es dedicava al comerç marítim patronejada pel seu germà Joan Batista.⁴⁵⁴

Molt proper als comerciants pel volum total de compra, si bé amb unes mitjanes d'hectolitres per operació, i sobretot per individu, sensiblement inferiors a aquells, es troba el segon grup de compradors, constituït per flequers, semolers, fideuers i moliners locals i comarcals que compraven grans quantitats de producte i el transformaven per vendre'l al detall.

Finalment, el tercer grup està integrat pels consumidors directes del producte: petits pagesos que no tenien prou terra per assegurar-se la subsistència (l'any 1851 dues vendes de només 0,7 i 3,6 hl de blat foren realitzades a dues persones *por sembrar*), els mateixos masovers del patrimoni Carles, jornalers, hortolans, pastors, artesans (serraller, fuster, manyà, rajoler, paleta), professionals liberals, etc. La seva pauta de compra té unes característiques comunes: igualen gairebé en nombre el segon grup, però compren en conjunt una quantitat de blat molt inferior de manera que llurs mitjanes d'hectolitres per operació i per comprador són sensiblement inferiors; es tracta, clarament, d'un grup de compradors al detall. Moltes de les persones que no he pogut identificar deuen correspondre a aquest grup, si bé d'altres segurament eren comerciants,⁴⁵⁵ raó per la qual les dades dels compradors no identificats se situen per sobre del tercer grup, però per sota del segon.

Com era d'esperar, els principals adquirents de blat dels Carles formaven part dels dos primers grups de compradors: els comerciants de Torroella de Montgrí Pere Buxó i Rafael Comas —que adquiriren 1.331 hl i 341 hl de blat, respectivament, el primer entre 1833 i 1850 i el segon entre 1835-1842— i el comerciant de l'Escala Ramon Oliveras, que comprà 998 hl de blat entre 1835 i 1860; a més dels flequers

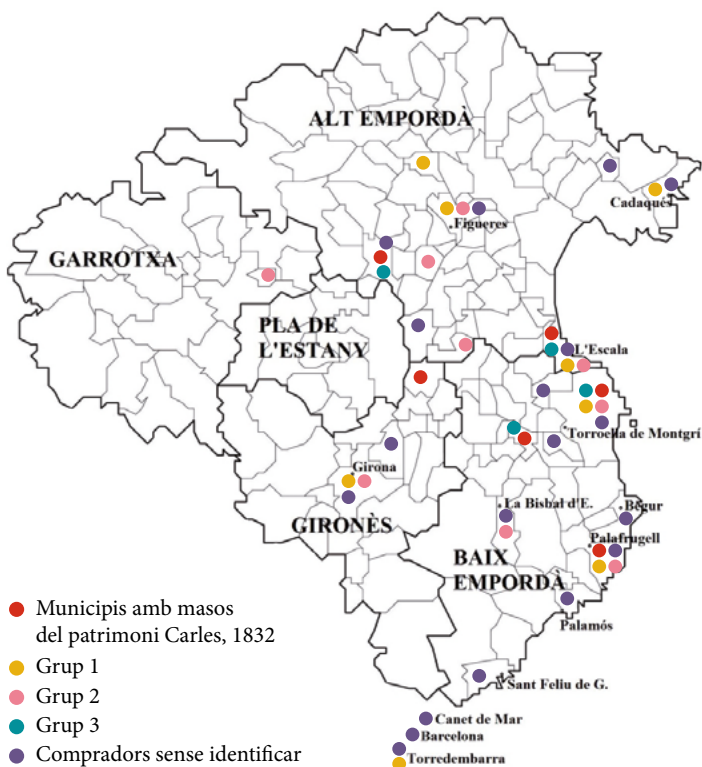
454 Rahola i Rahola, 2005: 232, 239, 280, 338, 348, 356-357.

455 Molt probablement fossin comerciants algunes persones de les quals no consta el nom ni l'ofici, però sí que eren de Cadaqués i compraren més de 30 hl de blat en una sola operació; també un tal Gualta de Begur, que entre 1856 i 1857 comprà 114 hl de blat i 72 hl l'any 1862; Josep Albert de Bellcaire, que adquirí 428 hl entre 1840 i 1849; Josep Borràs de Torredembarra, que en comprà 99 l'any 1847, i un tal Pujol de Canet (he suposat que es tractava de Canet de Mar), que adquirí 402 hl de blat als Carles entre 1861 i 1863.

Gaietà Comas, de Torroella, que adquirí 810 hl de blat entre 1840 i 1857, i Martí Massaguer, que entre 1833 i 1859 en comprà 1.197 hl.

El mapa següent mostra com la localització geogràfica dels compradors de blat del patrimoni Carles era dominantment comarcal (l'Alt i el Baix Empordà), amb l'afegit de la capital de la província i alguns llocs costaners més allunyats, com Canet de Mar, Barcelona i Torredembarra.

Mapa 2. Localització geogràfica dels compradors de blat del patrimoni Carles (1832-1863)

FONTS. Elaboració pròpia a partir d'ADG.FCC, lligall en quart 3.

Els comerciants i patrons identificats residien a Pont de Molins (Rafael Jordà), Figueres (Pere i Mateu Porta), Girona (Joaquim Massaguer), Cadaqués (Antoni Rahola i Josep Llorens),⁴⁵⁶ l'Escala (Ramon Oliveras i Josep Mornau), Torroella de Montgrí (Pere Buxó i Rafael Comas), Palafrugell (Francesc Jayme, Joan Galceran i Sebastià Girbal) i Torredembarra (el patró Josep Dalmau). Alguns d'aquests (Comas, Buxó i un tal Josep Costa, que desconec on residia), però, actuaven de vegades com a simples intermediaris i compraven, de fet, el gra per a altres patrons i comerciants d'alguns ports catalans més llunyans: per al patró Gelpí de Vilassar; diversos patrons de Mataró i Barcelona; Carles Mallol i el patró Francesc d'Assís Ribera, tots dos de Tarragona; el comerciant de Barcelona Jaume Pujol; i Joan Valls de Torredembarra. Buxó també comprà de vegades blat als Carles per al flequer Martí Massaguer i el fideuer Josep Frou.

El segon grup, dels transformadors del producte, es limitava a flequers, moliners, semolers i fideuers d'un àmbit estrictament local i comarcal proper als municipis on els Carles tenien propietats: Figueres, Borrassà, Besalú, Camallera, l'Escala, Torroella de Montgrí, la Bisbal d'Empordà, Palafrugell i Girona. Només consta una operació, protagonitzada per un fideuer, en què es comprés el blat per a un altre, un patró de vaixell. Finalment, els membres del tercer grup residien dintre dels mateixos municipis on els Carles posseïen terres; de fet, una bona colla estaven vinculats al mateix patrimoni (masovers, jornalers i persones que feien feines del seu ofici per als Carles i que apareixen sovint a les llibretes de comptes en l'apartat d'obres i despeses de manteniment). D'aquesta manera, el gra dels Carles, produït a l'Empordà, circulava i era consumit dintre d'un àmbit local i comarcal, però sortia també pels ports més propers de la costa (Cadaqués, l'Escala, Begur, Calella de Palafrugell, Palamós i Sant Feliu de Guíxols) i, a través d'intermediaris, viatjava cap a altres ports més llunyans de la costa catalana des d'on era reventat.

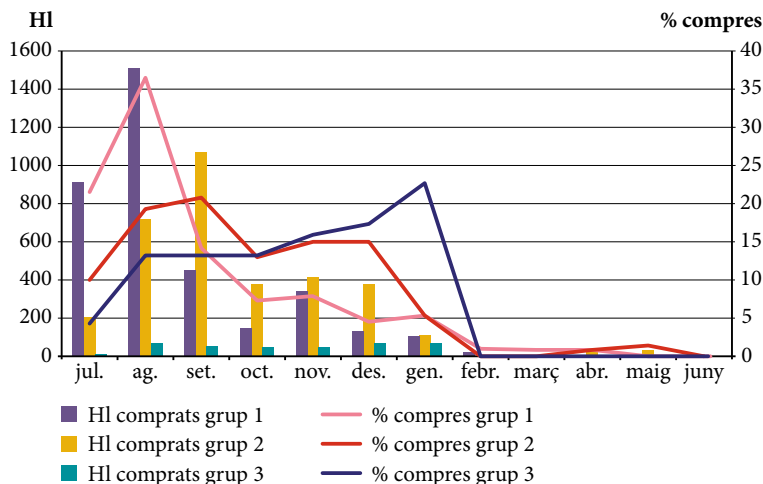
A nivell general, i en la línia del que s'ha exposat anteriorment, al llarg del temps es produí en el patrimoni Carles una lleugera tendència

456 Probablement era membre de la família Llorens de Cadaqués, dedicada al tràfic marítim. Un Josep Llorens obtingué el títol de pilot a la mateixa escola de nàutica que Anton Rahola l'any 1785 i figura en la relació de patrons cadaquesencs de la primera meitat del XIX (Rahola i Rahola, 2005: 239, 338, 358).

a augmentar el nombre de les vendes de petites quantitats de blat (les de menys de 21 hl passaren de ser el 61 % entre 1832 i 1849 a ser el 72 % entre 1850 i 1863), a la vegada que disminuïen les de quantitats més importants (superiors a 100 hl). Els tres grups de compradors són clarament distingibles, en la seva relació amb el mercat, amb unes característiques ben pronunciades: durant el primer període (1832-1849) el major nombre de les compres protagonitzades pel grup 1 foren de quantitats entre els 21 i els 30 hl de blat i, entre els anys 1850-1863, de quantitats entre els 31-40 hl i els 61-70 hl. Per contra, el major nombre de les compres del grup 2 se situaren per sota dels 11 hl entre 1832 i 1849, i entre els 11 i els 20 hl durant el període 1850-1863; mentre que les compres més nombroses del grup 3 foren sempre per sota dels 11 hl de blat. Dit d'una altra manera, les compres de blat de quantitats inferiors a 21 hl només foren el 41 % de les protagonitzades pel grup 1 entre 1832-1849 (i baixaren al 27 % entre 1850 i 1863), mentre que representaren el 60 % de les compres efectuades pel grup 2 i el 100 % de les del grup 3 en ambdós períodes. Les compres de quantitats més importants de blat les realitzaren membres dels grups 1 i 2, i sobretot abans de mitjan segle XIX.

La temporització de les compres també és indicativa d'un comportament diferent dels tres grups de compradors. Els grans comerciants de gra (grup 1) compraven de forma molt accentuada la major quantitat del blat durant els primers mesos posteriors a la collita (juliol i, sobretot, agost), quan els preus eren més baixos. Els compradors transformadors del producte (grup 2) ho feien principalment a l'agost i, sobretot, al setembre, si bé seguïen comprant blat de manera bastant regular fins a finals d'any, i els consumidors finals de blat (grup 3) acumulaven més compres a mesura que s'anava allunyant la collita i anaven augmentant les dificultats dels sectors pagesos amb una base econòmica més precària, de manera que la corba corresponent a aquest grup dibuixa una línia de sentit invers a la del grup 1. Cal tenir en compte, però, que aquestes dades estan influïdes també per l'estratègia del propietari i les seves possibilitats reals d'allargar més o menys en el temps les vendes del gra, cosa que condiciona, sens dubte, la caiguda de les tres sèries a partir del mes de febrer, quan els Carles ja no tenien pràcticament blat per vendre. Malgrat tot, les diferents tendències que mostra, fins a finals d'any, el comportament dels tres grups de compradors poden ser indicatives d'un fenomen de tipus més general.

Gràfic 25. Temporització de les compres dels compradors de blat (1832-1863)

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

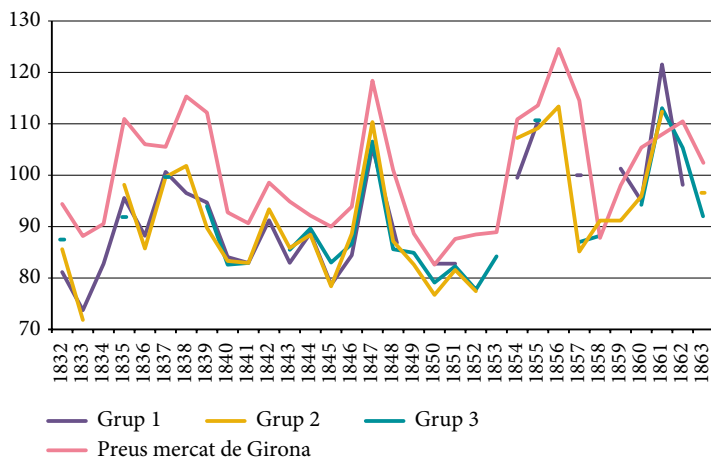
El volum diferent de les compres⁴⁵⁷ i el moment en què es realitzaven tenien, com és lògic, la seva repercussió en la mitjana anual del preu al

457 Tot i que no es complia sempre com una norma fixa, era relativament habitual, en el període estudiat, que, si s'adquiria una quantitat important de gra, el preu fos més baix que si se'n comprava una quantitat petita. Serveixin d'exemple les vendes de blat registrades el 15 de desembre de 1861 en la llibreta de comptes (ADG.FCC, lligall en quart 3):

Blat comprat (hl)	Preu (rs /hl)	Comprador
28,9	116,13	Pujol, de Canet
28,9	113,37	Miquel Vila, de Torroella de Montgrí
18,1	113,37	Rafel Selles, flequer
3,1	113,37	Un foraster
3,1	116,13	Paulino Valls i Joan Serra
68,2	105,07	Jaume Darna, de la Bisbal
5,1	116,13	Narcís Creixell, paleta
2,9	116,13	Joan Matarrodona, fuster
8,7	116,13	Francesc Casadellà, fideuer
8,3	105,07	Pere Duran, masover dels Carles

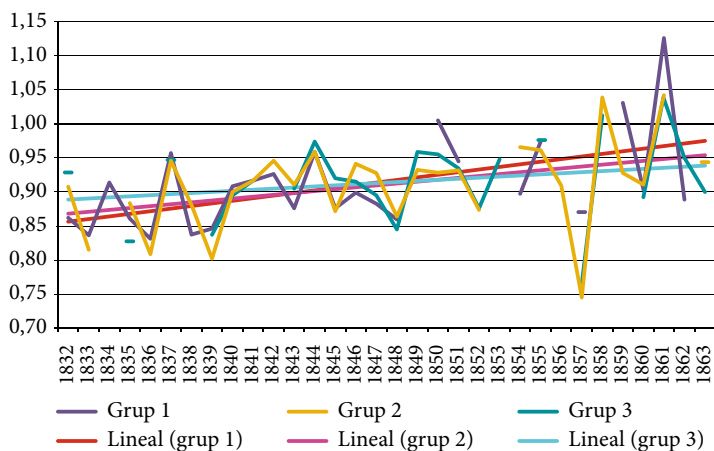
qual cada grup comprava el gra, tal com mostren els gràfics següents (vegeu-ne les dades al quadre 3 de l'apèndix vi).

Gràfic 26. Mitjanes dels preus de compra dels compradors de blat del patrimoni Carles, rs/hl (1832-1863)

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

Gràfic 27. Coeficients de transformació dels preus generals en preus particulars dels compradors de blat dels Carles (1832-1863)

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

Els comerciants i els patrons de vaixell solien comprar a uns preus més baixos que la resta (alguns anys en què la mitjana del grup 1 puja de cop, com en 1850-1851 i 1861, les dades es basen en realitat en una sola operació de compra de poca quantitat de blat, per la qual cosa no són representatives). Al llarg del període analitzat, però especialment a partir de mitjan segle, els Carles tendiren a vendre a tots els grups a uns preus més propers als del mercat de Girona.

Com s'observa en el gràfic 27, la millora de la situació financera del patrimoni reforçà la seva capacitat de negociació de forma inversament proporcional en relació amb els tres grups de compradors: l'ordre de les línies de tendència s'ha creuat completament respecte als primers anys de la sèrie, mostrant que l'increment de la solvència financera va permetre als Carles guanyar més marge amb els comerciants que amb els flequers, i més amb aquests que no pas amb els sectors més desafavorits. Tot plegat sembla indicar que la capacitat de pressió via preus dels Carles sobre els simples consumidors de blat fou sempre més alta i més regular que amb els altres dos grups de compradors. Per contra, era amb els grans comerciants de gra amb qui la relació de forces era més flexible i variable; ells eren els únics que tenien prou capacitat en determinats moments, segons la conjuntura externa i interna del patrimoni, per doblegar de forma significativa el gran propietari imposant-li les seves condicions.

Com ha assenyalat Pere Pascual, l'estratègia de comercialitzar l'excedent per mitjà de comerciants que actuaven com a intermediaris comportava per *al propietari un estalvi de costos de transacció*, però li impedia *treure el màxim profit del cicle intraanual de preus*.⁴⁵⁸ Si, com en el cas dels Carles, hi afegim els problemes financers del patrimoni i el fet que sovint aquests comerciants eren, a més, creditors seus, la pèrdua de benefici era encara més important.

Fins a mitjan segle XIX, dos dels principals compradors de gra dels Carles foren també creditors seus: els comerciants de Torroella de Montgrí Pere Buxó i Rafael Comas els deixaren diners a censal (Comas), mitjançant deutoris (Comas i Buxó) i a través de préstecs privats a curt termini per cobrir les necessitats més immediates

458 Pascual, 2000: II, 143-145. En el cas dels Carles no s'identifica, durant el període analitzat, aquesta tendència a vendre més a l'engròs.

de liquiditat abans de la collita següent (Buxó). Per cancel·lar part d'aquells crèdits obtingueren, a més, la venda temporal o perpètua d'algunes propietats.⁴⁵⁹ Si la situació econòmica que travessava l'obligava a vendre gra per avançat, el propietari podia perdre una quantitat important de renda, com els passà als Carles en les dècades dels anys vint i trenta del segle XIX.⁴⁶⁰ En totes les transaccions en què es feu constar, a les llibretes de comptes, que el comprador havia avançat els diners, el preu de venda del blat fou sensiblement inferior a les altres vendes efectuades el mateix mes.

La major part d'aquelles operacions les protagonitzà el comerciant creditor dels Carles, Pere Buxó, que d'aquesta manera tragué avantatge dels problemes de liquiditat del gran propietari comprant-li l'excedent de gra en les condicions més favorables. En les dues darreres vendes que figuren en el quadre següent, l'administrador anotà explícitament que el preu del blat era aquell *por tener* [el comprador] *adelantado el dinero y siendo el pacto de 2 rs menos que el que se vende en principios de Julio*.

459 Els Carles signaren un debitori de 35.178 rals l'any 1837 i un de 26.650 rals el 1860 a Pere Buxó, i el 1847 li vengueren perpètuament 25,7 vessanes a Torroella de Montgrí a compte del primer d'aquells deutes. Sovint avançava també diners a Narcís de Carles: als comptes de 1836, per exemple, hi figura, el 25 de novembre, *pagat a Buxó per un recivo que tenia firmat Dn Narcís en 28 de Juny de 1835, junt lo interes puja 2215 pta 3 rs 4 mrs* i, el 31 de desembre, *pagat a Pera Buxó per un recivo que li firma Dn Narcís lo Dia 1 Maig de 1835 de quantitat de 3235 pta. 1 rs 20 mrs*, més els interessos d'aquella partida que ascendien a 485,3 ptes. Buxó feu també molts préstecs privats a curt termini, al 6 % d'interès, a l'administrador dels Carles per cobrir les necessitats del patrimoni en els mesos anteriors a la collita. Per la seva banda, l'any 1827 Rafael Comas Marquès i Rafael Comas Busquets, pare i fill, deixaren als Carles 16.689,3 rals mitjançant un debitori i 31.980 rals l'any 1831 a censal; el 1829 Narcís de Carles els vengué a carta de gràcia el mas Torre Bagura per 63.960 rals que li serviren íntegrament per pagar deutes (entre els quals, 30.636,8 rals per liquidar als compradors un debitori i un préstec privat que li havien signat l'any 1828), i el 1851, perpètuament, 17 vessanes a Torroella de Montgrí per 16.309,8 rals (que serviren al mateix Rafael Comas com a part de l'extinció del censal de 31.980 rals creat l'any 1831). Un altre dels comerciants que li compraven blat concedí també un crèdit a Narcís de Carles: el 1831, Antoni Rahola de Cadaqués li prestà 19.454,5 rals mitjançant un debitori.

460 Vegeu Bosch, en premsa: capítol 4, apartat *Vendes anticipades de blat*.

Quadre 20. Vendes de blat en les quals el comprador havia avançat els diners en relació amb les altres vendes de blat efectuades durant el mateix mes (1832-1863)

Data venda			Blat (hl)	Preu (rs/hl)	Comprador		
Any	Mes	Dia			Nom	Ofici	Lloc
1832	juliol	12	55,22	77,42	J. Llorens	comerciant	Cadaqués
1832	juliol	23	8,68	80,19	A. Rahola	comerciant	Cadaqués
1832	juliol	28	8,68	74,66	J. Serra		
1833	agost	4	65,09	77,42	A. Rahola	comerciant	Cadaqués
1833	agost	4	62,20	73,27	A. Rahola	comerciant	Cadaqués
1833	agost	20	23,87	69,13	P. Buxó	comerciant	Torroella
1833	agost	20	5,06	74,66	P. Buxó	comerciant	Torroella
1833	agost	30	28,93	77,42	A. Rahola	comerciant	Cadaqués
1833	agost	30	20,25	71,89	A. Rahola	comerciant	Cadaqués
1833	agost	30	25,31	71,89	M. Massaguer	flequer	
1834	juliol	19	26,04	70,51	P. Buxó	comerciant	Torroella
1834	juliol	19	10,12	74,66	P. Buxó	comerciant	Torroella
1834	juliol	19	21,70	77,42	?		
1834	juliol	29	21,70	82,95	P. Buxó ¹	comerciant	Torroella
1838	juliol	10	36,16	94,01	J. Murnau	comerciant	l'Escala
1838	juliol	19	20,25	94,01	R. Oliveras	comerciant	l'Escala
1838	juliol	23	8,68	94,01	I. Ros	flequer	Torroella
1838	juliol	28	33,99	99,54	R. Oliveras	comerciant	l'Escala
1838	juliol	29	28,93	98,16	J. Costa ²	comerciant	
1838	juliol	30	13,38	99,54	F. Jayme ³	comerciant	Palafrugell
1838	juliol	31	65,09	91,25	P. Buxó⁴	comerciant	Torroella
1838	juliol	31	112,10	91,25	P. Buxó	comerciant	Torroella

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3.

NOTES. ¹ Compra per a Carles Mallol (de Tarragona); ² compra per a Tomàs Castellà (patró de Mataró); ³ compra per a un patró; ⁴ compra per a Jaume Pujol (comerciant de Barcelona). En negreta, les vendes en les quals el comprador havia avançat els diners.

Cal remarcar, doncs, la necessitat d'estudiar el mercat de productes agraris a partir de l'anàlisi de les relacions socials. Igual com hem vist anteriorment a propòsit de les diferents formes de contractació

agrària, la comercialització del blat dels Carles mostra la mateixa ambivalència en les relacions de poder que s'establien a l'hora de la negociació en funció de les relacions de classe: per una banda, la relació entre el gran propietari i els grans comerciants, que compraven quantitats més importants (preferentment poc després de la collita) a un preu inferior i que de vegades feien de simples intermediaris o actuaven com a autèntics prestadors (si aquell passava per dificultats financeres) beneficiant-se de comprar-li el gra per avançat a baix preu, i, a l'altre extrem, les vendes de blat efectuades als consumidors directes, que adquirien quantitats de blat molt menors en uns moments sovint més avançats de l'any agrícola i a un preu més elevat. El cas més punyent el representaven els mateixos subemfiteutes del patrimoni, els quals, si volien satisfer llurs censos en diners en lloc de fer-ho en gra, havien de pagar-los al preu més alt de tots.

La diferent manera, moment i preu al qual els diversos grups de compradors adquirien el blat expressen la diferent capacitat de negociació —la diferent relació social— que s'establia entre aquests i els Carles, la qual estava condicionada tant per les característiques estructurals com pels problemes o, per contra, els avantatges conjunturals que cadascun d'ells tenia, en cada moment, en relació amb el gran propietari. Com diria Alberto Sabio, *otra vez las relaciones de poder como datos endógenos al funcionamiento de los mercados*. D'aquesta manera, es pot subscriure plenament i aplicar al cas dels preus dels productes agraris l'opinió del mateix autor quan, referint-se als factors que influïen en la formació del preu de la terra, assenyala que, entre les diverses variables a tenir en compte,

probablemente las más importantes sean las referidas a la posición patrimonial de los que participaban en las operaciones. A nuestro entender, la coyuntura económica imponía un nivel general de precios que las relaciones de fuerza podían corregir después a cada momento, transacción por transacción. Las relaciones de parentesco, clientelares y sobre todo sociales actuaban conjuntamente y creaban un sistema de precios más complejo del que se pueda suponer en un principio.⁴⁶¹

461 Sabio, 1996: 88, 112.

6.1.2.2. Altres ingressos agraris: ingressos procedents del bestiar, plantes i productes forestals i del cobrament d'agressos, censos i arrendaments en diner

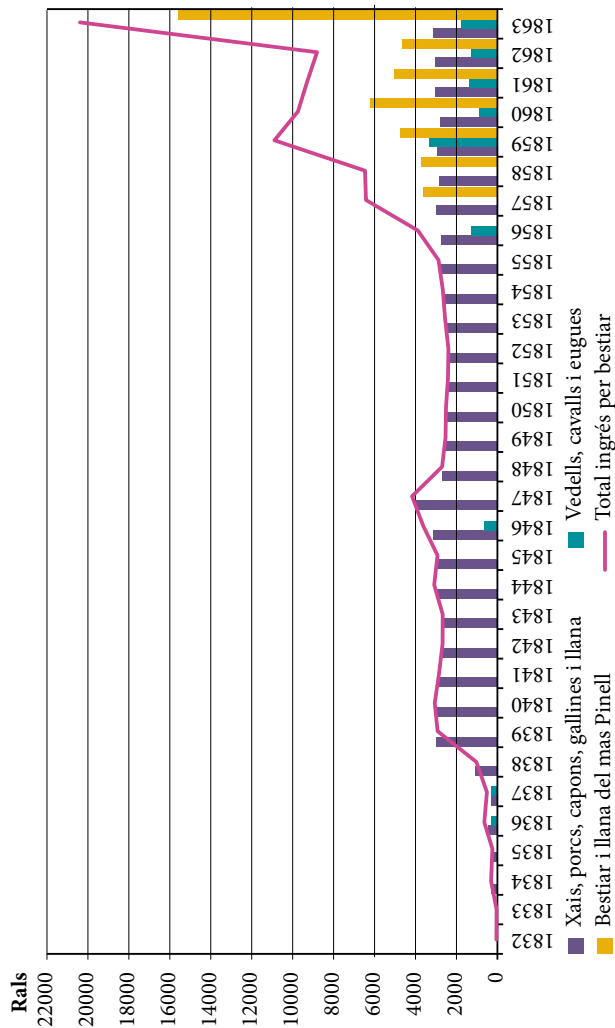
Els ingressos que figuren sota l'epígraf de *bestiar* en el gràfic 9 corresponien als xais, porcs, capons, gallines i llana que els masovers pagaven en concepte d'agressos al propietari; a alguns pocs capons i gallines que pagaven de cens alguns subemfiteutes; a la venda d'alguns cavalls, eugues o poltres *de desechos de la yeguada* de la qual s'obtenien els ingressos per drets de batuda; els anys 1836 i 1837, també al valor d'un vedell que Joan Devant havia de pagar *de ters de las Bacas que pasturen a la Fonallera*,⁴⁶² i, a partir de 1857, a la meitat de les vendes dels animals i la llana que pagava el mig masover del mas Pinell, una explotació agropecuària dedicada a la cria de bestiar de llana, vacum i porcí, a més de l'eugassada.

Fins a l'any 1855 el gruix dels ingressos en concepte de bestiar i llana procedí dels agressos que pagaven els masovers. Molts d'aquests animals (xais, porcs, capons i gallines) eren consumits a la mateixa casa del propietari, igual com la llana, que es feia rentar i s'utilitzava per a fer o recompondre els matalassos i coixins de les residències que els Carles tenien a Girona i Torroella. Ja s'ha comentat que hi hagué una tendència a monetitzar aquests pagaments, però les llibretes de comptes mostren com l'any 1860 al patrimoni Carles encara s'abonaven la major part dels agressos en espècie: de les 6 roves de llana, 5 xais, 3 porcs i 35 parells de capons i gallines que figura que entregaren els masovers (i que foren valorats segons un valor monetari fix), es destinaren al consum de Casa Carles tota la llana,

462 Joan Devant Tapis, germà de l'administrador dels Carles, era el masover del mas Closa Pageda, dels termes de Gualta i Torroella de Montgrí. En el contracte de masoveria que havia signat el 1829 no hi figurava cap pacte referent al bestiar, llevat de l'habitual obligació del parcer de tenir en l'heretat *tot lo bestiar necessari per lo bon cultiu de sas terras*. Tampoc no he localitzat cap contracte en l'arxiu de Casa Carles entre ell i el propietari referent a les vaques que pasturaven a la Fonallera, per la qual cosa molt probablement es tractà d'un acord que s'establí de forma oral. El fet que en els comptes només hi aparegui aquesta referència durant dos anys posa de nou de manifest que, en les comptabilitats dels grans patrimonis gironins, és molt probable que l'ingrés per bestiar estigui sovint infravalorat, així com l'ingrés forestal, pel costum de molts propietaris de reservar-se aquests tipus de negocis deixant-los al marge dels contractes de masoveria.

dos porcs i 23,5 parells de capons i gallines; atès que als comptes no hi apareix la venda de la resta d'animals, cal suposar que aquests no foren realment entregats, sinó que els parcers en realitat en pagaren el valor, segons el preu fix estipulat.

Gràfic 28. Valor en rals dels ingressos per bestiar (1832-1863)

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes. Els ingressos del mas Pinell de 1863 són d'un any i mig (fins a mitjan 1864)

Els preus als quals foren valorats els animals i la llana cobrats d'agressos al patrimoni Carles foren els següents:

Quadre 21. Preus als quals foren valorats els agressos cobrats pels Carles, en rals

	Una rova llana	Un parell capons	Un parell gallines	Un xai	Porc (1 lliura carnissera)
1836	40	--	--	32	--
1851	40	19	14	32	5
1852	40	18	14	32	5
1853	40	18	14	32	5,9
1854	40	19	14	32	6,3
1855	40	20	16	32	7,2
1856	60	20	14	32	6,4
1857	65	21	14	32	6,8
1858	60	21	14	32	6,5
1859	60	21	14	32	7
1860	60	20	14	32	6,4
1861	70	20	14	32	7,3
1862	70	22	14	32	7
1863	70	24	14	32	7

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3.

La venda ocasional de cavalls, poltres i, sobretot, eugues (que tenien un preu més alt) de l'eugassada podia representar un ingrés puntual relativament important; però fou sobretot la mitgeria del Pinell la que significà, a partir de 1857, un increment considerable dels ingressos procedents del bestiar (representà, segons els anys, entre el 40 i el 64 % del total ingressat per aquest concepte).⁴⁶³

⁴⁶³ Els ingressos pel bestiar i la llana del mas Pinell de 1863 corresponen en realitat a un any i mig (fins a mitjan 1864), però ha estat impossible desglossar-los.

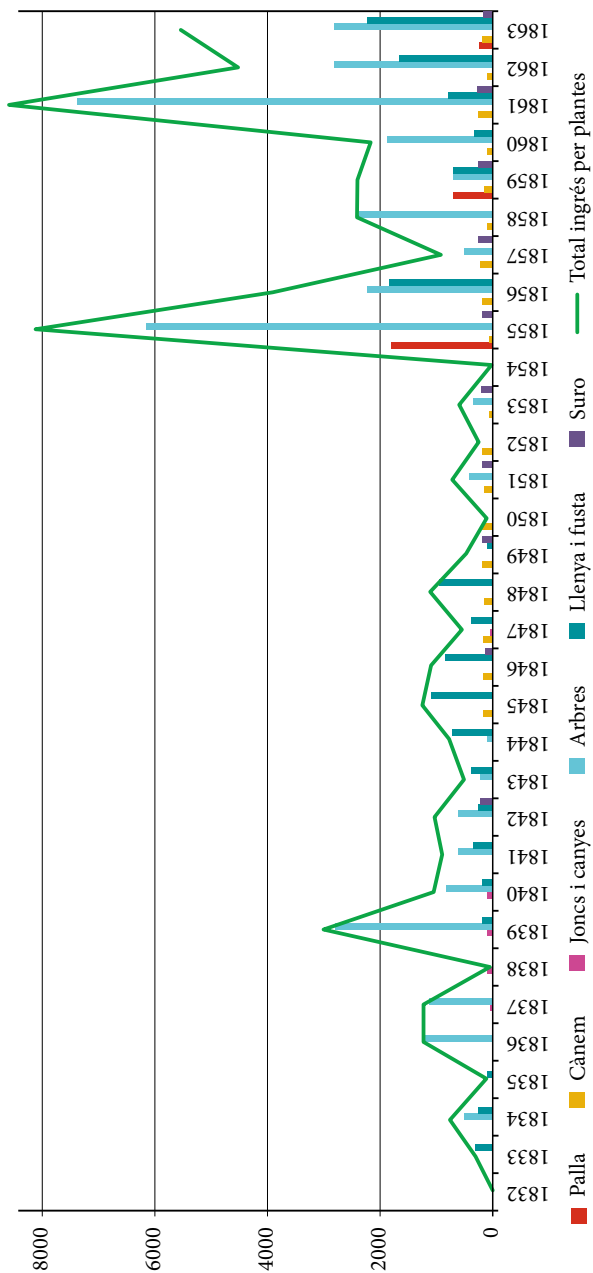
Pel que fa a les entrades per plantes i productes forestals, es tracta, en conjunt, d'una font d'ingressos molt menor, llevat d'alguns moments puntuals (vegeu gràfic 29).

Tenint en compte l'obligació establerta en els contractes que els masovers havien de consumir tota la palla en la pròpia heretat, tret de la que alguns havien d'entregar al propietari per al seu consum, no és estrany que les vendes d'aquest producte siguin quasi inexistentes en el patrimoni Carles. Les úniques entrades de diner per aquest concepte que enregistren els comptes corresponen al terç que pagava el masover del mas Sunyer de Serra per les vendes de palla d'aquella heretat, efectuades en diferents moments i per un import només rellevant l'any 1855.⁴⁶⁴ Malgrat que el contracte que havia signat l'any 1831 li prohibia realitzar aquesta mena de vendes, el propietari les hi degué autoritzar de paraula a canvi de cobrar-ne un terç de l'import.

Si bé a les llibretes de comptes dels anys de 1831 a 1837 ja hi figuren diverses quantitats de cànem entregades pels masovers de Torroella de Montgrí i Serra de Daró (recordem que els Carles, a partir de 1829, els havien imposat l'obligació de sembrar cada any una vessana d'aquesta fibra tèxtil, havent-ne de pagar el terç), no hi apareixen explícitament ingressos en diner per aquest producte fins als comptes de 1845, quan el masover del mas Sunyer entregà 157,5 rals *por 4 arrobas y media de cañamo de tercio y diesmo, vendido a 8 p 3 r la arroba*. A partir de llavors les úniques referències al cànem corresponen a les vendes del terç entregat per aquest parcer (entre 1 i 6 roves segons els anys), amb la sola excepció de 1853 i 1855 en què el cànem procedí del mas Vicens de l'Escala. De totes maneres, malgrat la relativa regularitat dels ingressos procedents del cànem, aquests es van moure sempre entorn de valors molt baixos (el màxim se situà l'any 1861 amb només 240 rals), d'acord amb la marginalitat que tenia aquest conreu al Baix Empordà a mitjan segle XIX. Per la seva banda, l'ingrés derivat de les plantes fluvials (canyes i joncs) fou del tot irrellevant; les canyes representaren únicament 10 rals l'any 1847, mentre que es registraren només petites vendes de joncs entre 1837 i 1840.

464 Concretament, el masover pagà al propietari per aquest concepte 1.790,64 rals l'any 1855, 686,7 rals l'any 1859 i 205 rals el 1863.

Gràfic 29. Valor en rals dels ingressos per plantes i productes forestals (1832-1863)

FONTS. ADG.FCC. Lligall en quart 3, llibretes de comptes. Vegeu el valor relatiu d'aquests tipus d'ingressos respecte al total ingressat pel patrimoni en el gràfic 9.

Si hem de fer cas dels comptes, els suros de la muntanya de Sant Sebastià de Palafrugell no foren productius fins als anys quaranta del segle XIX; des de 1849 produïren cada dos anys amb regularitat, si bé proporcionaren un ingrés reduït que oscil·là, segons els anys, entre els 155 i els 256 rals. A partir de 1855 les llibretes especifiquen que el suro corresponia al rebut de Martí Salvatella *por la mitad del corcho que ha vendido de esta cosecha*. Recordem que molts suros es van plantar a partir de mitjans de la dècada dels quaranta, per la qual cosa la comptabilitat analitzada no pot enregistrar encara la sureda dels Carles en plena producció.

Com hem vist en parlar dels contractes, a la Catalunya dels masos el propietari solia reservar-se l'explotació directa del bosc de manera que el masover en quedava al marge (no podia tallar cap arbre, sinó només esbrancar-ne per fer llenya per al propi consum). Tot i quedar-ne al marge, però, hem vist com els Carles van imposar als parcers l'obligació de realitzar tota una sèrie de plantacions d'arbres de ribera. Els arbres no només servien per protegir de les avingudes de les aigües les terres dels masos que afrontaven amb rius, rieres i torrents, sinó que també serviren tradicionalment com un valor refugi susceptible de ser mobilitzat en moments d'especial necessitat de numerari (el pagament d'un dot o d'una llegítima, per exemple) fent-ne tallar una quantitat determinada en funció dels diners que es requerien. De resultes d'això, els ingressos forestals dels grans patrimonis agraris, com passa en el cas dels Carles, solien caracteritzar-se, al segle XIX, per la irregularitat, tot i que podien arribar a atènyer valors importants en alguns moments concrets.⁴⁶⁵ En efecte, com ja s'ha assenyalat, junt amb el bestiar procedent de la mitgeria del Pinell, només algunes vendes importants d'arbres tingueren un valor relatiu significatiu respecte a allò que s'ingressà per la part de la collita recaptada a partir de mitjans de la dècada de 1850.

La comptabilitat enregistra de forma molt imprecisa tant les extraccions com les vendes de llenya i fusta del patrimoni. Molt rarament s'especifica de quin tipus d'arbre o de planta es van extreure i ni tan sols s'indica sempre de quina heretat procedien. Alguns anys,

465 Garrabou, Planas i Sagner, 2001a: 119-123.

a més, es van pagar jornals per fer llenya (per exemple el 1836, 29,5 jornals *per trencar Albres i fer estellas* [no consta a quin lloc] i 50 més *per netejar y fer lleña en la Fonollera*) que després no figura com a venuda i cal suposar que fou consumida dintre del mateix patrimoni. Una part de la fusta també era utilitzada dintre del patrimoni per a efectuar-hi obres i reparacions. La imprecisió de les dades, però, no permet calcular adequadament el grau d'autoconsum d'aquests productes. Quan se n'especifica l'origen, la llenya procedia del bosc del mas Garriga de Navata, del mas Gombau de Palafrugell o de la finca la Fonollera (del mas Pinell de Torroella), i la fusta, del mas Pinell, dels masos Puig de Fellines i Puig de Torroella de Montgrí o del bosc d'oms del mas de Serra de Daró. Les poques notícies que apareixen sobre els compradors d'aquests productes forestals són força previsibles: adquirir llenya el mateix masover del mas Garriga, el moliner de Pals i un rajoler de Palafrugell, i fusta, diversos fusters i dos carreters de les localitats veïnes.

Però, de llarg, els ingressos més importants per productes forestals procediren de les vendes d'arbres. A més dels exemplars que figuren en el quadre 22, també es va vendre una quantitat indeterminada de tamarius i llentiscles de la Fonollera (mas Pinell) els anys 1836 i 1837. Els arbres més venuts foren els de ribera (oms) i, als anys 60, també les alzines. La comptabilitat informa sobre el preu dels arbres per unitat i no a partir del pes o la qualitat de la fusta. Segons aquestes dades, l'espècie que els Carles van vendre a un preu més baix fou la de les alzines (amb un preu mitjà de 13,2 rals per unitat), seguides dels oms (22,9 rals), els pins (31 rals) i els roures (316 rals); no figuren els preus dels tamarius i els llentiscles. Sobre el roure, sens dubte l'arbre més apreciat, de vegades s'indica per a què es farà servir. Així, un roure fou venut l'any 1853 a Josep Albert de Belcaire per a una premsa d'oli, i dos més ho foren l'any 1860 per a un molí de la comtessa de Peralada. Els oms els compraren carreters dels municipis propers de Torroella de Montgrí, la Bisbal d'Empordà, Ullastret, Vulpellac i l'Escala, essent-ne el principal comprador Paulí Vidal, carreter torroellenc; les alzines de Palafrugell les van adquirir carreters de la mateixa població i, les de Navata, Narcís Pararols del mateix lloc i Miquel Puig de Romanyà; els pins de Fellines els comprà Antoni Caixàs de Llampaies.

Quadre 22. Nombre, procedència i preu mitjà per unitat (en rals) dels arbres venuts pel patrimoni Carles (1832-1863)

	Om	Origen	Preu	Roure	Origen	Preu	Alzina	Origen	Preu	Pi	Origen	Preu
1834	33	mas Sunyer	14,5									
1836	3	Fonallera	21,3									
1839	123	33 mas Carles 20 Sunyer ? la resta	25,3				14	Palaf.	24,3			
1840	40	20 Fonallera 20 Sunyer	20,0									
1841	30	Fonallera, T. Bagura i Sunyer	20,0									
1842	30	Sunyer	20,0									
1843				1	Sunyer	200						
1844	4	mas Puig de Fellines	20,0									
1851	22	?	18,0									
1853				1	Sunyer	320						
1855	40	Sunyer	25,6	15	Sunyer	340						
1856	46	Sunyer	19,7				?	Palaf.				
1857	36	Sunyer	13,3									
1858	96	Sunyer	24,3									
1859	20	Sunyer	34,0									
1860	48	16 Sunyer 32 Fonallera	26,8	2	Sunyer	280						
1861	44	40 Sunyer 4 Closa Pagesa	29,1	1	Fellines	140	350	Navata	12,0	57	Fellines	31,0
1862							200	Navata	14,0			
1863	36	20 Pinell 16 Sunyer	22,2				143	Navata	14,0			
Total	651		22,9	20		316,0	707		13,2	57		31,0

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3.

NOTES. *Palaf.* = Palafrugell.

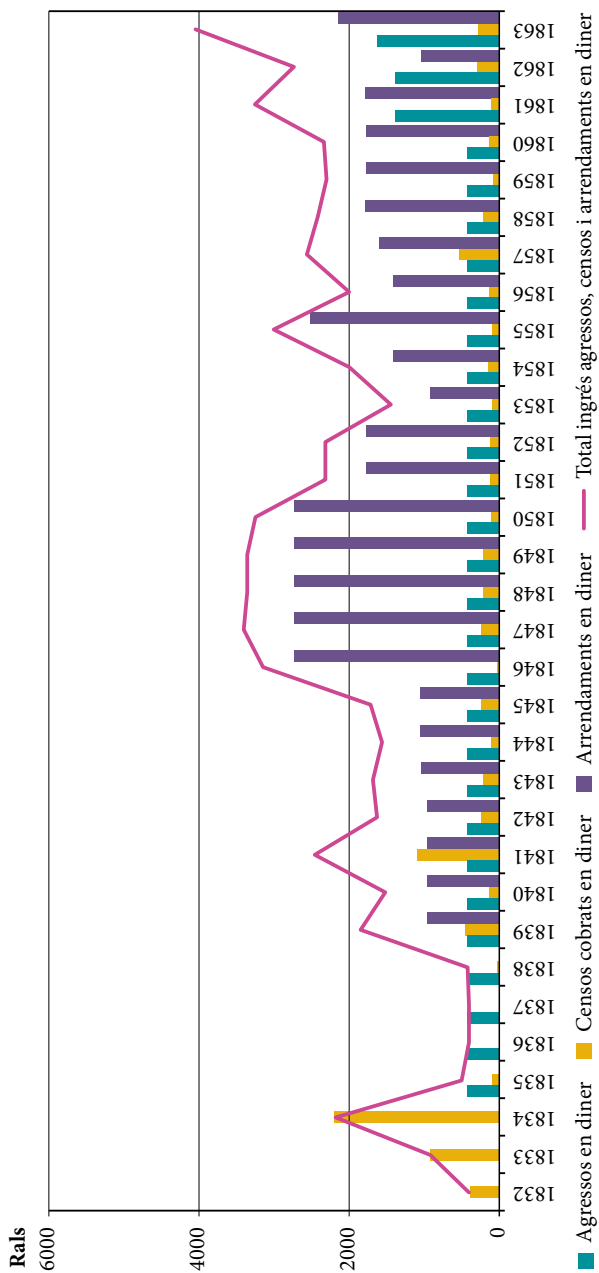
Pel que fa al ritme de les tales, les tallades d'oms del mas Sunyer de Serra de Daró presenten un cert grau de regularitat, cosa que sembla indicar alguna forma de gestió programada del bosc d'aquesta heretat. Per la seva banda, la punta de vendes d'arbres de l'any 1839 que pot apreciar-se en el gràfic pot tenir a veure amb la mort de Narcís de Carles, ja que totes s'efectuaren a finals d'any (recordem la situació d'endeutament que revelà l'inventari dels seus béns efectuat a l'abril, un mes després del seu decés). El bosc podria haver actuat en aquest cas com un valor refugi per obtenir liquiditat en un moment excepcional. Igualment, el gran increment que s'observa el 1855, i que obeeix sobretot a la venda de 15 roures del mas Sunyer per un total de 5.100 rals, podria estar relacionat amb la necessitat de numerari per a desempenyorar el mas Pinell aquell mateix any (el mas havia estat venut a carta de gràcia el 1828) i realitzar les grans inversions que hi feren a continuació.

Però les grans vendes d'arbres també podien tenir a veure amb processos de canvi d'especialització o d'impuls de determinats conreus. Així, les vendes massives d'alzines del mas Garriga de Navata que van produir-se als anys seixanta semblen obeir a rompudes per tal d'impulsar l'especialització olivarera, i sobretot vitícola, d'aquesta heretat després que fos recuperada per al patrimoni l'any 1861.⁴⁶⁶ Recordem que en el contracte de 1862, s'obligava el masover a plantar-hi anualment 8 oliveres i també 2.000 mallols o sarments cada any que se li demanés, fent igualment els murgons necessaris per a la conservació de les vinyes ja plantades. Com a conseqüència d'això, la producció vitícola d'aquest mas va incrementar-se de forma molt notable en els anys posteriors.

Els ingressos agraris cobrats directament en metàl·lic representaven valors pràcticament irrellevants dintre del conjunt de l'ingrés del patrimoni:

466 Aquest mas havia estat venut a carta de gràcia pels Carles l'any 1847.

Gràfic 30. Valor en rals dels agressos, censos i arrendaments pagats en metàl·lic (1832-1863)

FONTS. ADG.FCC, llibres de comptes. Vegeu el valor relatiu d'aquests tipus d'ingressos respecte al total ingressat pel patrimoni en el gràfic 9.

Els agressos estipulats en diner, d'una gran regularitat, corresponen als 426,4 rals que es pactà que pagaria el masover del mas Sunyer en el contracte de l'any 1831,⁴⁶⁷ als quals se sumaren, a partir de 1861, els 960 rals que satisfieia el masover del mas Garriga, a qui es monetitzà el pagament de tots els agressos seguint la tendència ja assenyalada anteriorment.

Encara representen un import més insignificant els censos pactats directament en metàl·lic, molt minoritaris en el conjunt del patrimoni. La punta que enregistra aquest ingrés durant els anys 1833 i 1834 es deriva de la font, ja que els Carles no cobraven tants censos en diner; es tracta d'alguns censos en espècie que van cobrar-se dels subemfiteutes en metàl·lic.

L'únic ingrés agrari monetitzat que sobresurt modestament és l'arrendament en diner d'algunes explotacions agràries, sobretot parcel·les de terra: en els anys que tingué un valor més important (2.730 rals), entre 1846 i 1850, aquest apartat de l'ingrés procedia de l'arrendament de dues peces de terra del mas Figueres, un camp del benefici de Sant Jaume, una casa amb una horta i un camp a Palafrugell i l'arrendament a preu acotat del mas Gombau. De totes maneres no es detecta, durant el període analitzat, una tendència clara a augmentar aquesta mena d'arrendaments com una forma d'incrementar els ingressos del patrimoni.

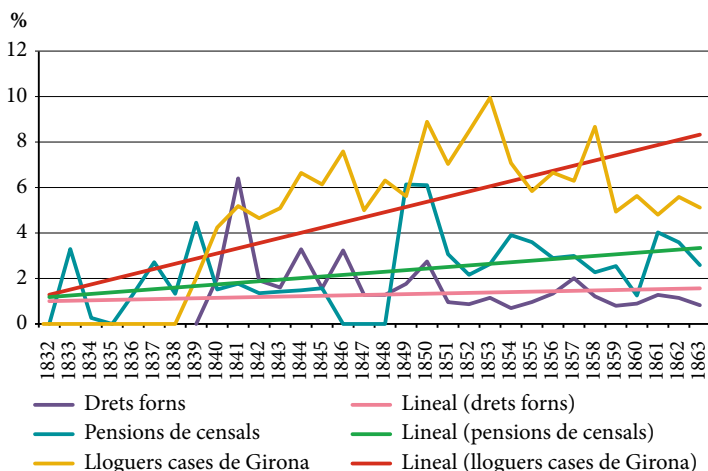
En qualsevol cas, i en conjunt, el valor d'aquests tipus d'ingressos fou molt reduït tant en termes absoluts com, sobretot, relatius (vegeu en el gràfic 9 com ni tan sols els arrendaments en diner d'explotacions agràries no arribaren a superar mai el 4 % de l'ingrés total del patrimoni).

467 Els corresponents als anys de 1831 a 1834 els pagà l'any 1835 junt amb el xai anual que tampoc no havia satisfet i s'han comptabilitzat al capítol d'*Altres ingressos*.

6.1.2.3. Altres fonts d'ingressos: drets del forn de calç i del forn de rajols, pensions de censals, lloguers de les cases de Girona i altres

Malgrat ocupar sempre una posició secundària per darrere de l'import ingressat amb la comercialització de l'excedent agrícola, el conjunt dels ingressos no agraris (els drets dels forns, les pensions de censals i els lloguers de les cases de Girona) van registrar, dintre de l'ingrés total del patrimoni, una importància creixent tant en termes absoluts com relatius, tal com mostren els gràfics següents.⁴⁶⁸

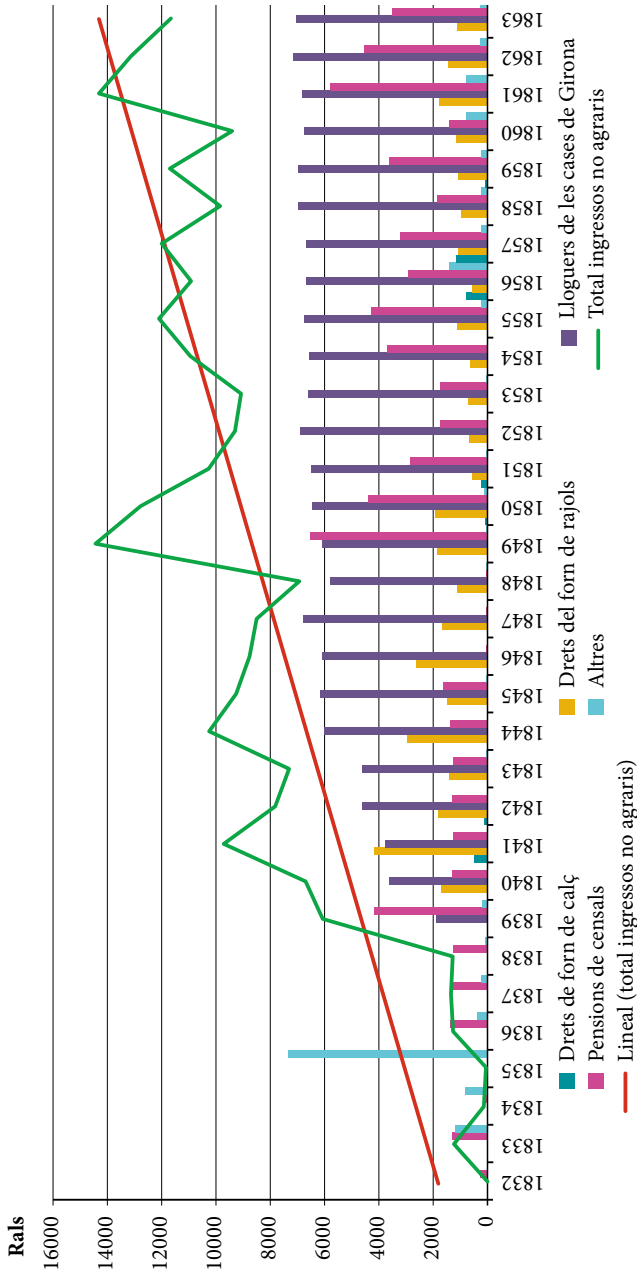
Gràfic 31. Percentatge dels ingressos no agraris dintre de l'ingrés total del patrimoni Carles (1832-1863)

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

468 En el còmput total dels ingressos no agraris que figura en el gràfic no s'hi ha sumat el capítol d'Altres perquè en bona mesura està compost per ingressos agraris.

Gràfic 32. Valor en rals dels drets dels forms de calç i de rajols, lloguers de les cases de Girona, pensions de censals i altres

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3.llibretes de comptes.

Els cobraments derivats d'un forn de calç ubicat al mas Pinell no apareixen en la sèrie fins als comptes de l'any 1841, si bé a la llibreta de 1834 ja hi figurà que dos *mits de calç* rebuts dels *calsiners que han feta lo calç al Pinell* s'havien invertit en obres del patrimoni. Va tractar-se d'un ingrés modest i irregular: no apareix cada any en la comptabilitat i, per exemple, el 1850 van cobrar-se 24 quintars de calç (valorats en 64 rals), mentre que l'any següent foren 96 quintars, per valor de 256 rals. A partir dels comptes es pot deduir que, en realitat, aquesta calç era utilitzada per a obres al mateix patrimoni.

Els ingressos del forn de rajols situat al mas Ral apareixen, en canvi, de forma contínua a la comptabilitat des de l'any 1840. A les llibretes de 1841 i 1842 hi figura que es cobrà un import fix (600 rals per fornada), mentre que a partir de l'any 1843 s'ingressà una determinada quantitat de material d'obra (rajols, maons, bescuitelles i teules), el valor del qual s'anotava als comptes.⁴⁶⁹ Les llibretes de 1855, 1856 i 1857 especifiquen que els drets del forn de rajols es cobraven *por el sexto*. Com s'observa en el gràfic, es tractà també d'un ingrés irregular que representà un mínim de 548,5 rals l'any 1856 i un màxim de 4.200 rals el 1841. La font no permet escatir en quina proporció el material pogué ser invertit en el mateix patrimoni, si bé hi ha alguns indicis del seu autoconsum. Així, a les despeses per obres efectuades l'any 1852 apareixen rajols i teules procedents dels drets *del Horno del ladrillal*, i l'anotació següent de l'administrador: *dejo en deposito [...] 950 ladrillos dobles y 400 ladrillos sencillos por invertirles en el mismo [forn] para la avitacion del ladrillero con su familia*.

Durant el període considerat, el crèdit no constituïa una via d'inversió del patrimoni;⁴⁷⁰ la situació financera dels Carles, simplement, no els permetia exercir com a prestadors. Aquest capítol

469 L'any 1850, per exemple, es cobraren el 27 de maig, per la primera fornada, 1.935 rajols i bescuitelles, 1.564 rajols dobles, 99 rajols quadrats i 753 teules; el 13 de setembre, per la segona fornada, 3.550 rajols i bescuitelles, 1.084 rajols dobles, 54 rajols quadrats i 476 teules, i el 21 de gener de l'any següent, per la tercera fornada, 2.192 rajols i bescuitelles, 1.183 rajols dobles i 854 teules. Tot junt tingué un valor de 1.930,5 rals.

470 En això els Carles no s'apartaven d'una tònica més general: els patrimonis analitzats per Garrabou, Planas i Saguer *a penes utilitzaven el crèdit com a via de captació de renda* (2001a: 165).

de l'ingrés va estar compost entre 1832 i 1848 únicament per les pensions que pagaven tres persones per dos censals (un d'aquests havia acabat dividit en dues parts) creats per Casa Carles amb anterioritat a la sèrie comptable.⁴⁷¹ De totes maneres, i de forma indirecta, l'estratègia d'incrementar els ingressos del patrimoni mitjançant la instrucció de l'expedient perquè els fossin adjudicats els beneficis eclesiàstics de Sant Quirze i Sant Jaume de l'església parroquial de Verges i el de Sant Ferran fundat a l'església de Fornells de la Selva tingué com a resultat positiu per als Carles l'adjudicació a favor seu l'any 1843 i el 1849, respectivament, de les rendes d'aquests beneficis, entre les quals es comptaven alguns censals.⁴⁷²

A partir de 1849 s'afegiren així als ingressos del patrimoni les pensions dels censals del benefici de Sant Ferran: un de 21.639,8 rals de capital que pagava Josep Fàbrega Creu d'Olot; un de 14.675,1 rals que prestava Josep Ramon de Camps Avinyó; un de 2.132 rals que satisfia Maria del Carme

471 Es tractava dels censals següents: 1) Un de 906,1 rals de capital i pensió anual 27,7 rals creat per Ramon Mercader, treballador de Torroella de Montgrí, a favor de Casa Carles el 14-6-1829 com a part del preu de compra d'un cos de la casa de Puig de Torroella; l'any 1830 ja el pagava Jacint Junquer, prevere beneficiat de la mateixa població, que el lluí el 1854. Apareix en la comptabilitat a partir de 1834 (AHG, F. Tomàs Cortada, notari de Torroella de Montgrí, 14-6-1829, censal). 2) Un censal de capital 42.640 rals del qual Salvador Reixach s'encarregà l'any 1825 arran de la compra del mas Moreu; era part d'un censal que la casa de Miró i d'Ardèvol prestava a Casa Carles des de 1814. Reixach pagà la pensió als Carles entre 1826 i 1850 (AHG, Rafael Prats, notari de Torroella de Montgrí, 25-12-1825, venda). 3) Un censal de capital 5.330 rals i pensió anual 160 rals que pagava Josep Bataller, notari de Torroella de Montgrí; era part del mateix censal que la casa de Miró i d'Ardèvol prestava a Casa Carles; el 1825 Genís Masjoan s'havia encarregat aquest censal de 5.330 rals arran de la compra que feu de la casa principal d'Ardèvol del carrer Major de Torroella; després passà a Josep Bataller per la venda que Masjoan li feu de la mateixa casa el 2-7-1829. Bataller el lluí l'any 1846. Apareix als comptes a partir de 1839 (AHG, Josep Prat, notari d'Ullà, 2-1-1825, censal, i Genís Prat, notari de Torroella de Montgrí, 18-3-1846, llució).

472 Els beneficis de Sant Quirze i Sant Jaume de l'església parroquial de Verges havien estat fundats pel reverend Pere Bordila el 10-9-1390 i el 24-7-1381, respectivament. El benefici de Sant Ferran de l'església parroquial de Fornells fou fundat el 1761 per Ferran Diern (degà de la seu de Girona), que n'atribuí el dret de patronat al seu nebot Salvador de Puig i, si aquest moria sense descendència, a la seva neboda Marianna (muller de Martí de Carles) (ADG.FCC, lligall foli 59). Amb la revolució liberal, els hereus de llurs antics fundadors pogueren recuperar els béns i les rendes dels beneficis eclesiàstics en virtut de la Llei de 19 d'agost de 1841.

Pla Massot; un de 1.066 rals que prestava Miquel Puig Aulet de la vila d'Anglès, i un altre de 4.733 rals que satisfieia Jaume Alemany de Parlavà. L'hereu ordenà, des del primer moment, fer les gestions necessàries per cobrar puntualment les pensions de tots aquells censals. Miquel Puig Aulet no s'escapà de la pressió que els Carles exerciren sobre tots aquells que els devien anualitats de qualsevol tipus de renda: el mateix 1849 l'administrador li va escriure reclamant-li 11 pensions vençudes del censal de 1.066 rals que el patrimoni Aulet prestava al benefici de Sant Ferran. Atès que Miquel al·legà ignorància del deute, Josep Devant li escriví novament donant-li la referència notarial de la creació, l'any 1753, d'aquell censal. El febrer de 1850 el procurador aconseguí cobrar-ne dues pensions i seguí insistint en els anys successius perquè el deutor es posés al dia en el pagament. L'any 1856 Puig encara devia 11 pensions del censal. En la documentació de Casa Carles hi consta que ell, i després la seva vídua, pagaren les pensions d'aquell crèdit com a mínim fins a 1896, normalment amb força retard.⁴⁷³ L'activa tasca empresa per a recuperar rendes que s'havien deixat de pagar comportà també que, a partir de 1857, Josepa Bruguera, de Verges, comencés a satisfer les pensions d'un censal de 3.198 rals que els Carles encara no havien cobrat des que se'ls havien adjudicat les rendes del benefici de Sant Jaume; Josepa hagué de pagar aquell any sis anualitats endarrerides i la resta en els anys successius. De la mateixa manera, el 1862, Joan Salomó, de Castelló d'Empúries, va veure's obligat a pagar de cop 15 pensions que devia d'un censal de 7.337,3 rals del benefici de Sant Ferran.

D'aquesta manera, l'import ingressat per pensions de censals tendí a augmentar, sobretot a partir de 1849, tant en termes absoluts com relatius. Es tractà, malgrat tot, d'una entrada força irregular perquè, com hem vist, mentre que alguns censals s'afegien a les rendes del patrimoni, d'altres es van lluir i sovintejaven els endarreriments en el pagament de les pensions, mentre que altres anys s'abonaven diverses anualitats de cop.

La clara tendència positiva dels ingressos no agraris durant el període estudiat està basada, principalment, en l'increment de l'aportació dels lloguers de les cases de Girona. A diferència d'altres fonts d'ingressos, l'avantatge dels lloguers era que aportaven un

473 ADG.FCC, lligall foli 59.

ingrés molt regular, tal com pot apreciar-se en el gràfic 32. Aquesta regularitat fa que, alguns anys, la seva importància fins i tot augmenti en termes relatius dintre del conjunt (vegeu el gràfic 31). A partir de l'any 1841 les rendes urbanes representaren sempre un 5 % o més de l'ingrés total del patrimoni; uns valors que, tret de l'import ingressat per la collita, i les vendes de bestiar a partir de 1857, cap altra forma d'ingrés no va atènyer sinó de manera molt puntual.⁴⁷⁴

L'any 1839 és el primer en què apareix aquesta font d'ingressos en la sèrie comptable (1.920 rals pagats per l'impressor Joaquim Balari, natural de Mataró, per dos anys del lloguer de l'entresol de la Casa Carles). Tot i això, és molt possible que ja s'ingressessin alguns lloguers amb anterioritat, però que no fossin enregistrats als comptes perquè els cobrés directament el propietari, que vivia en el mateix edifici. De fet, els padrons de la ciutat informen que Balari vivia en aquell lloc com a mínim des de l'any 1834. Igualment és molt probable que fossin llogateres les persones que, als padrons de 1832 i 1834, figuren residint a la casa número 478 del carrer Nou del Teatre, també propietat dels Carles: Lorenzo Seisededos (als baixos?), porter reial, amb la seva família; al primer pis, Catalina Cabañas, vídua amb dos nens, i al segon pis, Benet Mateu, natural de Peralada i d'ofici *baradero*, també amb la seva família, que en els comptes de 1840 apareix pagant el lloguer del mateix pis. Per altra banda, al padró de 1839 encara no hi figuren botigues ni magatzems a la casa del carrer Nou del Teatre ni als baixos de la Casa Carles.

En qualsevol cas, el negoci immobiliari dels Carles va rebre una empenta definitiva a la dècada següent, coincidint amb l'expansió i la gran transformació urbanística que la ciutat de Girona, encara emmurallada, va viure arran de les desamortitzacions i del procés industrialitzador que va iniciar-se als anys quaranta. L'abril de 1844 Joaquina de Carles de Mendoza demanà un permís a l'Ajuntament, que li fou concedit, per *abrir una puerta para una Tienda en los porches de la Casa q[u]e posehe en la plaza de la Constitución*⁴⁷⁵ (la

474 Els drets dels forns, el 1841, i un parell d'anys les pensions de censals (1849-1850) i les vendes d'arbres (1855 i 1861).

475 AMGi, Llicències d'obres, expedient 1844/0624. El 1868 Joaquim de Carles demanà un altre permís, que també li fou concedit, per *convertir en una puerta las dos ventanas que hay en el piso bajo de su casa plaza de la Constitución*,

Casa Carles de l'actual plaça del Vi). Dintre de les poques despeses d'inversió que van efectuar-se en el període analitzat hi figuren, el mateix any, 8.256 rals pagats per materials i treballs realitzats en *la tienda nueva*. Es tractava d'una inversió per augmentar la renda del patrimoni, incrementant cada vegada més el valor de les mateixes dues cases de Girona. Així, el 1850, els Carles ja cobraven els lloguers de dues botigues i l'entresol (dividit en dues parts, una per a cada ocupant de les botigues) de la residència principal de la família (la Casa Carles de la plaça del Vi), i de tres botigues i cinc pisos de la casa del carrer Nou del Teatre (el primer pis tot sencer i dos pisos en cadascuna de les dues plantes superiors).

Els llogaters eren sovint persones de pas per Girona (comediants de les companyies de teatre, militars, estrangers...), algun parent (el notari Narcís Gifre de Bahí amb la seva muller, M. del Pilar Oms O'Doyle, que s'instal·laren al primer pis de la casa del carrer Nou a partir de 1854), jornalers (als pisos més alts) i comerciants a les botigues (que solien ocupar també algun dels pisos com a residència).⁴⁷⁶

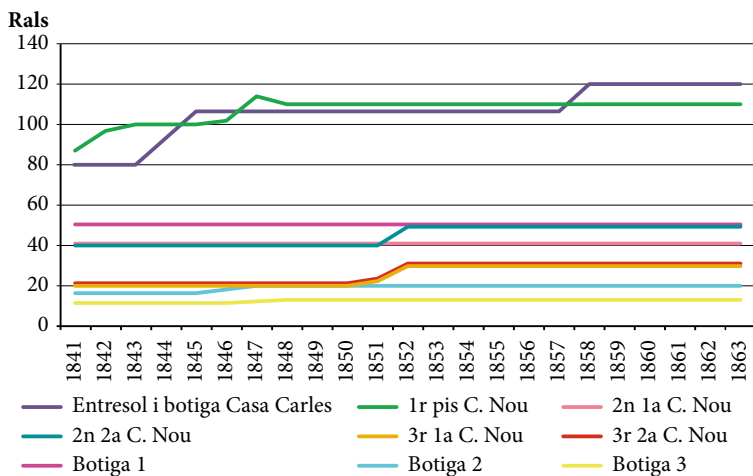
á fin de dar mayor luz y ventilacion en las habitaciones de la misma (AMGi, Llicències d'obres, expedient 1868/0605).

476 A la botiga i l'entresol de la part nord de la Casa Carles, després de l'impressor Joaquim Balari, natural de Mataró, Martí Grahit hi obrí una botiga de gorres l'any 1859. La botiga i l'entresol de la part de migdia de la mateixa casa, després de Jaime Sancho, revenedor de grans natural d'Argentona, que els va ocupar des que el local fou habitat l'any 1844, foren llogats el 1859 al pintor Joaquim Vidal per 72 duros l'any; el 1871, a Alejandro José Toll per 88 duros/any; posteriorment (desconec quan), a Josep Munera; el 1886, a Marcel Faustio; el 1886, a Rosa Diví —vídua de Boxa— i Joan Misé; el 1888, a Diví Boxa; després, a Josep Esteve; el 1894, a Francisco Rahola; el 1895, a Ignasi Tor (adobats); el 1898, a Joan Duran, i el 1902, a Maria Roig (vídua de Fàbegas). A la botiga grossa de la casa del carrer Nou del Teatre s'hi instal·là primer (com a mínim des de 1840) el revenedor Josep Viñolas, natural de Quart; el 1848, F. Clos, i, a partir de 1850, el taverner natural de Pals Joan Coll. A la botiga de la part d'orient de la casa del carrer Nou hi hagué Fèlix Pagès de 1840 a 1853; Joan Berch, entre 1854 i 1860, i després Joan Sabadí (desconec l'ocupació d'aquestes persones). Finalment, a la botiga petita de la part de ponent de la mateixa casa, s'hi van estar N. Alegrí (1840-1841), Francesc Casanovas (1842-1847), J. Casanovas (1848-1850) i el Joan Coll abans mencionat a partir de 1851 (AMGi, padrons de 1832, 1834, 1837, 1839, 1840, 1843, 1844, 1845, 1850, 1851, 1862 i 1863, i ADG.FCC, lligall foli 55, 25-12-1859, contracte privat a Joaquim Vidal, i 24-6-1871, contracte privat a Alejandro José Toll).

S'intentava llogar els habitatges i els locals per anys sencers. Als pisos de vegades hi hagué força mobilitat (persones que s'hi estaven un, dos, tres, cinc mesos...), però com que això passà només alguns pocs anys, malgrat tot l'ingrés es mantingué bastant regular.

El moviment dels preus dels lloguers que cobraven els Carles fou força estable, amb una tendència a l'alça al llarg del període.

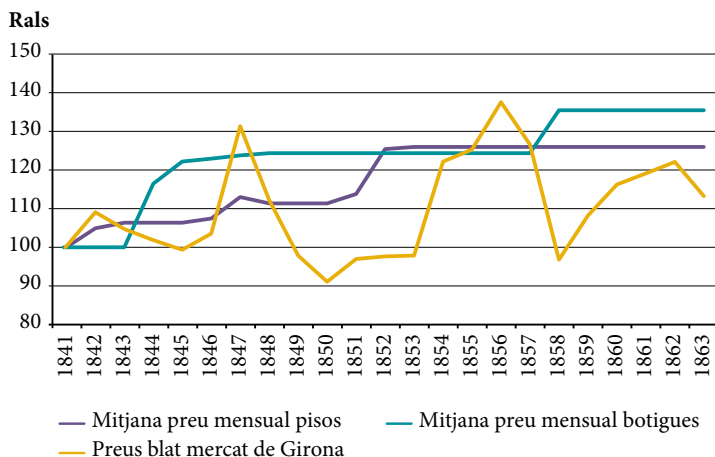
Gràfic 33. Composició de la renda urbana. Preus mensuals dels lloguers (1841-1863)

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

En conjunt, l'evolució dels lloguers dels locals comercials fou encara més positiva que la dels pisos —especialment la de les dues botigues de la Casa Carles que donaven a la plaça de l'ajuntament— i, com és lògic, molt més estable, cosa que representava un avantatge important d'aquest tipus de renda comparat amb el moviment més irregular dels preus dels productes agraris, com el blat.

Gràfic 34. Preus dels lloguers del patrimoni Carles comparats amb el preu del blat del mercat de Girona (1841-1863).
Mitjanes del preu mensual en rals (1841=100)

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

Els Carles seguien invertint en la revalorització del seu patrimoni urbà com una forma d'incrementar la renda més enllà del període estudiat. L'any 1895 l'hereu arrendà a la seva cosina Dolors Armet de Carles, hisendada i vídua de Capellà, una part del costat de ponent del segon pis de la Casa Carles, que s'estava reconstruint *toda vez que dicha parte de piso se está confeccionando de conformidad con las necesidades que requieren la posicion y demás circunstancias especiales de la familia que debe ocuparlo*. L'arrendatària avançà els diners de les obres, que costaren 7.962,65 ptes., a canvi de no pagar les mensualitats (de 80 ptes.) del lloguer fins haver-los recuperat. *El decorado y demás mejoras de lujo ó comodidad que se practiquen en el piso*, una vegada s'hi hagués instal·lat Dolors Armet, aniria a càrrec d'aquesta sense dret a reintegrament.⁴⁷⁷

Els Carles, doncs, a partir de les dècades centrals del segle XIX invertiren en els seus immobles urbans com una estratègia d'incrementar la renda del patrimoni diversificant les fonts

477 ADG. FCC, lligall foli 29, 3-5-1895, contracte privat.

d'ingressos, tal com feren altres propietaris agraris de la Catalunya Vella en el mateix període.⁴⁷⁸ En el cas dels Carles l'estratègia sembla haver donat prou bons resultats.⁴⁷⁹

Finalment, en el capítol d'*Altres*, s'hi agrupen alguns ingressos provinents d'entrades que ha estat impossible desglossar o identificar (com les vendes de garbelladures de les quals no s'especifica el cereal), alguns endarreriments de grans i agressos pagats pels masovers, les vendes esporàdiques de productes poc habituals (algun cuir; 1.161,52 rals l'any 1856 *procedentes de los despojos de los carruages que se*

478 Les rendes urbanes foren, segons Garrabou, Planas i Saguer, una *de les vies ordinàries i complementàries d'ingrés* que haurien contribuït a la recomposició i el creixement de la renda dels grans propietaris de la Catalunya Vella a partir de mitjan segle XIX. En algun patrimoni, com el Sentmenat o el Riba, aquesta font d'ingressos fou especialment important; en el cas dels Sentmenat s'observa, a més, com la seva rellevància augmentà de forma molt notable entre els anys 50 i 60 del segle XIX (2001a: 163-165). L'any 1862 els lloguers d'habitatges i locals aportaven el 10 % dels ingressos de la família Torelló d'Igualada, quantitat que ascendí al 21 % dos anys més tard (Pascual, 2000: 1, 214-215). Al Pla de Barcelona, el promotor de la urbanització més important que es portà a terme a Sarrià a mitjan XIX fou l'hisendat Josep Bosch Canet que, en el seu antic mas, establí parcel·les a emfiteutes per a edificar-hi cases i construí alguns habitatges per destinar-los a lloguer; tot plegat *el convertí en el primer contribuent veí de la localitat durant els anys 1850, pesant-hi força més la propietat del sòl urbà que la del sòl agrícola*. El més interessant, a més, és que la urbanització del mas no fou només una operació econòmica per extreure una major rendibilitat del sòl, sinó també una estratègia política que li va permetre ampliar la base de les relacions de dependència gràcies a una pràctica paternalista: a l'hora de cedir les parcel·les donava preferència als emfiteutes veïns de Sarrià per sobre dels forasters, encara que això impliqués reduir-ne el benefici econòmic (Toscas, 1997: 105-112, 323-324). El marquès de Benavent, a finals del segle XVIII i primera meitat del XIX, també llogava botigues, magatzems i habitacions de la seva casa del carrer dels Escudellers de Barcelona (Riquer, 1999: 637-640, 779, 791-792). Entre la noblesa titulada d'altres bandes de l'Estat aquesta forma d'ingrés tampoc no era rara. En el pressupost de la casa ducal d'Osuna de l'any 1862, per exemple, el 7 % dels ingressos provenien de propietats urbanes (Atienza, 1987: 366-368), mentre que el marquès de San Adrián impulsà al llarg de tot el segle XIX una política de compra de béns urbans destinats a lloguer per incrementar les seves rendes (Lana, 2002: 172-175, 180).

479 No en tots els casos, però, aquesta forma d'inversió va resultar eficient: els marquesos d'Alcañices, entre finals de la dècada de 1840 i mitjans de la següent, compraren alguns solars urbans, els edificaren i es dedicaren a llogar, si bé obtenint uns beneficis mediocres (*las inversiones urbanas apenas ofrecieron rendimientos netos del 1,5 al 3 % debido a los elevados costes de reparaciones*; Carmona, 1995: 71).

*desmontaron en Gerona; o tres desechos de la yeguada l'any 1860) i alguns jornals que els colons pagaren en metàl·lic (de paleta a partir de 1856 i de fuster des de 1862). Tot i la migradesa de l'import, són de destacar, pel seu significat de defensa efectiva de la propietat, els 24 rals que s'ingressaren a Palafrugell *por una multa que è hecho pagar* —anotà l'administrador l'any 1845— *lo dia 23 Julio á Nicolas Mer de dicha villa por haver cortado leña en la Montaña* [de Sant Sebastià]. *Fué condenado en Juicio à pagar los gastos y 6 p[esetas]*. En la sèrie (vegeu el gràfic 32) despunta especialment l'any 1835 per la quantitat d'endarreriments que pagaren els masovers dels masos Carles (corresponents als anys 1829-1830), Ral (1833-1835), Sunyer (1831-1834) i Garriga (1832-1834) després de passar-hi comptes. Llevat d'aquest any, la resta de la sèrie presenta uns valors irrellevants dintre del conjunt d'ingressos del patrimoni.*

6.2. LA RENDA BRUTA DEL PATRIMONI

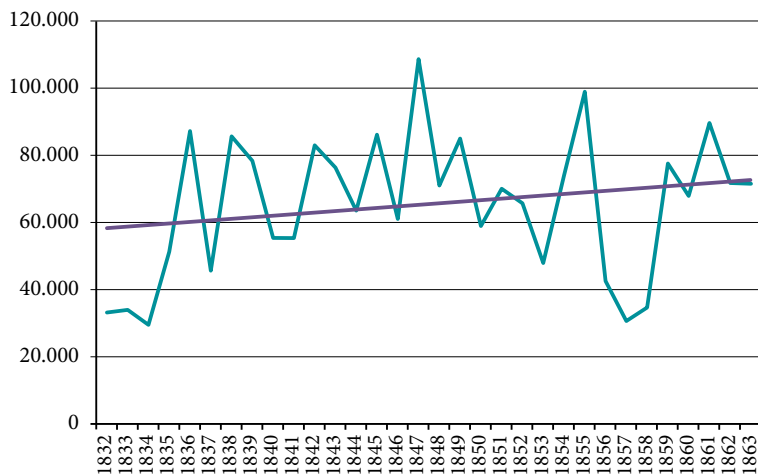
Una vegada analitzat l'ingrés brut del patrimoni, veurem quina renda li quedava al propietari un cop deduïdes les despeses d'explotació de les quals es feia càrrec, això és: les despeses per obres i salaris —tant les relacionades amb les feines agrícoles com les derivades del manteniment i la millora del patrimoni a fi de fer-lo més rendible— i les despeses d'administració. El resultat d'aquest càlcul, o renda bruta, és el que figura en el gràfic de l'apartat següent.

6.2.1. L'evolució de la renda bruta del patrimoni (1832-1863)

Durant el període analitzat, la renda bruta del patrimoni Carles seguí una tendència general a l'alça, si bé amb una forta caiguda entre els anys 1856 i 1858, que es recuperà posteriorment. No s'hi detecta, en canvi, la davallada de la renda que Garrabou, Planas i Saguer identifiquen en altres grans patrimonis —i creuen generalitzable a tot el territori català— sobretot a partir dels anys trenta, que no es

començà a superar fins als anys quaranta i, de forma definitiva, fins a la dècada de 1850.⁴⁸⁰

Gràfic 35. Renda bruta del patrimoni Carles (1832-1863), en rals

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

S'observa, per altra banda, una gran sincronia entre aquesta sèrie i la de l'ingrés brut. Tal com passa de forma general en altres patrimonis agraris, quan els ingressos disminueixen també ho sol fer la despesa del propietari en els costos d'explotació, llevat de moments puntuals, quan es fan grans inversions.⁴⁸¹

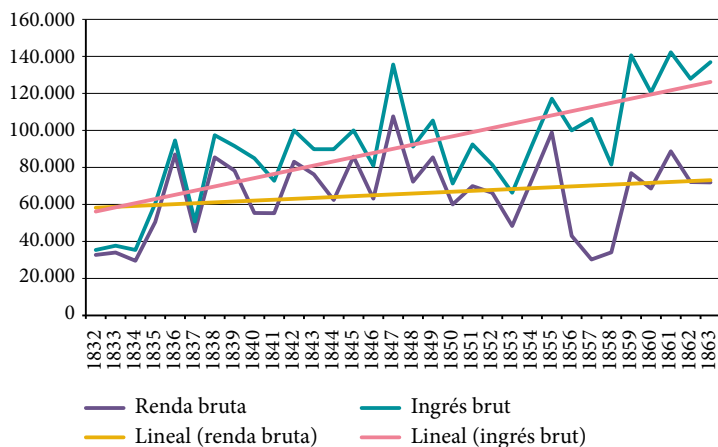
480 Si bé aquests autors reconeixen que *la presència d'un component senyorial en les sèries que cobreixen aquest període* [la primera meitat del segle XIX, especialment a partir dels anys trenta] *probablement accentua la baixa* [de la renda bruta], tanmateix afirmen que *la situació de crisi social i bèl·lica afectà de forma generalitzada el conjunt del sector i, per tant, caldria esperar arreu la mateixa tendència, si bé amb diferents intensitats* (2001a: 142). Pel que fa a la renda bruta dels Carles, és possible que els primers anys de la sèrie (1832-1834) amaguin un cert grau de subregistre (ja s'ha comentat, en descriure la font, que la comptabilitat del patrimoni començà amb algunes mancances).

481 Segons Garrabou, Planas i Sagner, en tots els patrimonis que analitzen es constata, a llarg termini, un gran paral·lelisme entre el moviment de l'ingrés i el de la despesa. En períodes d'alça de l'ingrés, la despesa també tendeix

Això darrer passà en el patrimoni Carles a partir de finals de 1856 i principis de 1857, quan es feren les grans despeses en obres a la casa i en la compra d'eines i bestiar per endegar la mitgeria agropecuària del mas Pinell, en la qual el propietari es feia càrrec de la meitat dels costos d'explotació i de manutenció del masover. Són aquestes despeses, sobretot, les que expliquen que la distància entre les dues sèries augmenti de manera important a partir de llavors, ja que si l'ingrés brut augmenta, en bona part gràcies a les vendes del bestiar criat en aquella heretat, el fort increment de les despeses d'explotació compromet a curt termini —l'únic que ens permet veure la sèrie— l'augment de la renda bruta del patrimoni, si bé permet, com a mínim, de mantenir-la.

És aquesta distància entre les dues sèries a partir de mitjans de la dècada dels anys cinquanta el que explica que la tendència a l'alça al llarg de tot el període sigui molt menor en el cas de la renda bruta que no pas en l'ingrés.

Gràfic 36. Ingress brut i renda bruta del patrimoni (1832-1863), en rals

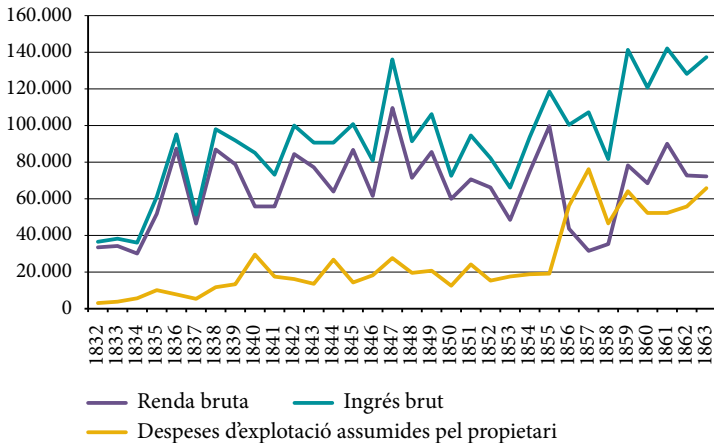

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

a augmentar, i a la inversa. Aquesta correlació només es trenca en alguns moments concrets a causa de situacions excepcionals, com ara una gran inversió que repercuteix en l'ingrés al cap d'uns anys (2001a: 142).

Com hem vist en la contractació agrària, al segle XIX a les comarques gironines la norma fou que en les masoveries al terç de fruits (la forma majoritària de cessió de l'explotació dels masos en aquell territori i en el patrimoni Carles), el propietari traspassés al masover la major part dels costos d'explotació. Observem, malgrat tot, en el gràfic 37 com durant el període estudiat les despeses d'explotació assumides pels Carles van tenir una determinada evolució: anaren creixent moderadament fins a l'any 1840, tendiren després a estancar-se i, finalment, augmentaren de forma important a partir de 1856, quan el propietari s'involucrà en la mitgeria abans esmentada.

Gràfic 37. Ingrés brut, renda bruta i despeses d'explotació assumides pel propietari (1832-1863), en rals

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

Aquesta evolució coincideix força amb la detectada en altres patrimonis vuitcentistes catalans, on les aportacions del propietari registren una tendència a l'estancament fins a mitjan segle XIX i, a partir de llavors, un moviment clarament alcista *que culmina —amb un reflux durant el Sexenni— a finals de la dècada de 1880*.⁴⁸²

482 Garrabou, Planas i Sagner, 2001a: 65-67.

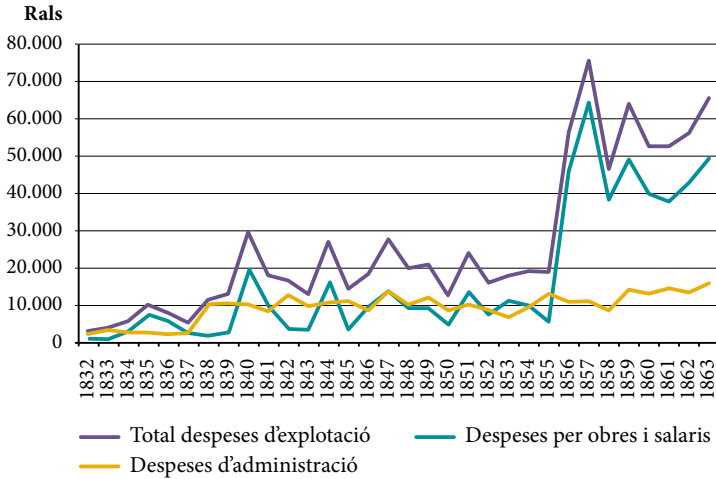
6.2.2. La despesa en obres i jornals

El darrer apartat de la *data* de la comptabilitat del patrimoni incloïa, barrejades en els conceptes i anotades per ordre cronològic, totes les despeses efectuades en obres, compres de bestiar i eines de conreu, escriptures de documents, honoraris d'advocats i la remuneració de l'administrador. El procurador no distingia les obres fetes a la residència del propietari a Girona de les realitzades als masos; ni les obres de simple manteniment de la capacitat productiva de les finques de les que representaven una inversió que en podia fer augmentar el rendiment; ni els salaris per feines agrícoles dels sous pagats a un fuster o un paleta; ni tampoc sovint no es poden desglossar, dintre d'un mateix apunt comptable (o fins i tot consultant els rebuts), els jornals pagats dels preus dels materials emprats.

Com mostra el gràfic següent, la sèrie de les despeses totals d'explotació assumides pel propietari apareix molt més condicionada pel vaivé de l'import gastat en obres i salaris que no pas per la despesa relacionada amb l'administració, molt més estable que la primera.

La dificultat de distingir les despeses d'obres i salaris per treballs realitzats a les cases i altres infraestructures del patrimoni, dels salaris pagats per feines pròpiament relacionades amb les tasques agrícoles, tant en la comptabilitat com en els rebuts que es conserven, fa impossible desglossar aquestes partides, així com qualsevol intent de calcular per separat el cost dels materials dels jornals pagats. De totes maneres, els salaris per feines agràries representen sempre una part molt petita d'aquest capítol de la despesa ja que, durant el període que comprèn la sèrie, els Carles només explotaren en correu directe una petita porció de terres dedicades a conrear arròs durant les collites de 1835 i 1836, la vinya del mas Figueres, la sureda que es plantà a la muntanya de Sant Sebastià a partir de 1847 i potser també el bosc d'algun mas. El gran predomini del sistema d'explotació dels masos a través de la masoveria al terç de fruits va fer que la participació del propietari en les despeses d'explotació fos molt modesta, com a mínim fins a la seva implicació, a partir de 1856, en la mitgeria del mas Pinell.

Gràfic 38. Despeses d'exploració assumides pel propietari (1832-1863), en rals

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

La major part de les obres que apareixen en la comptabilitat són de simple manteniment de les infraestructures ja existents (recomposició de les cases —parets, teulades, etc.—, corrals, graners, forns, recs...), poques són despeses d'inversió en obres noves. Al segle XIX el propietari ja havia traspassat la major part del cost de la mà d'obra per fer feines de manteniment als seus masovers, imposant-los l'obligació de realitzar cada any un determinat nombre de jornals de paleta o de fuster a les cases i corrals de les heretats, i obligant-los també a fer-se càrrec de totes les feines de recompondre els recs, motes, marges i terraplens. Entre les poques despeses d'aquest tipus que sí que pagà el propietari i apareixen, per tant, a les llibretes de comptes, hi figuren les relacionades amb el manteniment dels colomars que hi havia a les residències del propietari a Girona i a Torroella de Montgrí, el producte dels quals servia bàsicament per al propi consum de la família Carles.⁴⁸³ Si bé la

483 Les 6 pessetes pagades a un fuster l'any 1834 per adobar la porta del colomar i alguns jornals fets al Castell de Carles els anys 1854 i 1856 per arreglar aquesta construcció ofereixen una notícia indirecta que els Carles, a la seva casa de Girona i a la de Torroella, criaven, sobretot per a l'autoconsum, coloms que

referència al manteniment dels camins apareix només en els contractes de la segona meitat del segle XVIII, l'any 1836 el propietari pagà una quantitat per adobar la carretera de la Feixa Metge i el 1846, 17 jornals per fer un camí nou en un camp de la Torre Bagura.

Ja hem vist que els materials emprats en aquestes tasques sovint eren produïts al mateix patrimoni, com ara fusta, calç del forn del mas Pinell, rajols i teules procedents dels drets del forn del mas Ral, pedra i canyes. L'anotació següent de l'administrador a la llibreta de 1841 ens n'ofereix un testimoni que ens torna a alertar sobre les mancances de la font:

Aviéndome olvidado de poner en la cuenta de cargo la Madera que he mandado hacer de los Arboles que se han cortado en las Heredades, no pondré en la Data la que se ha invertido en el techo de la Torre Bagura y en las puertas y ventanas y lo demás invertido en todas las casas de las Heredades ni tampoco el gasto de cortar los Arboles y hacer la madera, que todo se ha pagado de la misma madera.

Els salaris relacionats amb la producció agrària —que, com s'ha dit, significaven una despesa menor dintre de les despeses d'explotació assumides pel propietari a causa del gran predomini, durant el període analitzat, de l'explotació indirecta al terç de fruits dels masos— corresponien, bàsicament, a feines de netejar i pesar blat o ordi i deixar-lo a punt per ser comercialitzat, condicionar el cereal als graners, netejar i pentinar cànem, rentar llana (i de vegades fer-ne matalassos), cavar en el bosc d'algun mas, serrar arbres i convertir la fusta en bigues i cairats per a obres al patrimoni, i tragar productes (sobretot pagar els mossos encarregats de portar els grans de les heretats). Els anys 1835 i 1836 figuren també alguns jornals de *xarcolar* [treure males herbes], segar, lligar, transportar, batre i blanquejar *lo arròs de Dn Narcís* (recordem que Narcís de Carles recaptava parts de fruits de l'arròs, però que també explotava en conreu directe algunes terres sembrades d'aquest producte). Apareixen igualment, al llarg de tota la sèrie, jornals satisfets per

s'alimentaven de veces, faves, blat de moro, civada i restes de blat produïts al mateix patrimoni.

escatir oliveres, tant al mas Garriga com al mas Puig de Fellines, encara que en els contractes d'aquest últim no hi figurés aquesta obligació del propietari.

Per contra, si bé a la primera meitat del segle XIX els colons dels masos Puig de Fellines i Garriga de Navata havien d'efectuar també importants plantacions de ceps en les heretats que menaven, en els comptes no apareixen despeses relacionades amb aquestes vinyes ja que, com hem vist en els contractes de masoveria dels Carles, en el cas de la vinya l'aportació del propietari era nul·la. A partir de l'any 1853 hi figuren, tanmateix, despeses relacionades amb l'explotació de la vinya del mas Figueres. Atès que en els contractes de parceria o d'arrendament d'aquesta heretat no hi apareix cap referència a una vinya (ni en les obligacions de conreu ni entre els pagaments que havia de satisfer el masover), cal pensar en una explotació directa d'aquesta per part del propietari, que només es pot documentar a través d'un rebut de 1853. Aquest rebut informa que entre el 30 de gener i l'1 de maig d'aquell any —de manera coetània, per tant, a l'aparició de la plaga de l'oïdi a Catalunya, però en un context alcista dels preus del vi des de feia uns anys perquè la plaga ja havia afectat l'Estat veí— el propietari invertí un total de 5.339 rals en els materials i les feines de plantar la vinya del mas Figueres i fer pedra per a les parets de la tanca. Es plantaren 4.000 mallols procedents d'Albons, més una quantitat indeterminada de ceps que venien de Tor (a l'actual municipi de la Tallada d'Empordà);⁴⁸⁴ l'encarregat de supervisar totes les operacions fou Joan Devant Planas, fill de l'administrador, que l'any següent passaria a ser ell mateix el procurador dels Carles per defunció del seu pare. Una vegada plantada, apareixen a partir de llavors, i fins al final de la sèrie comptable, les despeses dels jornals de cavar (dues vegades l'any), podar, fer murgons i collir raïm en l'esmentada vinya.

Figuren en els comptes, així mateix, algunes notícies esparses de jornals pagats a dones per les feines més diverses: *por limpiar cañas* (1846); posar blat *al pasador* (1852); treure pedres d'una vinya (1853), o *escoger hojas de mais por los gergones* (1854). De vegades, les

484 El rebut especifica que es pagaren 32 rals a *Ramon Carreras de Bellcayre per fer mallols a la muntanya de tor y portarlos a torroella*, i 48 rals a *Ramon Arbosi per 4000 mallols de Albons y portarlos* (ADG.FCC, lligall en quart 12, rebut 106).

anotacions deixen clar que les tasques han estat realitzades alhora per homes i dones: dels 17 jornals pagats el 1845 *para componer un camino nuevo en un campo de la Torra Bagura*, 9 eren jornals d'home i 8, de dona, sense que el rebut indiqui si eren remunerats per igual; l'estiu de 1856 es pagaren a Narcís Codina i Rosa Almar, de Torroella, 4 jornals de garbellar blat i un altre jornal, per idèntic concepte, al mateix Narcís i a Margarida Juhera.

Apareixen, igualment, despeses derivades de les plantacions d'arbres. Algunes estan relacionades amb l'obligació, que hem vist en els contractes de masoveria, que el propietari aportés els plançons dels arbres de ribera que s'havien de plantar en els masos: així, el 1851, es pagaren 60 rals per a l'adquisició de 300 plançons d'om que havien de ser plantats a Palafrugell i Torroella. L'any 1852 el propietari pagà 218 rals (per 40 jornals) i 256 rals més l'any següent, per plantar un bosc (no consta de quina espècie d'arbres) a la Closa Pagesa; el 1852 es feu càrrec també dels jornals invertits en la construcció d'una séquia per regar-lo. La plantació d'aquest bosc a les seves expenses degué ser fruit d'un pacte oral amb el masover (germà de l'administrador); el fill del procurador fou, per altra banda, l'encarregat de la plantada de 1853. El 1856 es pagaren 20 jornals al masover del mas Sunyer de Serra per plantar bosc a la riba de la séquia del molí de Gualta. Es tracta, sens dubte, de testimonis indirectes del fet que el propietari explotava directament els boscos de les heretats (en els contractes de masoveria d'ambdós masos s'havia reservat el dret exclusiu de tallar i coronar arbres i plantes).

Els Carles van sufragar també algunes plantacions preventives, en moments puntuals, per defensar les seves terres de les avingudes de les aigües: el desembre de 1843, any d'aiguats,⁴⁸⁵ es pagaren 48 rals per 9 jornals de plantar tamarius a la bassa de la Fonallera i el Golf del mas Pinell *per detenir las ayguas del Riu Ter porque no fasian dañ en los erms de dit golfu*, i l'any següent 1.398 rals pel que tocà al mas Sunyer de Serra en el repartiment que es feu per a les obres de recomposició del riu Daró.

485 El setembre de 1843, la Revolta de la Jamància a Girona coincidí amb un gran aiguat que ocasionà més de 100 víctimes.

Durant el període analitzat, ja hem vist com el cost de fer plantacions de ceps i d'oliveres (se'n feren al mas Puig de Fellines i al mas Garriga de Navata) havia de ser assumit pels masovers; no obstant això, el 1846 el propietari pagà al de Fellines 40 rals *por el trabajo de plantar 54 olivos à mas dels que tiene obligacion*. Pel que fa a les noves plantacions, a partir de 1847, i fins al final de la sèrie comptable, apareixen les despeses ocasionades per la compra de glans i la feina de plantar-les, arran del canvi d'especialització, de vinya a sureda, impulsat en les peces de terra de la muntanya de Sant Sebastià de Palafrugell, *que é quitado* —anotava l'administrador— *á los sugetos que no querian pagar los census que tenían obligacion*. Ja m'he referit anteriorment a aquest procés de desposseïció dels subemfiteutes de Palafrugell promogut pel propietari, amb l'estreta col·laboració del seu administrador, i com els Carles, esperonats per la demanda de matèria primera de la indústria surera gironina, es feren càrrec directament de l'explotació de les suredes a semblança d'altres grans propietaris de la zona. Una vegada plantats, als comptes del patrimoni hi apareixen també despeses de cavar, esporgar i arreglar els suros.

La defensa de la propietat, tan preuada pels hisendats, tenia el seu cost en salaris i materials. Hi havia les despeses derivades de mesurar i/o marcar clarament el territori: el febrer de 1832 es pagaren 52 rals *per 4 termes per posar a la Heretat dels Rechs* [el mas Vicens de l'Escala], *2 per divisió de la Jasa de Matas y altres 2 per divisió de la Torra Forsosa, lo treball del Canador y fer la relació en la Curia del Sr. Joseph Bataller*, sense que, com veiem, els diferents conceptes (la compra dels termes, el sou de l'acanador i el del notari) puguin ser desglossats. Especialment virulenta fou, com ja s'ha comentat anteriorment, la resistència dels veïns de Torroella de Montgrí a deixar de fer ús (collir joncs, fer llenya, caçar...) dels terrenys coneguts com *el Golf i la Fonollera*, que formaven part del mas Pinell. A causa d'això, l'any 1837 el propietari decidí pagar 95 jornals *per netejar, trencar llantriscas* [per llentiscles] *y plantar espinas en la tanca del costat de las Devesas*, el 1840 hagué d'abonar la meitat del cost de *los 8 monjones que se han puesto y demás gastos que se han echo en la division del Golfo y Fonallera con las tierras del Comun* —la feina es realitzà el 9 d'octubre d'aquell any en presència dels comissionats del poble i l'apoderat dels Carles— i, per si encara no n'hi havia prou, el 1841, va sufragar 64,5 jornals *por hacer una sequia por serrar la*

Fonallera. Calia pagar també, és clar, els encarregats de vigilar les propietats —especialment els boscos—, que en aquesta època sovint cobraven en espècie. Els Carles en tenien un a Torroella de Montgrí (el 1838 es van entregar a Francisco Ponsatí 6 quarteres de blat i 8 botes de vi *por la conducta de Vigilar en la Fonellera y guardar la casa Castillo de Torruella*); un a Fellines (l'octubre de 1851 el procurador de Casa Carles signà un *documento al Guarda Bosque de Viladesens porque vigile los bosques y demás tierras del manso Puig de Fallinas*, tot assignant-li una retribució anual de 6 quartans de mestall —que pagarien a mitges el propietari i el masover d'aquell mas— i proporcionant-li *la chaqueta y demás* del seu uniforme),⁴⁸⁶ i un a Navata (el 1862 es pagà al masover del mas Garriga el salari de 20 mesos, vençuts a finals d'any, *del Guarda rural*;⁴⁸⁷ el sou de 1863,96 rals es pagà directament al guardabosc).

Pel que fa als *inputs* materials, no apareixen en els comptes referències a adquisicions de llavors per sembrar ni pinso o userda per als animals, però sí, com ja s'ha mencionat, algunes compres de plançons per efectuar plantacions d'arbres i de ceps joves per ser plantats en la vinya del mas Figueres. No s'hi troben tampoc notícies sobre la compra de cap mena d'adob, cosa prou comuna en els grans patrimonis catalans de l'època.⁴⁸⁸ Segons tots els indicis, doncs, les finques del patrimoni Carles, durant el període estudiat, consumien únicament els adobs orgànics (vegetals o animals) que produïen les mateixes heretats i que el propietari es preocupava d'assegurar en els contractes, com hem vist, prohibint als masovers vendre fems o obligant-los a tenir un determinat nombre de bestiar i a invertir els adobs resultants en el mas. Quant als productes químics, la primera notícia en els comptes és l'adquisició, a principis de març i de juliol de 1862, a Josep Casagran, de 7 i 1,33 roves de sofre per 105 i 19 rals,

486 Des de llavors, i fins al final de la sèrie, apareixen en els comptes les partides en espècie entregades cada any al guardabosc de Viladasens, que a partir de 1861 es pagaren en blat en lloc de mestall.

487 El mas Garriga acabava de ser desempenyorat pels Carles l'any 1861.

488 En els patrimonis analitzats per Garrabou, Planas i Sagner, *la compra de fertilitzants fou, durant tot el segle XIX, insignificant* i l'ús habitual d'adobs químics, quelcom que no es donà fins al segle XX (2001a: 81, 84-85). El mateix passà en el patrimoni de Sanaüja dels Torelló (Pascual, 2000: II, 120-121, 177-178).

respectivament, per a ser emprades en la vinya del mas Figueres. Els Carles, per tant, van introduir la utilització del sofre en la vinya el mateix any que el seu ús va generalitzar-se a França, on la plaga de l'oïdi havia arribat abans que a Catalunya.⁴⁸⁹ Atès que en els comptes de l'any següent (els darrers de la sèrie, que s'allarguen fins a mitjan 1864) tornen a aparèixer la compra d'un quintar de sofre i alguns jornals pagats per ensofrar la vinya dues vegades l'any, tant el 1863 com el 1864, cal suposar que a la vinya del mas Figueres es realitzà aquesta operació de manera regular a partir de llavors.

Foren importants, en canvi, les compres de bestiar de treball i de cria (bous, vedells i vedelles, porcs i xais) per a la mitgeria del mas Pinell a partir de 1856. A més, aquell any el propietari adquirí a Joan Fort, de Pals, 9 cavalls per a l'eugassada del mateix mas, i una altra eugassada l'any 1860 al comerciant de Sant Feliu Joan Julià, per 4.640 rals. Recordem que en els contractes de mitgeria del mas Pinell el propietari es reservà l'eugassada (que li reportava uns bons ingressos en concepte de drets de batuda), cedint al masover la tercera part de les cossures per raó de la participació en les despeses del seu manteniment. Per aquest motiu, i perquè l'adquisició d'aquests animals no figura satisfeta a mitges amb el masover, sinó íntegrament per Joaquim de Carles, no l'he inclosa entre les despeses associades a la mitgeria agropecuària del mas Pinell, que veurem més endavant.

Les inversions productives, tot i no ser abundants, no es troben absents de la documentació. A més de les relacionades amb les plantacions, que ja s'han comentat, destaca la construcció d'infraestructures relacionades amb la producció d'oli i vi. L'any 1835, coincidint amb l'obligació imposada al masover del mas Garriga de Navata en el contracte de 1832 de plantar-hi cada any 12 oliverons, el propietari li pagà una quantitat per *las prensas de oli que férem*. L'any 1861, després de recuperar l'heretat —el mas Garriga havia estat venut a carta de gràcia l'any 1847—, juntament amb alguns jornals d'escatir oliveres, es pagaren al masover alguns *remendos y bastrets en el molí de fer oli y un safretix en lo hort de la casa*. Entre 1844 i 1847 figuren pagaments al parcer del mas Puig de Fellines, que havia avançat els diners, per a la construcció d'una premsa d'oli en aquella

489 A Catalunya l'aparició de l'oïdi fou el 1852 (Giralt, 1990: II, 227-230).

heretat. El 1844 s'entregaren 24 rals a un ferrer de Palafrugell *por 2 ligadas de yerro por el tinage de poner las hubas* i el 1846 es comprà una cuba para poner las hubas y hacer el vino a la mateixa localitat.

El propietari invertí, així mateix, en la creació de noves infraestructures de rec. Els anys 1835 i 1836 estigueren relacionades sobretot amb la producció d'arròs que els Carles explotaven en conreu directe (figuren alguns jornals per adobar les branques, i fer-ne una de nova, per al rec d'aquest producte). L'any 1833 es pagaren 12 jornals per fer un rec nou en el quintar del mas Ral; el 1846, 405 rals per a la construcció d'una séquia a la Closa Pagesa; el 1848 es pagà a mitges amb el masover una séquia nova a la Torre Bagura; el 1850, 240 rals per *la cloaca que se á hecho en el puente de la Torre Bagura por el riego de las heredades Manso Puig y Figueras, Manso Real y Torra Bagura*; el 1857, 1.638 rals per ampliar i netejar la séquia del mas Pinell i construir-hi cinc recs transversals; l'any següent més jornals per a la construcció de séquies i el condicionament dels terraplens del mateix mas, i el 1863, 85 jornals fets *en la asequia nueva* del mas Ral i la meitat del cost d'una séquia feta de comú acord amb A. de Quintana a la Closa Pagesa. Recordem que, en el cas de fer-se obres extraordinàries al mas, seguí essent habitual que el propietari assumís la major part de la despesa. Igualment, per millorar la capacitat productiva de l'heretat, a partir de 1856 apareixen pagaments a la comtessa de Peralada *por la contribucion de la agua de sobre molas del molino de Gualta para la destruccion de los salancos de la Closa Pagesa*; la llibreta de 1863 especifica que s'abonaren 280 rals per *anaiguar 20 vessanas salancas en la Pagesa*.

La major inversió que realitzaren els Carles en el sector agrari durant el període estudiat fou la relacionada amb la posada en marxa i posterior explotació de la mitgeria del mas Pinell, com posa de manifest el gràfic 38 amb l'enorme augment de les despeses assumides pel propietari a partir de l'inici d'aquesta (1856). Part del preu de la venda perpètua del mas Vicens de l'Escala, l'any 1855, serví per desempenyorar el Pinell (que havia estat venut a carta de gràcia el 1828), poder fer-hi millores i comprar eines i animals per a la seva explotació. Des de llavors el Pinell combinà la producció agrària amb l'especialització ramadera (la cria de bestiar porcí, boví i de llana, a més de l'eugassada que es reservava el propietari), seguint la dedicació que ja havia tingut el mas des de molt lluny. Pel que fa als tractes, recordem que, segons el contracte signat

el 1857 amb Narcís Costa, pagès de l'Escala, el propietari i el masover es repartirien a mitges les despeses d'explotació, tant agrícola com ramadera, de manera que el primer aportaria la meitat de la sement i del cost de la compra i el manteniment del bestiar, de les eines i arreu de pagès, dels jornals dels mossos, criats, pastors i jornalers, i de les despeses de manescal, ferrer, carreter i medicaments per als animals. En la comptabilitat, l'administrador no creà un apartat nou per anotar-hi totes les despeses vinculades a la mitgeria del mas Pinell sinó que, en la *data*, al final del capítol *Manutención de la casa* —el qual, a partir de l'any 1857, passà a dir-se *Manutención de la casa y demás gastos ofrecidos*—, obrí un subapartat sota l'epígraf *Sigue la manutención que corresponde á mi Sr. Pral. por el manso Pinell*. Dins d'aquest, apuntava totes les entregues en espècie que havia efectuat al mig masover en concepte de la meitat del gra i altres productes per a sembrar i alimentar el bestiar, la manutenció del parcer i despeses del manescal, ferrer, roder i treballs de la sega, sense que puguem saber si havien estat realment pagats pel masover en espècie o bé si tan sols era la forma com ell preferia recuperar el que havia avançat. En aquest apartat l'administrador també anotava, en un sol apunt i sense especificar més, l'import total del que havia pagat en metàl·lic al parcer per la meitat de les despeses efectuades en *salarios, enceres de labranza, compras de cabales, incluidas las cuentas de boticario* i l'oli per al consum de la casa del masover.

Les anotacions de les entregues en espècie sovint també barrejaven conceptes: entregades a Narcís Costa, per exemple, 14 quarteres d'ordi *por la mitad de la siembra y harina para engordar los cerdos* o 4,75 quarteres de *mais y mijo por siembra y engordar los cerdos*. Les despeses relacionades amb les obres a l'heretat (materials i transport d'aquests, jornals de peó, netejar i fer séquies i treballs als terraplens), en canvi, el procurador les anotava, per ordre cronològic i barrejades amb les de la resta de propietats, en el darrer apartat de la *data*, dedicat a registrar les obres, compres de bestiar i eines de conreu, despeses per escriptures i administració del patrimoni.⁴⁹⁰ Si bé, doncs, l'inici de la important mitgeria del mas Pinell significà una major

490 En l'anàlisi dels comptes, he comptabilitzat en canvi totes les despeses relacionades amb la mitgeria del mas Pinell en l'apartat de les despeses d'explotació del patrimoni per obres i salaris.

implicació del propietari en l'explotació del seu patrimoni, és evident que no se'n portava una comptabilitat prou acurada com per poder calcular-ne convenientment la rendibilitat.

En qualsevol cas, el cost anual per a Joaquim de Carles de la mitgeria del Pinell segons la comptabilitat elaborada per l'administrador fou el que figura en el quadre 23. Com veiem, després de fluctuar durant els primers anys de posada en marxa de l'explotació, la despesa total assumida pel propietari es va moure entorn dels 20.000 rals anuals. Prop de la meitat d'aquests eren satisfets en espècie (aviat, a partir de 1858, amb un nombre reduït de productes —blat, civada, ordi, blat de moro i faves—, dominant sempre el blat).

La despesa en metàl·lic dedicada a sufragar els costos dels salaris dels dependents i jornalers, eines de conreu, compra de bestiar, medicaments per als animals i apotecari es va moure, d'una manera prou estable, entorn dels 5.500 rals (l'any 1863 figura per aquest concepte, de fet, la despesa de dos anys); mentre que l'import gastat en obres a l'heretat fou molt més variable i tendí a decreixer després de les grans inversions dels primers temps (destaquen, l'any 1857, els 5.821 rals pagats a un paleta per *arreglar la habitació del masover*, la cort dels bous i el graner, a més dels 1.638 rals abonats per engrandir i netejar una séquia i fer-ne cinc més de transversals).

Quadre 23. Cost anual per al propietari de la mitgeria del mas Pinell (1856-1863), en rals

Any	Pagat en espècie (valor total en rals)	Pagat en metàl·lic		TOTAL
		Salaris dels dependents i jornalers, eines, apotecari, compra de bestiar	Obres a la casa, séquia i terraplens	
1856	9,4 hl blat; 0,7 hl civada; 0,7 hl ordi; 3,3 hl mestall; 2,2 hl blat de moro; 5,2 hl faves; 0,4 hl mongetes (2.167,5)	11.710,0	3.327,0	17.204,5
1857	39,4 hl blat; 39,1 hl civada; 10,9 hl ordi; 10,9 hl blat de moro; 5,4 hl faves; 4,3 hl mill; 1,8 hl restes de batuda (6.952,0)	8.853,0	16.460,0	32.265,0
1858	63 hl blat; 35,4 hl civada; 5,1 hl ordi; 10,1 hl blat de moro; 6,1 hl faves (8.512,0)	5.717,5	6.896,3	21.125,8
1859	76,7 hl blat; 55 hl civada; 17,4 hl ordi; 1,5 hl blat de moro; 3,8 hl faves (10.022,5)	5.066,0	11.317,6	26.406,1
1860	76,7 hl blat; 43,4 hl civada; 10,1 hl ordi; 3,4 hl blat de moro; 2,9 hl faves (9.568,0)	5.793,7	5.222,5	20.584,2
1861	72,3 hl blat; 37,6 hl civada; 10,9 hl ordi; 7,6 hl blat de moro; 6,9 hl faves (11.082,0)	5.540,5	2.937,0	19.559,5
1862	72,3 hl blat; 21,7 hl civada; 14,5 hl ordi; 8,7 hl blat de moro; 7,2 hl faves (10.612,0)	5.775,8	2.330,0	18.717,8
1863 ¹	72,3 hl blat; 17,4 hl civada; 20,3 hl ordi; 5,4 hl blat de moro i mill; 6,5 hl faves (9.144,0)	10.516,0	1.283,0	20.943,0

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

NOTES. ¹ Els comptes de 1863 inclouen un any i mig, fins al 30 de juny de 1864; ha estat impossible desglossar les despeses corresponents únicament a l'any 1863.

Malgrat la seva importància, les llibretes solen ser molt imprecises pel que fa a la compra de bestiar per a l'heretat. Per posar en marxa l'explotació pecuària del mas, el novembre de 1856 es van adquirir 12 vedelles i 2 vedells a la fira d'Amer, aleshores una de les més importants de l'àrea de Girona; el desembre, es van comprar a Joan Fort de Pals quatre parells de bous per llaurar i dos parells més de dos i tres anys, i, el gener de l'any següent, 8 porcs al mas Vicens de l'Escala (heretat que els Carles s'havien venut el 1855) i una mula. La meitat del cost de tots aquests animals ascendí a 10.840 rals. En els comptes de 1857, però, ja només hi figura que el propietari gastà 5.332 rals en la meitat del cost de la compra de 12 vedelles i 2 vedells a la fira d'Amer, més dos porcs *para criar y ganado lanar*, sense donar més detalls; el 1858 es pagaren 2.366 rals al mig masover per la meitat de l'adquisició *de cabales para criar, como son cerdos y carneros*; el 1859 no hi apareixen compres de bestiar, i, a partir de la llibreta de 1860, figura que se li pagaren cada any al masover la meitat de les despeses de la parceria, *inclusas las compras de cabales*, sense especificar quins animals s'adquiriren ni on, i sense desglossar l'import invertit per aquest concepte d'altres tipus de despeses. Recordem, finalment, que de la compra d'exemplars per a l'eugassada que hi havia al Pinell, al marge de la mitgeria, se'n feia càrrec en exclusiva el propietari a fi d'extreure'n uns ingressos llogant-la per fer feines de batre en altres masos de la rodalia.

Finalment, pel que fa a les inversions immobiliàries, en l'àmbit agrari s'efectuà l'ampliació de la casa d'un mas l'any 1852;⁴⁹¹ però destaca, per sobre de tot, la inversió per incrementar la renda urbana del patrimoni, que suposà l'any 1844 una despesa de 8.256 rals per obrir una botiga en els baixos de la Casa Carles de Girona.

6.2.3. La despesa d'administració

Les despeses d'aquest apartat tenen tant a veure amb les diverses tasques que assumia l'administrador com, bàsicament, amb la

491 Aquell any consten materials i jornals pagats per una *piesa nueva que se a hecho en el Manso Real*, sense que l'administrador indiqui ni les mides ni l'ús que se'n farà, ni sigui possible comprovar, per la manca d'un contracte prou prou en el temps, si aquesta ampliació repercutí en un augment de la renda que havia de pagar el masover.

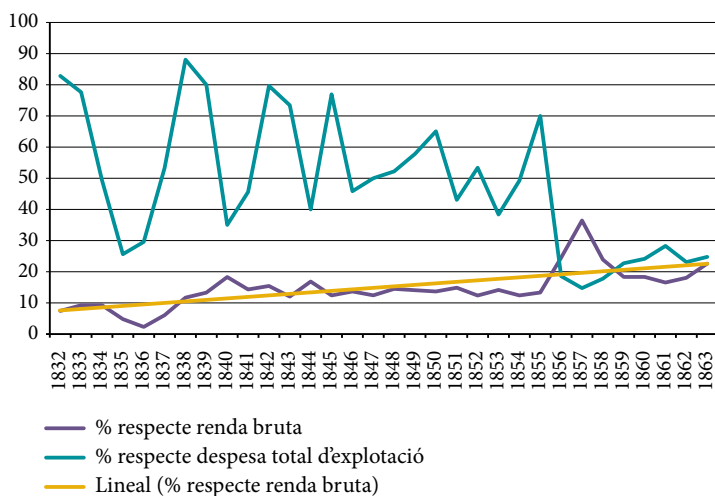
defensa jurídica i legal dels béns i les rendes del patrimoni. Són despeses d'advocats, tramitació d'expedients (per exemple, per a l'adjudicació dels beneficis o el permís per celebrar missa a la capella de Casa Carles),⁴⁹² originals o còpies d'escriptures notariales i altres documents, etc. Es tracta d'un capítol vital per a la bona gestió i la supervivència del patrimoni. Destaquen especialment, no per l'import econòmic sinó per la seva importància en la defensa efectiva i unilateral dels drets de propietat dels Carles en l'entorn conflictiu que en aquella època els enfrontava amb els veïns de Torroella de Montgrí pels drets de caça i altres usos en els terrenys anomenats *el Golf* i *la Fonollera* del mas Pinell, els diners pagats l'any 1840 (i de nou el 1855) al pregoner per publicar un ban, i deixar-ne constància notarial, declarant tancades totes les terres que els Carles posseïen en aquella vila (fent especial menció del Golf i la Fonollera) amb pena de multa per als infractors; i els 80 rals entregats a l'escrivà Genís Prats per l'escriptura de conveni que acompanyà la divisió d'aquells dos terrenys de les terres del Comú de Torroella l'any 1840. També l'import abonat el 1857 a *Damian Seguer secretario del ayuntamiento para instruir el expediente junto el papel sellado para la declaración de guarda rural*.

La despesa d'administració oscil·là entre els 8.000 i els 15.000 rals entre 1838, quan s'establí el sou de l'administrador proporcional a la renda que administrava, i el final de la sèrie comptable, movent-se d'una forma prou estable la major part dels anys entorn dels 10.000 rals i amb tendència a pujar al final arran de l'augment dels ingressos i les despeses que comportà la participació del propietari en la mitgeria del mas Pinell (vegeu el valor absolut de les despeses d'administració en el gràfic 38). La importància percentual d'aquesta partida dintre del total dels costos d'explotació assumits pel propietari queda mediatitzada pel vaivé de les despeses en obres i salaris i cau, a partir de 1856, per l'augment d'aquelles despeses dirigides al Pinell. En qualsevol cas, però, mai davalla per sota del 15 % i es mou com a mínim per sobre del 35 %, i el més sovint superant el 50 %, del total de les despeses d'explotació la major part dels anys abans

492 A la llibreta de comptes de 1849 hi figuren entregats 800 rals a la cúria eclesiàstica *por los gastos del expediente por el premiso de celebrar missa en la capilla de la Casa*, junt amb 12,3 rals pagats *al Sr. Figueras por el recurso*.

de 1856, seguint valors comparables amb els d'altres patrimonis agraris catalans que disposaven d'administrador.⁴⁹³ Per altra banda, la despesa d'administració supera sempre el 10 % de la renda bruta del patrimoni també des de 1838, amb una tendència a l'alça a partir de 1856, quan la renda bruta se separa de l'ingrés brut arran de l'augment de les despeses dedicades al mas Pinell. Sigui com sigui, entre 1838 i 1863, va oscil·lar la major part dels anys entre el 10 i el 20 % de la renda bruta del patrimoni.

Gràfic 39. Percentatge de la despesa d'administració respecte a la renda bruta i al total de les despeses d'explotació assumides pel propietari (1832-1863)

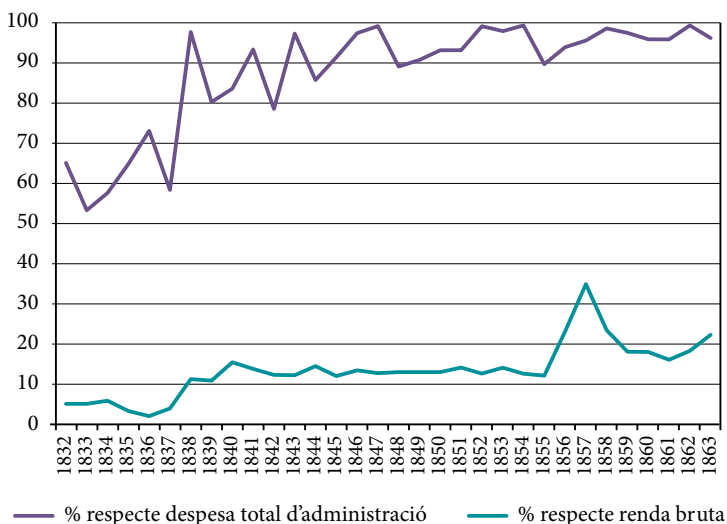
FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

Com s'observa en el gràfic següent, la major part d'aquest capítol de la despesa correspon al sou de l'administrador, que durant el període

493 En els patrimonis analitzats per Garrabou, Planas i Saguer, *allí donde existía un administrador, el valor de esta partida [els costos totals d'administració] se situaba normalmente por encima del 50 % de los gastos corrientes de explotación* (Garrabou, Planas i Saguer, 2002: 314-315; 2001a: 86-88).

analitzat consistí en 1.600 rals fixos fins a l'any 1837 i en un 10 % de la renda administrada del patrimoni a partir de 1838.

Gràfic 40. Percentatge del sou de l'administrador respecte a la renda bruta i la despesa total d'administració (1832-1863)

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

Com veiem, si fins a 1837 el sou del procurador representà entre el 53 i el 73 % de l'import gastat en administració, aquesta xifra s'enlairà fins a valors molt superiors a partir de 1838, fregant fins i tot alguns anys molt de prop el 100 % de la despesa total d'aquest capítol. Cal recordar, de totes maneres, que amb el canvi de sistema de retribució Josep Devant va assumir tota una sèrie de despeses de les quals abans es feia càrrec el propietari (viatges, correu, canvi de diner, enviar productes a la Casa Carles de Girona i pagar els majordoms de Torroella i Palafrugell), amb la qual cosa aquest gran augment del sou del procurador és, en bona part, aparent. Representant uns valors tan alts, és lògic que la retribució de l'administrador dibuixi, en relació amb la renda bruta del patrimoni, una corba similar a la que ja hem observat en el cas de la despesa total d'administració, amb percentatges que oscil·len entre el 10 i el 14 % la major part

dels anys entre 1838 i 1855 i l'ascens a partir de 1856 pels motius ja explicats anteriorment.

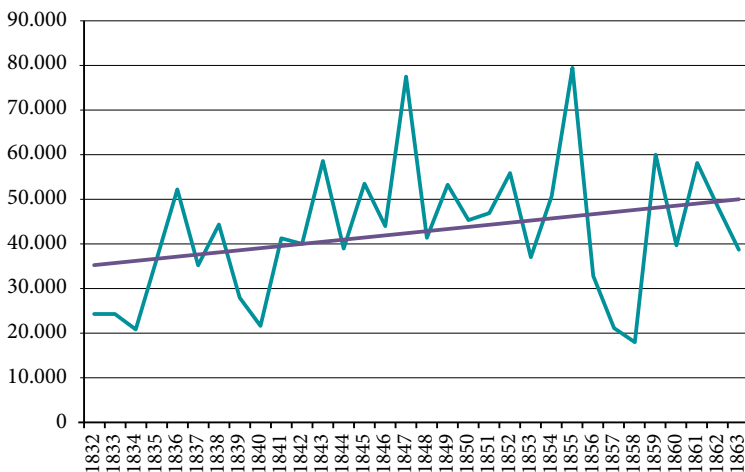
6.3. LA RENDA NETA DEL PATRIMONI

Calcularem ara la renda neta que li quedava al propietari una vegada deduïdes, de la renda bruta, les despeses per raó de la part de les contribucions de què es feia càrrec, els censos i l'endeutament. El resultat d'aquesta operació és el gràfic de l'apartat següent.

6.3.1. L'evolució de la renda neta del patrimoni (1832-1863)

La tendència de la renda neta del patrimoni Carles entre 1832 i 1863 fou a l'alça, tal com observàvem en els casos de l'ingrés i la renda bruta.

Gràfic 41. Renda neta del patrimoni Carles (1832-1863), en rals

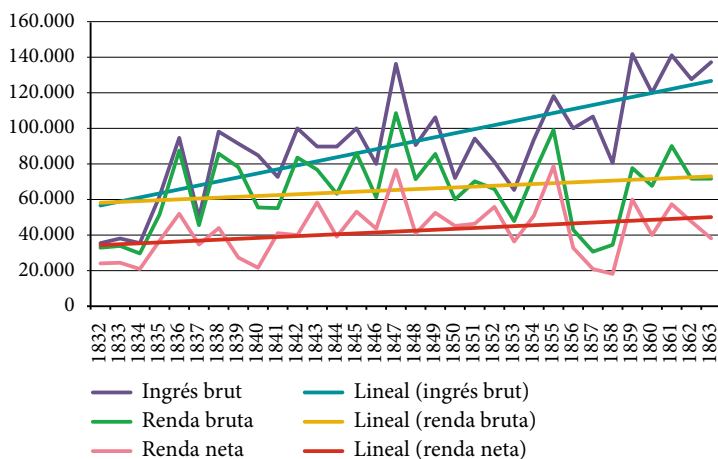

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

La seva evolució segueix força les oscil·lacions de la renda bruta (també registra la forta caiguda dels anys de 1856 a 1858 i la

recuperació posterior), de manera que les línies de tendència de l'una i l'altra, a diferència del que passa amb la que correspon a l'ingrés brut, corren paral·leles i no s'aproximen o se separen al final del període.

Gràfic 42. Ingrés brut, renda bruta i renda neta del patrimoni Carles (1832-1863), en rals

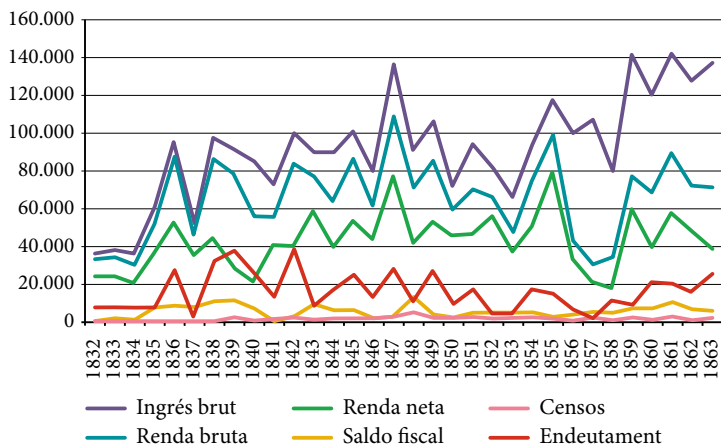

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

Clarament, el que determina que en alguns moments es produeixi un augment significatiu de la distància entre la renda neta i la renda bruta, és a dir, una major caiguda de la primera respecte de la segona, molt més que el pes dels censos o la fiscalitat, és el grau d'endeutament que arrossega el patrimoni.

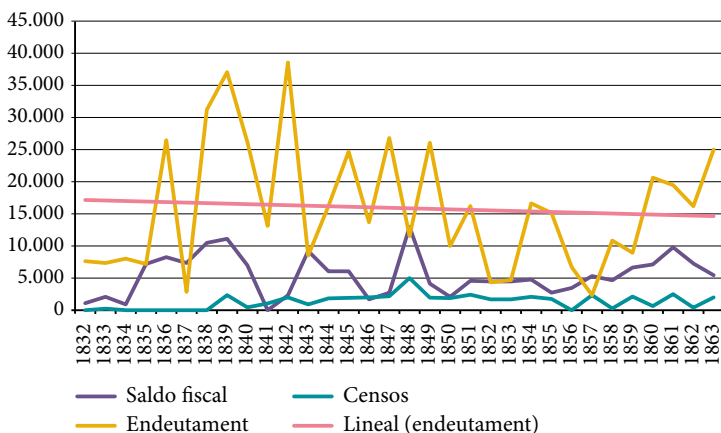
En efecte, tot i que tant en termes absoluts com relatius —sobre la renda bruta total— el pes de l'endeutament tendí a disminuir al llarg de la sèrie, sempre registrà valors molt més alts que la fiscalitat que pagava el propietari o els censos que gravaven el patrimoni.

Gràfic 43. Ingress brut, renda bruta i renda neta del patrimoni Carles (1832-1863), en rals

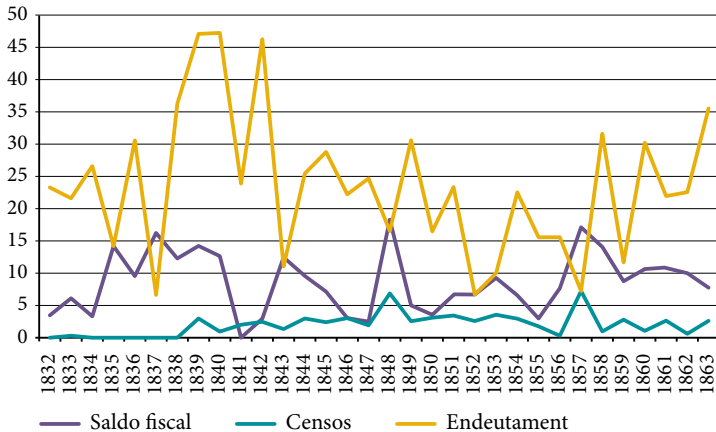
FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

Gràfic 44. Despeses per contribucions, censos i endeutament del patrimoni Carles (1832-1863), en rals

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

Gràfic 45. Percentatge de les contribucions, els censos i l'endeutament respecte a la renda bruta (1832-1863)

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

6.3.2. Les contribucions

Com hem vist en els contractes de masoveria, en el període que comprèn la sèrie comptable havia culminat ja el procés de traspassar al masover totes les contribucions ordinàries de l'heretat (el cadastre i, a partir de 1845, la contribució territorial), mentre que el propietari solia fer-se càrrec de la totalitat o bé d'una part (sovint la meitat) dels possibles augments del cadastre i les noves imposicions. De totes maneres, malgrat el que s'hagués pactat per escrit, també podien alterar-se els tractes de forma oral per arribar a nous acords, tal com posa de manifest la comptabilitat dels Carles: si bé en el contracte del mas Garriga de l'any 1862 s'havia estipulat que el masover pagaria totes les contribucions, els anys 1861 i 1862 el propietari en pagà la meitat *por convenio*; a partir de l'any següent ja les pagà totes el parcer.

Per altra banda, la variabilitat en aquesta qüestió podia ser gran i no sempre se seguia un únic patró ni tan sols a l'interior d'un mateix patrimoni. Així, per exemple, en els comptes de l'any 1949 s'observa com els masovers dels masos Puig, Figueres, Ral, Torre Bagura, Closa Pagesa, Sunyer i Vicens pagaven el *catastro* (diu encara la llibreta, tot

i que des de 1845 havia estat substituït per la contribució territorial), mentre que el propietari en pagava els *augmentos*; el masover del mas Puig de Fellines —malgrat estar cedit al terç de fruits com els anteriors— pagava el *cadastre* i la meitat dels *augmentos* (l'altra meitat la satisfieien els Carles); els parcers del camp Llopart de Fontanilles pagaven igualment la contribució territorial, i el propietari pagava també, a Torroella de Montgrí, totes les contribucions que afectaven el Castell de Carles, les rendes i presons i, a Palafrugell, el *catastro* i *augmentos* de la casa, horta, camp, rendes i del mas Gombau (que es trobava arrendat a preu acotat) *por no tener obligacion ninguno dels arrendatarios*.

Quadre 24. Repartiment de les contribucions entre els masovers i el propietari del patrimoni Carles (1841 i 1849), en rals (en negreta la part que correspon al propietari)

Mas	1841					1849				
	Cadastre	Augments	Total	%	%	Territorial	Augments	Total	%	%
				Masov.	Prop.				Masov.	Prop.
Puig (TM)	1.137,4	14,3	1.151,7	98,8	1,2	1.138,4	550,8	1.689,2	67,4	32,6
Figueres	443,2	5,0	448,2	98,9	1,1	443,2	137,7	580,9	76,3	23,7
Ral	802,8	10,0	812,8	98,8	1,2	711,7	357,6	1.069,3	66,6	33,4
Torre Bagura	887,0	6,3	893,3	99,3	0,7	887,0	441,6	1.328,6	66,8	33,2
Closa Pagesa	1.615,3*	117,3	1.732,6	93,2	6,8	1.415,3	563,1	1.978,4	71,5	28,5
Sunyer	1.049,0*	238,0	1.287,0	81,5	18,5	1.049,0	1.006,2	2.055,2	51,0	49,0
Vicens	746,4	301,3	1.047,7	71,2	28,8	917,1	869,7	1.786,8	51,3	48,7
Puig (Fellines)	no apareix als comptes					300,0	173,5	647,0	73,2	26,8
							173,5			
Garriga	411,5	19,1	449,7	95,8	4,2	es trobava venut a carta de gràcia				
	19,1									

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes de 1841 i 1849.

NOTES. * Paga també per la contribució de les Esquadres de Valls.

Comparant els imports i la forma de repartir la contribució que afectava els masos els anys 1841 i 1849, es comprèn que l'any 1849 la llibreta seguís parlant de *catastro*. Com es pot deduir del quadre 24, tot i la introducció de la contribució territorial, és evident que la major part dels masovers devien haver arribat a un acord amb l'amo per seguir pagant la mateixa quantitat que en l'època del cadastre i que fou ell qui es feu càrrec de l'augment de contribució, per altra banda general. El propietari, de totes maneres, si bé pagà unes quantitats sensiblement més altes que abans, no arribà a satisfer, en la major part dels masos, més d'un terç —i en cap cas més del 49 %—, de les contribucions.

Els impostos que figuren satisfets en la comptabilitat són: el cadastre i els augments d'aquest, que foren substituïts per la contribució territorial a partir de la reforma fiscal de Mon-Santillán de 1845; únicament l'any 1832 consta pagada una quantitat pel quinzè del terme de Gualta;⁴⁹⁴ entre 1832-1844 i 1849-1859 apareixen pagaments *per les Esquadres de Valls*; la contribució del *culto y clero*, que fou creada el 1841 i durà fins a la reforma tributària de 1845, apareix als comptes entre 1843 i 1845 (els dos primers anys es pagaren els endarreriments de les anualitats des de 1841); la contribució de quintes figura entre 1843 i 1845, i el tan impopular impost de consums (establert per la Llei de pressupostos de 23 de maig de 1845, suprimit per la força revolucionària el 1854 i restablert el 1856, per ser una altra vegada abolit arran de la revolució de setembre de 1868)⁴⁹⁵ apareix en els comptes fins a 1854, i de nou a partir de 1857.

Cal considerar també la fiscalitat extraordinària derivada dels conflictes bèl·lics i dels processos revolucionaris de la primera meitat del segle XIX, juntament amb les dificultats cròniques de l'Estat, que el portaven a exigir préstecs reintegrables als contribuents: durant la Primera Guerra Carlina (1833-1840), com ja havia passat durant la Guerra del Francès, s'imposà una doble fiscalitat de guerra, és a dir, per una banda existiren les contribucions extraordinàries dictades per les autoritats liberals i els subministres exigits directament damunt

494 Es tracta de 166,81 rals pagats pel valor de 2,75 quarteres d'ordi i 2 quarteres i dos cops de forment que li tocava pagar a Narcís de Carles pel camp Llopart i la feixa Alagoda.

495 Martínez Alcubilla, 1892: III, 511-516.

del terreny per les tropes fidels a Isabel II⁴⁹⁶ i, per altra banda, entre 1836 i 1840 en el cas del patrimoni Carles, les exaccions exigides, també sobre el territori i sovint de manera violenta,⁴⁹⁷ pels carlins; la Segona Guerra Carlina (1846-1849) suposà l'any 1848 una contribució extraordinària que els Carles pagaren a les localitats de Torroella, l'Escala, Belcaire, Serra i Palafrugell per un valor total de 3.727,12 rals; es van satisfer igualment donatius *voluntaris* i *patriòtics* l'estiu i la tardor de 1840⁴⁹⁸ i préstecs reintegrables exigits pel Govern o les autoritats revolucionàries els anys 1836, 1843 i 1848.⁴⁹⁹

496 Figura als comptes, per exemple, que l'11 de setembre de 1834 es pagaren 7,8 rals *per pa, bascuits y Ayguardent per los crestinos que eran al Castell de Carles, a Torroella de Montgrí*.

497 Serveixi de mostra dels mètodes expeditius que empraven els carlins per cobrar les contribucions dels pobles el testimoni següent: en les llibretes dels anys 1846 i 1848 hi figuren retornats als Carles per l'Ajuntament de Serra 1.162,52 i 158,3 rals, respectivament, a compte dels 3.650,6 rals *que se adelantaron por orden del Ayuntamiento de dicho pueblo para el rescate del Sr Alcalde Juan Vilá que se hallava preso por los Carlines en Berga en el Mes de Mayo de 1839 por no tener pagado la contribucion que ellos havian impuesto a dicho Pueblo en dicho año*.

498 El 5 d'agost de 1840 es pagaren a Girona 1.000 rals *por el prestamo voluntario q[u]e ofrecio Dna Joaquina [...] en dicho dia, i, el 17 d'octubre del mateix any, just quan Espartero acabava de ser nomenat regent del Regne després del pronunciament del mes de setembre i les revoltes que l'havien seguit, es pagaren 400 rals al col·lector de la Junta de Girona por el donativo patriotico q[u]e ofrecio Dna Joaquina en primeros del corriente mes*. Aquest darrer donatiu, que la Junta Superior Governativa de la província exigí (mitjançant una circular publicada al BOPG de 28-9-1840) a totes les poblacions amb l'objectiu d'atendre les necessitats de la tropa, no fou realment voluntari: el 6 d'octubre l'Ajuntament de Girona informà a Joaquina de Mendoza que en *el inesperado caso* que no comparegués a la convocatòria que havia organitzat a fi de *admitir los ofrecimientos que, con arreglo al artículo 3º de dicha circular hagan los sugetos á quienes comprende [...] se le señalará la cantidad que se conceptúa proporcionada á sus facultades conforme así lo previene la mencionada Junta* (ADG.FCC, lligall en quart 9).

499 El 1836 figuren pagats un total de 4.060,84 rals per *lo imposat per lo govern en qualitat de reintegro per los milions*; en el marc de la Jamància, s'entregaren 2.000 rals pel préstec reintegrable ordenat el 10-10-1843 per la *Comisión de Armamento y Defensa de la Provincia* de Girona (comissió de la Junta Revolucionària), i el 1848 es pagaren 5.499,2 rals pel préstec dels 100 milions (per RD de 21-6-1848 s'exigiren 100 milions de rals com a avançament forçós reintegrable als contribuents que figuraven amb una quota superior als 1.000 rals per contribució territorial o industrial a les capitals, i a 500 rals en els pobles; Martínez Alcubilla, 1892: iv, 897).

Pel que fa al delme, només apareixen en la comptabilitat dues referències explícites al seu pagament: l'any 1838 els ja citats 765 rals pagats pel terç del delme de Torroella de Montgrí (els dos terços restants els degueren pagar els masovers), i el 1840, 81,81 rals en concepte del mig delme del camp Llopart de Fontanilles corresponent a l'any 1839. Ja s'ha comentat anteriorment que l'absència del delme en els comptes, així com en els contractes, deu estar relacionada amb el costum d'extreure'l del modoló abans de partir la collita entre el masover i el propietari. Tractant-se de dos imports tan petits, els he inclòs en el conjunt de les contribucions ja que no alteren la sèrie general, en la qual figura, per altra banda, la contribució del *culto y clero* mitjançant la qual les autoritats liberals substituïren definitivament el delme l'any 1841. Recordem, però, molt especialment en aquest punt que els Carles, igual com altres propietaris útils d'altres parts de Catalunya i de l'Estat espanyol, van demostrar tenir la força suficient per incorporar el delme extingit a la seva renda, de manera que el que ingressaren de més a partir de llavors sobrepassà amb escreix el que els tocava pagar per la contribució del *culto y clero*.

A través dels comptes de l'administrador resulta impossible desglossar l'import satisfet per cadascuna de les contribucions pagades al llarg de tota la sèrie. Fins i tot consultant els rebuts, sovint no és possible ni tan sols separar els impostos ordinaris de les imposicions extraordinàries, per la qual cosa només es pot calcular l'import anual pagat pel conjunt de les contribucions. La manera com es pagaven aquestes, per altra banda, patí una modificació important a partir de 1851. Fins a aquella data, els masovers pagaven totes les contribucions que afectaven llurs masos i després el propietari els retornava els augments del cadastre i les contribucions extraordinàries de guerra, si era el cas (les dels carlins les pagaven a mitges l'amo i els masovers); només en el camp Llopart es feia el contrari i els seus parcera abonaven més tard el cadastre als Carles; el propietari pagava directament la contribució del *culto y clero* (el masover del mas Garriga era l'únic que en pagava una part —dos terços—, i també la meitat dels augments del cadastre), amb l'excepció del mas Sunyer de Serra, en què l'avançava el masover i després l'amo la hi retornava. Per contra, de 1851 en endavant se seguí el sistema invers en el patrimoni radicat a Torroella de Montgrí i Fontanilles —el propietari pagava cada any totes les contribucions (real, esquadres i consums)

i després els parcers li retornaven la contribució ordinària del mas que menaven—; l'amo pagava també tota la contribució dels béns de Palafrugell *por no tener obligaci6n los Arrendatarios*; mentre que en la resta de masos (el mas Sunyer, amb terres a Serra, Llabià i Sant Iscle; Puig de Fellines; Vicens, amb terres a l'Escala i Belcaire; Garriga de Navata, i la part de la Closa Pagesa situada al terme de Gualta) se seguí fent com abans: primer els masovers pagaven els impostos i després els Carles els retornaven els augments de contribució que pertocaven. El canvi que s'implementà l'any 1851 sembla obeir clarament a una estratègia per simplificar l'administració i les gestions a fer, més que a consideracions d'altra índole.⁵⁰⁰ D'aquesta manera l'administrador pagava totes les contribucions només en tres localitats (Torroella de Montgrí —on residia—, Fontanilles i Palafrugell) i s'estalviava d'abonar-les en tot un conjunt de pobles més, en els quals avançaven els diners els masovers i llavors ell només havia de passar-hi comptes, com els hi passava sobre les parts de la collita i altres qüestions. Tot plegat resultava més simple. El fet que els Carles avancessin totes les contribucions de la Closa Pagesa a Torroella de Montgrí i el masover avancés les de les terres d'aquest mas corresponents al terme de Gualta confirmaria aquesta hipòtesi: la lògica del canvi de sistema fou la simplificació de la gestió contributiva del patrimoni i, en virtut d'aquesta, no es tingué en compte el mas com una unitat fiscal en si mateix.

Per conèixer quin era el valor de la fiscalitat que pesava sobre la renda del patrimoni s'ha de calcular el saldo fiscal resultant de la diferència entre les contribucions que a la comptabilitat figuren pagades pel propietari i els diners que pel mateix concepte li foren retornats pels seus parcers i masovers, però també per diverses institucions (els ajuntaments de Girona, Torroella de Montgrí i Serra de Daró o la

500 Em refereixo, especialment, a la recomanació efectuada per l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre als propietaris, després de la crisi de la fil·loxera, que paguessin ells directament les contribucions —en lloc de deixar que ho fessin els rabassaires i parcers— com una forma de defensar els seus drets de propietat en contra de les pretensions d'aquells (Garrabou, Planas i Saguer, 2001a: 151). Sense desestimar que també consideressin el valor del pagament de les contribucions com una prova de propietat i una defensa dels seus interessos, no he trobat cap testimoni que corrobori aquesta motivació per part dels Carles l'any 1851, prou allunyat, per altra banda, de la crisi finisecular.

Contabilidad de Hacienda Pública de Gerona) pels diners que s'havien avançat, per exemple, per l'alliberament de l'alcalde de Serra dels carlins o pel préstec dels 100 milions. A l'hora d'analitzar la sèrie del saldo fiscal (gràfics 43, 44 i 45), cal tenir en compte els canvis patrimonials més importants que van produir-se durant el període analitzat: la venda a carta de gràcia dels masos Torre Bagura (entre 1829 i 1837), Pinell (entre 1828 i 1855, no reapareixen les seves contribucions fins als comptes de 1857) i Garriga (entre 1847 i 1861), i les vendes perpètuas del mas Vicens (l'any 1855) i *les feixes dels comuns* de Pals (el 1860, de les quals s'havia pagat contribució des de 1856). La sèrie tampoc no comptabilitza les contribucions de les dues cases de Girona (la Casa Carles de la plaça del Vi i la casa del carrer Nou del Teatre) perquè no les pagava l'administrador; devia fer-ho directament el propietari amb els diners que aquell li enviava a la residència.

El fet que no sempre les contribucions se saldassin els mateixos anys que s'havien pagat i s'acumulessin de vegades ròssecs que es liquidaven més tard, accentua la poca regularitat de la corba del saldo fiscal i provoca que alguns anys sigui més alta del que li pertocaria (com el 1835, quan els Carles pagaren als masovers les contribucions extraordinàries de diversos anys que aquells havien avançat)⁵⁰¹ o, per contra, s'acosti al 0 si de cop es recuperaven molts diners avançats anteriorment (com l'any 1841, quan els Carles, a més de 320 rals que els foren retornats pels parcers del camp Llopart, ingressaren 1.325,12 rals de l'Ajuntament de Girona *por el adelanto havia hecho Dn Narcis de Carles del coste de la ceres de la Calle nueve [sic per nueva] i el prestamo Voluntario havia hecho Dna Joaquina en el mes de Agosto del pasado año*). Es podria atenuar el vaivé de la sèrie calculant mitjanes per períodes de diversos anys, però m'ha semblat interessant reflectir-la tal com resulta dels comptes de l'administrador perquè així reflecteix el fet que les contribucions afectaven financerament de manera irregular el patrimoni Carles.

501 Havent passat comptes amb els parcers, les contribucions extraordinàries endarrerides que abonaren els Carles l'any 1835 foren les següents: al masover del mas Ral, les dels anys 1833 i 1834, a més de les corresponents a 1835; al masover del mas Carles, les de 1825 a 1828 de dit mas i les de 1829 a 1835 del camp Llopart; al masover del mas Sunyer, les dels anys de 1831 a 1835, i al masover del mas Garriga, les de 1832 a 1835.

En xifres absolutes (gràfic 44), després dels tres primers anys anormalment baixos perquè, com s'ha explicat, el propietari no liquidà una colla de contribucions endarrerides amb els masovers fins a l'any 1835, es dibuixa clarament una corba ascendent fins al final de la Primera Guerra Carlina (1840) a causa de la sobrecàrrega contributiva provocada per la doble fiscalitat de guerra. La punta de 1843 s'explica perquè es pagaren anualitats endarrerides de la contribució del *culto y clero*, a més de la que pertocava aquell any, i pel pagament d'un préstec reintegrable exigint en el marc de la Jamància. L'any 1848, a les contribucions ordinàries, s'hi afegiren les extraordinàries causades per la Segona Guerra Carlina i el pagament del préstec dels 100 milions.

En termes relatius (gràfic 45), el saldo fiscal assolí la major part dels anys valors que se situen entre el 5 i el 15 % de la renda bruta del patrimoni.⁵⁰² Obviant els tres primers anys de la sèrie, durant el període 1835-1844 representà una mitjana anual del 10,4 % de la renda bruta i del 15,8 % entre 1845 i 1863, després de la reforma de Mon-Santillán; uns valors similars als d'altres grans patrimonis catalans.⁵⁰³ La importància d'aquest increment, de totes maneres, caldria matisar-la pel fet que en els comptes no apareix registrat el pagament del delme.

Segons els estudis realitzats, els anys que comprenen la sèrie es corresponen amb un període de moderada pressió fiscal sobre el sector agrari espanyol.⁵⁰⁴ Tenint en compte l'evolució del saldo fiscal en termes relatius sobre la renda bruta del patrimoni, i recordant

502 Fent una estimació, si s'afegís la contribució de les dues cases de Girona (que fou de 755 rals l'any 1847 i de 779 rals el 1849), els valors podrien elevar-se entre un 0,7 % i un 2,5 % com a màxim, segons els anys.

503 Si bé el període que tractem sembla caracteritzat per trajectòries força divergents entre els grans patrimonis agraris catalans, els valors del patrimoni Carles s'assemblen, per exemple, als del patrimoni de Plegamans del marquès de Sentmenat o al patrimoni Coll de Guissona, i són inferiors als que presenten els patrimonis Nuix i el de Sentmenat de l'esmentat marquès, tots ells estudiats per Garrabou, Planas i Sagner (2001a: 153-155). També són inferiors als del patrimoni de Sanaüja analitzat per Pere Pascual, en el qual, entre els anys 1841 i 1910, l'import abonat per impostos suposà entorn d'un 25 % de la renda obtinguda pel propietari (2000: II, 228)

504 Garrabou, Planas i Sagner han remarcat com aquesta pressió tendí, però, a augmentar a partir de la dècada de 1870 i es convertí en especialment feixuga en el context de la crisi agrària finisecular (2001a: 155-156).

l'augment de contribució dels masos que s'observa en el quadre 24, es pot considerar que el cas analitzat confirma l'afirmació de Garrabou, Planas i Saguer que *la implantació del nou sistema contributiu* [la reforma tributària de 1845] *va significar una intensificació de la càrrega fiscal ja en un primer moment*. Malgrat que l'hereu Carles estigués a l'aguait del que havia de pagar per contribucions, pensés que la càrrega que pesava sobre els propietaris era feixuga i se sentís amenaçat per possibles arbitriarietats comeses contra els de la seva classe per alguns ajuntaments que defensaven els interessos dels grups pagesos no benestants,⁵⁰⁵ el cert és que el pes de la fiscalitat sobre la renda que ell percebia no sembla gaire alt.

L'argument que la càrrega fiscal hauria estat en realitat més pesada a causa de l'obligació d'efectuar-ne el pagament en metàl·lic⁵⁰⁶ pot tenir certa rellevància en el cas dels petits pagesos i conreadors, però no sembla que hagués d'afectar els grans propietaris, com els Carles, capaços d'acumular i comercialitzar les quantitats de gra que hem vist. Per altra banda, en el cas del patrimoni Carles, el que havien esperat els governs liberals, que l'abolició del delme compensaria altres tipus de contribucions, es mostrà del tot correcte, però no pas per als conreadors (o masovers) com aquells havien previst, sinó per al mateix propietari rendista, tal com ja havien alertat algunes veus a les Corts quan s'havia abordat la qüestió. L'ingrés brut dels Carles s'havia incrementat gràcies a la incorporació a les rendes del delme abolit. De totes maneres, si el pes de les contribucions per als

505 Recordem la queixa de Narcís de Carles, l'estiu de 1830, contra la forma com s'havia efectuat un repartiment a Torroella de Montgrí per sufragar unes obres al Ter. Amb aquestes paraules es dirigia per carta al seu oncle, que es trobava a Girona per informar-ne el governador: *la verdad del hecho es que cuentan con la arbitrariedad del reparto p[ar]a llevar à cabo la obra. Que se penetre bien la Autoridad de la mancomunacion è intrigas q[u]e hay en los pueblos [...]. No es posible q[u]e los propietarios podamos acudir à las obligaciones q[u]e pesan sobre nosotros si à mas de aquellas à q[u]e estamos verdaderam[en]te obligados quedamos espuestos à tener q[u]e acudir à todas las q[u]e nos cargue la arbitrariedad bien sea de algunos Ayuntam[ien]tos ó bien de comisiones particulares* (ADG.FCC, llibre 56, 16-7-1830, carta de Narcís de Carles, des de Torroella de Montgrí, a Josep Ramon de Carles).

506 Villares, 1982: 210, 213-214. Jaume Torras ja apuntà aquest argument com una de les causes de la desafecció dels sectors pagesos més febles cap al liberalisme arran de la reforma fiscal introduïda durant el Trienni Liberal, en un context de caiguda dels preus agraris (1976: 157-161).

Carles potser no era gaire gran, cal considerar que es tractava d'un gran propietari que havia aconseguit traspassar als seus masovers la major part d'aquesta càrrega, amb la qual cosa resta evident que el pes fiscal relatiu que suportaven els parcers devia ser força més gran, i més tenint en compte que, després de la seva abolició, el propietari els cobrà el que abans abonaven en concepte de delme. La fiscalitat, doncs, vista des de l'interior del patrimoni Carles, va tenir un impacte força diferent per al propietari i per als masovers en virtut de les relacions socials establertes entre ells. En aquest sentit, resulta del tot apropiada la interpretació de la renda com un reflex *de la constant negociació entre el propietari i la força de treball agrícola*.⁵⁰⁷ En el camp gironí, els grans propietaris útils com els Carles van demostrar tenir la força suficient per imposar les *seves* condicions, cosa que repercutia en benefici de la *seva* renda.

6.3.3. Els censos

El valor dels censos dels quals es feien càrrec personalment els Carles pel domini útil dels seus béns era força baix (i no eren tots els que pesaven sobre el patrimoni, perquè molts havien estat traspassats als subemfiteutes, als compradors a carta de gràcia i als masovers). En conseqüència, el pes que significaven fou molt poc rellevant, tant en termes absoluts com relatius (només dos anys superà el 4 % de la renda bruta), cosa per altra banda habitual en els grans patrimonis catalans de l'època.⁵⁰⁸

En la comptabilitat analitzada, els censos en espècie també es pagaven en diners. No sempre es liquidaven les pensions puntualment cada any, sinó que de vegades se'n deixaven a deure i d'altres se'n pagava més d'una de cop; per això la corba de la sèrie presenta algunes irregularitats. L'any 1848, per exemple, el valor dels censos ascendí a 5.029,64 rals, una xifra que sobresurt clarament de la resta, perquè es liquidaren molts censos endarrerits del mas Garriga de Navata (12 anualitats a la col·legiata de Vilabertran i 5 al priorat de Lladó). Els primers anys (anterior a la mort de Narcís de Carles, el març

507 Garrabou, Planas i Saguer, 2001a: 162.

508 Garrabou, Planas i Saguer, 2001a: 151.

de 1839), en els comptes no hi apareixen pagaments de censos o bé representen valors rarament baixos; potser foren pagats amb diners que l'administrador entregava al propietari.

Després de les desamortitzacions, es van haver de pagar a l'Estat, però amb una rebaixa del 12 %, els censos (i els censals) que abans se satisfien a diverses institucions religioses. Els Carles, tot i que amb un cert retard, van poder redimir la major part dels censos que pagaven aprofitant les lleis desamortitzadores. De fet, després de les redempcions de censos que efectuaren l'any 1861, a les llibretes de comptes ja només hi figuren els dos que prestaven a persones laiques (a la comtessa de Peralada, pel mas Pinell, i a la família Sanromà de Mataró, pel Castell de Carles), els únics que la Llei no havia permès redimir.

6.3.4. L'endeutament

L'import d'aquest capítol de la despesa correspon al pagament de les pensions dels censals i als interessos dels deutoris i dels préstecs privats (alguns no protocol·litzats i, tal com hem vist, demanats directament per l'administrador per atendre les necessitats financeres del patrimoni), a més dels diners satisfets a diferents particulars per serveis prestats molts anys abans (sobretot conductes endarrerides de metge i cirurgia i feines d'advocat que havien quedat impagades) i també als interessos abonats per raó de lletres. Molts deutes eren de l'època de Narcís de Carles (que morí el 1839, deixant un patrimoni molt endeutat) i, en la dècada dels quaranta, per causa d'interessos de dots i lligítimes que no s'havien pogut satisfer en la seva totalitat als seus beneficiaris. Com veurem en l'apartat següent, l'elevat nivell de la despesa familiar també va contribuir a agreujar les dificultats financeres del patrimoni.⁵⁰⁹

Cal advertir que no es pot relacionar mecànicament l'increment d'aquesta partida d'un any respecte a un altre amb un augment de l'endeutament, ja que en una anualitat en què s'haguessin incrementat

⁵⁰⁹ Sobre les formes i les causes de l'endeutament que travessà el patrimoni Carles des de la Guerra del Francès fins als anys seixanta del segle XIX, vegeu Bosch, en premsa: capítol 4.

els ingressos es podien pagar deutes endarrerits, i, a la inversa, en un any de davallada dels ingressos no era rar que deixessin de pagar-se les pensions i els interessos dels deutes. A la llibreta de 1843, per exemple, l'administrador, a sota del capítol de *Pagos de pensiones de Censales, Censos y Deudas*, va escriure: *En este año no he cumplido todos los cargos de esta clase correspondientes en el mismo año por no tener fondos por satisfacer dichos cargos*. De fet, com s'observa en el gràfic 43, fins a l'any 1856 se seguí força de prop la tendència que quan augmentava l'ingrés brut del patrimoni també ho feia la línia de l'endeutament.

Observat en conjunt, malgrat que tant en termes absoluts com relatius el pes de l'endeutament tendí a disminuir al llarg del temps, no podem oblidar que el període se saldà amb algunes vendes de patrimoni. Com mostren els gràfics 44 i 45, l'endeutament enregistra quasi sempre valors força alts: dels 32 anys que comprèn la sèrie, en 21 superà el 20 % de la renda bruta total, situant-se el punt culminant durant els anys immediatament anteriors i posteriors a la mort de Narcís de Carles (1839), quan assolí nivells que s'aproximaren al 50 % de la renda bruta.

Els problemes financers eren clarament més greus abans de la collita, fins i tot en aquest gran patrimoni, a causa del seu elevat endeutament. Narcís de Carles, per exemple, signà dos rebuts a favor de Pere Buxó per quantitats importants que aquest li havia avançat: un el dia 1 de maig de 1835 de 12.941,6 rals (els interessos d'aquella partida representaven 1.941,3 rals el desembre de 1836) i l'altre el 28 de juny de 1835 (d'una quantitat que el novembre de 1836, junt amb l'interès pactat, ascendia a 8.863,1 rals). Ambdós rebuts foren signats just abans de la propera collita, símptoma evident que, tot i ser propietaris rendistes, els Carles no aconseguen en aquella època tancar el cicle agrícola anual amb solvència financera. Significativament, el 2 de setembre de 1841 l'administrador anotà a la llibreta de comptes *pagado al Sr. Pedro Buxó 71 passeta por el premio de 750 ll. [7.995 rals] que me tenia prestadas por 7 meses por acudir los gastos del Patrimonio antes de la cosecha*; i el 15 d'agost de 1848, poc després de la collita:

pagado a Algunos sugetos que me han prestado dinero desde 8 febrero hasta la cosecha, por acudir els cargos del Patrimonio

la cantidad de 24 durus por el premio regulado al 6 por ciento el año de las partidas me prestaron, no hay recivo por que no quieren los sugetos sea publico.

El 1858 encara no s'havien solucionat els problemes financers del patrimoni; el 10 de març d'aquell any el procurador anotà als comptes que havia pagat 61,7 rals a Pere Buxó *por el premio al 6 % de 231 ll. 5 s. [2.465,1 rals] me prestó por 5 meses á contar del dia presente á igual dia de Agosto*, i el 29 de gener de 1859 *pagado a un amigo 366 rs. por el interes de una partida me tiene prestada hasta la cosecha*. Ja hem vist com alguns comerciants creditors dels Carles, entre ells Pere Buxó, van saber treure profit de la situació, comprant-los anticipadament blat en condicions molt avantatjoses, cobrant-los interessos pels diners prestats i aconseguint la venda temporal o perpètua d'algunes propietats a favor seu a canvi de cancel·lar part d'aquells crèdits; tot plegat en perjudici de la quantitat de renda que el propietari podia recaptar del seu patrimoni.

Finalment, la via matrimonial, el casament de l'hereu amb la pubilla Rosa de Ferrer l'any 1848, ajudà a alleugerir la situació financera del patrimoni Carles. Després de la mort del pare de Rosa, el gener de 1865, la suma d'ambdós patrimonis permeté a Joaquim de Carles figurar en la segona posició en la llista dels majors contribuents de la província de Girona per contribució territorial els anys 1872 i 1875. Part de les despeses d'aquell enllaç, però, els Carles les havien hagut de cobrir demanant diners en préstec: als comptes de 1849 hi figuren, en el capítol de deutes, els interessos (640 rals) que es pagaren al reverend Manuel Hurtado per 21.320 rals *que prestó por los gastos del casamiento del Sr Dn Joaquin*.

6.4. LES PAUTES DE CONSUM DE LA RENDA

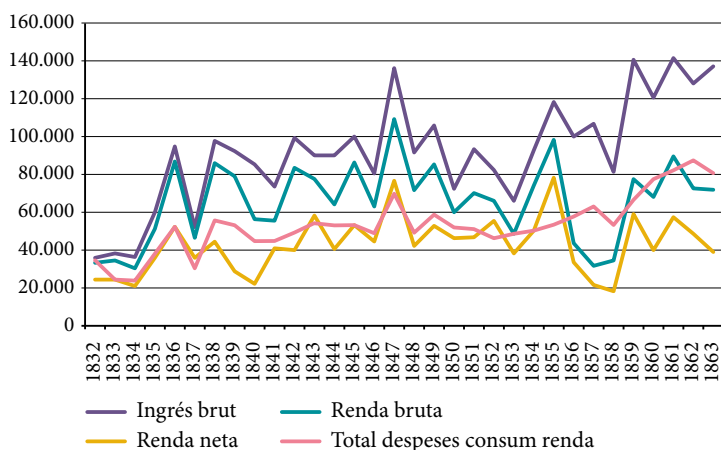
Finalment, veurem quines eren les pautes de consum de la renda neta que percebia efectivament el propietari, la qual, com hem vist, estava caracteritzada per una gran variabilitat i inestabilitat, de la mateixa manera que en altres grans patrimonis agraris catalans del segle XIX.⁵¹⁰

510 Garrabou, Planas i Saguer remarquen la característica de la *inestabilitat de la renda* neta dels patrimonis que estudien (2001a: 159-162).

6.4.1. L'evolució de les pautes de consum (1832-1863)

El conjunt de la despesa dedicada al manteniment de la família i la casa del propietari, la redempció de censos i censals, l'adquisició de propietats i altres pagaments experimentà una evolució alcista al llarg del període estudiat i superarà, en 22 dels 32 anys que comprèn la sèrie, la renda neta del patrimoni. L'evolució d'aquesta despesa, com ja hem vist que passava amb la participació del propietari en els costos d'exploració, segueix més de prop la de l'ingrés brut que no pas la de la renda:

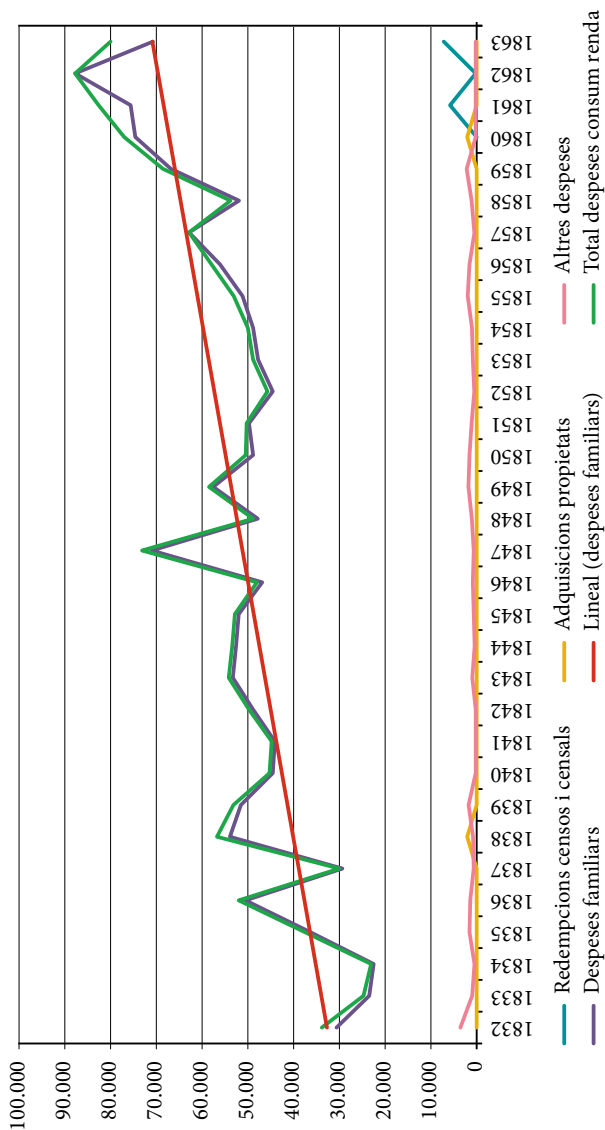
Gràfic 46. Pautes de consum de la renda del patrimoni Carles, en rals

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

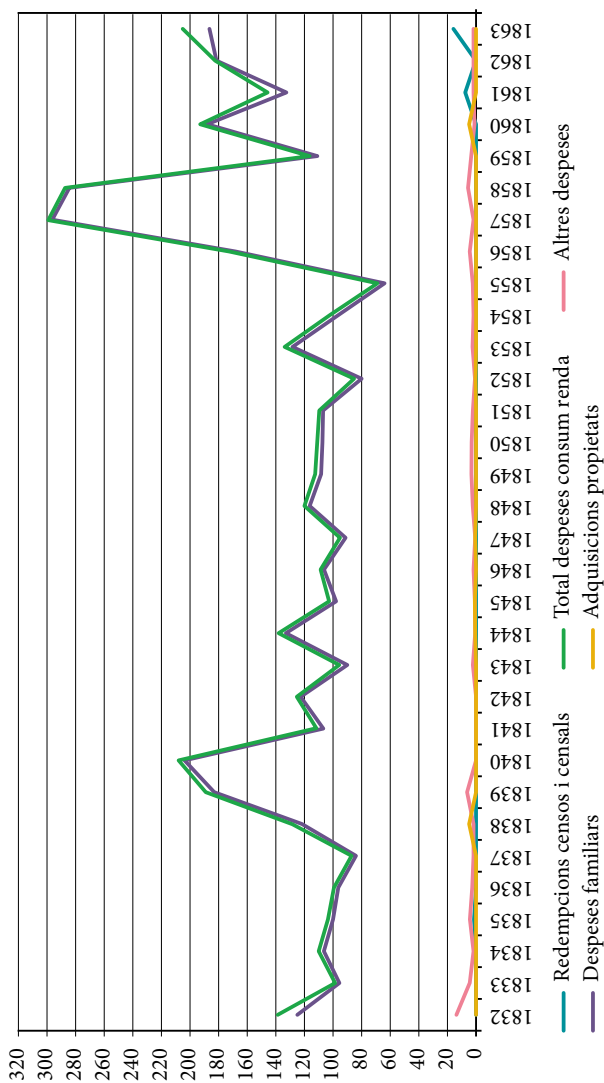
Es tracta, per altra banda, d'uns imports molt elevats que apareixen dominats, gairebé exclusivament, per les despeses de manteniment de la família del propietari, representant, els altres conceptes, uns valors pràcticament irrelevantes. A partir de 1849 la família s'incrementà amb el naixement dels cinc fills de Joaquim de Carles i Rosa de Ferrer. Aquest fet pot explicar, si més no en part, l'augment de la despesa en els darrers anys de la sèrie.

Gràfic 47. Despeses familiars, en adquisició de propietats, redempció de censos i censals i altres despeses del patrimoni Carles (1832-1863), en rals

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

Gràfic 48. Percentatge de les despeses familiars, en adquisició de propietats, redempció de censos i censals i altres despeses respecte a la renda neta del patrimoni (1832-1863)

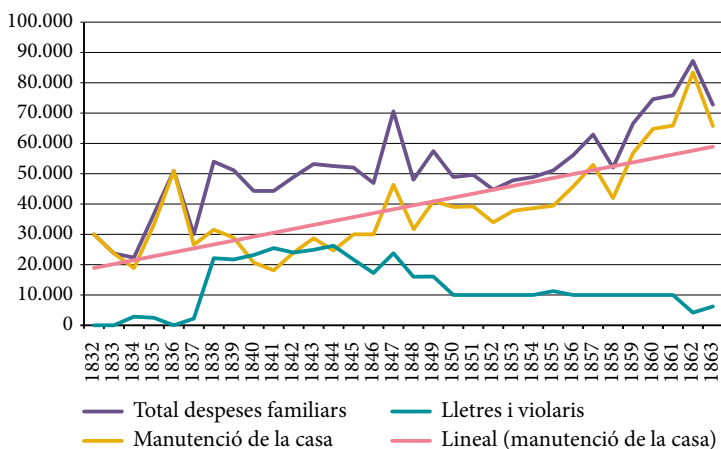
FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3. llibretes de comptes.

En termes relatius respecte a la renda neta, si bé veiem igualment com la major part dels anys la despesa total supera el valor d'aquella, observem com en la dècada dels quaranta i primers anys cinquanta es va viure un període de relativa estabilitat de les despeses, que es va perdre després. La forta davallada de la renda neta els anys 1857 i 1858 feu que el valor relatiu de la despesa esdevingués totalment desafortat, arribant a aproximar-se al 300 %.

6.4.2. Les despeses familiars

Dintre de les despeses familiars del propietari, dominen clarament les que l'administrador registrava sota l'epígraf de *manutenció de la casa*, per sobre de les lletres i violaris que es pagaven per al manteniment dels membres de la nissaga que residien, de forma temporal o perpètua, lluny de la llar familiar.

Gràfic 49. Despeses familiars del patrimoni Carles (1832-1863), en rals

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

En l'apartat de *manutenció de la casa*, l'administrador anotava, valorats en diner, tots els productes en espècie que enviava per al consum de la Casa Carles de Girona (blat, civada, ordi, vi, oli, mongetes, cigrons, llenties, mill, porcs, un xai per Setmana Santa, capons, gallines, palla,

llana i cànem), així com les faves, veces, mill, civada, blat de moro i restes de blat que consumien els coloms i les gallines que es criaven a Girona i Torroella. La major part dels productes procedia del mateix patrimoni, si bé l'oli i els porcs sovint es compraven a tercers. Per a proveir-se de pa, els Carles, productors de cereals, empraven el sistema tradicional d'entregar blat a un flequer a canvi d'una determinada quantitat d'aquell bé elaborat.⁵¹¹ Tot i això, l'any 1833 apareix en els comptes el pagament de 320 rals a un fuster *per la pastera y torn per pastar pa en Gerona*.

Figuren també rebuts de feines realitzades per oficis diversos per als membres de la família o la casa (la conducta del metge i el cirurgià, el barber, el fuster, etc.), així com per a l'adquisició de mercaderies en diferents establiments (a l'estorer, adroguer, quincaller, sabater, estanquer —els cigars de Joaquim de Carles—, confiter —es pagaren, per exemple, 2.060,4 rals al confiter Modest Devant pels productes del seu establiment consumits durant un any i mig, des del juliol de 1861 al gener de 1863!—, etc.). Algunes de les adquisicions tenen un clar contingut de classe, com la d'un piano l'any 1847 o la compra habitual de llibres i les subscripcions a publicacions periòdiques⁵¹² en una

511 Per exemple, el 16 d'octubre de 1829, Narcís de Carles anotà a la seva llibreta de comptes l'entrega de 16 quarteres i 2 cops de blat al flequer de Girona Pere Masferré *teniendo que entregar segun lo convenido 120 ll. de pan blanco por cuartera, y de pan mediano 140 libras por cuartera* (ADG.FCC, lligall foli 19).

512 En una relació de pagaments efectuats per Narcís de Carles, el 20 d'abril de 1833 consta la *Suscripción al Vapor por 3 meses*, i el 19 de juliol de 1835 la subscripció, també per tres mesos, al periòdic *El Español*. Narcís també estava subscript al *Diario de Barcelona* com a mínim des de 1818 i comprava llibres freqüentment, fins i tot a Perpinyà, ja que parlava i escrivia perfectament en francès. El seu fill, Joaquim de Carles de Mendoza, seguí subscript al *Brusi* i també ho estigué a *El Postillón*, el *Diario de Gerona*, *El Gerundense*, *El Eco del Ter*, el periòdic de la noblesa espanyola *El Blasón* i al *Boletín Oficial*. Comprava llibres habitualment com el seu pare: entre els molts que adquirí, figuren, per exemple, l'any 1852 una història de la Companyia de Jesús; el 1853, diversos toms d'*El Agrónomo*, diferents entregues del *Diccionario de Agricultura*, un *Tratado de la Huerta*, un *Tratado de Agricultura* de Las Casas, *Equivalencias metricas*, *Reglamento de Caminos vecinales*, diverses entregues de la *Biblioteca Universal Española* i un diccionari de música; entre 1854 i 1855, un *librito de opera*, ja que era un gran afeccionat a la música, un *Diccionario de los políticos*, una *Guía del Viajero en París* i *La Pasion y Tamboriner del Fluviá*; entre 1858 i 1859, diverses obres de Balmes, diferents toms de la *Historia General de España* de Lafuente, una *Práctica de los Concejos provinciales*, una *Práctica Administrativa*, un *Manual de Administración* i un *Manual de Agricultura* d'Oliván, *Derecho administrativo*, *Le Bon fermier*, *El Protestantismo en sus relaciones con el socialismo*, *El Catolicismo*

època en què, tant pel nivell d'instrucció com pel poder adquisitiu, aquests béns estaven a l'abast de ben pocs. Tenen el mateix significat de classe els pagaments relacionats amb la sociabilitat patrícia, per assistir a balls o al teatre, així com els 1.767 rals pagats l'any 1842 per les despeses ocasionades arran de les núpcies de M. del Pilar de Carles amb Joaquim Armet.

Apareixen puntualment als comptes les despeses relacionades amb les estades de la família a Torroella de Montgrí o Palafrugell, els principals nuclis on tenien propietats els Carles. Per exemple, l'agost de 1850, es comptabilitzen un total de 988 rals pagats per *los gastos de los dias dias que Dn Joaquin y su esposa y otros han permenecido en Torroella Junto Ida y Buelta en Gerona*: despeses dels trasllats amb tartana, barber, *por la comedia y Bayles, por las 2 cocineras en Santo Sabestian, la Chiqueta per guisar*, 11 dies dels serveis d'Almar y su Muger, 3 quartans d'ordi i 5 de civada, la despesa de la cuina (carn, peix, oli, ous, carbó, vi y demas) i, finalment, *por 3 missas á Santo Sabestian y Caridad el Santo*. Les llibretes també enregistren les visites del propietari a les seves finques. Dintre del circuit de visites al patrimoni, les que realitzen al mas principal (la *casa pairal*) els propietaris absentistes urbanitzats acabaran adoptant amb el temps un alt valor simbòlic, quan aquest s'utilitzi com l'epicentre on organitzar trobades familiars convocades pel cap de família.⁵¹³

en presencia de sus disidentes i la *Historia de las Escuadras de Cataluña*; i el 1860, un manual de legislació forestal (ADG.FCC, lligalls en quart 8, 13 i 14).

- 513 En algunes nissagues de propietaris aquestes trobades han arribat fins a l'actualitat i encara se celebren (Bosch i Puigvert, 2005: 277-280). Resulta significatiu del valor simbòlic d'aquesta mena de trobades el fet que fins i tot alguna família que havia comprat el mas recentment reproduís aquest mateix model social de tall pairalista. Un bon exemple el proporciona Josep Grahit i Grau, advocat, escriptor i periodista, en l'opuscle titulat *Festa familiar celebrada a Barcelona els dies X i XIII de novembre del mcmxlix en complir-se el XC aniversari de la jornada en la qual Pere Grahit i Vié va adquirir el mas Bosch, de Sant Dalmai (Girona)* (1949). En aquest escrit l'autor es remunta als seus records de finals dels anys 80 i els anys 90 del segle XIX per evocar, d'una manera nostàlgica, la tradició que inicià el seu avi patern d'anar tota la família des de Girona a passar una jornada d'estiu al mas de Sant Dalmai, que havia comprat amb els seus estalvis l'any 1859. L'avi havia fet obres al mas i hi havia plantat vinya, fruiters i oliveres; com molts altres propietaris rurals absentistes *tenia reservades unes habitacions a la casa per tal d'anar-hi a passar uns dies quan pelaven els «suros» o quan collien les avellanes o es batia*. Josep recorda com el primer que feia l'avi en arribar al

I apareixen igualment, cada any, tot un seguit de despeses vinculades al patronatge social dels grans propietaris en les localitats de residència, d'origen o en què tenien propietats, a les quals ja s'ha fet referència en l'apartat sobre les relacions amb els masovers. Es tracta de pagaments en metàl·lic o en espècie relacionats amb el culte (les misses en memòria dels difunts o les despeses de processons), la construcció o el manteniment dels temples (edificació de campanars, compra de campanes, ciris, recomposició de l'orgue, oli per a la làmpada de Sant Josep de l'església parroquial de Torroella de Montgri) i la caritat, tant l'ordinària (*lo pa se dona lo dia de difunts* a l'església de Torroella), com l'extraordinària (almoines per als pobres de l'Hospital de Girona els anys 1837 i 1847 o donatius per causa de les epidèmies que provocà la reintroducció del conreu de l'arròs a l'Empordà els anys 1836 i 1837). Aquesta mena de pagaments, però, van tendir a anar desapareixent. Joaquim M. Puigvert ha posat de manifest com, a mitjan segle XIX, alguns rectors assenyalaren l'abandó dels grans propietaris dels seus pobles d'origen com una de les causes que havien influït en el descens de les rendes de les obreries parroquials; cosa que mostra, segons aquest autor, com els lligams que s'havien anat nuant històricament entre la pagesia benestant i el finançament de les parròquies *s'estaven afluixant i erosionant*.⁵¹⁴ També Garrabou, Planas i Saguer observen com aquests pagaments benèfics dels grans propietaris, *molt vius durant gran part del segle XIX*, van tendir a *desaparèixer a partir del nou segle*.⁵¹⁵

Gran part de la despesa familiar resulta, malgrat tot, opaca, perquè en els comptes hi figuren moltes partides de diner, algunes ben considerables, que foren entregades en efectiu al propietari o a la seva mare, ja fos per l'administrador mateix o bé a través d'intermediaris. Els pagaments que el propietari realitzava directament amb aquests diners no queden enregistrats en la comptabilitat. Despeses com la

mas aquell dia d'estiu era anar a donar una volta per la finca amb els seus fills i el masover. Després, a l'hora de dinar, els membres de la família s'asseien a taula amb l'avi al cap i la resta per ordre d'edat, alternant homes i dones; a les postres s'hi ajuntaven també els masovers, amb els quals recorda unes relacions idíl·liques. Aquesta tradició familiar fou després seguida pel pare de l'autor.

514 Puigvert, 2000: 188-194, 222-226.

515 Garrabou, Planas i Saguer, 2001a: 88-89.

compra de vestuari, que pràcticament no apareix en els comptes, la instal·lació i el subministrament de gas per a l'enllumenat de la casa a partir de 1861⁵¹⁶ o les contribucions de les dues cases de Girona, que no apareixen en la llista dels impostos que pagava el procurador, devien satisfer-se amb aquests diners. Així, entre les poquíssimes vegades que l'administrador apuntà el destí dels diners que enviava al propietari, hi figura, el 17 de setembre de 1842, l'anotació: *entregado a Dna Joaquina yo mismo [440 rals] por satisfacer el pago del Catastro de la Casa de Gerona.*

Cal advertir, per altra banda, que la despesa familiar en realitat era encara més gran de la que es comptabilitza aquí, com a mínim d'ençà del casament de Joaquim de Carles amb la pubilla Ferrer, el març de 1848, i fins al final de la sèrie. A partir d'aquell any es van efectuar amb diners del patrimoni Ferrer (la comptabilitat del qual portava a part el procurador Pere Colomer) diversos pagaments que revertien directament en benefici de la família Carles, alleujant així el seu patrimoni d'algunes despeses de la casa, com ara: l'abonament a la llotja del teatre; les quotes del *Casino Gerundense* i les de soci de la *Sociedad de Agricultura de la Comarca de Gerona* i de l'*Instituto Agrícola Catalán* de Joaquim de Carles; el servei de bagatges i alguns drets de portes; la compra de llibres i la subscripció a diverses publicacions periòdiques; l'adquisició o reparació d'objectes (mobiliari, una carretel·la, un piano, una escopeta); algunes obres i arranjaments de la casa; el cost d'alguns viatges (per anar a Torroella de Montgrí o Figueres); despeses domèstiques de vestuari (sastre, sabater, etc.), medicaments, cigars i alimentació (confiter, tot el pa que gastava la casa de Girona —el blat que s'entregava al flequer procedia ara del patrimoni Ferrer—); algunes almoines; la llicència d'arma i caça de Joaquim de Carles (el 1854), i fins i tot, el mateix any 1854, un *retrato de D. Joaquim* pel qual es pagaren 520 rals a *Garcia retratista*.⁵¹⁷

516 El contracte per a l'enllumenat de gas de Casa Carles es va signar amb la societat Barrau i Cia. el 6 de desembre de 1861. Figura com el contracte número 27 de la companyia, constituïda aquell mateix any a Girona per a l'enllumenat de gas de la ciutat (ADG.FCC, lligall en quart 14). Ni la despesa per a la canalització del gas ni pel seu subministrament no apareixen en la comptabilitat analitzada.

517 ADG.FCC, lligalls en quart 10, 11, 12, 13 i 14.

El capítol de *Lletres i violaris* de la despesa familiar fa referència a les pensions vitalícies i les trameses de diners que es pagaven als membres de la nissaga que residien, ja fos de manera temporal o perpètua, lluny de Casa Carles. L'any 1834 es tractà de la pensió de Josep M., germà de l'hereu; el 1835, de lletres per enviar diners a Narcís de Carles a França els mesos d'octubre i novembre; l'any 1837, de lletres per expedir efectiu a Narcís a Barcelona, i el 1838, d'enviaments de diners a França a Narcís i a Barcelona a un destinatari desconegut (potser a Carolina, la seva filla natural). El març de 1839 l'hereu morí a Amélie-les-Bains i es van enviar diners a la seva vídua, Joaquina de Mendoza, a França.

A partir del mateix 1839, i fins al final de la sèrie, apareix cada any el violari de 3.600 rals anuals de Carolina de Carles, que residia a Barcelona;⁵¹⁸ el 1853 se li feren arribar, a més, 320 rals *por regalo*, per ordre de Joaquim de Carles. Des de la tercera paga de la seva pensió de l'any 1862, però, Carolina només en cobrà tres quartes parts; la part restant de cada trimestre consta pagada a Josep Bilsa de Barcelona en concepte de *la cuarta parte de la pension vitalicia de Dª Carolina de Carles que por disposicion del Tribunal se retuvo Dn Joaquin*.

L'altra filla natural de Narcís de Carles, Narcisa, rebé igualment una pensió vitalícia de Casa Carles —de 636 francs anuals, equivalents a 2.416 rals i 28 maravedisos— com a mínim a partir de l'any 1840 i fins al març de 1862, al seu domicili de França. Narcisa morí vídua, als 47 anys, a la població de Varennes-lès-Mâcon, el 20 de maig de 1862.

D'ençà de 1839 i fins a 1861 s'enviaren també diners a França (de 1839 a 1854 els comptes especifiquen a Perpinyà) per a la pensió alimentària de Josep M. de Carles, la qual començà essent de 10.660 rals anuals, però es va anar reduint a mesura que aquell anà reclamant

518 Narcís de Carles, pels volts de 1814 i 1815, molt probablement durant el seu captiveri a França durant la Guerra del Francès, va tenir dues filles naturals, Carolina i Narcisa, amb una dona francesa, Joana Maria Berthillot. Arran de la mort d'aquesta, l'any 1817, Narcís assignà a Carolina la pensió anual de 600 pessetes fins a la seva col·locació en matrimoni carnal o espiritual. En algun moment posterior Narcís va reconèixer les seves filles, ja que Carolina apareix com a *Dª Carolina de Carles* en l'inventari dels béns que foren del seu pare, pres l'any 1839 per Joaquina de Mendoza. En aquest inventari hi figura la pensió, de 900 pessetes anuals, a favor de la noia. Carolina morí soltera a Gràcia, l'any 1864, a l'edat de 50 anys.

parts de la seva llegítima; d'aquesta manera, des de 1849 fins a 1861 la seva pensió quedà fixada en 1.000 francs anuals, en equivalència dels quals, a partir de 1853, es pagaren cada any 3.838 rals. De 1841 a 1849 també es pagaren pensions endarrerides d'aquest vitalici. L'any 1855, a més de la pensió habitual tramesa a França, s'enviaren a Josep M. de Carles 800 rals a Madrid. Josep M. s'havia exiliat a França a causa de la seva implicació en les files carlistes durant la Primera Guerra Carlina. L'any 1847, però, es reincorporà al servei militar actiu en l'exèrcit isabelí i als anys cinquanta i fins a 1861 fou governador militar i polític de diverses places de les Filipines. Desconec per quin motiu durant tots aquests anys se seguí enviant la seva pensió a França, potser hi havia deixat la seva muller i el seu fill? En qualsevol cas, en els comptes de 1862 desapareix la referència a la pensió de Josep M., que reapareix assignada al seu fill menor d'edat en una anotació del maig de 1864: consten pagats a D. Vito Montaner com a hereu testamentari del difunt Josep M., avi i tutor d'Emili de Carles, 2.777,77 rals (1.000 pel primer termini dels 12.000 rals que quedaren pendents de la liquidació d'interessos endarrerits i la resta pel primer quadrimestre de la pensió *que se ha comprometido entregar Dn Joaquín a su primo durante su menor edad*).

Finalment, també des de 1839, i fins a 1845 inclòs, s'enviaren diners a l'estranger per a l'educació de l'hereu, Joaquim de Carles de Mendoza, primer al Col·legi de Montoliu, a prop de Carcassona, i entre 1840 i 1844 al Col·legi de Niça de la Companyia de Jesús. L'any 1843, per exemple, sis mesos de manutenció al Col·legi de Niça costaven 2.412 rals. El 1845 s'enviaren diners a França per a un viatge que feu el noi a París, a més d'altres quantitats que se li van trametre a Perpinyà per a les seves despeses. També en altres patrimonis agraris l'educació dels fills repercutí en un augment significatiu de la despesa familiar.⁵¹⁹ Els estudis a Barcelona i a fora de Catalunya dels fills de Joaquim de Carles de Mendoza i Rosa de Ferrer, els primers de la nissaga que cursaren una carrera universitària (Emili, que fou

519 En el cas de la família Torelló d'Igualada, *el notable augment que experimentà la despesa familiar entre 1862 i 1864 es degué, bàsicament, al cost dels estudis d'enginyeria de Josep Torelló (el germà petit d'Isidre) a Madrid* (Pascual, 2000: 1, 214-217).

enginyer de monts, i Eduard, advocat), queden fora, cronològicament, de la comptabilitat aquí analitzada.

Fixem-nos, per acabar, que l'augment de les despeses familiars que hem observat tenia molt a veure amb la voluntat de mostrar estatus i amb les noves necessitats que havien atret els hisendats cap a la ciutat (els estudis i les oportunitats de relació social). Calia, però, que la renda del patrimoni pogués suportar aquell elevat grau de despesa. En el cas dels Carles, en el període analitzat, sembla que això no fou així.

6.4.3. Les redempcions de censos i censals, l'adquisició de propietats i altres pagaments

Com no podia ser d'una altra manera, ateses les dificultats financeres que travessaven, molt poques van ser les inversions i els increments de patrimoni que van efectuar els Carles entre 1832 i 1863. Tan sols van redimir, i tard, la major part dels censos (que de totes maneres no eren gaires) i alguns censals, que no prestaven a persones laiques, aprofitant les lleis desamortitzadores dels governs liberals. L'increment de patrimoni únicament va consistir en l'establiment atorgat per l'Ajuntament de Torroella de Montgrí l'any 1838 a favor de Narcís de Carles del solar, d'una vessana, de l'antiga caserna d'aquella vila per l'entrada de 2.133 rals (i 16 rals de cens anual); més la compra, l'any 1860, d'un solar amb una caseta a la platja de Llafranc, per 1.600 rals, i de la peça de terra dita *Puig de la Roqueta*, al terme de Serra, per la qual es pagaren 320 rals el 1860 i 192 rals l'any següent.⁵²⁰ Significativament, la seva situació econòmica no permeté als Carles, a diferència d'altres hisendats, participar en la compra de cases o terres desamortitzades.

Les *altres despeses* corresponen a abonaments esporàdics, com els 1.200 rals pagats l'any 1835 a Marino Pubill de la Bisbal per la permuta

⁵²⁰ L'any 1860 es pagaren 320 rals a Salvi Romaguera, masover del mas Sunyer, per la part que li tocà pagar al dit mas per la compra que feu Salvi en nom del poble de Serra i *per favor y benefici de tots los Propietaris de dit Lloch*, al Govern, de la *pesa de comú dita Pu[i]g y Herm de la Roqueta*. L'any 1861 s'entregaren a Salvi 192 rals per la segona paga de l'esmentada compra (ADG. FCC, lligall en quart 14).

de l'euga de Narcís de Carles; un cavall d'un any i mig comprat a Bartomeu Guàrdia Moliner, de Creixenturri, a la fira d'Olot l'any 1859 per 1.360 rals; alguns pagaments (desconec a què obeïren) i les obligacions del benefici de Sant Jaume de l'església parroquial de Verges i el de Sant Ferran de Fornells, que foren adjudicats els anys 1843 i 1849 a favor dels Carles. La percepció de les rendes del benefici de Sant Jaume comportava l'obligació de pagar 72 misses anuals (que durant tota la sèrie costaren sempre 288 rals cada any), mentre que les del benefici de Sant Ferran implicaven el compromís de pagar anualment 25 misses (100 rals) i 3 aniversaris (32 rals), més 266,5 rals en augment del sou del mestre de Fornells.

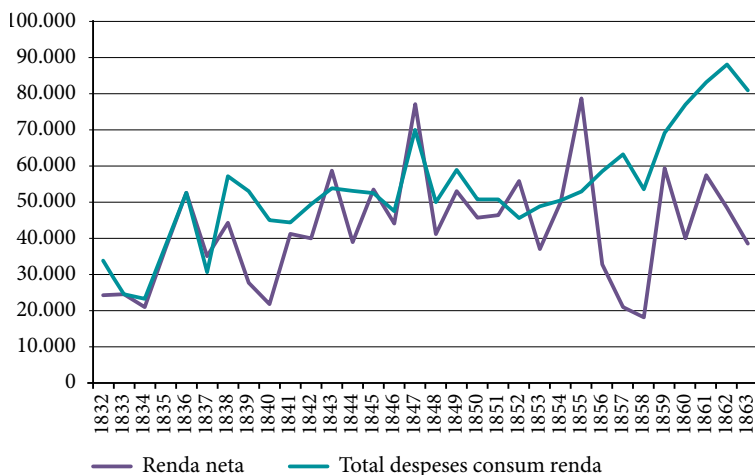
6.5. EL BALANÇ FINAL

El balanç dels comptes és categòric. Malgrat que els Carles van aconseguir mantenir amb una tendència a l'alça l'ingrés brut i fins i tot, si bé en un grau molt menor, la renda bruta i la renda neta, activant estratègies com el desempenyorament del mas Pinell l'any 1855 i la seva posada en explotació a mitgeria o la inversió en renda urbana, l'alt nivell de les despeses familiars que s'autoimposaren per conservar l'estatus social hipotecava seriosament la rendibilitat del patrimoni. Per això els saldos dels comptes anuals que feia l'administrador eren tan sovint a favor seu.

Per fer front al dèficit calia llavors crear més deute o bé, el més temut, recórrer a la venda de propietats. El període se saldà amb la venda a carta de gràcia l'any 1847 del mas Garriga de Navata (que fou recuperat l'any 1861, si bé mitjançant la creació de deutoris); la revenda l'any 1845 del camp Roure, de 12 vessanes, a Torroella de Montgrí; les vendes del dret de lluir i quitar, per les quals es perdé definitivament la propietat, de 3,5 vessanes a Ullà i 25 vessanes a Gualta el 1846, i les vendes perpètuas de dues peces (de 6,7 i 4,1 vessanes) a Ullà i una peça (de 1,7 vessanes) a Palafrugell l'any 1846, dues peces (en total 25,7 vessanes) a Torroella el 1847, 17 vessanes també a Torroella el 1851, una porció de terres del mas Sunyer de Serra el 1854, el mas Vicens de l'Escala tot sencer el 1855 i quatre peces de terra l'any 1860 (dues a Serra, que sumaven 14,75 vessanes, i dues a Pals, d'1,75 i 1,5 vessanes respectivament). La major part

dels diners obtinguts amb les vendes perpètuas serví per cancel·lar deutes; només un 31 % s'esmerçà en desenvolupar el mas Pinell i la realització d'obres i millores al patrimoni.

Gràfic 50. Balanç entre la renda neta i les despeses de consum de la renda del patrimoni Carles (1832-1863), en rals

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3, llibretes de comptes.

CONCLUSIONS

El segle XIX va ser l'època daurada dels hisendats gironins, que assumiren una clara vocació de lideratge polític i social. La base del seu poder estava fonamentada sobre una gran propietat territorial que havia estat producte, en la majoria dels casos, d'un llarg procés d'acumulació desenvolupat al llarg de l'edat moderna que havia conduït a la reunió de diversos patrimonis familiars, mitjançant una política matrimonial endogàmica dintre dels pagesos propietaris de masos, les estratègies hereditàries (principalment la institució de l'hereu únic universal) i les compres de terres. A partir de la Guerra Gran (1793-1795), els grans propietaris de les comarques gironines remarcaren la seva presa de consciència com a classe propietària mitjançant la progressiva adopció del terme *hisendat* per autoqualificar-se i distingir-se dels sectors pagesos que no tenien prou ingressos per poder viure de renda, mentre deixaven d'interessar-se per sol·licitar un grau nobiliari segons les formes de prestigi pròpies de l'Antic Règim. Al segle XIX al grup també s'hi incorporaren alguns hisendats que havien protagonitzat una acumulació patrimonial més ràpida, sovint gràcies a la compra de béns desamortitzats.

La família Carles, originària de la Pedrissa de Pals i dedicada al segle XV al comerç, però establerta ja amb una base agrària a Torroella de Montgrí durant l'època moderna, al segle XIX arribà a posseir 855 hectàrees, cosa que l'any 1875 permetia a l'hereu figurar en el segon lloc en la llista dels majors contribuents de la província de Girona per contribució territorial. Com era característic a les comarques gironines, la gran propietat rural dels Carles es trobava fragmentada en diverses unitats d'explotació, o masos, repartides pels termes de les actuals comarques de l'Alt i el Baix Empordà, el Pla de l'Estany, el Gironès i la Selva. Els Carles, com la majoria d'hisendats de la regió de Girona, només eren *senyors útils i propietaris* de les seves heretats. Tenien jurídicament, per sobre, diversos senyors

directes (sobretot institucions eclesiàstiques i noblesa tradicional) i, per sota, subemfiteutes, masovers i arrendataris que, amb el seu treball o el d'altres persones (en el cas dels grans arrendataris), els proporcionaven la renda amb la qual podien mantenir el seu elevat nivell de vida. Al segle XIX, la relació que els Carles mantenien amb els seus senyors directes no podem considerar-la una relació d'explotació, en tant que els censos que els pagaven ja estaven molt devaluats pel pas del temps; els que satisfieien a institucions religioses, a més, pogueren redimir-los gràcies a les mesures dictades pels governs liberals.

Juntament amb la seva important base patrimonial, la gestió indirecta de les seves propietats, mitjançant un administrador i la cessió dels masos majoritàriament a parceria, jugà un paper de primer ordre en les possibilitats dels hisendats de traslladar la residència a ciutat i poder exercir un rol actiu com a classe dirigent en el context de la formació del nou estat liberal. L'opció definitiva per la gestió indirecta a través del contracte de masoveria al terç de fruits els Carles l'acabaren prenent, a partir de la segona meitat dels anys vint del segle XIX, no pas per una qüestió de tradició o per simple inèrcia, sinó perquè s'acabà demostrant que era el sistema més eficient des del punt de vista del propietari després que haguessin experimentat els problemes de l'explotació directa i del gran arrendament a preu acotat. L'assaig frustrat de conreu directe l'havien realitzat en alguns dels seus masos dedicats no només a l'explotació cerealícola sinó també a la ramadera, propers al centre neuràlgic de l'administració del patrimoni situat a Torroella de Montgrí, durant la darrera dècada del segle XVIII i fins a 1818; abans, per tant, de la propaganda que a mitjan segle XIX van fer d'aquest sistema de conreu els òrgans de premsa de les associacions de propietaris.

L'existència d'un administrador no s'ha d'interpretar com una mostra de desinterès per part del propietari sinó, al contrari, com un indicatiu, precisament, de bona gestió. La correspondència i la comptabilitat dels Carles mostren, en efecte, un comportament del propietari absentista no desentès de la gestió del seu patrimoni, que realitzava visites freqüents a les heretats. Tot i que anteriorment ja s'hi havien implicat (amb el conreu directe dels masos abans mencionat o el d'algunes terres dedicades a l'arròs als anys trenta del segle XIX, i l'assaig d'administració per part de membres de la família entre 1823 i 1831), cap a mitjan segle XIX, potser seguint la crida que es feia des

de l'associacionisme agrari envers una actitud més activa dels grans propietaris, els Carles es van involucrar més directament en la gestió del seu patrimoni: van realitzar inversions en renda urbana (1844) per aprofitar la demanda de lloguers arran del creixement demogràfic de la ciutat de Girona; van fer plantacions d'arbres en alguns masos als anys cinquanta (a la Closa Pagesa i al mas Sunyer), de glans —responent a l'estímul de la indústria surera gironina en expansió— a les peces que havien recuperat després de desnonar una colla de subemfiteutes a la muntanya de Sant Sebastià de Palafrugell (a partir de 1847), i de vinya al mas Figueres (1853); van fer plantar vinya i olivera als seus masovers, i, sobretot, van desempenyorar el mas Pinell per explotar-lo a mitgeria (a partir de 1856), cosa que repercutí en un augment important de la despesa del propietari en els costos d'explotació.

Tot i que els Carles, mitjançant aquestes estratègies, aconseguiren que la tendència de la renda neta que els proporcionaven els béns entre 1832 i 1863 fos a l'alça, l'increment de les despeses familiars hipotecà seriosament la rendibilitat del patrimoni. El llarg període de dificultats econòmiques que van travessar els Carles des de la Guerra del Francès fins a mitjans de la dècada dels anys seixanta del segle XIX estigué motivat per un entrecruament de múltiples factors. Les causes externes al patrimoni (els conflictes bèl·lics, les males collites i la crisi agrària de la primera meitat del segle XIX) eren imprevisibles, però sense la seva combinació amb les grans despeses que la família s'autoimposà per la voluntat de mostrar estatus i mantenir el seu elevat nivell de vida (el pagament de llegítimes i de dots excessivament alts per les seves possibilitats financeres, i l'increment de la despesa per donar estudis als fills i participar de les noves oportunitats de relació social que els oferia el medi urbà i l'oci patrici) és evident que l'endeutament dels Carles no hauria revestit tanta gravetat.

El cas analitzat mostra igualment com les dificultats econòmiques podien provocar una reducció important de la renda dels grans propietaris al marge de l'evolució del cicle productiu, no només perquè les hipoteques i les vendes reduïen la base d'extracció d'aquesta, sinó també perquè els feien perdre la posició de força enfront dels seus *arrendataris creditors* a l'hora de negociar el preu i els terminis dels contractes d'arrendament en diner, així com el preu dels productes que es venien als grans comerciants, de vegades fins i tot abans de la collita. L'endeutament del propietari també influïa

en els subestabliments emfitèutics, provocant un augment de les entrades (sovint per descarregar deutes) en detriment dels censos que es cobrarien anualment. Mentre no pogueren alienar béns per causa del vincle que pesava sobre el patrimoni, els subestabliments serviren, a més, com una via de finançament alternativa a les vendes.

El llarg període de dificultats se saldà amb la venda d'algunes parcel·les de terra i la pèrdua del mas Vicens de l'Escala (1855), sobretot per cancel·lar deutes; només un 31 % dels diners obtinguts amb aquelles vendes s'esmerçà en despenyorar el mas Pinell i la realització d'obres i millores al patrimoni. L'impuls definitiu que va permetre als Carles superar el llarg període d'endeutament que arrossegaven des de la Guerra del Francès fou el matrimoni, l'any 1848, de l'hereu amb la pubilla Ferrer. La importància d'aquest recurs extern al patrimoni revela la incapacitat dels Carles d'incrementar suficientment la renda que obtenien dels seus béns per mantenir l'elevat nivell de vida i poder superar aquelles dificultats.

La contractació agrària i la comercialització del blat dels Carles —producte que constituïa la principal base de la renda del patrimoni— permeten copsar com, en l'accés a la terra i en el mercat dels productes agraris, s'articulaven situacions diferents en virtut de la dinàmica de les relacions socials: desfavorables per al propietari respecte dels comerciants creditors; de dependència, en canvi, dels masovers, subemfiteutes i petits arrendataris respecte del propietari. També en el terreny de les relacions socials, la correspondència, els contractes i la comptabilitat ens ofereixen testimonis del conflicte: els plets amb els grans arrendataris o amb el priorat de Santa Anna per la propietat de la muntanya de Sant Sebastià, els desnonaments de subemfiteutes a la mateixa muntanya, la lluita quotidiana en contra de la imposició del nou concepte de la propietat *privada* als veïns del lloc amb l'avanç de l'individualisme agrari (el paper de vigilància atorgat als masovers i l'administrador, les despeses de pregonar bans i posar fites per marcar els límits de les finques). També ens proporcionen, però, rastres evidents del patronatge social i del paternalisme agrari exercit pels grans propietaris en els seus llocs de residència, d'origen o en què tenien propietats, com les donacions a les esglésies parroquials, les almoines per als pobres o per als damnificats per la reintroducció del conreu de l'arròs a l'Empordà els anys 1836 i 1837, la intercessió directa de

l'hereu perquè no se li rescindís el contracte al masover que feia més de cinquanta anys que menava el mas Garriga o els préstecs de gra als masovers i els endarreriments consentits en alguns pagaments als colons i subemfiteutes en moments de dificultats. Caldria que es fessin més estudis concrets i aprofundits sobre la qüestió del paternalisme, perquè va ser de la major importància en les relacions que es van articular entorn de la masoveria, amb els administradors i, en l'àmbit polític, entre les persones que eren elegides i el territori del qual, i sobre el qual, aquestes extreien i exercien la seva influència. El fet que el paternalisme fos una realitat històrica va facilitar que els propietaris catalans bastessin el mite pairalista amb una aparença de credibilitat.

Destaca el paper d'intermediació desenvolupat per l'administrador entre el propietari i els diversos agents del món rural (masovers, arrendataris, subemfiteutes, creditors, autoritats locals, etc.). La figura de l'administrador resultà crucial sobretot en alguns moments especialment delicats: durant l'ocupació francesa, prestant-se a simular la cessió a parceria d'uns quants masos per reduir l'impacte de l'embargament del patrimoni; informant de tot el que s'esdevenia quan es produïren les ocupacions de terres a l'Empordà (algunes dels Carles) durant el Trienni Liberal, o de l'estat sanitari i la tensió social que es va viure a Torroella arran de les malalties que provocà la reintroducció del conreu de l'arròs al Baix Empordà els anys 1836 i 1837; defensant sobre el territori el nou concepte de la propietat individual imposat als veïns a través de bans, decrets i reials ordres que establien el tancament jurídic de les terres dels particulars i la creació de vedats; impulsant el desnonament dels subemfiteutes de la muntanya de Sant Sebastià que no pagaven els censos per convertir aquells terrenys en sureres; cercant diners en préstec, o deixant-los ell mateix, i negociant amb els creditors en la llarga etapa de dificultats econòmiques que travessà el patrimoni, o vigilant els masovers i gestionant la comercialització de la producció agrària, sempre amb la supervisió del propietari. També el masover administrador Devant va saber treure algun profit de la seva posició, col·locant, per exemple, masovers de la seva pròpia família en gairebé tots els masos que els Carles posseïen a Torroella.

L'explotació indirecta dels masos i la figura de l'administrador permetien als Carles viure lluny de les seves propietats per poder

desenvolupar una intensa vida associativa i actuar com a classe dirigent en el medi urbà. Havent culminat al segle XVIII el seu pas *de pagesos a rendistes*, i havent coronat l'ascens econòmic amb l'obtenció, l'any 1737, dels títols de cavaller i de noble del Principat de Catalunya, Martí de Carles traslladà l'any 1772 la seva residència habitual de Torroella de Montgrí a l'antiga casa Xammar de la plaça del Vi de Girona, que el seu cunyat Salvador de Puig havia adquirit el 1760. Girona es convertí al segle XIX, sobretot a partir de la Primera Guerra Carlina i de l'ascens, l'any 1833, de la ciutat a la categoria de capital de província, en el principal nucli d'atracció dels hisendats de la regió de Girona i, en conseqüència, en el centre dels interessos econòmics que aquest grup tenia repartits per una àmplia geografia. A la primera meitat del segle XIX, els hisendats van mostrar una clara vocació social i política com a classe dirigent ocupant càrrecs, abans i després de la revolució liberal, en els diversos òrgans del poder polític municipal, provincial i estatal, en moltes de les juntes sorgides durant el procés revolucionari i en els càrrecs de comandament de la milícia nacional. Traslladar la residència a ciutat els va facilitar la possibilitat d'obtenir destins polítics més influents que els del poble d'origen. A l'Ajuntament de Girona, entre 1814 i 1856, quasi un terç (el 30,7 %) dels càrrecs foren ocupats per hisendats, si bé la seva presència fou molt menor durant les èpoques de govern progressista que en la resta d'etapes. Els hereus Carles van ocupar càrrecs de relleu a nivell local i provincial: Martí de Carles de Quintana (1721-1804), després del canvi de residència, passà d'exercir càrrecs al consistori de Torroella de Montgrí a ser nomenat diputat del comú de l'Ajuntament de Girona l'any 1789; el seu net, Narcís de Carles (1791-1839), en fou regidor (1833) i més tard alcalde (1836-1838), i el fill d'aquest, Joaquim de Carles de Mendoza (1822-1895), no només fou tinent d'alcalde de la mateixa ciutat (1848-1851) sinó també diverses vegades diputat provincial pel districte de Girona, a més de ser cridat a participar en moltes altres institucions, tant públiques com privades. Si bé el consistori no era pròpiament un òrgan de classe, la presència a l'Ajuntament liberal ofería als grans propietaris possibilitats per defensar els seus interessos, en gran part gràcies al predomini del sufragi censatari i a la intervenció, a partir de la dècada moderada (1844-1854), dels majors contribuents en els assumptes més rellevants de l'administració local (la rectificació de

les llistes electorals, l'avaluació de la riquesa i el repartiment de la quota dels impostos, l'aprovació de contribucions extraordinàries, emprèstits i alienacions de béns de propis o la composició dels jurats d'impremta). La participació en les institucions liberals els permetia també articular la beneficència pública al servei del seu propi patronatge clientelar (procurant alhora fomentar l'adhesió de les classes populars al nou règim polític), així com disposar d'una plataforma des de la qual defensar els seus interessos, com ara el proteccionisme respecte dels grans estrangers o fer difusió d'iniciatives de classe com l'associacionisme agrari.

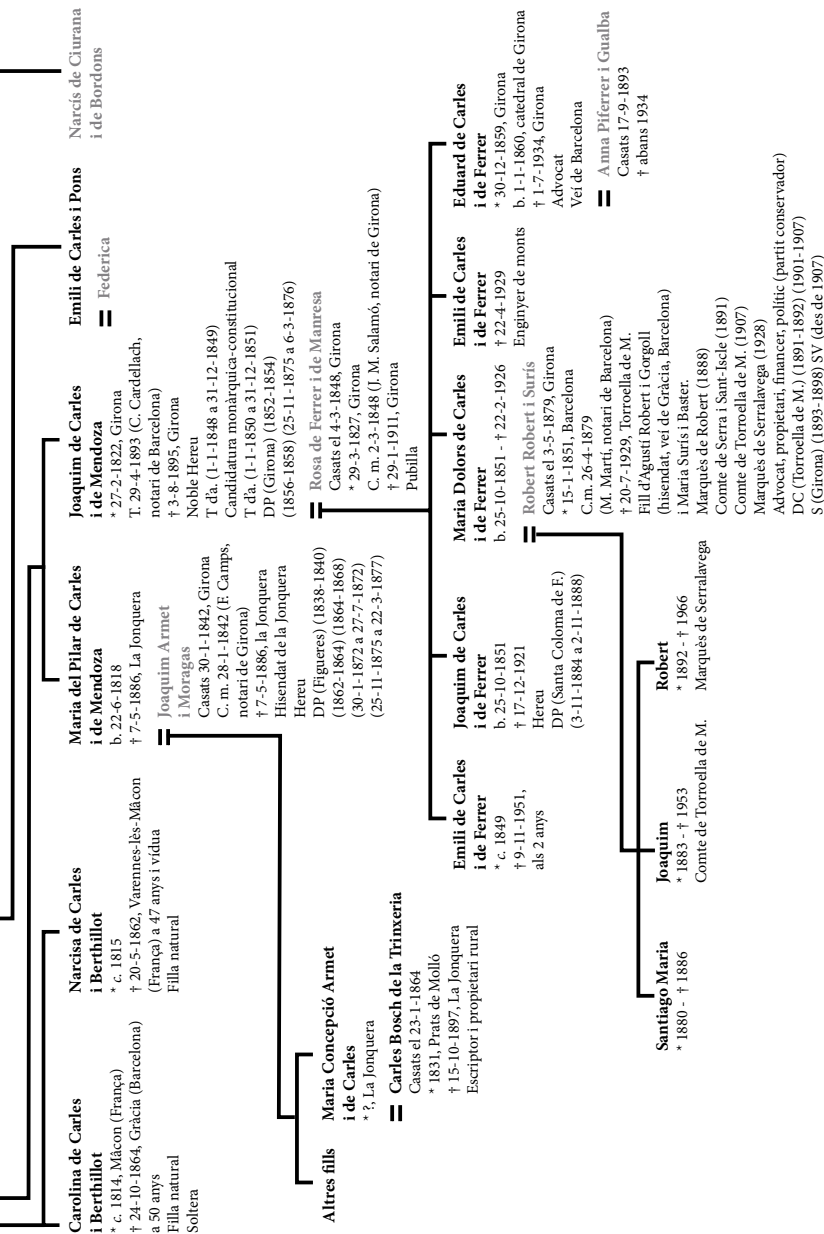
La seva important base econòmica, la forma com gestionaven llurs propietats i el fet de viure a ciutat van permetre als hisendats participar en les institucions polítiques del nou ordre liberal, assumir un lideratge en altres àmbits cívics i socials (associacions artístiques, benèfiques, etc.) i fundar les seves pròpies organitzacions de pressió i de sociabilitat de classe (les associacions de propietaris o el *Casino Gerundense*). Allò que cohesionava els grans propietaris era, per damunt de tot, la defensa dels seus drets de propietat; per això els Carles aplaudiren mesures legislatives com la creació de la Guàrdia Rural, el tancament jurídic de les terres particulars, la creació dels vedats o la desvinculació de patrimonis.

Només voldria afegir, per acabar, que l'anàlisi d'un cas particular, contràriament al que podria semblar, ensenya que no hi ha lògiques úniques. L'estudi dels Carles mostra, per exemple, com no hi havia una sola manera d'explotar i gestionar el patrimoni: el conreu directe i l'indirecte podien coincidir en el temps, i hi va haver èpoques amb administrador i èpoques en què no n'hi havia, sense que hi hagi un fil conductor que porti de l'una a l'altra. Ens adverteix igualment que cal vigilar de no caure en determinismes socials, ja que mentre l'hereu era alcalde liberal de Girona, el seu germà combatia a les files carlines, desconec per quins motius; o mentre Martí de Carles va mostrar una actitud clarament estamental al llarg de la seva vida, el seu net Narcís va assumir, aparentment sense problemes, la seva condició de noble *hisendat* i una posició política dintre del liberalisme moderat. Els estudis de cas qüestionen, així, els discursos excessivament tancats i lineals, teixits a partir de lògiques clares i úniques, i ajuden a bastir una història general més complexa i més prospera a la realitat.

APÈNDIXS

APÈNDIX I

ARBRE GENEALÒGIC
DE LA FAMÍLIA CARLES

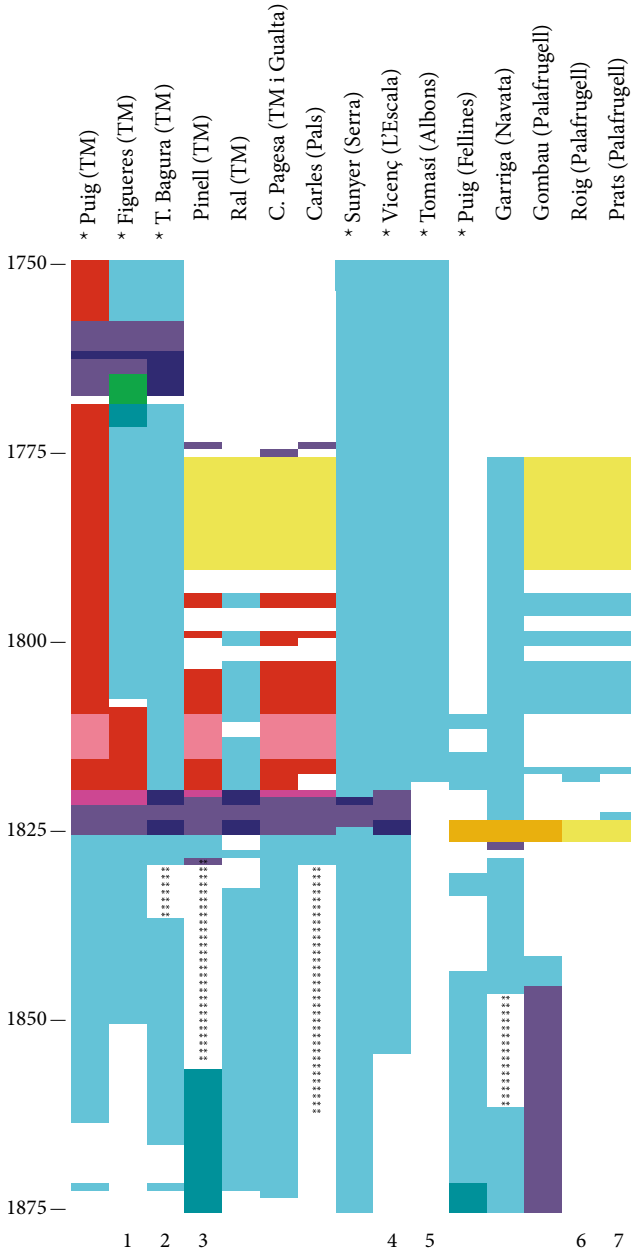
Font: Elaborat a partir de: ADG.FCC, carpeta 2 i lligalls foli 2, 4 i 5; i AMGi, serie rx.2, lligalls 2 i 3.

*	naixement
†	defunció
b.	bateig
c.	circa
C.m.	capítols matrimonials
nat.	natural de
T.	testament
A	Alcalde
A 1r	Alcalde primer
Aj.	Ajuntament
CHB	Ciudadà Honrat de Barcelona
Dc	Diputat del comú
DC	Diputat a Corts (entre parèntesi el districte electoral pel qual fou elegit)
DP	Diputat provincial (entre parèntesi el districte electoral pel qual fou elegit)
R	Regidor
RP	Regidor perpetu
S	Senador
Sc	Síndic
SP	Síndic personer
SPG	Síndic procurador general
SV	Senador vitalici
T d'a.	Tinent d'alcalde

Nota: els càrrecs municipals en què no s'especifica l'ajuntament corresponen al consistori de la ciutat de Girona. Entre parèntesi després d'un títol nobiliari o d'un grau militar la data de concessió d'aquest.

APÈNDIX II

FORMES D'EXPLOTACIÓ
DELS MASOS DEL PATRIMONI CARLES (1750-1875)

* Masos dels Puig que al XIX passaren al patrimoni Carles per herència

** Venut a carta de gràcia

- Conreu directe
- Cessió a masoveria
- Contracte cessió a parts de fruits, en realitat conreu directe propietari
- Cessió a mitgeria
- Arrendament a preu acotat (sense especificar forma explotació terres)
- Arrendament a preu acotat (amb explotació directa de les terres)
- Arrendament a preu acotat (amb explotació de les terres a masoveria)
- Arrendament a preu acotat (amb explotació de les terres a mitgeria)
- Arrendament a preu acotat dels fruits i rèdits de les heretats
- Arrendament a preu acotat dels fruits i rèdits (parts de fruits masoveries)

- 1 El 1851 les terres foren repartides entre els masos Puig, Ral i Torre Bagura
- 2 Venut el 1894
- 3 Venut el 1906
- 4 Venut el 1855
- 5 El 1827 aquest mas ja havia estat subestablert en la seva totalitat
- 6 El 1829 aquest mas ja havia estat subestablert en la seva totalitat
- 7 El 1824 aquest mas ja havia estat subestablert en la seva totalitat

FONTS. ADG.FCC, lligalls foli 3, 6, 16, 29, 31, 38, 44, 55 i lligalls en quart 3, 4, 8, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21 i 22, i AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, t. 361, 362, 367, 369, 372, 373, 392, 436, 447, 452, 455, 456, 458, 459, 482 i 495, Girona 1, t. 1194, Girona 10, t. 721 i 722, Palafrugell, t. 381 i 437, i Registre d'Hipoteques de Girona, t. 17 i 37. Per al període anterior a 1794, en el cas dels masos que havien estat del patrimoni Puig, vg. Gifre, 1987.

APÈNDIX III

RENÚNCIES DE SUBESTABLIMENT EFECTUADES
PER SUBEMFITEUTES DE CASA CARLES AL SEGLE XIX

Any ren.	Any subest.	Lloc subest.	Ofici	Motiu	Després renúncia
1808-1828	*1796	Palafrugell	treballador		tornada a subestablir
1821	1819	Ullà	hortolà	F no poder pagar entrada i cens	
1821	1819	Torroella	hortolà	F no poder pagar entrada i cens	subemfiteuta l'havia venuda i el comprador segueix pagant el cens
1824	*1796	Palafrugell	mariner	V cens resulta oneros	agregada a masoveria mas Gombau
1824	1823	l'Escala	treballador	V signa un altre subest. als Carles	
1832	*1796	Palafrugell	treballador	F incomplir pacte plantació de glans	
1834	1820	Gualta	pagès	F els Carles la posseeixen a carta de gràcia	signada revenda al seu propietari
1834	1825	Pals	treballador	F no poder pagar censos	donada a parceria
a.1838	1816	Palafrugell	treballador		
a.1839	1796	Palafrugell	pagès		
a.1839	1816	Palafrugell	treballador	F no pagar cens	tornada a subestablir. Renunciada (1847) per no pagar el cens
a.1839	1796	Palafrugell	treballador	F no pagar cens	retornada al patrimoni
a.1839	1799	Palafrugell	treballador	F no pagar cens	retornada al patrimoni
1839	1816	Palafrugell	taper		tornada a subestablir. Renunciada (1853) per no pagar el cens
1840	1828	Palafrugell	masover	F no poder pagar censos	tornada a subestablir

Any ren.	Any subest.	Lloc subest.	Ofici	Motiu	Després renúncia
1845	?	Palafrugell		F no pagar cens	agregada al mas Gombau?
1845	*1796	Palafrugell		F no pagar cens	agregada al mas Gombau?
1846	*1799	Palafrugell	mariner		tornada a subestablir
1846	*1800	Palafrugell	mariner		tornada a subestablir
1847	?	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al patrimoni
1847	?	Palafrugell	pagès	F no pagar cens	retornada al p.
1847	1803	Palafrugell	ermità	F no pagar cens	retornada al p.
1847	1803	Palafrugell	treballador	F no pagar cens	retornada al p.
1847	*1796	Palafrugell	pagès	F no pagar cens	retornada al p.
1849	1798	Palafrugell	sastre	F no pagar cens	retornada al p.
1849	?	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al p.
1849	?	Palafrugell	pagès	F no pagar cens	retornada al p.
1849	?	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al p.
1849	?	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al p.
1849	1796	Palafrugell	pagès	F no pagar cens	retornada al p.
1849	1800	Palafrugell	treballador	F no pagar cens	retornada al p.
1849	?	Palafrugell	ermità	F no pagar cens	retornada al p.
1849	*1798	Palafrugell	treballador	F no pagar cens	retornada al p.
1850	?	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al p.
1850	1807	Palafrugell	taper	F no pagar cens	retornada al p.
1850	1821	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al p.
1850	*1796	Palafrugell	flequer	F no pagar cens	retornada al p.
1853	?	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al p.
1853	?	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al p.
1853	*1798	Palafrugell	taper	F no pagar cens	retornada al p.
1853	?	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al p.
1853-1854	*1799	Palafrugell	treballador	F no pagar cens	retornada al p.
1853	1796	Palafrugell	taper	F no pagar cens	retornada al p.

Any ren.	Any subest.	Lloc subest.	Ofici	Motiu	Després renúncia
1853	1803	Palafrugell	pagès	F no pagar cens	retornada al p.
1854	1816	Palafrugell	treballador	F no pagar cens	retornada al p.
1855	?	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al p.
1855	?	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al p.
1855	1826	Albons	menestral	tornada a subestabllir	
1856	1819	Torroella	menestral	V no poder pagar censos endarrerits, mala qualitat terra i mal de les vinyes	
1898	*1803	Palafrugell			agregada a masoveria mas Gombau

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3 (llevador de censos de 1838 i llibretes de comptes 1831-1863), lligalls foli 39 i 40 (llevador de censos de 1839) i llibre 88 (llevador de censos de 1914). AHG, Notarial, Palafrugell, t. 434, 23-7-1824, renúncia de Francesc Alsina, i t. 445, 9-5-1843, subestabliment a favor de Basalisa Pasqual; Torroella de Montgrí, t. 458, 16-12-1824, anul·lació del subestabliment signat a favor de Josep Guri Donjó. NOTES. * Contractes de rabassa morta amb cens commutat per una quantitat fixa de blat entre 1807 i 1833.

V = renúncia *voluntària*, F = renúncia forçada pels Carles.

APÈNDIX IV

MOBILITAT DELS MASOVERS DEL PATRIMONI PUIG-CARLES

Mas Puig, Torroella de Montgrí

Joan Llach, era masover el 1762, màxim 11 anys (1758-1768)

Josep Devant Tapis, 25 anys (1829-1853)

Joan Devant Planas (fill de Josep), mínim 10 anys (1854-1863)

Mas Figueres, Torroella de Montgrí

Ramon Pibernús, 10 anys (1755-1764)

Miquel Rufí, mínim 7 anys (1765-1771)

Miquel Pijoan, mínim 3 anys (1802-1804), màxim 6 (1802-1807)

Martí Bou, 12 anys (1829-1840), màxim 13 (1829-1841)

Josep Devant Tapis, 9 anys (1842-1850), màxim 10 (1841-1850)

Torre Bagura, Torroella de Montgrí

Joan Llenes, era masover el 1757

Salvador Ferran, mínim 5 anys (1762-1766)

Tou Masó, era masover el 1780

Pere Regencós, mínim 15 anys (1807-1821)

Miquel Bou, mínim 3 anys (1824-1826), màxim 5 (1822-1826)

Francesc Planas, mínim 3 anys (1827-1829), màxim 10 (1827-1836)

Joaquim Simon Negre, mínim 30 anys (1837-1866)

Mas Pinell, Torroella de Montgrí

Antoni Soles i Miquel Bonet, mínim 2 anys (1688-1689), màxim 11 (1688-1698)

Joan i Antoni Foraster, mínim 2 anys (1699-1700)

Narcís Costa, 6 anys (1857-1862)

Miquel Costa, 9 anys (1863-1871)

Vicenç Romaguera, 35 anys (1872-1906)

Mas Ral, Torroella de Montgrí

Josep Ferrer, mínim 2 anys (1680-1681)

Josep Alabau, mínim 17 (1808-1821 i 1826-1828 aprox.), màxim 21 (1808-1821 i 1826-1832)

Salvador Agustí, mínim 20 anys (1833-1852), màxim 31 (1833-1863)

Josep Devant Massonis, mínim 9 anys (1864-1872)

Mas Closa Pagesa, Torroella de Montgrí i Gualta

Joan Benasit, mínim 4 anys (1680-1683)
 Josep i Josep Ferrer, 2 anys (1699-1700)
 Salvi i Josep Vilahur, 2 anys (1701-1702)
 Pere Rocha, (1703-?)
 Josep i Joan Devant Tapis, 3 anys (1826-1828)
 Joan Devant Tapis, 32 anys (1829-1860)
 Joan Devant Massonis, mínim 13 anys (1861-1873)

Mas Carles, Pals

Pere Riera, mínim 9 anys (1678-1686)
 Fermí Cruset, 4 anys (1826-1829)

Mas Sunyer, Serra de Daró

Josep Llandrich, 7 anys (1791-1797)
 Salvi Romaguera, 74 anys (1798-1821 i 1825-1874) (han de ser dues persones)
 Antoni Romaguera, mínim 4 anys (1875-1878)

Mas Vicens, l'Escala

Miquel Ros i Joan Giralt, 3 anys (1760-1763)
 Miquel Ros, mínim 25 anys (1760-1784), màxim 43 (1760-1802)
 Josep Ros àlies *Badia*, era masover el 1802
 Martí i Miquel Bou (pare i fill), 5 anys (1803-1807)
 Miquel Bou, mínim 11 anys (1808-1818), màxim 17 (1808-1824)
 Ramon Arbosí, mínim 11 anys (1825-1835)
 Maria Arbosí (vídua de Ramon Arbosí), 2 anys (1836-1837)
 Maria i Miquel Arbosí (mare i fill), 17 anys (1838-1854)

Mas Tomásí, Albons

Pere Gatiús, mínim 3 anys (1759-1761)
 Miquel Bou, era masover el 1784
 Esteve Farran, 3 anys (1799-1801), màxim 4 (1799-1802)
 Salvi Costals, mínim 14 anys (1803-1816)

Mas Puig, Fellines

Isidre Puig, era masover el 1810

Isidre Rubinach, mínim 3 anys (1813-1815), màxim 5 (1811-1815)

Joan Noell, 46 anys (1816-1862)

Jaume Noell, mínim 15 anys (1863-1877)

Mas Garriga, Navata

Benet Casellas, mínim 52 anys (1776-1827)

Jaume Sala, 18 anys (1829-1846)

Pere Duran, mínim 17 anys (1861-1877), entre 1921 i 1934 es conserven rebuts de materials i jornals d'escatir i de paleta del mas Garriga pagats per un Pere Duran; si es tracta del mateix, o d'un fill seu, i encara n'era masover, la permanència s'hauria allargat un total de 74 anys

Mas Gombau, Palafrugell

Pere Quintana, (1687-?)

Llorenç Plana i Joanola, mínim 3 anys (1794-1796)

Julià Liu, era masover el 1824

Mas Roig, Palafrugell

Antoni Bofill, mínim 25 anys (1794-1818)

Mas Prats, Palafrugell

Pere Pasqual, mínim 2 anys (1699-1700)

Joan Ferrer, mínim 3 anys (1794-1796)

Pere Plana àlies *Joanola*, mínim 2 anys (1823-1824)

FONTS. ADG.FCC; AHG, Protocols notarialis; algunes dades del segle XVIII, de Gifre, 1987.

APÈNDIX v

L'ADMINISTRACIÓ DEL PATRIMONI

CARTA DE JOSEP DEVANT RIERA A JOAQUIM DE CARLES DE MENDOZA, 10-9-1858

Sor. Dn Joaquin de Carles y de Mendoza
Gerona

Habana 10 Set[iem]bre de 1858

Muy Sr. mío y de mi mayor respeto. Dentro de su respectivo término recibí la favorecida de V. de fecha 3 Julio del que rige; la que me es muy grata pues veo por ella que además de disimular el silencio que había guardado hasta la actualidad no me ha disminuido el afecto me profesaba sin embargo de mis pobres recursos para habérmelo captado; y también interesarse por la causa de un joven de tan poco valimiento como el que suscribe, pues que la única recomendación que me acompaña es la de ser laborioso y honrrado. Cualidades que sólo sabe conocer en sus semejantes ó inferiores el que al igual que V. reúne todas las que son necesarias para ser un hombre de bien en toda la estensión de la palabra (que se dice comúnmente).

Acepto y aprecio los consejos que V. se sirve darme en el grado más superlativo; puesto que en un todo estoy de su mismo modo de pensar, porque es una cosa realmente verdadera que lo único que inmortaliza la memoria de un hombre es el buen proceder, porque todo lo demás no se ostenta glorioso nomás que por un tiempo determinado; pasado el cual, del mismo modo que las flores que también por término fijado se ostentan hermosas y con todo su esplendor, transcurrido éste desaparece todo, sin quedar ni el más pequeño rastro de lo que en otro tiempo fué.

Acá en esta famosa capital de las Antillas es muy fácil que un joven se pierda, aunque tenga sembradas en su corazón las sanas máximas de moralidad; puesto que acá nos faltan los saludables consejos de n[ues]tros padres; pero por lo que a mi hace me parece no me hallaré en este caso porque si hasta la actualidad no había caminado lo suficiente con pies de plomo, me propongo hacerlo en el sucesivo (Dios mediante).

En la actualidad (gracias al Eterno Ser) gozo de una salud inmejorable, de dos meses a esta parte, pues también los hace que me hallo de dependiente en la tienda mista que D. Jayme Corretger posee en la calle del Rayo nº 76 esquina a la de la Maloja; en la que se ha de

trabajar un poquito; pues somos dos dependientes en ella, y lo que la hace un poco más pesada es el ser tan espaciosa como es, porque tiene tres puertas a la calle del Rayo y otras tantas en la de Maloja. Y además el parage do radica es un mal punto por ser muy malos los de color que viven acá en la parte del barrio de Marte llamado Los Sitios de extramuros. En cuanto a la posición [*sic per posición*] que ocupo no es nada más que la de un pobre dependiente de taberna; y con todo, trabajo con todo ahinco y muy a gusto. El Sr. Corretger también es un hombre de bien y creo que debe simpatizar poco o mucho conmigo; pues que además de que ya fui en su casa para corregir ciertos abusos, después de haberlo conseguido, aunque con dificultad, sin embargo de no ser yo más que un segundo, soy el encargado de recibir todos los efectos y facturas del muelle, y el que llevo la cuenta de las entradas y gastos diarios. En cuanto a hallar lo que tantas veces me había representado mi fogosa mente, es muy consecuente que no lo he logrado; y así como es, estoy contento porque parto del principio que todo ofrece dificultades y que toda la sabiduría humana consiste en confiar y esperar; y aunque así no fuese, mi suerte ya está echada e irremisiblemente debe cumplirse lo que el Supremo tiene dispuesto y escrito en libro de destinos.

Si halla gusto en volverme a escribir puede dirigirme la carta en mi casa morada, pues que así haciéndolo evitará la molestia de mandársela a los S.S. de casa Pla, porque a lo menos resido tres cuartos de hora lejos de ellos.

Reciba V. los afectuosísimos saludos para las Sras. de su familia, Sr. D. M[anue]l Hurtado [canonge de la seu de Girona], mis Sres. padres y tíos, en general, y en particular, recíbelos también V. de éste su más rendido Ser[vido]r Q.B.S.M.

José Devant y Riera

P.D. Al respecto de que el otro dependiente que hay en la tienda es un hijo del Sr. Juan Oller, cuyo Sr. es procurador de los Sres. de casa Manresa en esa ciudad, a cuyos Sres. profesa un profundo respeto, me ha encargado le recomendase a V. saludase de parte suya, y a sus Sres. padres por medio de aquéllos.

Suyo =Devant=

APÈNDIX VI

LA COMERCIALIZACIÓ DEL BLAT (1832-1863)

Quadre 1. Quantitat de blat venut, valor i preus mitjans de venda (1832-1863)

Dades per anys agrícoles (de juliol a juny)				Dades per anys naturals (de gener a desembre)			
Collita	Blat venut	Valor total	Carles mitjana preu venda		Blat venut	Valor total	Carles mitjana preus anuals
Any	HI	Rals	Rs/HI	Any	HI	Rals	Rs/HI
1832	293,88	24033,77	81,78	1832	293,88	24033,77	81,78
1833	286,93	21333,24	74,35	1833	286,93	21333,24	74,35
1834	305,55	25227,56	82,56	1834	288,92	23709,83	82,06
1835	280,96	27009,75	96,13	1835	297,60	28527,48	95,86
1836	321,10	28304,02	88,15	1836	321,10	28304,02	88,15
1837	196,35	19776,52	100,72	1837	191,29	19216,62	100,46
1838	649,98	64252,69	98,85	1838	623,94	61483,18	98,54
1839	341,53	31487,46	92,19	1839	372,63	34816,87	93,44
1840	427,59	35981,67	84,15	1840	427,59	35981,67	84,15
1841	332,31	27565,15	82,95	1841	332,31	27565,15	82,95
1842	531,91	49605,27	93,26	1842	531,91	49605,27	93,26
1843	482,58	41129,80	85,23	1843	482,58	41129,80	85,23
1844	475,53	42104,07	88,54	1844	475,53	42104,07	88,54
1845	630,45	49764,24	78,93	1845	495,21	39150,11	79,06
1846	404,00	36345,56	89,96	1846	539,24	46959,69	87,09
1847	667,88	71219,46	106,64	1847	667,88	71219,46	106,64
1848	523,05	44742,12	85,54	1848	523,05	44742,12	85,54
1849	613,64	51537,17	83,99	1849	474,24	39974,20	84,29
1850	335,56	25852,45	77,04	1850	446,40	35078,83	78,58
1851	481,92	39244,54	81,43	1851	510,49	41581,13	81,45
1852	153,32	11869,91	77,42	1852	148,26	11477,98	77,42
1853	30,37	2467,57	81,24	1853	35,44	2859,50	80,69
1854	175,74	18080,82	102,89	1854	167,06	17037,00	101,98
1855	512,39	56550,05	110,37	1855	360,33	39625,02	109,97
1856	217,50	26251,88	120,70	1856	357,08	41588,68	116,47

Dades per anys agrícoles (de juliol a juny)				Dades per anys naturals (de gener a desembre)			
Collita	Blat venut	Valor total	Carles mitjana preu venda		Blat venut	Valor total	Carles mitjana preus anuals
1857	454,71	39374,07	86,59	1857	241,19	23027,45	95,48
1858	290,73	26022,42	89,51	1858	457,07	38639,20	84,54
1859	566,81	53510,58	94,41	1859	635,15	59872,46	94,27
1860	443,63	43135,19	97,23	1860	443,63	43135,19	97,23
1861	476,59	53768,50	112,82	1861	476,59	53768,50	112,82
1862	382,57	38814,17	101,46	1862	284,94	29104,88	102,14
1863	541,50	49733,45	91,84	1863	488,70	46289,57	94,72

FONT. Elaboració pròpia a partir d'ADG.FCC, lligall en quart 3.

Quadre 2. Preus del blat del mercat de Girona, preus de venda del blat del patrimoni Carles i coeficients de transformació dels preus generals en preus particulars (1832-1863)

Any	Preus mercat de Girona		Preus Carles		Coeficients de transformació dels preus generals en preus particulars	
	Mitjana 12 mesos de l'any A	Mitjana només mesos Carles venen blat B	Preu venda blat Mitjana anual C	Preu censos en blat commutatats en metàl·lic		
	Rs/Hl	Rs/Hl	Rs/Hl	Rs/Hl	C/B	C/A
1832	94,43	90,76	81,78	s/d	0,90	0,87
1833	88,23	85,62	74,35	82,95	0,87	0,84
1834	90,17	92,32	82,06	s/d	0,89	0,91
1835	111,20	106,19	95,86	105,07	0,90	0,86
1836	106,02	97,77	88,15	99,54	0,90	0,83
1837	105,33	105,60	100,46	110,60	0,95	0,95
1838	115,56	114,67	98,54	110,60	0,86	0,85

	Preus mercat de Girona		Preus Carles		Coeficients de transformació dels preus generals en preus particulars	
	Mitjana 12 mesos de l'any A	Mitjana només mesos Carles venen blat B	Preu venda blat Mitjana anual C	Preu censos en blat commutat en metàl·lic		
1839	112,37	111,28	93,44	110,60	0,84	0,83
1840	92,82	87,94	84,15	94,01	0,96	0,91
1841	90,63	93,74	82,95	93,19	0,88	0,92
1842	98,76	98,09	93,26	99,54	0,95	0,94
1843	94,78	92,55	85,23	94,01	0,92	0,90
1844	92,22	92,82	88,54	94,01	0,95	0,96
1845	90,15	87,68	79,06	88,48	0,90	0,88
1846	94,02	97,99	87,09	92,90	0,89	0,93
1847	119,28	111,82	106,64	110,60	0,95	0,89
1848	101,28	90,76	85,54	94,01	0,94	0,84
1849	88,67	87,51	84,29	94,01	0,96	0,95
1850	82,56	82,35	78,58	88,48	0,95	0,95
1851	87,88	88,08	81,45	88,48	0,92	0,93
1852	88,56	83,59	77,42	88,48	0,93	0,87
1853	88,99	95,21	80,69	94,01	0,85	0,91
1854	111,08	108,99	101,98	99,54	0,94	0,92
1855	113,56	114,71	109,97	110,60	0,96	0,97
1856	124,80	127,22	116,47	116,13	0,92	0,93
1857	114,52	101,81	95,48	99,54	0,94	0,83
1858	87,81	87,41	84,54	94,01	0,97	0,96
1859	98,41	96,09	94,27	94,01	0,98	0,96
1860	105,53	102,85	97,23	94,01	0,95	0,92
1861	108,08	112,22	112,82	110,60	1,01	1,04
1862	110,55	108,03	102,14	110,60	0,95	0,92
1863	102,40	101,58	94,72	99,54	0,93	0,92

FONT. Elaboració pròpia a partir d'ADG.FCC, lligall en quart 3. Preus de venda del blat del patrimoni Carles ponderats tenint en compte el preu de venda i la quantitat venuda en cada transacció. Preus del mercat de Girona: sèrie elaborada per Congost, Garrabou, Ros i Saguer a partir de la mercurial de Girona, inèdita.

**Quadre 3. Compradors de blat del patrimoni Carles.
Mitjanes anuals dels preus de compra del blat i coeficients de transformació dels preus generals en preus particulars**

Any	Preus mercat Girona	Preus Carles venda del blat	Mitjana anual preu de compra			Coeficients de transformació dels preus generals en preus particulars		
	Mitjana anual comptant els 12 mesos de l'any	Mitjana anual	Grup 1 C	Grup 2 D	Grup 3 E	Grup 1 C/A	Grup 2 D/A	Grup 3 E/A
	A	B	Rs/Hl	Rs/Hl	Rs/Hl			
1832	94,43	81,78	81,34	85,73	87,80	0,86	0,91	0,93
1833	88,23	74,35	73,67	71,90		0,84	0,81	
1834	90,17	82,06	82,46			0,91		
1835	111,20	95,86	95,78	98,17	91,95	0,86	0,88	0,83
1836	106,02	88,15	87,98	85,73		0,83	0,81	
1837	105,33	100,46	100,87	99,56	99,56	0,96	0,95	0,95
1838	115,56	98,54	96,68	101,77		0,84	0,88	
1839	112,37	93,44	94,87	89,96	94,03	0,84	0,80	0,84
1840	92,82	84,15	84,32	83,37	82,96	0,91	0,90	0,89
1841	90,63	82,95	82,96	82,96	82,96	0,92	0,92	0,92
1842	98,76	93,26	91,47	93,38		0,93	0,95	
1843	94,78	85,23	82,96	86,14	85,81	0,88	0,91	0,91
1844	92,22	88,54	88,50	88,50	89,91	0,96	0,96	0,97
1845	90,15	79,06	79,00	78,54	82,96	0,88	0,87	0,92
1846	94,02	87,09	84,51	88,52	86,09	0,90	0,94	0,92
1847	119,28	106,64	105,33	110,62	106,47	0,88	0,93	0,89
1848	101,28	85,54	86,89	87,11	85,48	0,86	0,86	0,84
1849	88,67	84,29		82,64	85,01		0,93	0,96
1850	82,56	78,58	82,96	76,63	78,74	1,00	0,93	0,95
1851	87,88	81,45	82,96	81,84	82,58	0,94	0,93	0,94
1852	88,56	77,42		77,43	77,43		0,87	0,87
1853	88,99	80,69			84,35			0,95
1854	111,08	101,98	99,56	107,28		0,90	0,97	

Any	Preus mercat Girona Mitjana anual comptant els 12 mesos de l'any	Preus Carles venda del blat Mitjana anual	Mitjana anual preu de compra			Coeficients de transformació dels preus generals en preus particulars		
	A	B	Grup 1 C	Grup 2 D	Grup 3 E	Grup 1 C/A	Grup 2 D/A	Grup 3 E/A
	Rs/Hl	Rs/Hl	Rs/Hl	Rs/Hl	Rs/Hl			
1855	113,56	109,97	110,62	109,19	110,62	0,97	0,96	0,97
1856	124,80	116,47		113,35			0,91	
1857	114,52	95,48	99,56	85,32	87,11	0,87	0,74	0,76
1858	87,81	84,54		91,26	88,56		1,04	1,01
1859	98,41	94,27	101,30	91,26		1,03	0,93	
1860	105,53	97,23	95,16	96,02	94,03	0,90	0,91	0,89
1861	108,08	112,82	121,68	112,49	112,18	1,13	1,04	1,04
1862	110,55	102,14	98,17		105,09	0,89		0,95
1863	102,40	94,72		96,68	92,18		0,94	0,90

FONTS. ADG.FCC, lligall en quart 3.

NOTES. Grup 1: comerciants i patrons; grup 2: flequers, fideuers, semolers, moliners; grup 3: consumidors (petits pagesos, masovers, jornalers, oficis, professions liberals, etc).

BIBLIOGRAFIA

- ALVARADO, Joaquim (2002) *El negoci del suro a l'Alt Empordà, s. XVIII-XIX*, Palafrugell: Museu del Suro de Palafrugell.
- ALVARADO, Joaquim (2004) *Suro, carracs i taps. Llagostera, 1753-1934*, Llagostera: Ajuntament i Arxiu Municipal.
- ARMENGOL, Dolors (1979-1980) «La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 14, p. 12-137.
- ATIENZA, Ignacio (1987) *Aristocracia, poder y riqueza en la España moderna. La Casa de Osuna siglos XV-XIX*, Madrid: Siglo XXI.
- AYMARD, Maurice (1983) «Autoconsommation et marchés: Chayanov, Labrousse ou Le Roy Ladurie», *Annales E.S.C.*, 38, p. 1392-1410.
- BADOSA, Elisa (1985) *Explotació agrícola i contractes de conreu (1670-1840). Les finques del clergat de Barcelona*, Barcelona: Col·legi Notarial de Barcelona.
- BARBAZA, Yvette (1963) «Paysage rural y estructura agraria del litoral septentrional de Cataluña a principios del siglo XVIII», *Estudios geográficos*, 93, p. 565-589.
- BARBAZA, Yvette (1966) *Le paysage humain de la Costa Brava*, París: Armand Colin.
- BECKETT, John Vincent (1989) «Estate management», dins Gordon Edmund MINGAY (ed.) *The Agrarian History of England and Wales 1750-1850*, Cambridge: Cambridge University Press, vol. VI, p. 590-597.
- BECKETT, John Vincent (2000) «Managing the property», dins Edward John T. COLLINS (ed.) *The Agrarian History of England and Wales 1850-1914*, Cambridge: Cambridge University Press, vol. VII, part I, p. 730-734.
- BLOCH, Marc (1978) *L'individualisme agraire dans la France du XVIIIe siècle*, Brionne: Gérard Monfort.
- BOSCH, Mònica (1996) «La defensa del "sagrado derecho de propiedad". La unió dels hisendats contra les ocupacions de terres durant el Trienni liberal», dins Joan Josep BUSQUETA i Enric VICEDO (ed.) *Béns*

- comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs / Universitat de Lleida, p. 375-400.
- BOSCH, Mònica (2010) «Movilidad y herencia de los *masovers* catalanes. La familia Culubret, siglos XVII-XIX», *Historia Agraria*, 52, p. 45-74.
- BOSCH, Mònica (2011) «Qui era masover? Identitat i mobilitat», dins Enric SAGUER (coord.) *Forçats a foc i llum. Una història oral dels últims masovers de la regió de Girona, 1930-2000*, Barcelona: Generalitat de Catalunya-Departament de Cultura, p. 59-131.
- BOSCH, Mònica (2019) *La formació d'una classe dirigent (1790-1850). Els Carles en la societat gironina*, tesi doctoral dirigida per la Dra. Rosa Congost, Girona: Facultat de Lletres de la Universitat de Girona [consultable en línia].
- BOSCH, Mònica (en premsa) *La formació d'una classe dirigent (1790-1850). Els Carles en la societat gironina*, Barcelona: Fundació Noguera.
- BOSCH, Mònica; CONGOST, Rosa i GIFRE, Pere (1996) «L'assalt als comunals. Tres universitats empordaneses (segles XVII-XVIII)», dins Joan Josep BUSQUETA i Enric VICEDO (ed.) *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs / Universitat de Lleida, p. 123-149.
- BOSCH, Mònica; CONGOST, Rosa i GIFRE, Pere (1999) «Els bans. La lluita per l'individualisme agrari a Catalunya. Primeres hipòtesis (s. XVII-XIX)», dins Rosa CONGOST i Lluís TO (cur.) *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 299-328.
- BOSCH, Mònica; CONGOST, Rosa; GIFRE, Pere; SAGUER, Enric i SOLDEVILA, Xavier (2003) «Dinámica social y transformaciones ambientales. El Baix Ter, 1300-1950», dins Alberto SABIO i Iñaki IRIARTE (ed.) *La construcción histórica del paisaje agrario en España y Cuba*, Madrid: Libros de la Catarata, p. 91-107.
- BOSCH, Mònica; CONGOST, Rosa i SANTALÓ, Jaume (1997) «Vessana a vessana. Reflexions sobre la pràctica dels establiments emfitèutics a la regió de Girona (segles XVIII-XIX)», *Estudis d'Història Agrària*, 11, p. 11-35.
- BOSCH, Mònica i FERRER, Llorenç (2001) «Genealogia, família i patrimoni: els Heras d'Adri», dins Miquel HERAS DE PUIG *Biografía ó explicació del arbre geneològic de la descendència de casa Heras de Adri, 1350-1850*, Girona: CCG Edicions, p. 7-74.
- BOSCH, Mònica i GIFRE, Pere (1998) «Els llibres mestres dels arxius patrimonials. Una font per a l'estudi de les estratègies patrimonials», *Estudis d'Història Agrària*, 12, p. 155-182.

- BOSCH, Mònica i PUIGVERT, Joaquim M. (2005) «Cohesió i consciència de classe. Els àmbits de relació social», dins Enric SAGUER (coord.) *Els últims hereus: història oral dels propietaris rurals gironins, 1930-2000*, Barcelona: Generalitat de Catalunya-Departament de Cultura, p. 270-355.
- BOSCH, Mònica i PUIGVERT, Joaquim M. (ed.) (2016) *Girona en època contemporània. Les capitalitats de la ciutat*, Girona: Ajuntament de Girona.
- CALATAYUD, Salvador; MILLÁN, Jesús i ROMEO, M. Cruz (2000) «El rentismo nobiliario en la agricultura valenciana del siglo XIX», *Revista de Historia Económica*, any XVIII, 1, p. 79-107.
- CALATAYUD, Salvador; MILLÁN, Jesús i ROMEO, M. Cruz (2002) «Poderes y legitimidad de la renta en el País Valenciano: Las élites agrarias en el siglo XIX», *Ayer*, 46, p. 233-262.
- CALATAYUD, Salvador; MILLÁN, Jesús i ROMEO, M. Cruz (2002-2003) «Les múltiples cares de la renda: propietaris i arrendataris al País Valencià», *Estudis d'Història Agrària*, 15, p. 57-86.
- CAMPO JORDÀ, Ferran del (2000) *Set segles d'una família empordanesa. Els Jordà de Molins*, Olot: Brau edicions.
- CANALES, Esteban (1982) «Los diezmos en su etapa final», dins Gonzalo ANES (ed.) *La economía española al final del Antiguo Régimen. I. Agricultura*, Madrid: Alianza, p. 103-187.
- CANALES, Esteban (1985) «Diezmos y revolución burguesa en España», dins Àngel GARCÍA SANZ i Ramon GARRABOU (ed.) *Historia Agraria de la España contemporánea*, vol. I, Barcelona: Crítica, p. 245-274.
- CARMONA, Juan A. (1995) «Las estrategias económicas de la vieja aristocracia española y el cambio agrario en el siglo XIX», *Revista de Historia Económica*, any XIII, 1, p. 63-88.
- CASADO, Hilario i ROBLEDO, Ricardo (ed.) (2002) *Fortuna y negocios: formación y gestión de los grandes patrimonios (siglos XVI-XX)*, Valladolid: Universidad de Valladolid.
- CASALI, Etide (1985) «Sacra agricultura e cristiana mezzadria. Controriforma e cultura contadina in Romagna», *Estudis d'Història Agrària*, 5, p. 53-76.
- COLOMÉ, Josep (1990) «Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola», *Estudis d'Història Agrària*, 8, p. 123-144.

- CONGOST, Rosa (1981) «Notes sobre la propietat de la terra a les comarques gironines durant la segona meitat del segle XIX», *Estudi General. Revista del Col·legi Universitari de Girona*, 1, p. 211-221.
- CONGOST, Rosa (1983) «Las listas de los mayores contribuyentes de 1875», *Agricultura y Sociedad*, 27, p. 289-375.
- CONGOST, Rosa (1986) «Reflexions sobre la renda de la terra a la regió de Girona en l'etapa final de l'Antic Règim, 1770-1840», dins d. a., *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Barcelona: Crítica, p. 247-277.
- CONGOST, Rosa (1990) *Els propietaris i els altres*, Vic: Eumo.
- CONGOST, Rosa (1998a) «Pairalisme, història del dret i història de les relacions socials al camp català. Algunes reflexions», *Estudis d'Història Agrària*, 12, p. 43-75.
- CONGOST, Rosa (1998b) «De pagesos a hisendats: Reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials dominants. La regió de Girona (1780-1840)», *Recerques*, 35, p. 51-72.
- CONGOST, Rosa (2000) «Sagrada propiedad imperfecta. Otra visión de la revolución liberal española», *Historia Agraria*, 20, p. 61-93.
- CONGOST, Rosa (2007) *Tierras, leyes, historia. Estudios sobre la «gran obra de la propiedad»*, Barcelona: Crítica.
- CONGOST, Rosa (2008) «Ignorància o mala fe? El problema de les signatures dels senyors directes catalans (segles XVIII-XIX)», dins Rosa CONGOST (ed.) *Dels capbreus al registre de la propietat. Drets, títols i usos socials de la informació a Catalunya (segles XIV-XX)*, Girona: Documenta Universitaria, p. 275-305.
- CONGOST, Rosa i GIFRE, Pere (2001) «“Déu i el diable”. Notícies sobre el conreu de l'arròs al Baix Empordà (segles XVIII-XIX)», *Afers*, 39, p. 333-369.
- CONGOST, Rosa; GIFRE, Pere; SAGUER, Enric i TORRES, Xavier (1999) «L'evolució del contracte de masoveria (Girona, s. XV-XVIII)», dins Rosa CONGOST i Lluís TO (cur.) *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 269-297.
- CONGOST, Rosa (2000) *Els darrers senyors de Cervià de Ter. Investigacions sobre el caràcter mutant de la propietat (segles XVII-XX)*, Girona: CCG Edicions.
- CONGOST, Rosa; GIFRE, Pere i TORRES, Xavier (2001) «Del mas a la masoveria. Les transformacions del mas català a l'època moderna: l'exemple de la regió de Girona», dins M. Teresa FERRER MALLOL,

- Josefina MUTGÉ i Manuel RIU (ed.) *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna: segles IX-XVIII*, Barcelona: CSIC, p. 571-586.
- CONGOST, Rosa; JOVER, Gabriel i BIAGIOLI, Giuliana (2003) *L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània: masos, possessions, poderi*, Girona: CCG edicions.
- CONGOST, Rosa i TO, Lluís (curadors) (1999) *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CURBET, Jordi (2005) «La transmissió manuscrita de remeis populars a través del receptari de Salvi Romaguera (1799-1883), masover de Serra de Daró», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 46, p. 245-283.
- DONAT, Lúdia (1999) «Contractes *ad laborationem* i establiments de masos després de la pesta negra (1349)», dins Rosa CONGOST i Lluís TO (cur.) *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 125-149.
- ESTALELLA, Helena (1984a) «La gran propietat a les comarques gironines», *Recerques*, 16, p. 71-92.
- ESTALELLA, Helena (1984b) *La propietat de la terra a les comarques gironines*, Girona: C.U.G.
- FAGES de ROMÀ, Narcís (1852) «A los hacendados de las ciudades y del campo», *La Granja*, 6, p. 149-154.
- FAGES de SABATER, Marià (1952) «Establecimientos o sea contratos enfitéuticos particulares de Cataluña. Demostración de la justicia y conveniencia de que sean respetados por el Código Civil», *La Granja*, 2, p. 25-44.
- FERRER, Llorenç (1987) *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- FIGUERAS, Narcís i PUIGVERT, Joaquim M. (1998) *Tribulacions d'un masover fadristern*, Santa Coloma de Farners: Taller d'Història de Maçanet de la Selva / Centre d'Estudis Selvatans.
- GALLEGO, Domingo (1992) «Precios y circulación del excedente en las economías rurales: una aproximación analítica», *Noticiario de Historia Agraria*, 3, p. 7-31.
- GARRABOU, Ramon (1985) «La burgesia agrària gironina durant el segle XIX», *Revista de Girona*, 112, p. 9-14.
- GARRABOU, Ramon; PLANAS, Jordi i SAGUER, Enric (2001a) *Un capitalisme impossible? La gestió de la gran propietat agrària a la Catalunya contemporània*, Vic: Eumo.

- GARRABOU, Ramon; PLANAS, Jordi i SAGUER, Enric (2001b) «Sharecropping and the Management of Large Rural Estates in Catalonia, 1850-1950», *The Journal of Peasant Studies*, 28, 3, p. 89-108.
- GARRABOU, Ramon; PLANAS, Jordi i SAGUER, Enric (2002) «Administradores, procuradores y apoderados: Una aproximación a las formas de gestión de la gran propiedad agraria en la Cataluña contemporánea», dins Hilario CASADO i Ricardo ROBLEDÓ (ed.) *Fortuna y negocios: formación y gestión de los grandes patrimonios (siglos XVI-XX)*, Valladolid: Universidad de Valladolid, p. 301-321.
- GARRABOU, Ramon; SAGUER, Enric i SALA, Pere (1993) «Formas de gestión y evolución de la renta a partir del análisis de contabilidades agrarias: los patrimonios del Marqués de Sentmenat en el Vallés y Urgell (1820-1917)», *Noticiero de Historia Agraria*, 5, p. 97-125.
- GIFRE, Pere (1987) *Propietat i explotació agrària. El patrimoni Puig a l'Empordà dels s. XVII i XVIII: un cas de diferenciació en el si de la comunitat pagesa*, Universitat Autònoma de Barcelona, tesi de llicenciatura inèdita.
- GIFRE, Pere (1990) «Una aportació a la prehistòria dels hisendats gironins: la família i el patrimoni Puig (segles XVII i XVIII)», *Estudis sobre el Baix Empordà*, 9, p. 187-212.
- GIFRE, Pere (1999) «Mercat de la terra i formació de patrimonis agraris (1486-1720). Una primera aproximació», dins Rosa CONGOST i Lluís TO (cur.) *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 185-228.
- GIFRE, Pere (2000) «La lluita per l'aigua i per l'embassament de l'aigua: el conreu de l'arròs», dins Pere GIFRE (coord.) *Història de l'Alt Empordà*, Girona: Diputació de Girona, p. 454-456.
- GIFRE, Pere (2009) *En la prehistòria dels hisendats. De senyors útils a propietaris (vegueria de Girona, 1486-1720)*, tesi doctoral, Girona: Facultat de Lletres de la Universitat de Girona.
- GIFRE, Pere (2012) *Els senyors útils i propietaris de mas. La formació històrica d'un grup social pagès (vegueria de Girona, 1486-1730)*, Barcelona: Fundació Noguera.
- GIFRE, Pere; MATAS, Josep i SOLER, Santi (2002) *Els arxius patrimonials*, Girona: CCG Edicions.
- GIRALT, Emili (1965) «El conflicto rabassaire y la cuestión social en Cataluña hasta 1936», *Revista del Trabajo*, 7, p. 3-24.
- GIRALT, Emili (1980) «Les tècniques de la viticultura anterior a la fil·loxera», *L'Avenç*, 30, p. 64-71.

- GIRALT, Emili (1990) «L'agricultura», dins d. a., *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, vol. 2, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 121-305.
- GIRALT, Emili (dir.) (2006) *Història Agrària dels Països Catalans*, vol. iv, Segles XIX-XX, Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca.
- GRAHIT i GRAU, Josep (1949) *Festa familiar celebrada a Barcelona els dies X i XIII de novembre del MCMXLIX en complir-se el XC aniversari de la jornada en la qual Pere Grahit i Vié va adquirir el mas Bosch, de Sant Dalmai (Girona)*, Barcelona: Imp. Montserrat-Milàns.
- HAINSWORTH, David Roger (1992) *Stewards, Lords and People. The Estate Steward and his world in Later Stuart England*, Cambridge: Cambridge University Press.
- HERAS DE PUIG, Miquel (2001 [1857]) *Biografia ó explicació del arbre geneològich de la descendencia de casa Heras de Adri, 1350-1850*, reedició del llibre editat a Girona el 1857, Girona: CCG Edicions.
- HERAS DE PUIG, Narcís (1853) «Sobre los amillaramientos y repartos de la contribucion territorial», *La Granja, revista de agricultura y biblioteca rural, periódico de la Sociedad de Agricultura del Ampurdan*, any IV, 8, p. 125-134, i 10, p. 161-177.
- HOFFMANN, Philip T.; POSTEL-VINAY, Gilles i ROSENTHAL, Jean-Laurent (2001) *Des marchés sans prix. Une économie politique du crédit à Paris, 1660-1870*, París: Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales.
- LABROUSSE, Ernest (1984 [1933]) *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au xviiiè siècle*, París: Editions des Archives Contemporaines.
- LANA BERASAIN, José Miguel (2002) «Afanés y recompensas del cuitado señor don José María Magallón y Armendáriz, o la remodelación de un patrimonio aristocrático en el siglo XIX», dins Hilario CASADO i Ricardo ROBLEDO (ed.) *Fortuna y negocios: formación y gestión de los grandes patrimonios (siglos XVI-XX)*, Valladolid: Universidad de Valladolid, p. 165-189.
- LLOBET, Santiago de (1992) *Formació d'una casa pairal: la Torre Llobet a Vidreres (segles XII-XX)*, Barcelona: L'autor.
- LÓPEZ ESTUDILLO, Antonio (2012) «¡Rabasaires a defenderse! Conflicto social y organización campesina en Catalunya (1868-1905)», seminari impartit a l'Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona, inèdit.

- LÓPEZ, Santiago i ROBLEDO, Ricardo (2004) «El administrador de los antiguos patrimonios agrarios según la teoría de la agencia», *Historia Empresarial*, 812, p. 105-123.
- MARFANY, Joan-Lluís (2001) *La llengua maltractada*, Barcelona: Empúries.
- MARTÍNEZ ALCUBILLA, Marcelo (1892) *Diccionario de la Administración española*, Madrid: J. López Camacho, Impresor.
- MARTÍNEZ QUINTANILLA, Pedro (1865) *La provincia de Gerona. Datos Estadísticos*, Girona: Imprempta de F. Dorca.
- MILLÁN, Jesús (1996) «Els inicis revolucionaris de la societat valenciana contemporània. Revolució, canvi social i transformacions econòmiques, 1780-1875», dins Joaquín AZAGRA, Enrique MATEU i Javier VIDAL (ed.) *De la sociedad tradicional a la economía moderna. Estudios de historia valenciana contemporánea*, Alacant: Institut Juan Gil-Albert, p. 125-162.
- MILLÁN, Jesús (1999) *El poder de la tierra. La sociedad agraria del bajo Segura en la época del liberalismo, 1830-1890*, Alacant: Institut Juan Gil-Albert.
- MILLÁN, Jesús (2018-2019) «Les bases socials de l'agricultura intensiva contemporània. Els arrendaments d'Oriola en 1861», *Baluard*, 8, p. 93-118.
- MOREY, Antònia (1999a) *Noblesa i desvinculació a Mallorca als segles XVIII i XIX*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MOREY, Antònia (1999b) «La participació de la noblesa mallorquina en el procés desvinculador (1768-1862)», *Recerques*, 38, p. 77-104.
- PARÉS, Quirze (2001) *La despoblació rural i les masies del Collsacabra*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.
- PASCUAL, Pere (1990) *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX. Formació i desestructuració d'un sistema econòmic*, Barcelona: Crítica.
- PASCUAL, Pere (2000) *Els Torelló. Una família igualadina d'advocats i propietaris*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- PÉREZ PICAZO, M. Teresa (1991) «Riqueza territorial y cambio agrícola en la Murcia del siglo XIX. Aproximación al estudio de una contabilidad privada (circa 1800-1902)», *Agricultura y sociedad*, 61, p. 39-95.
- PLANAS, Jordi i SAGUER, Enric (2005) «Accounting Records of Large Rural Estates and the Dynamics of Agriculture in Catalonia (Spain), 1850-1950», *Accounting Business & Financial History*, 15, 2, p. 171-185.

- PONCE, Santi (1994) «La família Serrabou, un exemple de reproducció social a Osona», dins Santi PONCE i Llorenç FERRER (coord.) *Família i canvi social a la Catalunya Contemporània*, Vic: Eumo, p. 125-142.
- PONCE, Santi i FERRER, Llorenç (coord.) (1994) *Família i canvi social a la Catalunya Contemporània*, Vic: Eumo.
- PONS, Jordi i ADROER, M. Àngels (1988) «Salt i el marquès de Camps: un cas de caciquisme», *Revista de Girona*, 129, p. 82-86.
- PUIG SALELLAS, Josep M. (1996) *De remences a rendistes: els Salellas (1322-1935)*, Barcelona: Fundació Noguera.
- PUIGVERT, Joaquim M. (1989) «El creixement urbà d'una comunitat rural (Vilobí d'Onyar, 1833-1861)», *Quaderns de la Selva*, 2, p. 185-208.
- PUIGVERT, Joaquim M. (2000) *Església, territori i sociabilitat, s. XVII-XIX*, Vic: Eumo.
- QUEROL, Josep M. (1993) *Terra i vinya. Una societat en canvi, el Baix Penedès 1750-1800*, treball de 9 crèdits del doctorat, inèdit, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives de la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona.
- RAHOLA ESCOFET, Gaietà i RAHOLA SASTRE, Josep (2005) *La marina mercant de Cadaqués*, Barcelona: Joventut.
- RICHARDS, Eric (1981) «The Land Agent», dins Gordon E. MINGAY (ed.) *The Victorian countryside*, vol. 2, Londres: Routledge & Kegan Paul, p. 439-456.
- RIQUER, Martí de (1999) *Quinze generacions d'una família catalana*, Barcelona: Quaderns Crema.
- ROBLEDO, Ricardo (2013) «The Decline of the Spanish Nobility: Credit and Administration (1790-1850)», dins Gérard BÉAUR; Phillipp R. SCHOFFIELD; Jean-Michel CHEVEL i M. Teresa PÉREZ PICAZO (ed.) *Property rights, land market and economic growth in Europe (13th-19th centuries)*, Turnhout: Brepols, p. 239-256.
- ROBLEDO, Ricardo i LÓPEZ, Santiago (ed.) (2007) *¿Interés particular, bienestar público? Grandes patrimonios y reformas agrarias*, Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza.
- ROCA, Pere (2005) «¿Quién trabajaba en las masías? Criados y criadas en la agricultura catalana (1670-1870)», *Historia Agraria*, 35, p. 49-92.
- SABIO, Alberto (1989) «Apuntes sobre metodología de precios agrarios: el partido de Barbastro en el contexto provincial (1860-1890)», dins Agustín UBIETO (coord.) *Metodología de la investigación científica sobre fuentes aragonesas*, Saragossa: Universidad de Zaragoza, ICE, p. 179-188.

- SABIO, Alberto (1996) *Los mercados informales de crédito y tierra en una comunidad rural aragonesa (1850-1930)*, Madrid: Banco de España.
- SABIO, Alberto (1997) «La penetración del capitalismo agrario a través de la renta a fines del XIX: la contabilidad de Tomás Castellano, hacendado y ministro», dins *VIII Congreso de Historia Agraria, Salamanca, 28-30 de mayo de 1997. Preactas*, Salamanca: Universidad de Salamanca, p. 485-499.
- SAGUER, Enric (1993) «L'agricultura baixempordanesa a mitjan segle XIX: producció agrària i usos del sòl», *Estudi General*, 13, p. 201-231.
- SAGUER, Enric (1996) *La consolidació de la propietat pagesa a Catalunya (el Baix Empordà, 1850-1940)*, tesi doctoral, Universitat de Girona, Departament de Geografia, Història i Història de l'Art.
- SAGUER, Enric (1999) «Masos i masoveries en el primer terç del segle XX: crisi i transformació», dins Rosa CONGOST i Lluís TO (cur.) *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 451-482.
- SAGUER, Enric (2005a) *Treball agrari i reproducció econòmica. El Baix Empordà, 1850-1880*, Girona: Documenta Universitaria.
- SAGUER, Enric (coord.) (2005b) *Els últims hereus. Història oral dels propietaris rurals gironins, 1930-2000*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- SAGUER, Enric (coord.) (2011) *Forçats a foc i llum. Una història oral dels últims masovers de la regió de Girona, 1930-2000*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- SAGUER, Enric; JOVER, Gabriel i BENITO, Helena (ed.) (2013) *Comptes de senyor, comptes de pagès. Les comptabilitats en la història rural*, Girona: Documenta Universitaria.
- SANMARTÍ, Carme (1995) *La pagesia benestant al Bages, el mas Sanmartí*, Manresa: Angle.
- SERRA, Eva (1975) «Evolució d'un patrimoni nobiliari català durant el s. XVII i XVIII. El patrimoni nobiliari dels Sentmenat», *Recerques*, 5, p. 33-71.
- SERRANO, Rafael (2002) «La Casa de Gor y su patrimonio en Salamanca y Ciudad Rodrigo (1849-1910)», dins Hilario CASADO i Ricardo ROBLEDO (ed.) *Fortuna y negocios: formación y gestión de los grandes patrimonios (siglos XVI-XX)*, Valladolid: Universidad de Valladolid, p. 323-347.
- SUAU, Jaume (1991) *El món rural mallorquí, s. XVIII-XIX*, Barcelona: Curial.
- SURROCA, Joan (1977) «La població del segle XVIII a Torroella de Montgrí», *Llibre de la Festa Major*, Torroella de Montgrí: Ajuntament.
- SURROCA, Joan (1978) *El conreu de l'arròs a l'Empordà*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona.

- SURROCA, Joan (1979) «El conreu de l'arròs a l'Empordà del segle XVIII», *Estudis d'Història Agrària*, 2, p. 73-94.
- TAMANOI, Mariko (1983) «Reconsidering the concept of post-peasantry. The transformation of the masoveria system in Old-Catalonia», *Ethnology*, 22-4, p. 295-305.
- TERRADES, Ignasi (1984) *El món històric de les masies. Conjectures generals i casos particulars*, Barcelona: Curial.
- TERRADES, Ignasi (2000) *El Cavaller de Vidrà. De l'ordre i el desordre conservadors a la muntanya catalana*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- THOMPSON, Edward P. (2000) *Costumbres en común*, Barcelona: Crítica.
- TORRAS, Jaume (1976) *Liberalismo y rebeldía campesina 1820-1823*, Barcelona: Ariel.
- TORRAS RIBÉ, Josep M. (1976) *Evolució social i econòmica d'una família catalana de l'Antic Règim. Els Padró d'Igualada (1642-1862)*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajoana.
- TORRES, Xavier (2000) *Els llibres de família de pagès. Memòries de pagès, memòries de mas (segles XVI-XVIII)*, Girona: CCG Edicions.
- TOS I URGELLÉS, Jaume (1784) *Tratado de cabrevación según derecho y estilo del principado de Cataluña*, Barcelona: Imprenta Raymundo Martí impresor.
- TOSCAS, Eliseu (1997) *L'estat i els poders locals a la Catalunya del segle XIX. Una visió des de Sarrià (1780-1860)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TROCHE y ZÚÑIGA, Froilán (1996 [1835, 2ª ed.]) *El Archivo Cronológico-Topográfico. Arte de Archiveros*, edició i estudi crític preliminar de Rodrigo FERNÁNDEZ CARRIÓN i Antonio SÁNCHEZ GONZÁLEZ, Sevilla: Padilla Libros.
- VEIGA ALONSO, Xosé R. (2000) «Formes de cessió i estratègies de gestió patrimonial a Galícia. La família dels Vázquez de Parga (1750-1862)», *Estudis d'Història Agrària*, 14, p. 295-318.
- VICEDO, Enric (1991) «Notes sobre la integració de l'agricultura de les terres de Lleida en el procés de desenvolupament capitalista», *Recerques*, 24, p. 159-177.
- VILAR, Pierre (1966) *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. 3, Barcelona: Edicions 62.
- VILLARES, Ramón (1982) *La propiedad de la tierra en Galicia, 1500-1936*, Madrid: Siglo XXI.

- VILLARES, Ramón (1999) «La construcción de la España liberal: sobre las “virtudes de la vida ascendente”», dins *Actes del IV Congrés Internacional d’Història Local de Catalunya. El cor urbà dels conflictes: identitat local, consciència nacional i presència estatal*, Barcelona: L’Avenç, p. 73-91.
- YÁÑEZ, César (1996) *Saltar con red: la temprana emigración catalana a América: ca. 1830-1870*, Madrid: Alianza.

VIURE DE RENDA

La gestió del patrimoni Carles, 1770-1860

La família Carles constitueix un dels exemples més destacats dels hisendats gironins pel poder econòmic, social i també polític que arribà a assolir. En la base de la seva gran influència es trobava un important patrimoni agrari, integrat per 855 hectàrees a mitjan segle XIX. A partir, fonamentalment, dels contractes agraris, la correspondència i la comptabilitat privada, i d'un enfocament que prioritza l'anàlisi de les relacions socials que s'establien entre els diferents agents implicats (propietari absentista, administrador, masovers, subemfiteutes, grans arrendataris, etc.), aquest llibre analitza de forma detallada l'explotació d'aquest extens patrimoni i aprofundeix en les bases econòmiques i socials del poder que varen exercir els hisendats gironins a la primera meitat del segle XIX. A través del cas analitzat, descobrim, en el trànsit de l'Antic Règim a la societat liberal capitalista, un propietari absentista que mai no es va desentendre de la gestió dels seus béns, que assajà diverses fórmules d'explotació fins a trobar la més convenient per als seus interessos, que va realitzar inversions per intentar mantenir el seu elevat nivell de vida i que mantenia una relació de superioritat paternalista amb els seus masovers, i de domini amb els seus subemfiteutes, però de total dependència respecte dels seus arrendataris-creditors.

Edita

Universitat de Girona
Institut de Recerca Històrica
Centre de Recerca d'Història Rural

Amb el suport de

Diputació de Girona

INSTITUT RAMON MUNTANER

ISBN 978-84-9984-581-4

9 788499 845814 >